

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR BLAU LAJOS.

HUSZONÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1908.

A M.-Zsidó Szemle huszonötödik évfolyamának
munkatársai,

amennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
BATÓ J. LIPÓT, Budapest	85, 120
DR. BLAU LAJOS, Budapest	47, 82, 148, 212, 236, 281, 290, 361
DR. GUTTMANN MIHÁLY, Budapest	86
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	168
DR. HELLER BERNÁT, Budapest	80, 160
DR. JUNGER MÓR, Budapest	12
DR. KISS ÁRNOld, Budapest	30, 193, 305, 397, 400
KLEIN SÁMUEL, Berlin	85
KUTI ZSIGMOND, Debreczen	229
DR. LEVINSKY A., Hildesheim	85
DR. LÖWY FERENCZ Marosvásárhely	286
DR. PERLS ÁRMIX, Pécs	368
PFEIFFER IZSÁK, Budapest	27, 310
SCHWARZ SÁMUEL, Cincinnati	46
VADÁSZ EDE, Budapest	83, 170, 171, 378, 381
DR. VAJDA BÉLA, Losonc	166
DR. VENETIANER LAJOS, Ujpest	64, 125, 261
DR. WEISZ MIKSA, Budapest	156, 289

TÁRSADALOM.

A HELYZET.

Az utolsó hónapokban sok mindenféle történt, ami felekezetünk helyzetét még sötétebbé tette, mint amilyenné az utolsó időkben vált. Az 1848: XX. cz. végrehajtása körül elterjedt homály — hogy a legsúlyosabb ügygyel kezdjük — nem oszlott el. A végrehajtás megindult, de még mindig nem hallottuk autentikus helyről, hogy az összes bevett felekezetről szóló törvény mikép fog a bevett izraelita felekezetre alkalmaztatni? Azt nem hihetjük, hogy törvénytisztelő állampolgár ebből a törvényből recipiált felekezetet kizárjon, még ha annak a felekezetnek izraelita is a neve.

Az államhatalom efajta példája megrendítené az állampolgárokban valláskülönbség nélkül a törvény iránti bizalmat és több kárt okoz az erkölcsökben, mint amennyi az anyagi haszon az állampénztárban. Minden igazságtalanság megbosszulja magát, kétszeresen az igazság őreiül hivatottak által elkövetett. Mi tehát az épen nem biztató jelek után sem adhatjuk fel a reményt, hogy előbb-utóbb az izraelita felekezet igazai is respektáltatni fognak. Hogy ez mikor lesz? annak csak az Isten a megmondhatója. Az új alakulás óta a társadalmi bojkott egyre erősödik, a magyarfaló Luegernek sok kurucz hódolt be. A gyűlölet, a szeretet hirdetőinél a legerősebb, ha nem az egyetlen érzés, a gyűlölet pedig vakká teszi az embereket. Az évek óta folyó izgatás a zsidók ellen, amely immár a kormányzásban részes párt részéről történik, a bomlás mérgét dobta be az amúgy is ellenségektől körülvelt magyar nemzetbe. Az emberek a történetből nem tanulnak és máris elfelejtették az évszázados véres harcokat, melyeket az »igaz vallás« kérdése felidézett. Feledve van a tenger vér és nyomor és hazánkban az inkvi-

zicziának is van apostola. Jövel Torquemado. Lea több kötetes műve »Az inkuiziczió története« éppen most jelenik meg újra, de hát magyar tudós angolul nem olvas, a máglyákon elpörköltek halálhörgései pedig a mindenségben rezegnek tovább, de emberi füleknek már nem hallhatók.

Csodálatos az az egyformaság, melylyel a reakció az egész világon dolgozik. Az archimedési pont a nemzeti bokréttával feldíszített zsidógyűlés. Ezzel emelik ki a modern világot sarkaiból, mert a hit lehanyatlott, de a gyűlés maradt. A zsidó hamar el van gázolva, és a megindult lavina természeti szükségességgel más tájakra zuhan és maga alá temeti a jelszavak által elbódított népeket. Rendszerint akkor csodnak fel, mikor a veszedelem a nyakukon van. Nincs többé szó se zsidóról, se vallásról, csupán arról, hogy ki az úr az állami és társadalmi életben. A történelmi objektív igazság, hogy a gyűlés csak rombol, de nem épít, vezette a latin népeket, midőn a klerikalizmus szorongató karjaiból kitépték magukat. A francia nacionalizmus a zsidókon kezdte, az állam és társadalom járombahajtásával folytatta és teljes verességgel végezte akcióját. A magyar nép, mely a józanság és türelmesség oly fényes próbáit adta, nem fog felülni az új jelmezbe burkolt fekete seregnek. Nem lehet tehát arról szó, hogy az osztrák szellem hazánkban végleg diadalmaskodjék.

De a nagy handa-banda között a nemzet sok nehezen megszerzett erkölcsi és anyagi java tapostatik el. Közérdek-e az, hogy a nemzet hű fiait felekezeti villongásokba vitessenek bele? Közérdek-e az, hogy az állam állásai betöltésénél az egyének vallása iránt érdeklődjék? A közoktatásügyi miniszter statisztikai kimutatása a kinevezett tanárokról ez irányban nem keltett megnyugvást, mert azt állítják a protestánsok, hogy a kimutatásban szereplő protestáns tanárokat kinevezte ugyan a kormány, de nem az állami, hanem javarészt a protestáns középiskolákhoz. Ezt nem tudjuk, de azt tudjuk, hogy a két tanítóképzői tanárt, amely a statisztikában szintén szerepelt, az izr. tanítóképzőhöz nevezte ki. Bánffy Dezső két feleben is azzal kezdte beszédjét: »Megnehezült az idők járása felettünk«. Vajjon hogy kezdené beszédjét, ha az idők járása olyan természetű lett volna, mint az izraelita felekezet felett?

A NAGYGYŰLES.

Dr. Mandel Pál felvetette azt az eszmét, hogy a magyar zsidók, tekintet nélkül a felekezeti pártállásra, országos nagygyűlést tartsanak, melyen sérelmeiket a közvélemény előtt elpanaszolják. A kérdéshez számos oldalról szoltak hozzá. Az orthodox vezetőség sem maradt el, a rabbikhoz intézett körlevelet, melyben a modern zsidókat mintegy bevádolta. Ezt a körlevelet, melynek tartalmát héber betűs német nyelvű lapjában közrebocsájtotta, nem tartotta eléggé nyilvánosnak és ugyanezért a napilapokban mérsékelt hangú újabb körlevelet tétetett közé, melynek tenorja mégis csak az árulkodás volt. Az »Alkotmány« vezércikkében sietett végtelen örömet kifejezni és azt mondta, hogy ehhez a levélhez képest az »Uzsortörvény« fölött érzett öröme semmi. De némely krypto-antisemita napilap is kiszínezte az orthodox pástorlevelet, minek következtében *dr. Mezei Mór*, az orsz. iroda elnöke, hosszabb nyilatkozatban világította meg az ügyet és visszautasította az árulkodó ráfogásokat.

A főkérdés az, hogy az ilyen akár magán, akár hivatalos jellegű nagygyűlésnek lenne-e pozitív eredménye? Kétségtelen, hogy a mintának, t. i. a katolikus nagygyűlésnek volt hatása, kézzelfogható hatása. Hisz a zsidóknak épp ezen nagyon is sikeres gyűlésektől fáj minden tagjuk. Azokból indultak hódító útjukra a zsidókat üzletileg és társadalmilag bojkottáló jelszavak, melyek igen magas pártfogókra tettek szert és kétségtelen az is, hogy e gyűlések rendezői befolyása alatt rosszabbodott felekezeti helyzetünk is.

Kérdés azonban, hogy a siker mivel jár: a nagygyűléssel-e vagy a katholicizmussal? Más felekezetek is tartottak nagygyűléseket, habár más alakban, talán sikereik is vannak, de semmi esetre sem olyan országraszólóak, mint az ősmintának. Tény az is, hogy a német zsidók nagygyűlését a közvélemény rokonszenvvel fogadta, a sajtó, a tisztán antisemita organumok kivételével, a zsidók sérelmeit elismerte és orvoslásukat sürgette. Kérdés, hogy a magyar sajtó széles rétegeiben lesz-e ekkora igazságérzet? Ezek mind oly kérdések, melyekre előre felelet nem adható. De bármilykép álljon a dolog, a tapasztalat azt mutatja, hogy a zsidógyűlés sohasem volt zavarban, ha ürügy kellett a zsidók elleni izgatásra, továbbá azt is mutatja a tapasztalat, hogy a zsidók csendes türése ellenségei-

ket nem fegyverezte le és barátaikat nem buzdította fel. A francia zsidók hallgattak, mégis nyakukra zúdították a Dreyfus-ügyet. Egyszóval a meghunyászkodás politikája sehol a világon nem vált be. Hazánkban az évek óta folyó izgatás és aknamunka folytán a közviszonyok a zsidókra oly alakulatot öltöttek, hogy a nyilvános tiltakozás már nem igen árthat. A helyzet rosszabbodhatik ugyan még, de a post hoc nem propter hoc. A leg-
hatásosabb ellenszer azonban csak az, ha felekezetünk hívei ellenségeink ellen éppoly tüzzel fognak sikra szállani, amilyenvel pl. a nemzeti zászlókat lobogtatókat nyeregbe segítették. Az önvédelem nemcsak emberi, hanem hazafiúi kötelesség is. Akik a nemzet hű fiaira törnek, azok a haza érdeke ellen vétének.

Ha tehát a helyzetet szemügyre vesszük és az esélyeket mérlegeljük, arra az eredményre jutunk, hogy a nagygyűlés nem árthat. De természetes, hogy összejövetel még nem gyűlés és egyesek keservei nem az összesség sérelmei. Célyszerű az, hogy testületek és egyetek kiküldötteiből alakuljon meg a nagygyűlés, amint ez Németországban történt. Minden tag ne saját magát, hanem bizonyos kört képviseljen. Ebben az esetben feltehető, hogy a képviseltek adott alkalommal helyt állanak a gyűlés határozataiért. Sem a nyílt, sem a titkos antisemiták és organumaik lármájától nem szabad megijedni: si vis pacem para bellum. Ha a zsidók összetartóan, csak félannyira mint a reakzionáriusok hirdetik, nem rohanná meg őket minden suhancz. A tervezett összejövetel tehát erőpróba lenne.

A zsidók nem is maradnának egyedül, mert a hazai felekezeti viszonyok veszedelmesen fel vannak dülva. A protestantizmus, melynek ösztöne évszázados véres harcok közepette fejlődött ki, megérezte a vihart és megfujta a harci riadót. Jól érzi, hogy a zsidó után ő következik, a középkor fekete serege az egész világon népszerű zsidóellenes jelszavakkal indult útjára, hogy az így elkábított népeket rabigába hajtja. Az idők jele, hogy a református lelkész-egyesület elnöke zsidó felekezeti lapban a zsidóságot közreműködésre szólítja fel az 1848: XX. t.-cz. végrehajtása körül keletkezett küzdelemben. Bármilyen legyen e felhívás eredménye, a jeles pap cselekedete a fenkölt gondolkozásnak dicső megnyilatkozása: a gyengéknek fogta pártját. A legmagyarabb felekezet kongatja a vészharangot és, mint a nyilvánosságra került tények mutatják, teljes joggal.

A kinevezésekről szóló statisztika a riadalmat csak növelte. A zsidóság mindig a szabadság és egyenlőség bajnokait követte és nincs kétség benne, hogy ezuttal is azokat fogja követni. Ha a zsidók egyöntetű eljárása a jövőben bármely módon kifejezésre jut, akkor ez a tény maga a közszabadság ügyének is szolgálatot tesz, mert a zsidóság körén kívül álló vezérharczosok erejét növeli. Erre hamar szükség lehet, mert a viszonyok ijesztően rohannak hátrafelé.

A PESTI CHEVRA KADISA ELNÖKVÁLASZTÁSA.

A *Pesti Chevrá Kadisa* nov. hó 27-én, vasárnap délelőtt 10 órakor rendkívüli közgyűlést tartott, melyen *Weisz J. Manó* alelnök bejelentette Boschán Jakab elnöknek visszavonhatatlan lemondását. Erre *dr. Grauer Vilmos* megleghangú szavakban méltatta a lemondott elnök kiváló érdemeit és a közgyűlés indítványához képest egyhangúlag jegyzőkönyvi köszönetet és elismerést szavazott.

Napirenden volt ennek folytán az elnöki állás betöltése. *Ehrlich G. Gusztáv* a képviselőtestület közhangulatának megfelelően beható módon méltatta *Winterberg Gyula* kiváló tulajdonságait, a humanizmus terén eddigi kiváló nagy érdemeit, magasfokú intelligenciáját és vallása iránti szeretetét és hűségét. Indítványára a közgyűlés egyhangúlag lelkesedéssel és közfelkiáltással *Winterberg Gyulát* választotta a chevra kadisa elnökévé. *Dr. Neumann Ármán* udv. tanácsos vezetése alatti küldöttség az újonnan választott elnököt a közgyűlési terembe vezetvén, a közgyűlés meg-megújuló lelkes éljenzések között foglalja el az elnöki székét. *Weisz J. Manó* alelnök üdvözlő szavaira az új elnök egy magas szárnyalású beszédben fejtette ki a chevra kadisa nagy hivatását és a mintaszerűen vezetett intézet képviseletében követendő elveit. A költői részletekben gazdag és magasztos gondolatokkal át meg átszőtt szónoklat a szenzációval határos hatást gyakorolt a jelenlévőkre, kik perczekig tartó tapssal és éljenzéssel fejezték ki tetszésüket. *Dr. Weinmann Fülöp* udv. tanácsos, a pesti izr. hitközség elnöke, melegen üdvözlö az újonnan választott elnököt, kinek beszéde *dr. Farkas Emül* indítványára a

jegyzőkönyvben egész terjedelmében felvétetik. Dr. Mezey Ferencz intézeti ügyész jelenti, hogy dr. Freund István úr boldogult szülei Freund Adolf és neje szül. Engel Teréz úrnő emlékének megörökítésére a chebra kadisa által létesítendő Szeretetház javára százezer koronás alapítványt tett, mely bejelentést a közgyűlés örömmel és hálával vett tudomásul. A közgyűlés ezzel lelkes hangulatban véget ért.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Kiss József december hó folyamán 40 éves írói jubileuma alkalmából oly fényes és oly széleskörű ünneplés tárgya volt, a milyen költőnek ritkán jut osztályrészül. Ha el is maradt egyik-másik tekintélyes testület, a nép Kiss mellé állott. A költő a népé és ugyanezért az ő ítélete döntő. Döntött pedig régen, midőn verseit vásárolta. Kiadás kiadást ért. Egyszerű és fényes kiállításban, mind elkelt. Kiss József zsidó balladáival keltett először feltűnést egy negyedszázad előtt. Levinsky szavalta ezeket és egyebeket Neugebauer László német fordításában. Magyar szavalói közül ugyanaz időtájt kivált Ziegler Ignác, 20 év óta karlsbadi rabbi. Épen negyedszázad előtt e sorok írója hitta meg a költőt a rabbiképző növendékeinek felolvasó gyűlésére, melyen a megjelent költőt elszavalt versei után lelkesen ünnepelték. Abban az időben Kiss József műzsája zsidó tárgyak felé fordult, de azért költészete akkor sem volt speciálisan zsidó, hanem általános emberi érdekű. A néppárt hivatalos organuma most is a rabbiszemináriumnak és más zsidó testületnek adományozza. Sajnos, nincs igaza. A prózaíró Kiss egyik régi terméke szintén zsidó érdekű volt, a most már csak kevesektől ismert Zsidó Évkönyv. Az is rég el van felejtve, hogy a neves költő mint hitközségi jegyző kezdte dicső pályáját. Saját szempontunkból felemlítjük azt, hogy Kiss József Serke gömörmegei faluban töltötte gyermekéveit és szűkebb hazájának Gömört vallja, azt a megyét, melyben 1848 előtt zsidó nem lakhatott. Régi lakócai közül vajjon hány szerzett a megyének annyi becsületet, mint a serkei árendás fia? Ezekkel az apró vonásokkal nem akarjuk az ünnepelt költő egyéniségét és költészetét méltatni — ez nem tartozik tisztünkhez és nem is

tartjuk magunkat erre hivatottnak — csupán azért jegyeztük fel, mert megfeledeztek róluk. Ezt a szerény levelet illeszti folyóiratunk az ünnepelt férfiú dús babérkoszorújába.

*

Hivatkozhatunk összes olvasóinkra, hogy folyóiratunk soha személyek ellen nem küzdött, hanem minden időben és minden alkalomkor tisztán az ügyeket tartotta szem előtt. A jelen alkalommal sem a személy nyomja a tollat kezünkbe, hanem az ügy, amely vele összeforrott. Weisz Dániel évtizedeken át az orthodoxok vezetője, irodájuk titkára és sok éven át magyar lapjuk szerkesztője volt. Hogy a kulisszák mögött mit művelt, azt az orthodoxok talán tudták, talán nem tudták. Ismerték azonban magánéletét és hallgattak. Mi is ismertük, de hallgattunk, noha gyakran oktatta a »neológokat« vallásosságra, nem ritkán egyes személyeket is és folyóiratunk szerkesztői ellen több ízben kirohant. Halála után az orth. sajtó megrohanta az orth. vezért és valósággal tombolt holttemén. Ennek a tombolásnak egyik jelenetét mutatjuk be a Kutfőkben. Nem fűzzük tovább az esetet, a száraz tények felette szomorú históriát beszélnek a hazai orthodoxiáról.

*

A polgári házasságfelbontás és házasságkötés Franciaországban súlyos bonyodalmakat okozott vallási szempontból, melyeken a francia rabbik való- és chaliczalevéltre vonatkozó határozatok által akarnak segíteni. A határozatokat egyhangulag hozták és tudtunkkal külföldi rabbik ebbe az ügybe eddig nem avatkoztak bele, bizonyára úgy gondolkozával, hogy az francia belügy. Mi az ügyet ugyanez okból szóval sem tettük, ámbár az olasz »Rivista« a firenzei főrabbinak ebben az ügyben bekért véleményét közölte. Most azt olvassuk egy hazai orthodox német lapban, hogy a váci orth. rabbi »tiltakozás«-t készített, melyet aláírás végett kartársainak megküldött, de a több mint 200 megtisztelt közül »csupán 108 vette magára az aláírás nehéz fáradságát, míg több mint 100 ezt a fáradságot nem tartotta elég jövedelmezőnek«. A jámbor ujság ezért a »vastag indolenciá«-ért keményen nekiment az orth. rabbiknak. De hát ez mellekes, hanem a födolog az, hogy ezentúl Vácra fogják kormányozni a francia zsidóságot. A Dreyfuss-ügy veszedelmeiből is a váci orthodox rabbi és 108 aláíró kartársa

mentette ki a francia zsidókat és az orosz mézszárlások nyomán kelt tenger nyomorúságon szintén nem a párisi Alliance, hanem a váci »tiltakozás« enyhített.

*

A római sindaco-választás nagy hullámokat vetett — a polgármester zsidó, neve *Nathan* Ernesto. *Nathan* a pápák székvárosának feje, szörnnyűködtek nem a rómaiak, kik megválasztották, hanem az osztrák-magyar hazafiak. A pápamaga nem ütközött meg, lapja a *Secolo* ez alkalomból tényekkel igazolta, hogy a pápák egyáltalában nem zsidógyűlölők, sőt hivatkozott *Rothschildra*, ki kétszer mentette meg a pápai államot a csődtől, midőn ennek papi pénzügyei a kincstárt kiürítették. Csak a közelmúlt eseményekre hivatkozott a *Secolo*, de hivatkozhatott volna számos más pápára, kik az üldözések idején felemelkedtek szavukat az igazság és emberiség nevében. A zsidógyűlölet akkora tért hódított a klerikális országokban, hogy a pápa is védekezni kénytelen a vak gyűlölet által felkavart áramlat ellen. Talán meg is gyanúsítják a Vatikánt, mint hajdanában számos ízben, midőn a szeretet nevében cselekedett, mert a klerikálisok a keresztényszeretben nem hisznek. Kétségtelenül az olasz-francia világ is pikantériát lát abban, hogy a kereszténység ősi városában zsidó a város vezetője, de nem kelt nála feltűnést és nem ütközik meg rajta, mert ott a jogegyenlőség nem papiros. Nálunk járja a »Mégis hunczut« kezdetű jámbor nóta, a civilek a »Ha még egyszer«-t is hallatják, de azért nincs ország a világon, melyet az osztrák szellem annyira jármába hajtott volna, mint hazánk ezidőszertől irányadó osztályát. Nem tudják felfogni, hogy *Nathan* Rómában polgármester lehessen, mikor *Lueger* Budapestjén még *Nathay* sem lehet. Az érdem semmi, a származás minden. De azért ugyanezek a megütközéstől hátradülő körök a nap minden órájában hirdetik, hogy hazánk a nyugati kulturának zászlóvivője.

*

Az IMIT. december 23-án választmányi ülést tartott, melyen *dr. Bónóczy József* titkár beszámolt a Társulat működéséről és anyagi emelkedéséről. Ez utóbbi *Steiner Ármin* tőzsde-tanácsos műve, ki soha nem lankadó buzgalommal, páratlan leleményességgel szerzi a tagokat. E régebben megkezdett

működésében erőlesen támogatja *Hatvany József* társulati elnök, úgy hogy alapító- és pártoló tagok is jelentkeztek. Igaz, hogy gyéren. A rendes tagok száma azonban majdnem megháromszorosodott. Az országban az IMIT-nak 5000 tagja van, *Steiner* tanácsos ezeket mind meg fogja találni. Nagyobb adományok sem fognak elmaradni, ezek más oldalról szereztek meg. De azok a nagy pártfogók, kik *dr. Alexander Bernát* szeme előtt lebeghettek a Társulat pénzügyeit érintő felfozalálásában, eddigelé nem láthatók. Az ülésen *dr. Schächter Miksa* felfozalására élénk vita indult meg a »Zsidó Statisztika« ügyéről, melyet az IMIT. igazgatósága sikerre nem vezető kísérletek után végleg elejtett. A választmány az igazgatóság jelentését úgy erről, mint a többi tárgyakról tudomásul vette és a költségvetést helybenhagyta. Hozzájárult az Alapszabályok módosításához is. Ezek szerint ezentúl minden évben lesz közgyűlés, a választmány nem 60, hanem 120; az igazgatóság nem 6, hanem 9 tagból fog állani. Ugy ez, mint a többi módosítás a Társulat tevékenységének élénkítését célozza. Elhatároztatott két pályatétel kiírása: 1. Palesztina Története (1000 korona). 2. Zsidó elbeszélés (500 korona). Ez utóbbi 5 ívnél több nem lehet és lejár 1908 június hóban, míg az előbbi csak 1911-ben lesz esedékes.

*

A pesti izr. hitközség legújabb választásánál újból megválasztattak egyhangúlag: *dr. Weinmann Fülöp* udvari tanácsos elnökké, *Kornfeld Zsigmond* főrendiházi tag alelnökké, *Adler Lajos* kultusz, *Breitner L. Zsigmond* pénzügyi, *Grünbaum* gazdasági, *dr. Grauer Vilmos* jótékonysági és *dr. Stiller Mór* iskolaiügyi előljáróvá. Új előljáró *dr. Stiller Mór*, ki *Hatvany József* visszalépése folytán megüresedett egyik előljárói tisztségre választatott meg. *Dr. Weinmann* elnök nagy beszédjében régi programjához híven, a templomok építését és a zsidó gimnázium felállítását tartja első sorban megvalósítandónak, de figyelmét az összes ügyeknek szenteli.

*

A »Magyar Szó« tudósítója Pozsonyban és Vácott járt és az ottani jesivákról december 9-ikén színes eleven cikket írt. Azóta több közlemény látott napvilágot, köztük

az Országos Iroda jelen füzetünkben közölt felterjesztése. A sajtóképessé lett bocherügy a közvetlenül érdekelt körökben nagy port vert fel és számos bocher nyilatkozott, némelyik feltűnő merész valótlanságokat kötött a nagy harangra. Valótlan az, hogy a jesivák vezetői a világi műveltséget nem ellenzik, ellenben tény az, hogy a talmudon kívül egyebet nem tanítanak. Tény az, hogy a talmudot csakis német zsargonban adják elő. Tény az, hogy a társalgás nyelve szintén kizárólagosan a zsargon. Tény az, hogy a pozsonyi jesiván a latin nyelv magánúton való tanulása is külön tilalom tárgya, a mely az elhunyt rabbi kijelentése szerint az ő nagyatyja és atyja külön végrendeletén alapszik. Mi a jesivákat nem bántottuk és nem bántjuk, de az igazság mindenek felett áll. Ha már nincs meg a bocherekben és vezetőikben a meggyőződés bátorsága, ne legyen meg bennük legalább a félrevezetés merészsége. Egy-két orth. rabbi is gyakorolta magát az írásban. Az egyik nem létező irodalmi működésére hivatkozott és egyéb valótlanságot állított.

*

Az orsz. rabbi egyesület decz. 22. és 23. bizottsági-, választmányi- és közgyűlést tartott. A tanácskozásokban dr. Bacher Vilmos és más szemináriumi tanárok is részt vettek. A kérdések és ügyek óriási sorozatát tárgyalták, a két alelnök, dr. Neumann Ede és dr. Fischer Gyula, két napon át permanenciában volt, a jegyzők pedig, dr. Venetianer Lajos stb., rendre kidültek. A tanácskozások az előkészítés nagy munkája miatt sok ügyben még megállapodásra nem vezethettek, de nagyjelentőségű kérdésekben egyhangú határozatok hoztak, melyek a kiadandó, időről-időre megjelenő Értesítőben majd közöltetnek. Kiemeljük a következőket: Az orsz. rabbi egyesület kijelenti, hogy hazánkban csupán egy izraelita felekezet van. A nyugdíj ügyét dűlőre akarván vinni, elhatározza, hogy számításokat tétel és ezek alapján fokozatosan fogja a nyugdíj-egyesületet megalkotni. A rabbik körül fognak a többi tisztviselők csoportosíttatni. Az egyesület közlönyét dr. Neumann Ede alelnök fogja szerkeszteni. A rabbik szép érdeklődést mutattak, a kezdet tehát biztató. Reméljük, hogy az Egyesület a felekezet üdvére és a rabbi kar erkölcsi, szel-

lemi és anyagi javára fel fog virágozni. Ezt a célt a feladatok megszorítása és a megoldás tervszerű egymásutánja tetelesen elő fogja mozdítani.

*

A ki ismerni akarja azt a passzió-utat, melyet a zsidó tudomány intézetei megtesznek, olvassa el a berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums« ünnepi iratát, melyet a múlt év október 22-én, saját otthona felavatása napján adott ki (Festschrift zur Einweihung des eigenen Heims, Berlin 1907). Elbogen I. fiatal tanár ebben az iratban ecseteli a multat. Micsoda tövises út. Eszmékben nem volt hiány, az alapítók eszméi mai napig sem merültek ki, de igenis pénzben. Nagytekéntélyű tudós férfiak — nem a zsidó irodalom munkásai — propagálták a »Zsidó főiskola« (Hochschule) eszméjét, de hívó szózatuk csupán gyenge visszhangra talált, úgy hogy négy tanerővel nyílt ugyan meg, de tulajdonképpen csak két fizetett tanszékkal. Sok baj volt, a »Hochschule« nevet is le kellett tenni, és javulás csak 1888-ban kezdett beállani. midőn dr. Maybaum Zsigmond, berlini rabbi, került az intézetre. Tetterős lelkesedése sorban teremtette meg a szükséges intézményeket: a nyugdíjintézetet, a tanulók tápintézetét, a tanszékek szaporítását és végül a saját épületet. Nagy jótévket nyert meg az intézetnek, egyik egy külön tanszéket létesített, a másik százezer márkával a házalapot teremtette meg. Maybaum érdemei elismerésül a kuratórium tiszteletbeli tagjává választatott. A fejlesztés munkája megindulván, a tanszékek szaporítása lett célba véve. Az ünnepi irat a négy tanszéknek nyolczra való emelését óhajtja, Geiger L. berlini egyetemi tanár az »Ost und West« ünnepi számában a zsidó irodalom osztályozása alapján legalább hétre. A nagy felbuzdulás kétségtelenül némi eredménnyel fog járni. Nem érdektelen, hogy a berlini hitközség 20 év előtt az intézetet saját költségvetésére akarta átvenni, de a kuratórium az átadást ellenezte, mert a tanszabadságot az anyagi ellátás fölé helyezte. Jelenleg 8000 márkával szubvencionálja a hitközség az intézetet.

BEIN KÁROLY.

1853 április 7. — 1907 október 18.

Bein Károly az Orsz. Rabbiképző-Intézetben a matematika és physika jeles professzora; élté delén, áldásos munkásságának virágzó korában, három és félhavi súlyos betegség után élté 54. évében elhunyt. A korán sirba szállt férfiában hitvese gyengéd férjet, gyermekei gondos atyát, pályatársai igaz barátot, tanítványai hű mestert vesztek. A túlfeszített munka, a mély kötelességérzet, amelylyel teendőit végezte, rég megtámadták egészségét. Mint a szű az erős tölgyön, úgy rágódott régebb idő óta észrevétlenül a csöndes kór erején. De hogy az a szorgalmas munkás kéz oly hirtelenül megdermed, a jóságtól sugárzó és a nemes lelket visszatükröző szempár oly váratlanul bevonya fényét, a minden jóért és fenségesért hevesen dobogó szív oly gyorsan kibűl és hogy a hervasztó ősz első sárga levelei az ő frissen domborodó sírjára hullanak: ez váratlan csapásként érte családjával együtt barátainak és tisztelőinek széles körét. Az anyaföld mintegy megsajnálta és ezért váratlanul elébe szökkent, hogy az életet járó, de fáradt halandót mennél hamarabb keblére ölelje...

Ezelőtt 29 évvel az alapos képzettségű 26 éves fiatalembert az Orsz. Rabbiképző-Intézet vezető férfiai biztos szemmel az intézet matematikai és természettudományi tanszékére hívták. Akkor e nagy kitüntetés, e diszes hely, hogy a zsidóság főiskolájának tudós tanárai karában helyet foglalhat és az oktatás nemes munkáját velök megoszthatja, fényt kölcsönzött ifju nevének. Az idők folyamán azonban megváltozott e viszony, mert Bein Károly lankadatlan szorgalmával és kiváló szellemi képességeivel oly hatalmas tudásra tett szert, hogy azon tudományágban, melyet művelt, kiváló tekintély, országos nevű ember lett, kinek munkásságát és tudását messze a rabbiképző-intézet falain túl is nagy elismeréssel emlegették az illetékes szakkörök. S így Bein Károly nemcsak a hozzáfűzött várakozásnak és az előlegezett bizalomnak tett eleget, hanem személye fényt árasztott, súlyt kölcsönzött és tekintélyt szerzett a tanszéknek, melyet betöltött. Mi, tanítványai /büszkélkedtünk vele, dicsekedtünk az

elismerés babéraival megkoszorúzott nevével, hogy a miénk. Szándékosan emelem ki, hogy *mi* dicsekedtünk, *mi* büszkélkedtünk, mert bizony ő csöndben és zajtalanul minden feltűnést kerülve végezte mindennapi nagy és fáradságos munkáját.

Nem tartozott a nagy nyilvánosság, a zajos közszereplést kereső egyének sorába. Inkább a nyugalmat, a félrevonult csöndes munkásságot szerette. De ha a körülmények kikököcsítették a rendes, mindennapi, megszokott, csöndes, de annál intenzívebb munkájából, kedves és szeretetre méltó vonások elevenedtek fel benne. Beszédében, valamint minden mozdulatában, közvetlen keresetlenség, őszinte természetességgel párosulva nyilvánult. Kül- és belföldön elért sikereivel nem kérkedett, alig említette.

Őt egész életén át minden cselekedetében a szerénység jellemezte, a tiszta, nemes, önzetlen szeretet ösztönözte, a kötelesség érzete vezette, a nyájas szelidség, a békés türelem ékesítette, a becsület emelte, a munkásság éllette és az öntudat jutalmazta. Semmi gőg és elbizakodottság nem honolt benne, de igenis — annál több méltóság és jellemerő.

Valódi férfiú, ki méltó e névre.

Csodálatos, hogy ez a gyöngéd szívű, fogékony lelkű, a mások egészsége fölött oly ébren őrködő férfiú mily kérlelhetetlen szigorral járt el önmagával szemben. Miként Jóbról barátai, úgy elmondhatjuk róla is: »Ime sokakat jó tanácssal kioktattál, lankadozó kezeket megerősítettél, roskadozót talpra állítottak vigasztaló szavaid, gömgyedező térdeket megszilárdítottál és most, hogy téged ért a baj, bágyadtnak és gyöngének bizonyultál.« Ezért kellett neki mindnyájunk nagy fájdalomra a halandóság köntösét oly korán levetni, amelylyel gyászba borította szerető családját és nagyszámú barátjait; súlyos veszteség érte a tudományt is, melynek hű bajnoka és fölkezt papja volt.

Súlyos, szinte pótolhatatlan veszteség érte az Orsz. Rabbiképző-Intézetet, amelyhez szívének minden szálával hozzá volt fűzve és ahol közel egy emberöltőn át nagy tudását, kitűnő pedagógiai és előadási módszerét értékesítette. Fájdalommal fogja őt nélkülözni Izráel két tanházának: a rabbi- és tanítóképző-intézet tanári kara, kik a napnak nagy részét nemes munkában vele együtt töltötték, hogy Izráelnek képzett papokat és derék taní-

tókat neveljenek. Pályatársai Bein Károlyban nemcsak hivatott munkatársat, hanem őszinte, igaz, jó barátot vesztek.

Azonban merem állítani, hogy az intézet körében a legnagyobb veszteséget a tanítványok nagy serege fogja érezni, kik megható szeretettel csüngtek rajta, mert lépten-nyomon atyai jóindulatát tapasztalták, ki megértve minden fájdalmat, osztozva minden örömben, segítve, tanácsolva mindenütt, mintha csak nekik élne és körülük túl semmi teendője nem volna. Valóban, akik ily kedvesek voltak élőkben, azokat a halál sem választhatja el tőlünk. Akit tiszteltünk, szerettünk, nem halhat meg ránk nézve egészen. A halál sohasem győzedelmeskedhetik a szellemen. Kedveseink sírja csak földi maradványukat zárja magában, égi részük, szellemük és dicsőségük áldása velünk marad és lényünkbe olvadva átkísér az élet görögnyös útján.

»Te sem haltál meg népem halottja, csak leráztad magadról, ami földi, de szellemed élni fog működésed színhelyén: a rabbiképző-intézet történetében fényes lap jut a te dicső nevednek. Élni fog emléked kartársaid szívében és kegyelettel fogják azt ápolni tanítványaid lelkökben.

I.

Bein Károly életfolyása.

Keressük fel a helyet, ahol bölcsője ringott, a környezetet, ahol gyermekéveit töltötte, a légkört, ahol első benyomásait szerezte és az életviszonyokat, amelyekkel már a fiatal léleknek meg kellett birkóznia. A gyermekben rejlik csirája mindig a férfi legszebb tetteinek s a kebel, melyet a tisztá lángok oltárának szentelt, a gyermekkor boldog vagy boldogtalan benyomásai között fejlődik erőssé. A hegykoszorúzott, kies fekvésű baranyamegyei Mágocs nevű községben született 1853. április 7-én. Szegény szülőknek saját erejére bízott gyermeke volt; tehát népünk azon osztályából, melyből kiváló férfaink és tudósaink majdnem kivétel nélkül származtak.

Atya Eliás (אליהו) szelid lelkű, derült kedélyű, istenfélő ember volt, aki hogy hét tagból álló családjának becsületes módon megkereshesse a mindennapi kenyeret, egész héten — hétfő reggeltől péntek estig — kénytelen volt szereteteitől távol maradni. Bármennyire fájhatott is atyai szívének, hogy a létért való küz-

delem egy szombattól a másikig elszakítja övéitől, sohasem zúgolódott, emiatt egy zokszó sem hagyta el ajakát, hanem az igazi istenfélő embert jellemző megadással tűrte és viselte szegény és keserves sorsát. A boldog viszontlátás öröme és a szent szombat áhitatos nyugalma — szokta volt mondani — kárpótol mindezt.

Anyja nagyon okos asszony hírében állott, de szüntelenül gyöngélkedő és beteges, amely sajnálatos körülmény azonban nem gátolta meg őt abban, hogy számos tagból álló gyermekeinek nevelésére, melynek súlya — atyjuk távolléte miatt — egészen az ő gyöngé vállaira nehezedett, a lehető legnagyobb gondot ne fordítsa. Ama régi derék »fajzsidó« asszonyoknak egyike volt ő, kik az élet legmostohább viszonyai között is arra törekedtek, hogy becsületes, tanult férfiak neveljenek az emberiségnek. Oszlopai voltak ők mindig népünknek, sajnós, számuk gyérül...

Nappal házi teendőit elvégezvén, varrogatott mások számára, hogy a férj csekély keresetét a magáéval kiegészítve valahogy tengethessék életüket. Este a pislogó olajmécses köré gyűjtötte hét apró gyereket és miután folytatta az alkonyatkor félbehagyott varrást, meséssel és énekszóval iparkodott elúzni aggodásukat távollévő atyjuk miatt, valamint egy rózsásabb jövő megrajzolásával a jelen sivár állapotokat elfelejtetni. Betegsége azonban mindinkább fokozódott és így aránylag korán távozott e rá nézve szomorú világból. Atyja elég szép életkort ért el, 77 éves korában halt meg.

Különben származására vonatkozólag Bein Károly maga 1907 szept. 20-án, tehát halála előtt 29 nappal, egy megkezdett, de egy nyolczadrétű lapnál többre nem terjedő önéletrajzában ezt írja:

Nagyon szegény szülőktől származom.*Atyám, ki egy ideig mint úgynevezett »magyar szabó« kereste kenyerét, már abban az időben, melyre én vissza tudok emlékezni, fölhagyott ezen mesterséggel, egyrészt, mert a sujtásos magyar ruhák, melyekhez értett, kimentek a divatból, másrészt, mert — amint gyakran említette — az üzletében különben sem tudott boldogulni. Házassága után rövid idő múlva oly alsórendű, de becsületes munkával tartotta fenn nagyszámú családját, mely alig-alig hozta a szó szoros értelmében a mindennapi kenyeret. Nem akarok hosz-

szasan időzni azon emlékek mellett, melyek fölelevenülnek bennem, midőn visszagondolok azokra a gondteljes, küzdelmes napokra, melyekkel gyermekkoromban megismerkedtem. Ha mégis van valami, ami az úgynevezett arany gyermekkor felé irányítja gondolataimat, úgy az édes jó anyám emléke, kit mint névtelen hőst, martírt látok magam előtt.

Anyám az akkori felfogások és viszonyok szerint jobbmódú családból származott. A nevelés, melyben részesült, határozottan jobb volt, mint azon embereké, kik közé sorsa őt juttatta. Műveltségét és annak megnyilatkozását szintén ahhoz az időhöz és ahhoz a környezethez kell mérni, melyben élt. Arra emlékszem, hogy nekünk gyermekeknek a szebbnél-szebb történeteket tudta elbeszélni, régi dalokat elénekelni, ha esténként ott ültünk a szegényes olajmécses körül, melynek világítása elegendő volt, hogy mellette azokat a finom ingeket varrja mások számára és szabad kézzel és szemmel azokat a számtalan öltéseket csinálja, melyeket manapság a varrógép pár pillanat alatt elkészít, melyek akkoriban azonban óriási fáradtsággal jártak...

Itt jelesünk hirtelen félbeszakította az írást, melyet orvosai unszolására szórakozás czéljából megkezdett, mint mondá: ez is untatja, inkább valami tudományos munkát fog írni. Bele is fogott egy természettudományi munkának a megírásába, de itt se vitte többre az előbbinél. Talán ezek voltak a toll kitünő mesterének utolsó vonásai.

Amint láttuk, Bein Károly gyermekévei nem voltak rózsával behintve; a zsege gyermek korán érezte a nélkülözést és a nyomasztó szegénységet. Ez a kegyetlen körülmény azonban nem kedvtelenítette el az élettől, amely oly korán megtagadott tőle minden örömet, csak megkomolyította és szívóssá tette őt az élet küzdelmeinek könnyebben való elviselésére. Gyermeki ösztönével megérezte, hogy szüleitől semminemű anyagi segítséget nem remélhet és hogy csak önerejével és szorgalmával viheti valamire. Neki feküdt tehát a tanulásnak, azon vasakarattal és azon minden akadályt leküzdő szilárd elhatározással, mely csak szegény és teljesen magukra hagyott gyermekek sajátja. Az eredmény már az elemi iskolában mutatkozott, már ott messze túlszárnyalta iskolatársait. Kitiint különösen komolyságával, érett felfogásával, lankadatlan szorgalmával, példás magaviseletével és mély vallásos érzületével. Nagy szeretettel tanulta

a szentírást, melynek tartalma nagy hatást gyakorolt gyermeki lelkére. Előszeretettel és vonzalommal viseltetett Jákob ben Áser (בְּנֵי יַעֲקֹב) elmés betűszámfejtései iránt — bibliai szavaknak más szavakkal való azonosítása a betűk egyenlő számértéke alapján — és nem egyszer maga is megkísérelte őt utánozni. Nincs kizárva, hogy innen kapta az első impulzust arra, hogy a matematikai pályára lépjen.

Elemi tanulmányaira és akkori gondolkozásmódjára vonatkozólag becses adatokat találunk az »Izr. Tanügyi Értesítő«-ben (XXXII. évf., 2. sz. Nekrológ: Bein Károly), ahol volt tanítója — jelenleg fővárosi igazgató-tanító — *Schön József* többek között ezeket írja róla: »Mikor én a mágocsi hitközségi iskolában alkalmazást nyertem, Bein Károly 10 éves volt. Tanulótársaitól kivált, különösen komolyságával és szorgalmával. Olyan olvasmány, mely irodalmilag szépen volt megszerkesztve, annyira megragadta képzeletét, hogy első hallomásra szóról-szóra el tudta mondani. Emlékszem világosan, hogy az »Iramgím« című olvasmány, mely a mult század 50–60-as éveiben használt olvasókönyvekben oly lendületesen volt megírva, első ízben megkapta figyelmét és még férfikorában is betűről betűre tudta. Hát még a bibliát, a szent szöveg értelmezését hogy tudta ő élvezni! Ő volt az első, aki a hasonló nyelvű jelenséget, a rokonértelmű kifejezéseket, a teljes héber mondatban idézte és Rási egy szellemes megjegyzésén napokig tudott gyönyörködni. Hogy gyermek léte mennyi türelme, kitartása és komolysága volt, legjobban igazolja, hogy 11 éves korában az Eszter történetét a templomi használatra alkalmas minden betűje és vonása szerint leírta. Csodálatos volt a fia emlékezőtehetsége, mely egy Istent dicsőítő ének eléneklésében nyilatkozott meg. Mágocson ugyanis a sátorok ünnepe utolsó napján, a »záró ünnepen« az esti ima alkalmával úgy, mint minden hitközségben, a Thóra-tekerceket kiveszik a frigszekrényből és aztán a felolvasó állványon addig göngyölgetik, míg a másnap felolvasandó Thóra-részleteket meg nem találják. Ezen göngyölgetési munka alatt csendült meg Károly kedves hangja és énekelte az אָרִי אֶלְהֵי אֲבוֹתֵינוּ kezdetű éneket, mely az alfabéta minden betűjét Isten egyik magasztos tulajdonságának hirdetésére kezdőbetűnek veszi, a szavakat variálja először egymásután, aztán megfordított sorrendben és ami megzavarná a leg-erősebb elmét is, azt Károly teljes határozottsággal, másodpercnyi

gondolkodást nem igénylő biztonsággal recitálta az egész község legnagyobb gyönyörére. Mikor Bein 13 éves lett a מצוה בר מצוה beszédét Dávid király ezen szavaival kezdte: *כי אהיה נירי ה' ויהי נירה חישני*, *כי בנה ארץ נדר באלהי אדלני שור* (II. Sám. XXII, 29—30.) »Te vagy világosságom oh Örökkévaló és az Örökkévaló megvilágosítja sötétségemet, általad sereget rohanok meg, Istenemmel falat ugrom át.« Programm volt ez egész életére, útiterve az életpályára. Nem volt az az ellenséges sereg, melyet ő le nem győzött volna, nem volt az a magas fal, melyen ő át nem ugrott volna, mint a bérezi folyam, mely szikláról sziklára rohanva, minden ellentállást legyőz, minden útjában torlódó akadályt elseper.

A barmiczva után, mint az régente a szegényebb sorsú zsidóknál szokás volt, ott hagyja a szülei házat, hogy szegény szüleinek egy öltözet ruhával kevesebb gondja legyen és hogy testvéreinek egy karéj kenyérral ezentul több jusszon. Búcsut vesz a falutól, játszó pajtásaitól, és útnak indul, hogy ezentúl maga keresse a betevő falatot és szükségleteit saját erejéből, munkájának szerzeményéből fedezze. Tanítónak szegődik Berény kis tolnamegyei faluba egy zsidó családhoz. Azonban, úgy látszik, hogy ott nem a legjobban érezhette magát, legalább erre enged következtetni az a rövid tartózkodás, melyet Berényben töltött, mert nemsokára már Márfán a Mecsekhegy alján találjuk a kenyérkereső gyerekembert.

Az eszes és gondolkodni tudó ifju falusi magányában elgondolkodik és csakhamar arra ébred, hogy ez így tovább nem mehet, hogy falusi tanítóskodással bizony valami sokra nem viheti, már pedig ő érezte, szíve megsugta, hogy ő magasabbra hivatott, a Gondviselésnek nagyobb céljai vannak vele, gondol tehát egy merészet és programjához hiven átugorja »a falat«, az útját álló Mecsekhegyet és egyszerre csak Pécssett termett a reáliskolában, ahol az I. és II-ik osztályból leteszi a magánvizsgát és fölvéttetik a III. osztály rendes tanulójának. Itt tanárai csakhamar felismerik benne a komoly, törekvő, jeles tehetségű diákot és szeretetökbe fogadják, sőt anyagi támogatásban is részesítik, amire bizony nagyon is rá volt utalva, hisz hazulról többet, mint hébe-hóba egy csomagot, nem várhatott. Pécssett jeles eredménnyel végezte a VI. reálosztályt, ami annak idején elegendő volt arra, hogy valamely magasabb szakintézetbe fölvéttessék.

1904 aug. 22. volt 30 éves találkozója azon iskolatársaknak,

kik az 1873/4. tanévben együtt végezték el a pécsi reálban a VI-ik osztályt. A találkozáson 30-an jelentek meg, köztük volt Bein Károly is. Este, jó magyar szokáshoz hiven, lakomára gyűltek össze a »Vadember«-hez címzett szállodában. Természetes, az obligát felköszöntők sem hiányoztak. Elsőnek Bokor Ferencz, a reálskola nyugalmazott tanára emelt szót, poharát régi tanítványaira ültette. Utána — így olvassuk a »Pécsi Napló« 1904 aug. 23. számában — Bein Károly budapesti tanár, a reálskolának egykori jeles növendéke, a kiváló matematikus, több országos előkelő pénzintézetnek számtanácsosa, mondott gyönyörű beszédet a volt iskolatársakra. A pompás nyelvezettel, szónoki hévvel elmondott szép beszéd minden gondolat füzése, minden átmenete, a matematikai következtetésséggel gondolkodó agynak eszmékben gazdag terméke volt. S e vaskövetkeztetésséggel gondolkodó fő, a beszéd folyamán az érzelmek feltörekvő ártatjától hajtva, mégis kitért abból a geometriai pontossággal kitűzött vonalból, amelyen elindult és más csapásokra térve át, érzelmesen kedves társaira ültette poharát. De térjünk 30 évvel vissza.

Bein jeles bizonyítvánnyal a zsebében, Pécsről feljött Budapestre és 1874 okt. 3-án fölvétette magát a királyi József-Műegyetem rendes hallgatói sorába. A fővárosban csupa idegen és ismeretlen ember közé kerülve, a lelkes ifju, kinek nagyra-törő tervein kívül semmi egyebe nem volt, a szó szoros értelmében éhezett. Az első leczkét volt tanítója, Schön József, ki vele egyidőben került fel Pestre, szerezte, ahol 10 forintot kapott. Ez az összeg kevés volt a megélhetéshez, de sok az éhenhaláshoz. Néhány hónappal később valamivel jobbra fordult mostoha helyzete, új kereseti forrásra tett szert: ábrázoló mértani iveket adott ki, azaz minden órán ott volt az előadáson és a legnagyobb pontossággal lejegyezte a professzor előadását és ezt sokszorosította. De a nagy munka neki sohasem volt teher, csak hiába nem szeretett dolgozni; itt is csak annyi példányt sokszorosított, ahányan előre előfizettek. Ha valaki nem fizetett elő, annak nem adott még akkor sem, ha a füzetek nála maradtak. Egyszer előfordult, hogy egy kollégája akadályozva volt az első három füzetet idejekorán átvenni, közben sokan kértek, de ő nem akarta odaadni senkinek, sőt mikor jogos tulajdonosuk jelentkezett, annak se akarta átadni mindaddig, míg tanukkal vagy leczkekönnyvel nem igazolja magát. Ebből a keserves keresetből szüleinek is küldött.

Mint másodéves technikus nagy és nem mindennapi kitüntetés érte. Vész János Ármin, a műgyetem 1875/6-iki tanév rektora, lelépő rektori beszédében főlegemli, hogy a lefolyt esztendőben a legszorgalmasabb, legtehetségesebb hallgató az I. évesek közötti Bein Károly volt, akinek az egyetemi tanács a Kauser-Eigel-féle 300 frtos szorgalmi díjat odaitélte, de minthogy nevezett hallgató átlépett a tanárképzőbe, a díjat más kapta.

1877 december havában kapta tanári oklevelét. Tanári vizsgálati dolgozatát oly lelkiismeretesen készítette, hogy heteken át bezárkózott lakásán és nem érintkezett senkivel. Emle lelkiismeretességét drágán fizette meg, mert betegsége onnan datálódik, heteken át száraz étellel élve, gyomorbajt szerzett.

Kitünő képesítőlevéllel a kezében, a fővároszhoz pályázott egy üresedésben levő leánypolgári iskola tanszékére. Azonban már akkor is gyakran nem a kitünő diploma szolgált mértékül állás elnyeréséhez, hanem az emberiséggel talán egykorú protekció. Beinnak csak elsőrangú diplomája volt és így az állást az nyerte, el, kinek harmadrangú diplomája, de elsőrangú protektora volt. A főváros akkori tanügyi osztályának vezetője, kinek, úgy látszik, Bein mellőzése lelkiismereti furdalást okozott, a következő vigasztaló és hízegő szavakkal adta vissza folyamodványát: Tanár úr! nagyon sajnálom, hogy nem választották meg, de biztosítom, hogy a legközelebbi megüresedő állást önnel töltjük be, mert ilyen kitünő képesítővel bíró ember csak igen ritkán akad. De Bein többé nem kért a tanácsos úr jóindulatából, mert még abban az évben meghítták az orsz. rabbiképző-intézet-hez a matematika tanszékére, melyhez később a természet-tudományok is csatoltattak. Ezen állásában 29 évig működött. Közbe az izr. tanítóképző-intézeten is elvállalta a mathézis tanítását. Tehát tanítója lett felekezete két kiváló körének: a rabbik és tanítóknak.

Mindekét állásában az illetékes körök legnagyobb elismerését vivta ki magának. Tanártársai szerették és tisztelték benne a komoly tudós férfit, az őszinte hű barátot. Tanítványai valóságos rajongással csüngtek rajta, mert igazságos ember volt és szeretettel bánt velök. Előadásait élvezet volt végighallgatni. Bár reális és száraz tárgyat tanított, de érző, költői lelkét itt sem tagadta meg. Nyelvezete világos, könnyed, némelykor, különösen ha az isteni természet szépségeit és annak fenséges jelen-

ségeit magyarázta, költői lendületű. Ilyen előadás végén szinte átszellemülve azt szokta mondani: *וַיֵּקַח מִשֶּׁם הַהֵר וַיִּקְרָא בְשֵׁם ה'* »Csak aki a természet magaslatára tud emelkedni, egyedül az tudja Istent valóban imádni«. (Mózes I. 12, 8).

Nagy súlyt helyezett a jellemképzésre és semmi sem fájt jobban szívének, mint az, ha tanítványain jellembeli fogyatkozást vett észre. Ilyenkor szelid szemrehányással illette és szavát kellett adni az illetőnek, hogy ezen hibáról vagy rossz szokásról leszokik. A tanév elején gyönyörű bevezetésben, mintegy dióhéjban, rövid, tömör mondatokban összefoglalta mindazt, amit a tanévben elő fog adni.

Kezdőknek külön órában azt magyarázta, »hogy kell tanulni«, hogy kell a lezckéből elkészülni. Mély lélektani fejtegetésekkel iparkodott kimutatni az ember összes gyöngé oldalait s főképen, hogy mennyire szeretjük önnönmagunkat ámitani. A felelésnél megkivánta, hogy a tanuló szabatosan fejezze ki magát és világosan, folyékony nyelven referáljon. Minden homályos és zavaros beszédnek halálos ellensége volt. Csodálatos memóriája volt, a legkomplikáltabb levezetéseknel sohasem tévedett, sohasem kellett korrigálni, mindig a legnagyobb biztonsággal irta le a táblára a számokat. Mint pedáns ember arra is nagy súlyt fektetett, hogy a leirt számok vagy betűk csinosak és formásak legyenek. Ha valaki csak úgy odavetette minden külső esiny nélkül, nagyon tudott haragudni. Egyáltalában a külsőségekre sokat adott; esztétikai érzését az is bántotta, ha valakinek a ruhájáról egy gomb hiányzott. Ő maga jó példával járt elől, mindig csinosan és izlésesen öltözködött.

De nemcsak a számoknak, hanem a nyelvnek is nagy mestere volt ő. Szavai kimértek, meggondoltak, ismétlésekbe sohasem bocsátkozott, a kifejezések mindig kéznél voltak. Mondatai kerekdedek, csinosak és erős logikával sorakoztak egymásután. Egész lényében, modorában, külső testtartásában, rokonszenves megjelenésében volt valami megmagyarázhatatlan lebilincselő varázserő.

Magas, domború homloka, formás feje és az értelemtől sugárzó nagy szürke szempár már külsőleg is elárulta a kitünő tudóst, a mély gondolkodót.

1878 július havában megnősült. Elvette szíve választottját, akinek a kedvéért lemondott külföldi útjáról, ahova egyetemi

professzorai ajánlata folytán államköltségen ki akarták küldeni tanulmányainak kibővítése végett. Hat évig éltek együtt a legboldogabb egyetértésben, míg 1885-ben legnagyobb fájdalmára elvesztette szerető hitvesét. Ebből a házasságból három gyermeke származott: két leány és egy fiu. Gyermekeit fölötté gondos nevelésben részesítette. Kornél fia dr. juris és szép társadalmi állást foglal el: a Mezőgazdasági Ipar r.-t. titkára.

Bein Károly mélyen gyászolta első nejét, és egyéves özvegyiség után új anyát adott apró gyermekeinek. Második neje finom, művelt lelkű, nemes gondolkodású urasszony, kivel 22 évig zavartalan egyetértésben és szeretetben élt és aki férjét a legnagyobb odaadással és szeretettel vette körül, most pedig elhunyt élettársát mély gyászbá borulva siratja.

II.

Bein Károly közgazdasági és irodalmi működése.

Ha adatok nem igazolnák, ha tények nem bizonyítanak, alig hinnők, hogy ez a gyöngye szervezett férfiú, ki két intézetben az oktatás fárasztó munkáját lelkiismereti pontossággal végezte és hosszú éveken át magántanítást is folytatott, még közgazdasági téren is széleskörű tevékenységet fejtett ki.

Az utolsó másfél évtizedben — mint ez hiteles adatokból kitünik — alig volt hazánkban nagyobb szabású vállalat, akár magán- vagy állami intézmény, mely az alkalmazottak részére nyugdíjintézményt létesített, hogy annak tervét és kivitelét ne Bein Károlylval dolgoztatta volna ki. Álljon itt a sok közül egynehány:

Az Újságírók Nyugdíj-Egyesülete,
A magyar kir. Posta- és Távirdealkalmazottak,
Hermes Magyar Általános Váltóüzlet r.-t.,
Jégfelvételi iroda,
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank,
Giró- és Pénzváltó-Egylet,
Ganz és Társa,
Magyar Gázizzófény r.-t.,
Pesti Viktória-gőzmalom.
Az Orsz. Gazdasági Munkás Egyesület.

stb., stb. vállalatok alkalmazottainak a nyugdíjtáblázatát ő készítette. Ezenkívül számos nagy biztosítóintézet és banknak állandó matematikusa volt. A valószínűségi számításokban oly nagy hirre tett szert, hogy a művelt külföld figyelmét is magára vonta. Így Bécsbe többször meghítták egy-egy fölölvasásra. Hiressé lett az a felolvasása, melyet 1902 december 13-án a »Verband der Österr.-Ung. Versicherungstechniker« nevezetű egyesületben tartott ezen cím alatt: Die mathematischen Bilanzen der Pensionskassen. Ezen felolvasása külön lenyomatban is megjelent (Separatabdruck aus Heft VIII. der Österr.-Ung. Versicherungstechniker 1903). 1906 szeptember 15-én a Berlinben tartott V. nemzetközi biztosítási kongresszusra a magyar kormány Bein Károlyt küldte ki. A kongresszus tagjai csakhamar felismerték az alapos, kiváló szakembert és megválasztották a kongresszus egyik alelnökének. Bein Károly itt is derekasan megálta helyét és becsületet szerzett hazájának. Nagyszabású szakelőadása, eredeti gondolatainál fogva, bámulatba ejtette a kitünő férfiakból álló, a világ minden részéből összesereglett kongresszus tagjait.

Minden egyes propozícióját elismeréssel fogadták. Ő maga egy alkalommal így nyilatkozott berlini szerepléséről: Amikor a német parlamentben, ahol a kongresszus üléseit tartotta és ahonnan egykor egy Bismarck intézte a világ sorsát, az én előadásomat és apróbb felszólalásaimat a szélrózsa minden irányából összesereglett kitünő szakférfiak helyesléssel fogadták: különös érzés vett rajtam erőt, izegtem-mozogtam a székesen és önmagamot kerestem, vajjon igazán én vagyok-e a mágocsi אלה-
nak a fia, akinek nézetét itt helyeslik.

A kongresszuson tartott előadása: »Das Gründungskapital einer Lebensversicherungsanstalt« megvan külön lenyomatban is az Ehrenzweigs »Assekuranz-Jahrbuch« XXVIII-ik évfolyamából. Ezen munka az ő gondolkodásának legklasszikusabb példája, ebben megnyilvánul Bein Károly egész egyénisége, az ő töprengő, lelkiismeretes gondolkodásmódja, amely nem utasít el a limine semmit, de nem is fogad el tudományos igazságot semmit, aminek igazságáról és helyességéről ő maga józan eszével vagy tudományos módszerével meg nem győződik.

A berlini kongresszus tiszteletet és elismerést szerzett számára külföldön. Nevét a hír Amerikába is elvitte, amit legjobban bizonyít az, hogy egy híres newyorki cég, a Singer Company Pub-

lishers, a »The International Insurance Encyclopedia« cím alatt megjelenő nemzetközi biztosításügyi encyclopediának a kiadója fölkérte, hogy írja meg a magyarországi biztosítóintézetek és azok élén álló vezérférfiak történetét. Sajnos, ezen fölkérésnek már nem tehetett eleget, mert mindinkább súlyosbodó betegsége ebben meggátolta.

E nagy, szinte lázas gazdasági tevékenység kifejtése mellett még irodalmilag is működött. Írt tankönyveket és különböző magyar és német lapokba, főképen a »Pester Lloyd«-ba, cikkeket. Czikkei különböző témákról: pénzügyi és természet-tudományi kérdésekről szólnak. De lett légyenek azok bármily tartalmuak, mindig érdekesek és tanulságosak. Stilusa emelkedett, de nem bombasztikus, egyszerű, de nem köznapias, világos, vonzó és ami a fő, meggyőző. Utóbbi igen erős oldala volt és ennek a nyitja az, hogy sem nem beszélt, sem nem írt olyasmiről, aminek igazságától teljesen át nem volt hatva s így mindig el tudta találni annak a hangját és módját, amivel a benne erős meggyőződésnéként élő dolgot másokba is átlántálja. Ehhez hozzájárult még egy másik, nem kevésbé fontos tulajdonsága: alkalmazkodni tudott a hallgatóságnak és a közönségnek, mely számára írt, a gondolkodásmódjához. Elmondta pl. egyszer, hogyan magyarázta meg egy teljesen laikus főúrnak a temporär aktivitási járadék fogalmát, úgy hogy az a szellemi kincsekben nem túlságosan bővelkedő főúr nemcsak megértette, hanem még azt is megjegyezte, hogy hiszen ez a matematika nem is olyan ördögös mesterség, csak érteni kell a módját. Kedélye tisztaságáról tesz tanúságot, hogy az ilyen apró sikereknek nagyon tudott örülni. Minden szavából, minden sor írásából a tiszta fő, a fegyelmezett agy, a mély gondolkodó és éles megfigyelő tükröződött vissza. Tankönyvei a következők:

1. Természettan. A népiskolák és az ismételőiskolák számára. 61 ábrával. *Budapest*, Franklin-Társulat 1888. E könyv, melyhez szép, tanulságos előszót írt, hét változatlan kiadást ért meg. Németre is le van fordítva e cím alatt: *Naturlehre für Volks- und Wiederholungsschulen*. 58 Abbildungen. *Budapest*, Verlag von Wilhelm Méhner 1890.

2. Egy másik tankönyve Balázs István név alatt jelent meg. Címe: Természettan. A nép- és ismételőiskolák számára. A miniszteri tanterv szerint. *Budapest*, Singer és Wolfner 1894.

3. Irodalmi főmunkája: a »Politikai számtan«, melyet Bogyó és Havas tanárokkal együtt írt meg. A munka három nagy fejezete Bein tollából ered. (L. Biztosítási és Közgazdasági Lapok XIII. évf. 22. sz. tárczaczikk Altenburg Gyulától.)

Az utóbb nevezett munkát a Magyar Tudományos Akadémia pályadíjjal tüntette ki. A Magyar Tudományos Akadémia ugyanis pályadíjat tűzött ki oly magyar nyelven írt tudományos munkára, amely az illető szaktudomány európai színvonalát emeli vagy legalább feléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz. Pályadíj: 6000 korona. Bein, Bogyó és Havas közösen megírt »Politikai számtan« című munkájukkal pályáztak e díjra. A benyújtott munkát az Akadémia III. oszt. 1907 jan. 21-én tartott ülésén véleményezés végett kiadta König Gyula és Rados Gusztáv műegyetemi tanároknak és akadémikusoknak, akik a munkát áttanulmányozták és azt az előterjesztést tették, hogy a díj a Fáy András-alapból a nevezett munkának kiadandó. A hosszú és szép bírálatból a következőket kivonatoljuk:

A munka gazdag tartalmával majdnem teljesen kimerítette ezt az anyagot, melyet a mathesis fronsensis újabb és régibb irodalma felölelt. Ezenfelül a mű minden része tanuskodik a szerzők szakavatottságáról és gondosságáról. A bírálók továbbá megvannak győződve, hogy e munka érdekes közgazdasági fejtegetéseivel, matematikai alapon nyugvó világos elméleti tárgyalásával, több helyen nyilvánuló eredeti felfogásával, az elméletet illusztráló és viszonyainkra vonatkozó számos vonatkozásaival és táblázatainak becses gyűjteményével: nélkülözhetetlen kézikönyve lesz mindazoknak, akik pénzügyi műveletekkel vagy nyugdíj- és életbiztosítással járó számítással foglalkoznak. (L. Akadémiai Értesítő» 209. füzet 1907 május.)

4. *Szélsőrt cikkei kronológiai sorrendben:*

Vulkanische Kräfte, Pester Lloyd 1888. 186. sz.

Der Naturforscher des Neutrathales, Pester Lloyd 1888. 263. sz.

Die Eiszeit, Pester Lloyd 1889. 109. sz.

Aus Karlsbad, Pester Lloyd 1893. 161. sz.

Die Fluththeorie Rudolf Falb's, Pester Lloyd 1893. 81. sz.

Emil du Bois-Reymond, Neues Pester Journal 1896. 360. sz.

Auf der naturwissenschaftlichen Fakultät der Frau v. S., Pester Lloyd 1897. 255. sz.

Auf der naturwissenschaftlichen Fakultät der Frau v. S.,
Pester Lloyd 1898. 39. sz.

Elektro-Nervosität, Pester Lloyd 1898. 214. sz.

Die Welträthsel, Pester Lloyd 1899. 281. sz.

Der österreichische Gesetzentwurf über die Versicherung
der Privatbeamten, Pester Lloyd 1901. 128. sz.

Die Pensionskassen, Pester Lloyd 1902. 157. sz.

A biztossági alap, Magyar Pénzügy 1902. 38. sz.

Die Versicherungsgesetze und das Stammkapital, Pester
Lloyd 1903. 42. sz.

Resistenz- und Pensionskassen, Pester Lloyd 1906. 62. sz.

Das österreichische Gesetz über Pensionsversicherung der
Privatbeamten, Pester Lloyd 1906. 230. sz.

Ezzel korántsem merítettük ki e gazdag élet működésére
vonatkozó adatokat, csak egy néhány adattal akartunk hozzá-
járulni ahhoz az ismertetéshez, melyet valaha az ő gazdasági
tevékenységéről írni fognak.

III.

Bein Károly betegségének híre nagy aggodalmat keltett
és a részvét, a gazdag élet földi maradványainak nyugalomra
helyezésénél impozáns módon nyilatkozott meg. Temetésén meg-
jelentek a vezérő-bizottság képviselőiben dr. Mezey Ferencz,
a pesti hitközség képviselőiben Kohn Arnold igazgató és dr.
Weiszbürg Gyula főtitkár és sok más intézet és egyesület kép-
viselői. Az országos rabbi- és tanítóképző intézet tanári kara,
valamint e két intézet hallgatói és növendékei teljes számban.

A ravatalnál a tanári kar nevében dr. Bacher Vilmos, az
országos rabbiképző-intézet elnöke mondott szívhez szóló búcsuz-
tatót, melyben kiemelte az elhunytnak kiváló érdemeit és jeles
tulajdonságait. (E beszéd, mint értesültem, az országos rabbi-
képző-intézet legközelebbi értesítőjében közölve lesz.) A nyitott
sírnál beszélt még az intézet mostani hallgatói közül volt tanít-
ványa, dr. Schwarz Benjámín, és az újságírók képviselője.

November 13-án az országos rabbiképző-intézet tanári kara
kegyelete jelül gyászünnepeket rendezett, amely alkalomból az
intézet temploma zsúfolásig megtelt az elhunyt barátaival, tisz-
telőivel, volt és jelen tanítványaival. Számos község papjával
képviselette magát, úgy hogy csak a papok száma tizenöt-re tehető.

Az emlékezésedet a tanári kar megbízásából e sorok írója
mondotta.

Szép és megható gyászünnepeket rendezett még az alsó-
tanfolyam önképzőköre. Beszédben és órában rótták le hála-
adójukat elhunyt mesterük iránt.

Az ódát, mely alább olvasható, Pfeifer Izsák felső tan-
folyambeli hallgató írta.

Bein Károly, a gondos családfő, a kifogástalan ember, a
derék tanár és kitűnő tudós emlékét örök áldás kíséri.

Budapest.

JUNGER MÓR.

BEIN KÁROLY EMLÉKEZETE.

Múza, te is öltö ma fekete palástot
Gyászolva a férfit, aki sírba szállott;
És ha sír felette mind, ki vele egy vér,
A barát, tanítvány, a sok lelki testvér,
Siratók között is Múza légy te első,
Sirasd meg Bein Károlyt, a te papod volt ő.

Ahogy int a hajnal rózsapiros uja,
S világosság árad a mennyei útra,
Seregi az égi szeraf-angyaloknak
— Régi rege mondja — oda sorakoznak
Dicsőítő dallal az Őrnak elébe,
S belezúg dalukba a szerák zenéje.

S rákezdi az egyik: »Szent az Isten, szent, szent.«
Felel rá a többi: »Lénye betölt mindent.« —
Parányok mozgása is utána zsongja,
Siető napsugár mind magával hordja,
Fellebbenő szellő, amint tova repdes
Elviszi a dalt a csillagrendszerekhez.

S a szerák zenéje a nagy dalba olvad,
Teretlen-tereken, világokon áthat,
A tespedő erők szálló dalba kezdenek,
Végtelen világok összeölelkeznek,
S mintha a nagy Minden egy lélekké válna,
Osszefolyik csendes, szent harmoniába.

Csak ime amottan, ahol kékes fénnel
Ólomszürke tájból kicsi csillag kél fel;
Veszendő lakói egy vesző világnak,
Pisla sziporkái hunyó lobogásnak
Ébredő napfénnel dalt nem énekelnek,
Az örök szferáknak vetőval felelnek.

És amíg betelik a meny-ég *egy* dallal,
Megtelik a föld is hangos viadallal.
Zajongani, zúgni, lázadni az ember
Tud együtt a sziklán üvöltő tengerrel, —
De nem tenger mélye az ő szíve mélye,
Nem ismeri a dalt, mely ott zsong a mélybe'.

Mégis néha-néha akad egy választott,
Akinék szívéig az a dal elhangzott;
Dala a szferáknak, angyalseregeknek,
Dala az égboltnak, dala a Mindennek,
Akinék a szíve színültig lesz dallal
S homlokán ragyog az örök, ifjú hajnal.

Ő volt az, a mester; ő volt az, Bein Károly, —
Vagy nem hallottátok szóló ajakáról,
Mindenik szavából, mindenik tettéből,
Nem szólott hozzátok egész életéből
Hogy *ismerte* dalát a végtelen égnei,
S szívéig eljutott az a szfera-ének?

Mély elegikusan, lágyan, szinte dalban
— Hangos szó az ajkán, tán sohase harsan. —
Hirdeti, tanítja mindenfele, szerte;
Keressétek Istent a nagy természetbe',
Ahol a Mindenség végtelen erői
Dicsőítő dalban énekelnek néki.

És a tanítása mintha dallá válna,
Ottan zsong körötte lágy melódiába'.
A számok világa, mintha metrum volna,
Zengő költemény meg rajtok áthajolna.
S ő maga, Bein Károly, az ő egész lénye
Átolvadna a nagy, dicső költeménybe.

S úgy járt itt közöttünk, mint egy idetévedt
Zengő költeménye a végtelen égnei,
És a mindenséggel harmonikus lelke
Magát itt a földön idegennek lelta,
S csendes nyugalommal, néma bölcseséggel
Magába zárkózott a maga szívével.

Mégis mint a távol hangzó aeolhárfa,
Szíve benne zsongott mindenik szavába',
Lágyan, tele bájjal. — Amig csak egyszerre
Valami szörnyűség széjjel repegette
A hárfa s a dalt is, amely róla szállott. —
— Múzsá te is ölt ma fekete palástot.

A költemény elhalt, — avagy talán mégse —
Mintha ottan szólna csendes, lágy rezgése
A temető hantján, az őszi szellőben,
Mely ott körül szálldos, majd az égre lebben,
S felhőről felhőre, csillagokig szállva
Beolvasztja dalát a szferák dalába.

Budapest.

PFEIFFER IZSÁK.

TÁRCZA.

MORRIS ROSENFELDRŐL.

(Felolvasatott a Magy. Tud. Akadémiában a Petőfi-Társaság 1907. évi november 10-iki felolvasó ülésén.)

Költőt akarok bemutatni, akinek álmódó szívéből a költői érzelmek csodálatos varázsát nem tudta kitépni a sorsnak semmiféle viszontagsága, szenvedése és nyomorúsága. Igazi költő Morris Rosenfeld és azért költészete diadalmasan törte széjjel mindazokat a bilincseket, amelyekbe azt életének sajátos hányódásai, nyomorúságos környezete és poézisének külső formája verték. Olyan nagy és igazi költő Morris Rosenfeld, hogy költészete csodálatos tündökléssel tudott kicsillanni még a jargon nyelvének rongyai alól is, sőt annak bizonyosságát tudta nyujtani, hogy ez a sokak által megvetett, első pillanatra darabos, muzsikátlan, fülsértő nyelvvidoma a legmélysegebb érzelmeknek kifejezésére annyira alkalmas, hogy rejtett szépségeit más nyelven alig lehet visszatükröztetni. Vannak könnyei és sóhajai ennek a jargonnak, amiket más nyelven elsírni és elsőhajtani alig lehetséges. Sóhajjal és könnyel van telve M. Rosenfeld poezise. De muzsája nem a merengésre hajló, az élet csapásait túlérzékeny lélekkel elkesergő poétának sokszor pusztán elképzelt, vagy legalább is tulzó panaszkodását önti dalba — a költő sorsa és költészete Morris Rosenfeld költészetében harmonikus igazsággal földik egymást. És mivel az ő szenvedéseit nem pusztán egymaga érzi által — hanem siralma ezek és ezek sorsának visszatükrözése, azért a mi költőnk valójában népköltő és ennek köszönheti igazában nagy népszerűségét is.

Ne higgyétek: aranyhárfá
Ihleti a szívem dalra —
Ne higgyétek: zengő huron
Égi jelnek van hatalma,
A rabszolga tüzel dalra,
Ki bennem sír, jajveszékél,
S testvéreim siratom én,
Siralmamnak énekével.

Vérem adom véreimért,
S ne kérjétek: mit ad nékem,
Dalaimért, könnyeimért
Az én szegény, árva népem?
Könnyeimért könnyel fizet,
Nem adhat mást szegény fajom,
Könnymilliomos vagyok én,
S a milliokat siratom . . .

Mély szomorúság és az élet igaztalanságaival szemben való lázadó keserűség Rosenfeld költészetének jellegzetes vonása. Nem mintha elveszítette volna hitét önmagában, népének jövőjében és az életben. Szomorúsága inkább az élet jogához való ragaszkodásból fakad, holott ő maga és sorsának osztályosai az élet árnybaborult, homályos szakadékein járnak. A jogából kifosztottnak hangulata ez, ragaszkodik az élet jogaihoz és az élet maga pedig nem nyujt neki semmit. Egyik költeménye szerint a világot örökös májusi reggel varázsában látja, telve édes illattal és titokzatos bűbájjal, látja a lángoló napcsillagzatot, amely tündöklő pompával, ezer ragyogó, csillámló sugárral kaczag feléje és csábítja a boldogsággal; a tavaszi szellő édes titkokat sug a szívébe, az erdő madarai mámorító éneket zengenek és eme gyönyörűséggel teli világban, eme fény, melegség és ragyogás közepette ő egyedül jár bánatos lélekkel, ifjan komor szívvel és bensejében ott hordja szomorúságos ifjúságának, megkínzott férfikorának átkos emlékeit, a társadalom jogfosztottjainak, az élet sebesültjeinek sóhajait és egy hazájából rég üzött népnek mélységes tragikumát. Ezeknek az érzéseknek megkapó módon ad kifejezést »A világ« című költeményében:

A világ.

Ha éjjeli fekhely csupán a világ itt,
És álmódás az élet:
Úgy éveim muljanak boldog örömben,
Míg álmom szerteszéled.

Akkor legyen úrnak sorsa a sorsom
A sok borus éj helyett, —
Akkor az üdvnek álma, varázsa
Derítse föl ez éjjelet.

És ha világunk táncz, vigadóhely,
És benne mi vendégek, —

Akkor helyet kérek a teremben,
Táncszenvédélytől égek.

Van jó falathoz nekem is gyomrom:
Ha rám jó borok várnak, —
És a vérem nem rosszabb azoknál,
Kik aranylánczezel járnak.

És ha világunk viruló éden:
Lágy párnákon pihenjek,
Járjak, mulassak szabadon én is,
S a gazdagtól ne függjek.

Koszorút én is hadd hordozhassak,
A tövishez nincs kedvem, —
Mirtus, babérral kedvesem én is
Pompával ékesítsem.

De ha világunk csatamező csak,
Hol erős, gyenge harcban:
Gyermekekkel s nővel úgy mit se törődöm,
Nem állok én sarokban.

A vad viadalba hősként rohanok be,
A gyöngékért verekszem:
És ha golyó ér, — és leterít majd,
Mosolygva száll tova lelkem.

Életének folyása, úgy amint azt ő maga mondja el, megmagyarázza és érthetővé teszi költeményeinek hangulatait.

»Boksában, egy kicsiny városkában, Orosz-Lengyelországban születtem — így írja le életét Rosenfeld. — Nagyatyám, atyám és minden hozzátartozóm halászattal foglalkoztak. A kis város, ahol gyermekéveimet töltöttem, csöndes, mély erdők és merengő, nagy tavak közé van beékelve. Korán iskolába küldtek, ahol a szent tudományok elemeibe avattak be és megtanultam lengyelül és németül. Apámat nyomorúság, sorscsapás érte, gyermekkoromban korán magamra voltam hagyva. 18 éves koromban megházasodtam és Hollandiába mentem, ahol két hónapon át gyémántkőszőrüs mesterséget tanultam. Azután Angliában telepedtem le. Londonban három éven át dolgoztam emberfölkötő munkával a Sweat Shops szabógyárak műhelyeiben. Azután Amerikába vándoroltam, ahol mind a mai napig maradtam, ott és a new-yorki szabógyárakban szabómunkássággal tengettem sokáig életemet és ott tanultam

meg énekelni elnyomásról, szenvedésről és nyomorúságról. Nap-pal dolgoztam, éjszaka költeményeket írtam. A műhely levegője aláasta egészségemet, a varrógép melletti munkát abba kellett hagynom. A hirlapirodalom munkásai közé szegődtem és egy-néhány éven át a legelső amerikai-jargon lapok munkatársa voltam. De itt is nyomorúságosan fizettek. Sorsom csak akkor fordult jobbra, amikor költeményeimet kötetben adtam ki. Irodalmi munkásságom ez idejében saját kiadásomban két kicsiny verskötet jelent meg »A virágfüzér« és »Az énekek könyve« címmel. Ám elég halga voltam, és mint kezdő, már 13 évvel ezelőtt kiadtam »A harang« című verskötetemet. Ez a könyvem irodalmi botlás volt. Abban az időben még a Sweat Shopban dolgoztam és nem volt időm, hogy a költeményeket átnézzem. Számos sajtóhiba ékteleníti ezt a könyvet. Később sok példányát összevásároltam ennek a könyvnek és elégettem azokat. Ezzel főbb vonásaiban rajzoltam életem folyását.«

Eddig Morris Rosenfeld önéletírása. Ha még hozzá-fűzzük, hogy nyomorúságos sorsa és fajtestvéreinek szenvedései, a társadalmi igaztalanságok erős szociális érzésekkel töltötték el lelkét, amely kiirthatatlanul beléje gyökeredett, olyannyira, hogy amikor költeményeinek angol nyelvre való lefordítása után neve híressé váltott, egy amerikai milliomos ezer dollárt juttatott neki és még sok pénzt helyezett számára kilátásba oly feltétellel, hogy szomorú, szociális igazságtalanságot ostromozó dalai helyett ezentúl vigabb, másfajú költeményeket írjon — Morris Rosenfeld visszaadta a milliomosnak pénzét, »mert az én bánatos lantomat föl nem cserélem semmi kincsért«. Könyvtárosa lett a Kolumbia egyetemnek. Chikagóban nagy erkölcsi és szép anyagi sikerrel olvasta föl költeményeit, majd könyvkereskedést nyitott és végre azt is abba-hagyva: kicsiny tőkéjével egy kis házat vett magának Jonkersben, New-York egy elővárosában, ahol nagy nyomorúságban él mai napig is még, abból a kevés jövedelemből tengetve a maga és családja életét, amit költeményeinek kiadásai hoznak neki. Nagy lelki csapás sújtotta egyetlen nagy reményekre jogosító fia halálával, akinek emlékét még abból az időből, amikor a szabógyárakban dolgozott naphosszat, a következő gyönyörű költemény örökíti meg:

Az én fiam.

Egy kicsi fiam van nekem,
Egy édes kis legény, —
Ha látom őt, azt gondolom:
Egész világ enyém.

De ritkán látom őt, szegényt,
Ébren nem láthatom, —
Ha én jövők, már szendereg:
Az én kis angyalom.

A munka korán tovaűz,
És este hoz haza,
Nem nézhetem fiam szemét,
Nem láthatom soha.

Hazaverődöm reszketőn,
Halovány nöm fogad:
»Oly édes volt szép angyalunk!
Oly édes kis fiad!

Hogy gagyogott, hogy kérdezett:
»Oh édes jó mama!
Mikor jön, hoz krajczárt nekem
A drága jó papa?!«

Ágyánál termek nesztelen:
Oh kell, hogy meglegyen!
Fölnézzen egyszer végre rám,
Én drága gyermekem.

Kicsiny ágyánál állok én,
Már mozog ajaka, —
Álmában szól félhangosan!
»Oh hol van jó apa?«

Megcsókolom két kék szemét,
Megnyílik — gyermekem!
Már rámtekint, — már rámtekint, —
S lezárul hirtelen.

Itt áll apád, édes fiam!
Krajczárt hozott haza!
S álmában szól szép gyermekem:
»Oh hol van jó apa?«

Úgy összeszorul kebelem,
Mama! hallom sóhaját:
»Majd egykor fiam! ébredel,
De nem lesz már apád!« — — —

Ghettódalait tették híressé Morris Rosenfeld nevét. Lefordították ezeket a dalokat angolra, lengyelre, németre, franczia, cseh nyelvre. Oroszra Gorkij. Nemrégiben azt a hírt röptették világgá, hogy meghalt. Ám ezt a hírt maga Rosenfeld megczáfolta, többek között egy levélben, amelyet e sorok írójához intézett, amidőn egyuttal megköszönte annak, hogy összes költeményeit lefordította magyar nyelvre. Morris Rosenfeld költeményeit három részre osztotta fel, azoknak tartalma szerint. A munka dalaira, az élet dalaira és a nép dalaira. Ám bármiről énekeljen is ez a költő: minden költeményén ott villog az ő megtépett, szomorú lelkének búbanatos hangulata, mint fekete fátyol, amely reáborul az aranyra és gyöngynek kristálycsillogására. Hatalmas fájdalom jajkiáltása tör fel a szíve mélyéből, amely az élet és az emberek kegyetlensége ellen lázad föl. Nyomoruságnak, siralomnak, a kitagadottak gyászos sorsának osztályosa ő maga is. Nemcsak látja mások szenvedéseit, de átérzi azokat egész mélységükben. És a saját szenvedése még nagyobb, mint a munka rabszolgáinak,

akik osztályosai. Mert az ő lelkében hatalmas erővel bontogatja szárnyait a költészet hevülése: de az életnek nyomorúsága guzsha köti ezeket a szárnyakat. Írni szeretne, a költészet tündérbirodalma után van az ő vágyódása, és a tollat kiszorítja ujjai közül a varrótű. A sasmadár, amely fellegtől ölelt hegyormokon szeret tanyázni, arra kényszerül, hogy szemétdombra szálljon le, hogy élelmet keressen. Tollát áruba kell bocsátania, meggyőződéseit el kell fojtania később is Morris Rosenfeldnek, amikor a napi sajtó érdekeit szolgálva, tőle távol álló kapitalisztikus pártok szócsöve leszen. Ezért a szocialista nemzeti párt jellemsszegénységgel vádolta meg. Pedig költőneknek legfőbb ereje azokban a dalokban nyilvánul meg, amelyekben a munkásnyomoruságnak irtózatait ecseteli, azokban a dalokban, amiket éjszaka írt, amikor a műhely munkájából íróasztalához tér haza. Rendkívüli erő, hatalmas érzelem jellemzi ezeket a munkásénekeket. Műzsája nem áll az amerikai pártirányzatok egyikének sem szolgálatában. Amíg például Frug, a másik nagy jargonköltő nemzeti és konzervatív irányzatot követ, addig Morris Rosenfeld költészete ment minden határozott tendenciától. Époly közel áll az internacionális és forradalmi érzelmekhez, mint a határozottan nemzetihez. Mindezek az érzelmek költészetében ölelkezve, az igazság erejével épp azért hatnak, mivel egyoldaluvá sohasem válik és dalaiban a munkásnyomor énekesévé szegődik. Ilyenek például a következő versek:

A varrógép mellett.

Egy sápadt legény ül amott,
Fáradt a láb, a kar, —
És minden órán, minden nap
Csak ül, és varr, és varr.

Sok hónap jó és elmulik,
És évre év tűnik,
Hajlottan ül a bus legény,
Dolgozni nem szünik.

Verejték lepi homlokát,
Orczája izzadt, halvány, —
Tudom: csak nyomor hajtja őt,
Az életerő fogytán.

Hull folyton könnye, szüntelen,
Szeme ki nem apad, —
És a ruhához, melyet varr:
Könnye hozzátapad.

Ki tudja, meddig ül szegény?
És hajtja kerekét?!
Ki tudja, meddig tőri még
Kegyetlen végzetét?

Én nem tudom. Csak azt tudom:
Ha későn vagy hamar
Megrokskad ez. Más ül oda,
És varr, és varr, és varr.

Fáradtan.

Nyugodni hát nem szabad percze a gondtól?
Csak egy napon is boldog tavaszon?!

Feledni a mester durva szidását,
Feledni az árnyat, künn, szabadon,
Feledni a műhelyt, a fájó siralmat.
Feledni, hogy rabnak bánat az élet?

»Feledni?! nyugodni?! Szép, ifju barátom!
Korán pihenőre térsz te — ne félj te!«

Virágok és lombok hervadnak oly gyorsan,
Elesöndül az erdőn a zöngé madárdal, —
Hamar a világ egy nagy temető lesz, —
Úgy vágyódom egyszer ifju lánanggal
Pázsitos réten szedni virágot;
»Vágyol a rétre, hol zöldek a lombok?!

Majd ifju! a rétből alszod álmod!«

Ezüstös fényvel csillog a tó is,
Siklik a habja lágy csevegéssel:
Oh ha én egyszer belemertülnék
Fürödnék benne vig nevetéssel!
Megsebesülten munka és bajtól
Enyhe vizétől gyógyulást várok!
»Fürödni a tóban? Mily balga henyélés!
Várj csak! megmossák testedet mások!«

Sötét a műhely, kicsiny és füstös,
Tiszta ruhát: azt nem vehetek,
Tisztaság nincsen az undok veremben,
S inget, fehérét én úgy szeretek.
Úgy szeretem fehérén a köntösöt,
És a kötényt mocsoktalanul, —
»Tiszta ruhát kérsz! várj csak egy kisé!
Szemedre fehér gyors majd ráborul!«

Árnyas az erdő, hűvös az erdő!
Álmodni ottan mily gyönyörű!
Csicseregve szállnak madarak ottan,
Csupa fény minden, csupa derű.
Izzó a lég a szoba porában,
Hűsre vágy bennem minden ideg, —
»Hűvökre vágyol? erdőre vágyol?
Várj csak! a tested hamar lesz hideg!«

Mily édes baráttal birni a földön!
Bánatban öröm, a búban erő!

Boldoggá teszi e szomorú bolygást:
Ha sorvad a lélek, a tűz, a velő!
Én árva vagyok, — útfélen egy kő csak,
Keblemre senkit sem ölelek,
»Várnak reád ott hűs temetőben,
Hívek, barátok, — százezerek!«

Hova?

(Egy leányhoz.)

Hová? hová, szép gyermekem?
Az éjben zaj se hallszik.
Oly csönd van, — lásd: — még vak boru,
Az utca üres, szomorú,
Boldog, ki most még alszik . . .
Rózsák álmodnak csendesen,
Még minden fészék nesztelen, —
Én gyermekem! te már bolyongsz?
Szélben, ködben hová osonsz?
Még hajnalpírt se látok . . .

»Kenyér után járok.«

Hová? hová? szép gyermekem?
Hűs, nedves alkony eltakar . . .
Utczára, térre már az éj
Leszáll, . . . oly nagy a csönd, oly mély, —
Eltéved lábaid oly hamar . . .
A nappal rád nem nevetett?!
Mit használ úgy az éj neked?!
A néma, süket, szívtelen —
Hová oly későn gyermekem?!
Arczodban gond és átok? . . .

»Kenyér után járok.«

Nyomorban.

Úgy hörög gyöngé mellem,
Mégsem lehet nyugodnom, —
S bár holtbeteg a keblem,
Nincs mégsem bosszútervem, —
A terhet sirig hordom.

A sebek tűzben égnek,
Ülök a mély oduban,
A porban, füstben élek,
Nagy munkámban elégek,
Vergődök vas járomban.

Szemem, a beteg, fáradt,
Egyszerre könnyben csillog:
És ime, most kiáradt
A visszafojtott bánat, —
Utolsó lángom villog.

S ha otthon vagyok végre
Csöndes, szűk otthonomban, —
Fáradtan, gondba, vérbe,
Kergetve, bántva, tépve,
Leroskadok félholtan.

Beteg nőm fekszik ágyban,
És kis fiam altatja, —
És zümmög halkan-lágyan,
Fiam bölcsődalával. —
Köhög rekedten apja.

Könnyem öntözi ágyuk':
Ha meghalok én holnap,
Ki visel gondot rájuk?
És kenyerük, ruhájuk
Vaj lesz-e akkor holnap?!

Ök ketten: honnan vesznek
Pénzt ágyra, vacsorára?
Nekik nem kölesönöznek, —
Rajtuk nem könyörül meg
Majd senki e világba!

Nagy gondom szertefujja
Egy édes álom percze . . .
A hajnal rózsás uja
Keleten int már újra . . .
S én megyek műhelyembe.

Csalogány a munkáshoz.

Nyáridő van most, nyáridő most!
Hallod-e lágy zokogásom?!

Napsugár lángja fénylik az égen,
Madárfütty csendül hallgatag éjjen, —
Zümmög a méh a virágon,
Cseveg a forrás, a tó morajlik,
Mindenütt titkos csók nesze hallik, —
Ifju! elég volt gondból és bajból,
Kelj föl! a szemről könnyed lemosd!
Illatot szihatsz te a virágból, —
Balzsam a légben, dal a világban,
Száz rigó mondja: csak te hiányzol!
Helyed elől van minden örömben,
Munkás! Vigadj hát varázkörömben!
Nyáridő van már, nyáridő már!
A lepke lebeg a légben, —
Ezüst esőár omlik a földre,
Hegyeken csillog levelek zöldje,
Fellegek usznak az égen.
Kedvesét hívja dallal a pásztor,
Csókolja ajkát, öleli százaszor, —
Eljött a szerelem násza.
Dobd el a munkát, — rád szerelem vár!
Nyáridő van már, nyáridő már!
Ne bántson a gép-zugása!
Oly keserűen, oly soká küzdteél,
Balgán az árba majd elmerültél, —
Hamar az öröm serlegét hajtsd ki!
Ifju! ha meghalsz, nem sirat senki!

Nyáridő van már, nyáridő ma!
Örökké én sem zengek!

Sokáig bizony itt én se várok,
Künn száraz ágon a varju károg, —
A szent dalok elcsengnek.
Dalolok még ma virággó fákról,
— Szabadság, szerelem: aranyos álom —
Hát ne habozz sokáig!
Még fény van és illat a nagy világba',
Nyáridő van ma, nyáridő van ma!
De nem marad soká itt!
Amint a munka elorvaszt téged:
Elhervad itt lenn, mind ami élet,
Élet és idő csak pillanatok!
Talán már holnap a nap se ragyog!

Sirok mellett.

Csöndes az éj, fénylik a hold,
A csillagok ragyognak, —
Az álomangyal odavisz:
Hol nyugszanak a holtak.

Horpadt sirokkal temető . . .
Sok üdv és bu rögében . . .
A jó pihen, a rossz pihen,
Ur, szolga egy sötétben.

Csak néha zug a fűzfalomb,
A szél suhan át rajta . . .
És messze, messze néma táj —
Csöndes a holtak ajka.

Sok néma, hideg sirhalom,
Remegve nézek rájuk . . .
Szegény és gazdag hantjai:
Mind más és más a fájuk.

A szél bolyong a temetőn,
Susog száz lomb, levélke:
»Szent nyugvás légyen álmotok!
Szent nyugvás lenn a mélybe!«

Megborzadok. S egy angyal szól:
»Lásd balról és jobbról,
Két sirhalom áll ime ott . . .
Mit tudsz e két halomról?!«

Megnézem jól a sirokat,
És ködös rejtélyt látok,
Az egyik pusztá, jeltelen,
A másikon virágok.

»Miért oly pusztá ez a sir?
És miért dus a másik?!«
— Kérdi tovább az angyal most, —
»Szíved tán tudni vágyik?!«

Ki virág alatt alszik ott:
Széjjel sziveket tépett, —
Gazember volt, mert zsarolta
A szegény munkásnépet.

Csak munkásvérre szomjazott,
És kinozta a szolgát, —
Hájassá lett a jámbor így,
És felvitte a dolgát.

Sirhalmán, lásd! a sok virág
Munkásvérből sarjadzott:
A harmat rajtuk csupa könny,
Mely szemükből patakzott.

Az elhagyott munkás-siron
Ott van a virág helye:
Munkás-velőből fakadott,
Öntözte munkás könnye.«

Vadabbul száll a szélroham,
Haragban zugva, forrva:
»A szegényeké a virág,
Amaz csak tőlük lopta!«

Sikongva rohan most a szél,
Vihar, villám harsognak,
És mennydörög az ég szava:
»Köszönd a jámboroknak!«

S a munkás sirja megnyílik,
Fölkél a holt s kiáltja:
»Nemcsak a virág az enyém,
De minden szög és deszka.

A koporsó is az enyém,
A gyászlepel sajátom, —
Munkám szerezte meg neki,
Most kérem tőle számon!

Fölszáll a légbe a halott,
Sikoltó szava elful, —
Öklével vadul fenyeget:
»Elér majd végre bosszum!»

Ijedve ébredek fel én,
S az éj még zeng szavától:
»Nemcsak a virág az enyém,
Nem! minden a sajátom!»

A fősvények.

Egy kissé több, vagy kevesebb:
A szelet, árnyat kergeted, —
Miért ez örült hajsza?
Töröd és vered magadat, —
De mit ér kincs és jó falat?
Ha leszáll élted napja.

Egy sötét kaszás szerte jár,
S az élet kertjén lekaszáll,
Tövis és szép virágot.
Hiába véded életed:
Elér, elviszen tégedet, —
Aggkort és ifjúságot.

Derüs szerencse, büszkeség
Nem intenek akkor feléd,
Vad futamlással szöknek;
Az arcod mért oly halovány?
Kézed miért hogy oly sovány?
Már vége van erődnök.

Segélyt keressz; csalatkozol,
Ki rád hallgatna: nincs sehol, —
Mit ér: hogy kincsed oly dus?
Orsó zsurran, fonál pereg,
Koporsót visznek emberek, —
Meghalt egy szegény koldus.

Akár kevés, vagy kissé több:
Minden házon halál zörög.
És fölnyit minden zárat.
És minden vagyont összeszed,
Sötétvizű habokba vet, —
És üdvöd föl nem támad.

Jöjj velem . . .

Ama árnyas fák alá ott
Én szerelmem jöjj velem!
Csak tenéked tárom ott ki
Lelkem lángját, kedvesem!
Szívem titkos hevülését,
Amely érted úgy eped:
Lásd meg édes! öröktűzű
Végtelen szerelmemet!
El fogom majd ott regélni
Neked sok keservem, —
Boldog, édes, ifju évek
Mért hagyatok cserben?!

Látod-e a tánczólokat
Andalogni lágy zenén?!
Érzed-e: a lelkünk árad
Boldogító zengzetén?!
Varázshangok! hivogatnak!
Tánczra gyorsan édes!
Ölelj által én királynőm!
Tánczod oly negédes!
Ugy érezem, hogy az élet
Mámorító álom, —
Boldog, édes ifju évek, —
Én már mért is várom?!

Hej hegedős! huzzad még csak!
Ne szánd a hurt, nyuzzad!
A legjobban most ujongok,
Huzzad még! csak huzzad!
Nem látod-e: kedvesemnek
Csupa tűz az arca,

Nem tudod-e: legboldogabb
Szerelmesek tánca?!
Siess lánya! elnémul már
A hegedű hurja —
Boldog, édes ifju évek
Mért nem jöttök újra?!

Gyönyörű szép ifju éltem
Hova lett a lángod?
Álmok büszke folyamárja
Hova rohanásod?
Hova tűntél kedvesem te?!
Lengő tánczod hol van?
Hol van csodás hegedőstünk?
Hol a virág, sok dal?
Hallom-e majd egyszer is még
Hangját a nótának?

Melyik hegyre szállottak el?
Melyik völgybe járnak?
Hátha messze távolságból
Egyszer odalátok?!
Tekintetem ifju évek
Odavetném rátok?!
Balsa remény, balga álom,
Dőre bolond vágyak!
Mit az idő egyszer elvitt
Többé fel nem támad!

Néha-néha e világfájdalmas hangulatba csudálatosan fájdalmas merengés hangulata vegyül belé. Amikor a költő visszaemlékezik a messze multnak elhomályosult boldogságára. Az eltűnt ifjúságra, a fiatalság álmodó előretörésére. Elsülyedt harangok csöndülnek meg tengerfenéken. A boksai tó újra meséket sug neki habmorajlásával, az otthoni erdők zuggatják lombjaikat, mindaz a tündérragyogás, amely egykoron az övé volt, feltündöklök újra, mint egykoron, még mielőtt a gettó éjszakája lelkére reáborult. Melankolikus hangulataikkal, heinei szomorúsággal ejtenek meg bennünket ezek a költemények.

Végtelenség.

Hő szerelmünk, gyűlöletünk
Mind leszál a sirba velünk —
Elnyeli az örök éj;
Ott a létünk szövik-bontják,
Titkos örök csöndbe fonják
Hallgatásod: nagy rejtély.

Hogyha látom, hogy az igaz
Ugy elvérzik, miké a gaz —
Egykép porlik ott lenni;
Hogy amit a fény elválaszt,
Egyesíti a sötét azt:
Meghasad a keblem.

Tépelődés gyötör engem,
Remegést kelt a szívemben:
A megoldást várom.
Éltünk, tervünk, vívódásunk,
Pihenésünk, vándorlásunk
Hát csak pusztá álom?

Óh homályos végtelenség!
Óh te néma érthetetlenség!
Miért kell születni?!
Elviselsz te minden harcot,
Néked adunk nehéz sarcot, —
Csöndes, örök semmi!

A csodahajó.

Már leszáll a hegyoromra
Az utolsó napsugár.
És a szürke alkonyárnyak
Elborítják az eget.

Ott a hegyek csúcsa mögött
Fénylik csodás lángolás —
Az utolsó sugarakkal
A hunyó nap búcsuzik.

Peremén a napnyugatnak
Hosszú, véres fonalak
Tűzszélüket belemártják
A hűs tenger mélyibe.

Halkan siklik habok árja
Sötét este fátyolán —
Ezer bűvös csillag rezeg
Messze-messze tengeren.

Enyhén szálldos kósza szellő
Szelid hullám lágy ölen,
Habog sugnak, titkon bugnak —
Ki érti a vizmorajt?!

Oly gyorsam dobog a szívem,
Sírni tudnék... Hogy miért?
Az a gyermek... tudom már most...
Ifjuságon száll amott...

Magányosan álmodozva.

Magányosan álmodozva
Hányom-vetem bús sorom;
Valamire úgy vágyódom,
De hogy mire: nem tudom.
Öröm-e, vagy szenvedés-e?
Tüske vár rám, vagy virág?
Kettőnk közül beteg egyik;
Én-e, vagy a nagy világ?

A szelet szeretem. Szeretem a tengert.
Mert mint a szél oly nyomorult vagyok,
És mint a tenger, úgy zajong a szívem.
A felhőt szeretem. Szeretem az éjjelt.
Mert mint a felhő, úgy tudok én sírni,
És mint az éjjel, sötét a világom.

Vitorláját kifeszítve
Alkonyfényben csillogón,
Ím egy hajó suhan ottan,
Ki tudná, hogy merre száll?!

Mintha üznék varázskezek,
Úgy sikamlík, úgy röpül,
Szárnya van-e, avagy hajtják,
Gonosz, dühös szellemek?

Matróz... őh az e hajón nincs.
Csak egy gyermek. Az árbócra
Támaszkodik megtörötten;
Szép szemében könny ragyog.

Vállaira omlanak le
Selymes arany fűtjei.
Vágyva néz a messze partra,
Ám csak száll... száll a hajó...

Most fehér kendővel ime,
A szép gyermek int felém.
Üdvözetet messzeségből
Utójára küld nekem.

Oly unott a világ, és régi,
Oly hideg az élet, és tépi
A szívemet, széjjel tépi.
Oly kicsiny a föld és álnok,
Úgy oszlanak széjjel az álmok:
S a lelkemet misem védi.
Oly balgák az emberek, s rosszak,
Oly győztesek mind a gonoszak,
S én oly egyedül állok.
Oly gyorsan múlik az élet,
Én itt már nem remélek, —
Egyedül mire is várok?!

Sokat zokogtam és sokat nevettem,
A nevetést bús könnyekkel kevertem,
A siralom a nevetést megverte, —
... Ez régi mese.

Sokat hallgattam, — s ajkam sok dalt ontott,
A hallgatásom mindig többet mondott, —
A dalt a hallgatás megölte, —
... Ez régi mese.

Sokat szerettem, és sokat gyűlöltem
Sok szenvedés, sok bánat van mögöttem,
A szerelmet a fagy megölte, —
... Ez régi mese.

Nyomon követ ahol járok,
Ahol ülök, ahol állok
Egy halovány, bús alak.
Haloványabb leszen egyre,
Menekülnék... ámdé kerget...

Hull szeméből forró könnye,
Sápadt arca úgy vonaglik,
Csonttestével reám hajlik,
Ijedelem fojtogat.
Míg megéssák azt a vermet,
Hol a halál ölel majdan...
Addig úz majd nagy fájdalom...
Szivem addig lesz beteg.

*

Hajlik a nappal, hosszú az út,
Az árnyak szétterülnek.
Oly messze a part, úgy zajlik a víz,
Hajóm, hajóm már süllyed.
Nincs már remény. Vihar sikolt,
Sírályok felrepülnek...
Az ár ragad, a tenger zúg,
Hajóm, hajóm már süllyed.

Isten veled szép napsugár!
A te éjjeid tűnnek, —
De én — a tenger úgy morog...
Hajóm, hajóm már süllyed.

Ám Morris Rosenfeldet szoros kötelékek fűzik fajához, hittestvéreihez, a gettó lakóihoz is. Ő, aki minden igaztalanság ellen síkra száll, dörgedelmes hangon kel ki azon elnyomás ellen is, amelylyel ártatlan testvéreit, akiknek csak egy a bűnük, az, hogy más hitben születtek, mint honfitársaik: hazátlanná teszi a szívtelen fajgyűlölet. Látja a gettók sötéttségét, ahol nincsen világosság, nappal sincsen napsugár, alacsony házak szorulnak egymás fölébe, a levegő dohos, ahol sóhajok szállnak, könnyek peregnek, egy szomorú temető, ahol az élők nem nyughatnak. A legsötétebb nyomorúságnak, a reménytelen szenvedésnek otthona ez, ahol a lemondás honol, ahol egy kevés levegőért, egy karéj kenyérért, egy kis világosságért sebesre dolgozzák a férfiak, a nők és a gyermekek kezeiket. Énekel nekik az ő költőjük csodálatosan ragyogó dalokat. Szabadságról, új hazáról, isteni igazságról. Otthonról, nyugalomról és békességről. E költemények közül különösen nagy hatással volt »A zsidó katona« című következő verse:

A zsidó katona.

Plevnától nem messze, vagy csak száz lépésre,
Sírdomb emelkedik, de nem venni észre,
Elhagyott, magányos, kietlen a környék
Koszorútlan áll ott egy kis márványemlék,
Nincs a síron fűszál, rajta lomb nem zöldel,
Halott zsidó harcos nyugoszik ott csöndben,
Hol orosz fegyverre diadal leszáll:
Abban a csatában lőn hősi halála.

Mély, halotti csönd van az egész vidéken,
Minden nyugszik békén földön és az égen;
Ám amikor éjfél ut a toronyóra,
Vihar támad, rémes, a bús harangszóra.
Villámlik, mennydörög, zápor csapkod, omlik,
Tombol és üvöltöz, — a világ megbomlik, —
Föltépi a vihar a harcos sirhalmát,
Kél a hős a sírból — és forgatja kardját.

Merész szökelléssel föláll a halomra,
Szívéből vér ömlik az útra, a dombra,
Szertefolyik vére — szívén mély seb tátong,
Villogtatja kardját, úgy mond szörnyű átkot:

»Tannim legyetek! társak! keljetek fel!
Csatában elesni láttatok-e engem?!
Orosz becsületért, én orosz hazámért,
Nem-e ontottam én, mint a többi, hős vért?!«

Szava hogy elhangzik, lánggal fölébrednek,
Mint fővény tengerben, halottak, tetemek,
Egész hadi tábor kél fel a szavára,
Közelről-távolról úgy jönnek hozzája, —
Lándzsát csörögtenek, fegyvert ropogtatnak,
Járnak hosszú sorban, sürögnek-forognak,
Mindegyik kiáltja, esküemelt kézzel:
»Bajtárs! a hazáért haltál meg vitézen!

Azután csönd leszen, lárma, zajgás szűnik,
Az egész nagy tábor hirtelen eltűnik,
Csak a halmon áll ott a zsidó katona,
Minden szava egy-egy lánggal égő bomba.
»Oroszország! hitvest s gyermeket elhagytam,
Zászlódért csatában becsülettel haltam!
Mért kergeted most el én árva családom,
Szélvész vigye hozzád az én sulyos átkom!«

És amint bezugta átkát a viharba,
Visszafekszik újra a sötét, mély, sírba,
S minden éjjel újra, éjféli időben,
Megújul e látvány ott a temetőben,
Megújul az átok, és folyton növekszik,
Harsog és üvöltöz, viharral vetekszik, —
S elviszi a szélvész messze Gatschinába —
S ráborítja ottan egy nagy palotára.

Az igazi költők sorába tartozik Morris Rosenfeld. Mert nemcsak szépen énekelt, de igazságért, jogért, az emberiségért szállott síkra. Ideáljaiért szenvedett, s anyagi előnyökért fel nem cserélte azokat sohasem. Életének, szenvedésének igaz tükre az ő költészete. Azért hervadatlan marad az időköz által és fakuló hírkoszoruját megindult emberi szíveknek könnye fogja öntözni mindenkoron.

Budapest.

DR. KISS ARNOLD.

AMERIKAI LEVÉL.

Jelen levelemben első sorban a »Honor of David« telep-ről akarok megemlékezni, melynek lakói magukat »izraeliták«-nak nevezik. Olvasóit bizonyára érdekelné fogja ez a kolónia és ugyanezért kis helyet szoríthat a jelen soroknak.

A nyarat Chicagóban töltöttem, hol hétköznapiakon az egyetem tanulmányaival voltam elfoglalva, a szombatot és vasárnapot pedig az üdülésnek szántam. Koller A. H., ki úgy, mint én egykor, a budapesti rabbiképző növendéke volt és jelenleg az említett egyetem rendes hallgatója, rávett, hogy ránduljunk ki a Michigan-tavon *Benton Harborba*, hogy a nevezett telepet meglátogassuk. Csak kevés időm volt, hogy a gyarmat lakóival beszélgethessek és hogy életmódjukat megfigyelhessem, de mégis elegendő volt arra, hogy beigazolva lássam a róluk elterjedt véleményt, hogy ők »serény fakírok«.

Több százan vannak és nagy területet okkupáltak. Főfoglalkozásuk földművelés és kertészet, de iparuk és kereskedelmük is van, és majdnem mindent produkálnak, mire szükségük van. Saját nyomdájuk van, amely minden szükséges művet közread és újság is megjelenik. Csinosan épített házak láthatók szép virágos kertekkel és egyéb díszítésekkel, miből meggyőződünk, hogy az anyagi élvezetek nem állnak utolsó helyen náluk. Tényleg azt találtam, hogy a testi jólét hitük egyik pontja. Minden háznak bibliai neve van, pl. Jeruzsálem, Czión, Bethlehem, Karmel, stb. Kérdésemre, hogy melyek hitük alapelvei, azt felelték: »hogy összegyűjtsék Isten népének maradványait és hogy előkészítsék őket a helyreállításra«. Hisznek az ó- és új-testamentomban, elfogadván belőlük mindazt, amely céljukat előmozdítja, elvetvén a többi. A házasságtól tartózkodnak és közösségben élnek. A zenét erősen mélik és több zenekaruk van, melyek minden időben játszanak. Most nagyon üldözik őket, mivelhogy erkölcselen élettel vádolják őket. Sok érdekes dolog van itt, melyekről informálnom kellene az ön olvasóit, de ezt máskorra hagyom és csupán azt említem még, hogy a »Hebrew Union College« szeptember 23-án ünnepélyes mincha-Isten-tisztelettel lett megnyitva, mely alkalommal az elnök a rabbi kötelességeit fejtegette és buzdította a tanulókat, hogy a zsidóság ügyét mindenha lelkesedéssel karolják fel. Dr. Kohler elnök után dr. Grossmann kiváló rabbi beszélt, ki magyar származású és az ipolysági rabbinak testvére. Majdnem minden évben jönnek magyar tanulók az itteni és a new-yorki rabbiszemináriumba. Jelenleg négy magyar tanuló van az intézetben, kik iparkodnak, hogy a magyar névnek és az intézetnek becsületet szerezzenek. Két új tanárt választottak, az egyik dr. Morgenstern, a másik dr. Neumark Berlinből. Honfiai üdvözléssel

Cincinnati, O. 1907. október.

SCHWARZ SÁMUEL.

TUDOMÁNY.

ÚJABB PAPYRUSOK ASSUANBÓL.

Alig mult el az assuani papyrusok keltette meglepetés és máris újabb okmányok kerültek felszínre, melyek az előbbieknél még nagyobb feltűnést keltenek. Ezek részben, mint az előbbiek némelyike, az elephantinei templomról, részben pedig az egyiptomi zsidók irodalmáról szólnak. Az előbbieket, szám szerint háromat, *Sachau Eduard* kiadta a berlini kir. tudományos akadémia Értekezései közt ezen cím alatt: »Drei aramäische Papyrusurkunden aus Elephantine« (*Berlin*, 1907). Mielőtt mult évi juliusi füzetünkben jelzett további tanulmányunkat közreadjuk, ezen újabb felfedezésekről számolunk be, egyúttal észrevételeinkkel kísérvük.

Mindenekelőtt konstatáljuk az I. szám faksimilije alapján, hogy az írás ugyanaz a fajta, mint az előbbi papyrusoké és hogy ugyanabból a körből erednek. Az egyetlen zsidó, ki névvel említettik: Jedonja, az előbbi papyrusokban is szerepelt. Az I. okmány ugyanis egy levél, melyet Jedonja és paptársai Elephantineből intéznek Bagoas palesztinai perzsa helytartóhoz,¹⁾ a II. okmány az I-nek második példánya, a III. pedig (40. lap) az I. okmányban foglalt kérelem teljesítése. Az okmányok csak itt-ott homályosak, de tartalomra nézve egészen világosak. Az I. és III. magyarul így hangzik:

I.

(1) Bagoas urunkhoz, Judea pasájához szolgálid Jedonja és társai, Jeb erőd papjai: Üdv. (2) Urunk az ég Istene

¹⁾ Az első sor így hangzik: אל מראן בנודי פחה יהוד עבדיך ידניה = Elephantine. Bagoas Josephus említi, iratunkban *Bagoah*. »Jedonja és társai« kitétel emlékeztet Ezra 6, 6 és 13-ra. Hasonló u. o. 4, 9, 17, 23; 5, 3, 6.

adjon sokat¹⁾ minden időben és tegyen téged kegyessé Dárius király (3) és háza népe előtt ezerszeresen mint most és hosszú életet adjon neked és légy jókedvű és erős minden időben. (4) Most így szólnak szolgálád Jedonja és társai: Dárius király 14-ik évének tammuz havában,²⁾ midőn Arsam (5) útra kelt és a királyhoz ment, Chnubisten papjai Jeb erődben Vaidrang kormányzóval *összejátszottak*³⁾ és *elhatározták* (6) a következőt: Jahú isten templomát, amely Jeb erődben áll, távolítsák el onnan. Azután Vaidrang אלהי (7) ⁴⁾ levelet küldött fiának Nefáján-nak, ki Szeven (Assuan) erőd hadparancsnoka volt, mondván: a templomot, amely Jeb (8) erődben van, rombolják le. Azután Nefája vezetett egyiptomiakat és más sereget, jöttek Jeb erődbe *póznáikkal*⁵⁾ (9). Behatoltak ebbe a templomba, lerombolták földig, a kőoszlopokat, melyek ott voltak, összetörték és az is történt, hogy a kapukat (10) kőből, ötöt,

¹⁾ ישאל שנים. Bizonyára afél és vonatkozik az 1. sor végén álló שלם szóra. Sachau שלם-ot a következőkhöz vonja, de akkor az első mondat hiányos. Ezra 4,17 is שלם áll a címzettnek után. Érdekes analógia a Gamliél patriarcha levele, a mely szintén שלמן kitéttel kezdődik (tószipta Szanhedrin 2, 6, 416, 27. Zuckerm. = b. Szanh. 11b, j. u. o. 18 d 13. és párhuzamos helyek). Az Ezra i. h. következő כעת (= stb.) a mi levelünkben világosságot kap: a jó kívánságok, melyek levelünkben két sort töltöttek meg, mint a dologra nem tartozók, elhagyattak.

²⁾ 412/11 ante.

³⁾ Az aláhúzott szavak nem biztos fordítások. Az eredetiben ez áll: כמריא... פרתוך תנה הוה לם

⁴⁾ יהיה nincs megfejtve. Lidzbarski (Deutsche Literaturzeitung XXVIII [1907], 3161) idéz még egy feliratot, hol יהוה előfordul és úgy vélekedik, hogy megbestelenítő halálra vonatkozik.

⁵⁾ עם תלדים, a második példányban עם ויהיה. Sachau azt mondja, hogy a תלי és תי gyökökből származó szavak e helyen nem illenek. De Sabbath 140b הוה תלא דבשרא (a pózna, melyre füstölés céljából húst akasztanak fel) e helyen jó értelmet ad. A sereg elhozta magával a magas épületek megmászásához és lerombolásához szükséges hadi eszközöket. ויהיה itt nem általában fegyvert, hanem, mint ארמיה, ostrom fegyvert jelent. Egész biztos, hogy a szöveg azt akarja mondani, hogy a sereg ostromló eszközeivel jelent meg, ha nem is tudjuk, hogy az említett szavak nem jeleznek-e valamely speciális hadi eszközt. Sachau 27: »Was man etwa erwartet ist: Sie kamen nach der Festung Jeb samt ihrem Anhang.« A S. által riktott szavak mindenesetre helytelenek. Lidzbarski i. h. 3163 azt véli, hogy יהיה héber equivelanse כליה került a szövegbe, a mely azután תלדים-mé romlott.

építve faragott kőből, melyek ebben a templomban voltak, lerombolták és az ajtószárnyakat megtartották és sarkaik (11) ezen ajtóknak ércből voltak.¹⁾ A tetőt, mely egészen czedrusfából volt és a fal maradványait és mást, ami ott (12) volt, mind tűzben égették el és az arany és ezüst áldozócsészéket és egyebet, ami ebben a templomban volt, mindent elvettek (13) és magukévá tettek.²⁾ És Egyiptom királya napjaiban építették őseink ezen templomot Jeb erődben és midőn Kambyses behatolt Egyiptomba, (14) ezt a templomot építve találta, de

¹⁾ Az eredeti Sachau átírásában így hangzik: אף הוה תרען וי אכן V. בנין פסילה וי אכן וי הוה באנורא וך נרשו ורשום קימו וציריהם וי תרען ורברן. II. a következő variánsokat adja: בששיא אלך נחש (nem וי אכן) és פסילה. Feltűnő וי אכן פסילה e helyett פסילה אכן, mint pl. targum II. Kir. 12, 13. Az אף הוה is mesterségesé teszi a mondat szerkezetét és talán a sor felett levő הוה ennek helyébe iratott, úgy hogy törlését jelezze. De a főnehézséget רשום stb. okozza. Én Sachau ellen, ki az egész mondat értelmezéséről lemond, ורשום-ot olvasok (אף הוה = דשא ajtószárny), ami jól illik ציר ajtószarkhoz. Pl. targum I. Kir. 6, 34. תרין צירין דרשא (v. ö. Levy, Targum. Wörterbuch I, 323). Mivel pedig ellentéte נרשו-nak (lerombolni) és azt jelenti, hogy megtartották, pl. Pea 4, 1 מניסו לקיום (l. Levy i. m. II, 359). מניסו helyett inkább דרשית mutat a faksimile. Az ajtószárnyak sarkai ércből voltak. Igaz, hogy דרשית nem fordul elő, de nem lehetetlen. Sachau בשישיא-t márványoknak veszi. Minthogy פסילה kifaragott szoborképet (bálványt) is jelent, az a gondolat is megvillant agyamban, hogy talán ily szobrok értetnének פסילה alatt és aztán ויהיה ויהיה בן-בן (נ)שיהם és kezeikről volna szó. Az első két betű וציריה-ben t. i. kétes. De ez nem valószínű. Mikor cikkünk már nyomdában volt, olvastuk a Theol. Literaturzeitung 1907, 658. hasábján, hogy דרשום és דרשיא olvasandó (Fraenkel). Sachau tévesen beszél következetesen két kapuról, holott a szövegben csak öt van. A dült betűkkel úgy itt, mint máshol a fordítás bizonytalanságát jelezzük.

²⁾ ומטלל עקון וי ארו כלא וי עם שירית אשרנו: II. szabatosabban: ומטלל אגורא וך כלא עקון וי ארו עם ש. Világos, hogy שירית már שירית-hoz tartozik és elégethető dolgot jelent. Én tehát שירית (héber שירית) olvasatotot proponálok. Ez az alak nem fordul ugyan elő aram szövegeinkben, de לקח = elvettek szintén nem található. Minthogy ki van emelve, hogy a kapuk kőből voltak, a falak fából lehettek. Az aramban שירי gerendát is jelent (Levy 518), erre is lehetne gondolni és akkor a falat tartó keresztfát jelentené (Riegelbau). Lásd alább Oniás templomnál. S. שירי-ד (mész) szóval hozza összefüggésbe. Fraenkel. (Th. Lz. 658) szintén שירית olvas.

Ebből a két okmányból először is azt látjuk, hogy az elephantinei zsidók temploma már Kambyes egyiptomi hadjárata, tehát 1525 előtt állott és hogy öt kőkapuval ellátott nagy épület volt, melyben az áldozati edények aranyból és ezüsből készültek. Hogy mikor épült, nem tudjuk, de abból a tényből, hogy gazdagon volt felszerelve, az következik, hogy a jeltett időben már új nem lehetett, mert a drága felszerelésnek kétség-telenül kegyes adományok útján való beszerzéséhez sok évre volt szükség. Ez a kitétel »Egyiptom királya napjaiban építették őseink ezt a templomot« (13) arra utal, hogy a perzsa hódítás előtt is régi volt már. Továbbá azt is következtethetjük a díszes templomból, hogy Elephantineben és környékén sok és jómódu zsidó élt. A nagy jövedelem, melyet a kérelmezők Bagoasnak az áldozatokból ígérnek, szintén erről tesz tanúságot. A kímélet, melyet Kambyes ezzel a templommal szemben tanúsított, szintén arra vall, hogy a zsidó népesség tényező volt. Az előbbi okmányokból azt látjuk, hogy a perzsák katonáknak is használták őket, de nem áll az, hogy a zsidó lakosság »katonai kolónia« volt, mint az első papyrusok alapján állították, mert a zsidók már a perzsa hódítás előtt laktak ott. Különben is, ha a zsidóság katonai kolónia lett volna, akkor a templom lerombolása sem eshetett volna meg vérontás nélkül, melyről nem hallunk, és nem képzelhető, hogy az idegen hódító a katonai kolónia szentélyének újból való felépítését több évig nem engedélyezte volna. Ha tehát a perzsa nem telepítette a zsidókat Jeb és Szeven erődtített helyekre, akkor előáll az a nehéz kérdés, hogy mily módon jutottak a zsidók ily távoli helyekre, Egyiptom és Nubia határára? Békés bevándorlás egyenként nem képzelhető, tehát nem marad más hátra, mint az a feltevés, hogy az egyiptomi nemzeti királyok telepítették a zsidókat katonai őrségül birodalmuk határára és pedig azokból a zsidókból, kikhez Jeremiás a nagy feddő beszédet intézte (Jer. 44, 1). Az ott említett Pelusium és Daphne határ-erődök voltak Syria felé, Pathrosz pedig Felső-Egyiptom, melynek határszélén volt Assuan. A Jeremiást magukkal vivő judabeliekről Jeremiás 43, 5 azt olvassuk: »Vette Jóchanan ben Kariach és a seregek vezérei Juda egész maradvékát,¹⁾ kik

¹⁾ Ezek katonák voltak, amint Jer. 41, 16-ból kitűnik. Jer. 40, 11 azt beszéli, hogy Móab, Ammon és az összes országokból tértek vissza

visszatértek az összes népek közül, hova eltaszítottattak, hogy Judában telepedjenek le, a férfiakat, asszonyokat, gyermekeket és a király leányait Jeremiást és Bárukht és elmentek Egyiptom országába és elérkeztek Daphneig«. Azt a benyomást kapjuk, hogy a bevándorlottak Daphne határerődben olyan szerepet játszottak, mint a mi papyrusaink szerint Jeb határerődben. Jeremiás »egész Jehudát, kik Egyiptomban laknak« (44, 26), azzal fenyegeti, hogy kard és éhség által fognak elpusztulni (27) és jelül azt adja, hogy Hofra egyiptomi király Nebukadneczar kezébe fog esni (30). Ez nem érthető másképp, mint hogy a zsidók, jórészt katonák egyiptomi szolgálatban, a győző babyloniai által elpusztíttatnak.

Minden valószínűség mellett szól, hogy a Jeremiással Egyiptomba került zsidók jórészt katonatelepesekké váltak. *Vallásukat fenntartották.* Ez világosan következik Jeremiás feddő beszédéből, melyben az asszonyokat korholja, hogy Egyiptomban is áldoznak, mint azelőtt Jeruzsálemben és Juda városaiban, az ég királynőjének, és azzal fenyegetőzik, hogy nem lesz zsidó férfiú többé Egyiptomban, kinek szájából hangozzék: »Amint él J. H. V. H. Uram« (44, 17. 25. 26), mert el fognak pusztulni. A próféta nem tételezi fel, hogy elpártolnak istenüktől. Amíg csak egy él, mindig fog hangzani: יהוה אלהינו, de elpusztul az utolsó is. Értjük tehát, hogy az egyiptomi zsidók maguknak templomot építettek. Valószínű, hogy a »sereg vezérei«, melyeket említettünk, papok voltak, amint az az ókorban, az európai középkorban is, szokásban volt és amint alább még látni fogjuk. A papság volt a nemesség. Ezért Jedonja és paptársai fordulnak a »zsidók« nevében Bagoashoz. Valószínű az is, hogy az A papyrusban említett Jedonja, kinek leányunokáját, Machszéja leányát Asz-Hor, a későbbi Náhán, feleségül vette, ennek a Jedonjának dédapja és szintén pap volt. Fiának háza a templom közelében feküdt és jómódban élt: papra valló két körülmény.

Érdekes az is, hogy az elephantinebeliek templomuk tetőjét tiszta czedrusfából építették, tehát a Szentföldről hozatták, csak hogy olyan legyen, mint a jeruzsálemi szentély. Ezen minta után indultak az áldozati edények arany- és Gedaljahu helytartóhoz, hogy Judeában éljenek. Ezek is Egyiptomba kerültek Jeremiással.

ezüsből való készítésénél is. De még érdekesebb, hogy a templomot csak azon a helyen akarják felépíteni, ahol a lerombolt állt, tehát azon az állásponton voltak, melyen 540 évvel később a palesztinaiak a Bar-Kochba felkelés idején és amely a talmud álláspontja.¹⁾ A legérdekesebb azonban az, hogy templomuk lerombolása után olajjal nem kenték magukat és bort nem ittak (20—21). Mikor a jeruzsálemi szentély elpusztult, sokan nem ettek húst és nem ittak bort, mert nincs többé vágó- és italáldozat. Józsuá ben Chananja azonban meggyőzte őket arról, hogy nem szabad túlságba vinni a gyászt. Simon ben Gamliél patriarcha azt mondta: »A templom elpusztulása óta nem volna szabad húst ennünk és bort innunk, de nem szabad oly tilalmakat felállítani, melyek mellett a közönség többsége nem állhat meg«. De azért állandóan gyászoltak, mert a házon egy darab meszeletlen maradt, a lakománál valamit kihagytak, az asszonyok kendőzéseiknél valamit elhagytak; valamennyit Jeruzsálem emlékére (tőszifta Szóta 15, 11—14; b. Bába Bathra 60 b). Érdekes találkozás. Ha valaki azt állította volna a talmud értesítése alapján, hogy az efajta gyász régebbi keletű, mint a II. templom elpusztulása, pl. hogy Antiochus Epiphanes idején is gyászoltak a jámborok, akkor a mai kritika gyászt öltött volna, mert észjárása szerint quod non est in libris, non est in factis.

Az elephantinebeliek azt is mondják, hogy »feleségeik olyanok, mint az özvegy«. Ezt úgy lehet értelmezni, hogy nem piperézik magukat, a mint az özvegyek sem teszik és ebben az esetben megegyeznék azzal, a mit a jeruzsálemi szentély elpusztulása miatti enyhe gyász jelül előírtak. De ha egy másik kijelentésre gondolunk, akkor egész más értelmet fogunk ennek a nyilatkozatnak tulajdonítani. Ugyanis a tőszifta idézett helyén Simon ben Gamliél az mondja: »Mióta a templom elpusztult, jog szerint (בְּדִין דִּין) nem kellene húst ennünk és nem kellene bort innunk, de a törvényszék csak oly tilalmat ró a községre, mely mellett megállhat. Ő azt mondta: minthogy megtiltják nekünk, hogy ne tanuljuk a törát, tiltsuk

¹⁾ Berésith rabba 64, 9. Hadrian császár a templom felépítésére való engedélyt a szamaritanusok tanácsára azon követelés által teszi hasznavehetetlenné, hogy a zsidók ne egész pontosan arra a helyre építsék, melyen eredetileg állt. Akár igaz, akár nem, annyi bizonyos, hogy zsidó felfogás szerint csak az eredeti helyen volt szabad építeni.

meg Izráelnek, hogy ne vegyenek asszonyokat és akkor Izráel pusztá lesz és Ábrahám magzatja kipusztul, de hagy Izráelt, jobb ha tévednek, mint ha tudatosan szegik meg a törvényt.« Ebből látjuk, hogy a házasság megszüntetése is megfordult az agyakban, valószínű tehát, hogy az elephantinebeli papok ezt mondják, midőn feleségeik özvegységéről beszélnek. Az összefüggés erre czéloz, mert az áldozatok bemutatása a nők-nél, pl. szülésnél, kötelesség volt. De gondoljunk arra is, hogy az engesztelő napon, a mely a gyász összes tilalmaival van felruházva, az egyik tilalom a házastársak együttélésére vonatkozik. Gondoljunk tovább arra, hogy áb hó 9-ének előestéjén nem szabad húst enni és bort inni. A súlyos gyász maradványait kell ezekben látnunk és valószínű, hogy az érintett körülmény mint a legsúlyosabb gyász élt hajdanában. A talmudisták, a mint láttuk, könnyítettek a gyászon, a mint hogy egyéb vallási törvényeken is enyhítettek.

Felette érdekes azon állítás: »Midőn a frigyláda és Sechina (Isten) nincs helyén, tilos a házasság élet«. Ezt hagyomány alapján állítják és Józsuá idejére alkalmazzák.¹⁾ A gyászolóra súlyos büntetés vár, ha ezen tilalom ellen vét.²⁾ Mindezek alapján bátran állíthatjuk, hogy az elephantinei zsidók »asszonyaik özvegységére« czéloznak és ebben a tényben bizonyítékot bírunk arra, hogy a talmud törvényei mily ősrégiek, a jelen esetben félezredések.

Figyelemreméltó az az értesítés is, hogy »azóta Dárius király 17-ik évéig liszt- és tőmjén és vágó-áldozatot nem készítettek ebben a templomban« (21—22). Ezt teljesen csak akkor értjük át, ha melléje állítjuk a talmud következő értesítését: »Három próféta tért vissza [az exulánsokkal Ezra idejében] a száműzésből; az egyik tanuságot tett az oltár helyéről, a másik arról, hogy szabad áldozatokat bemutatni, ámbar nincs szentély, és a harmadik arról, hogy a tóra assyr betűkkel irandó« (Zebáchim 62a. V. ö. Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 43). Látjuk tehát, hogy az a nézet is járta, hogy lehet az oltáron áldozni, ha nincs is templom. De az elephantinei

¹⁾ Erubin 63 b; Megilla 3 a: וְנִמְרִי כָל זְמַן שֶׁאֵין וְשִׁנְיָהּ שֶׁלֹא בְמִקְוֵהוֹן אֶסְרִין בְּחִשְׁמֵי שָׁמַיִם.

²⁾ Móéd Kátan 15 b; 24 a; Keth. 4 b. Guttman, Maftéach Hatalmod I. 193. A szentély feletti gyász G.-nál nincs említve.

zsidóknak egyáltalában betiltották a kultuszt, hiszen azért pusztították el templomukat. Ez egyúttal az ő legyőzésüket is jelentette, mert a régi népek felfogása szerint a templomok elpusztítása a legázás teljességéhez tartozik. Jeremiás jóslata szerint Nebukadnezar össze fogja törni Heliopolis kőbálványait ¹⁾ és fel fogja pörkölni az egyiptomi istenek házait (Jer. 43, 13). Papyrusunk értesítése szerint Kambyzes ezt tényleg megtette. A jeruzsálemi szentély lerombolása a rómaiak által szintén politikai tett volt. Így értendő az iskolák betiltása is Hadrian idejében. Az a tény, hogy Kambyzes az elephantinei zsidó-templomot megkímélte, annak a jele, hogy a zsidókkal barátságban, mintegy szövetségben akart élni. A templom talán ezen okból is szálka volt az egyiptomiak szemében és midőn a perzsákkal megbékültek, velük együtt lerombolták. A barátságos bánásmód, melyben a többi perzsa király, Xerxes, Arthaxerxes stb. a zsidókat részesítette, minden bizonynyal politikai okokból történt, mert a zsidókban úgy Palesztinában, amely Egyiptom hatalmi körében feküdt, mint Egyiptomban magában megbízható és hű népet birtak. A zsidók tényleg sohasem lázadtak fel az Achemenidák ellen.

Az áldozatok összes fajtái מִנְחָה וְלֶבְנָה וְעֹלָה nevekkkel fejeztetnek ki, a 25. sorban többes számmal: וְמִנְחָתָא וְלֶבְנָתָא וְעֹלָתָא. Világos, hogy עֹלָה minden vágó-áldozatot jelent és nem pusztán égő-áldozatot, tehát eredeti jelentésében: »ami az oltárra kerül« használtatik és nem mint papi műszó speciális értelemben. Első helyen azonban a liszt és tömjén állott, amint ez Jeremiás idejében a jeruzsálemi szentélyben is szokásos volt.²⁾ Aranyat az áldozók hoztak, mint a tömjént, és nem zsidók is. (Ézs. 60, 6).

Az elephantinebeliek bajukban Jóchanan jeruzsálemi főpaphoz és Osztan nevű testvéréhez és Juda előkelőjéhez fordultak, de ezek nem is válaszoltak. Nem valószínűtlen, hogy

¹⁾ Az összefüggés mutatja, hogy nem obeliszekről, hanem istenszobrokról van szó. Ez is a mellett szól, hogy מִכִּילָה וְיֵאָבֶן szobrokra vonatkozik. De az összefüggés meg volna szakítva a mondatban. Igaz, hogy más értelmezés szerint is nagyon mesterkéltné mondatfűzés áll elő.

²⁾ Jerem. 41, 5. וְמִנְחָה וְלֶבְנָה בִּידֵם לֶהֱבִיא בֵּית ה' וְנָחֵם נֶהֱ. Éppúgy Neh. 13, 5. 9. Cf. Ézs. 43, 23; 66, 3. 6, amely helyekből kitetszik, hogy a fődolog a tömjén volt.

a jeruzsálemi főpapság és község, mint később a talmud, azon az állásponton volt, hogy idegen földön nem szabad áldozati kultuszt gyakorolni. Minthogy a kultusz legitim képviselői az elephantineiekkel nem álltak szóba (19), érthető, hogy másodikban Szamaria helytartóinak fiait keresik fel levelükkel (29). Ferde világításba helyezi a kérelmezőket Sachau, midőn ehhez a ténnyhez különféle feltételeket fűz (30). A tény, hogy egy egyiptomi város zsidó községe az áldozati kultusz gyakorlására legkésőbbben a VI-ik század közepén templomot épített, világosságot vet az egész diaspora zsidóságának vallásos életére. Biztos, hogy más városokban is léteztek hasonló templomok, mert nincs semmi ok arra a feltevésre, hogy csak Elephantine volt alkalmas ily templom felállítására. A nagy távolság Jeruzsálemtől más városokra nézve is fennállott. Nem is volna érthető, hogy a diaspora milyen istentiszteletet tartott abban a korban, melyben vagyunk, ha nem volt temploma? Ha az egyiptomi nemzeti királyok megengedték, hogy Jeb erődben építsenek templomot, máshol is megengedték. Minden valószínűség tehát amellettszól, hogy Egyiptomban még más zsidó szentélyek is léteztek.

Hogy az Achämenidák megengedték-e a Babyloniában és más tartományaikban az egyiptomiaknál jóval számosabban lakó zsidóknak, hogy »áldozati házat« (III, 3) építsenek, nem tudjuk. Azt se tudjuk, hogy akartak-e ezek a zsidók ily szentélyt létesíteni. A bibliai iratokban nincsenek nyomok, de a שֶׁפָּ יִהְיֶה vagy שֶׁפָּ יִהְיֶה (Levy, Nh. Wb. IV, 593) helységben (Nahardea mellett) levő zsinagógáról azt mondja a talmud (Meg. 29a), hogy ott van a Sekhina, azaz az Isten Izráellel Babyloniába ment a fogságba és a jeruzsálemi szentély helyett az említett zsinagógában tartózkodik, sőt ott hangja is hallható. Ezt a zsinagógát Jekhonja király és társai építették a Szentföldről magukkal hozott kövekből és porból.¹⁾ Ebben a zsinagógában a királynak (talán Jekhonjának?) a szobra állott (Ros Hasána 24b). Szóval nem volt közönséges

¹⁾ Rasi ezt a magyarázatot valamely midrasból vehette, semmi esetre sem találta ki, mert Rasi mindig megmondja, ha saját egyéni magyarázatot ad. Különben is kommentárjában rendszerint más talmudi helyekből vagy egyéb régi forrásokból merített magyarázatokat szokott adni, mire nem igen figyelnek a »charefek«.

zsinagóga és kérdés, nem volt-e eredetileg áldozati templomnak szentelve? Ugyanezért a Szentföldről származó kőből és porból építették, mint az elephantinebeliek az ő templomukat, cedrusokból és talán palesztinai négyzetesen faragott kőből, amilyent a jeruzsálemi szentélynél használtak. Talán az őt kapu is a salamoni szentély utánzata volt. Még csak egy feltevés. Cyrus a visszatérésre és szentélyépítésre adott engedélyt világbirodalmában szerte hirdette (Ezra 1, 2 köv.), a visszatérők nagy zajjal vonultak, az öröm a templom felépülésén óriási volt (u. o. 3, 10—13). Kérdés már most, vajjon nem ebben az időben (536 ante) adta-e Egyptom, a rivális birodalom királya a saját zsidóinak az engedélyt a templom-építésre? Vagy legalább nem hatott-e buzdítólag a jeruzsálemi templom újból való felépítésének híre Elephantine zsidóira? Nagyon valószínű mindenesetre az, hogy az egyiptomi és az azt követő perzsa hatalmat a templomépítés megengedésénél politikai okok is vezették, amennyiben a saját zsidó alattvalóit kultusz tekintetében függetlenné tette idegen területen, illetőleg más országban fekvő templomtól és papságától. Jerobeám a Királyok könyve szerint kifejezetten ez okból rendezett be új kultuszt és nagyon plausibilis, hogy a Ptolemeusok Oniás papnak már csak azért is megengedték, hogy Heliopolisban az egyiptomi zsidóknak szentélyt építsen, mert Palesztina kezükből Nagy Antiochus óta a rivális syrek kezébe ment át.

Adatok, sajnos, nincsenek és így biztosan csupán azt tudjuk, hogy a jeruzsálemi papság az Oniás-templomot illegitimnek tartotta. De azt, hogy mi előzte meg ezt a templomalapítást, vajjon nem történtek-e előbb is ily cenzuralizáló kísérletek? nem működött-e közre a szentföldi papság az elephantinei és esetleg hozzá hasonló kultuszok megszüntetésére? nem tudjuk. Ugyanis a III. papyrus szerint az elephantinebeliek kérelme teljesített.

Ha szemügyre vesszük Josephus értesítéseit az Oniás-templomról, meggyőződünk, hogy Egyptomban más kultusz-templomok is léteztek. Ezt világosan mondja az a levél, melyet Oniás Ptolomeus királyhoz intézett, csak nem akarták észrevenni. Éppugy meggyőződünk ebből a levélből arról is, hogy az egyiptomi király és felesége a templomépítést politikai okok-

ból, pontosabban: tett és teendő katonai szolgálatokért engedélyezte. A levél ugyanis így hangzik:

»Miután Isten segítségével nektek a háboru alatt sok fontos szolgálatot tettem, aztán Cölesyria és Phönícia beutazása után Leontopolis és az ország más vidékeinek zsidóihoz jöttem, kik közül sokan törvénytelenül templommal bírnak és ugyanezért állandó viszályban élnek, a mint az egyiptomiaknál is történik templomaik sokasága és istentiszteletük sokfélesége miatt, a Bubastis mezei istennőnek szentelt területben mindenféle fával benőtt és szent állatokkal megtöltött templomot találtam. Arra kérlek, hogy ezt engedd át nekem, hogy a templomot, melynek nincs határozott célja és már egészen elpusztult, megtisztítsam és a jeruzsálemi szentély méretei szerint a legfelsőbb isten templomává építhessem át neked, feleségednek és gyermekeidnek. Ez által az Egyptomban lakó zsidók közös és egyetértő istentiszteletre egyesülnek és irántad annál mélyebb hódolatra lesznek kötelezve. Így jósolta Ézsaiás prófétánk is: »Urunk istenünknek oltára lesz Egyptomban, mely helynél még más erre vonatkozót is előre megjósolt.« Erre a levélre Ptolomeus és Kleopatra oly feleletet adtak, a mely Josephus szavaival »jámorságuknak legszébb bizonyítéka. Mindketten a bűnt és a törvény áthágását Oniás fejére hárítják« feleletükben, melynek veleje a következő: »Nem titkolhatjuk el csodálkozásunkat, hogy mikép lehetne kedves a legfelsőbb istennek ily hírhedt helyen fekvő és szent állatokkal telt templom. De minthogy azt mondod, hogy Ézsaiás már régi időben hirdette ezt előre, megengedjük, ha ez törvényetek szerint megtehető, de úgy, hogy a bűn árnyéka se essék reánk az Ur előtt« (Arch. XIII. 3, 1, 2.). Oniás erre felépítette a templomot, csak kisebb és szegényesebb volt, mint a jeruzsálemi. »Elég zsidót talált, kik úgy gondolkoztak mint ő, papokat és levitákat is, kik ebben a templomban a szolgálatot végezték«. A »Zsidó Háboru« elején (I. 1, 1.) Josephus röviden ezt mondja: »Oniás főpap Ptolomeushoz menekült és Heliopolis kerületében egy helyet kapott tőle, hol Jeruzsálemhez hasonló várost és a Jeruzsálemben levő templomhoz hasonló templomot épített.« Antiochus ugyanis a jeruzsálemi templomot kirabolta és »a mindennapi áldozatok

bemutatását három évre és hat hónapra megállította. « A másik főhelyen (u. o. VII. 10, 3.) Josephus szintén azt mondja, hogy Ptolomeus politikai okokból támogatta Oniást, ki Antiochus elől menekült. A király vallásbeli aggodalmairól itt nincs szó. Sőt Josephus leírásából, hogy Oniás a templom épületen és berendezésén némi változásokat tett, az látszik, hogy felfogása szerint a templom létesítése az említett körülménynél fogva nem ütközött a zsidó törvénybe. De hát ez nem tartozik a főkérdésre, arra t. i., hogy voltak-e Egyiptomban más zsidó templomok is?

Azt hisszük, hogy az idézett levél alapján erre határozott igennel kell felelni. Oniás világosan mondja, hogy Leontopolis és az ország más zsidói közül »sokan törvénytelenül templommal bírnak, és ugyanezért állandó viszályban élnek.« Az összehasonlítás az egyiptomiakkal, kik templomaik sokasága miatt viszálykodnak, kétségtelenné teszi, hogy nem egy templomról van szó. Leontopolis és az ország más vidékeinek említése is csak ugy érthető, hogy ezekben is volt templom. Hibájuk a »törvénytelenység«, azért vannak ellenzőik. Ez a törvénytelenység csak a jeruzsálemi szentélytől való eltérésből állhat, különben Oniás nem állíthatná, hogy az ő szentélye egyesíteni fogja az összes zsidókat.

Megállapíthatjuk tehát, hogy 170 körül időszámításunk előtt Egyiptomban zsidó oltártemplomok léteztek, csak nem volt központi vagyis az egész ország zsidó lakosai által elismert szentély. Ez az eredmény független a Josephus által említett levelek valóságától. Ha Oniás írta a levelet, a király előtt nem állíthatott ily ténybeli valótlanyságot; ha más fabrikálta a levelet, akkor nem találhatott ki ily az ő végeztéljéért rosszul szolgáló tény. Sokkal egyszerűbb lett volna arra hivatkozni, hogy a zsidóknak még nincs templomuk. Valószínű, hogy a templomok közt az elephantinebeli is befoglaltatik.

A szóban forgó levél azon az állásponton van, hogy a Szentföldön kívül is szabad áldozni. Az összefüggés arra utal, hogy Oniás Egyiptomon kívül nem talált ily templomokat, mert Oniás azt mondja, hogy bejárta Szíriát és Phöniciát és mikor onnan jött, Egyiptom több vidékén járt és templomot talált. Ha ilyenek máshol is léteztek volna, talán nem hall-

gatja el ezt a céljára kedvező tény. Hivatkozhatott volna az ellenséges király példájára, ki zsidóinak megengedi a templom felállítását. Különben is Antiochus, ki a jeruzsálemi szentély ellen támadt, nem tűrte volna meg a zsidó templomokat máshol sem. De mindez nem alterálja az elvet, hogy külföldön is áldozhatnak.

Kérdezzük meg a talmudistákat, a hagyomány palesztinai képviselőit. Nem várhatjuk tőlük, hogy külföldi szentélyt elismerjenek, de azért a misna azon az állásponton van, hogy Oniás temploma nem bálványtemplom.¹⁾ Az ellenséges nyilatkozatok a későbbi tannáktól erednek, midőn már sem a jeruzsálemi, sem a heliopolisi templom nem állt,²⁾ de ezek nem téveszthetnek meg bennünket a régebbi nézetet illetően. Még Izsák (Meg. i. h.) 3. századbéli amóra azt mondja, hogy a templom lerombolása után szabad Oniás templomában áldozni. Visszavonja ugyan nézetét, de következtethetjük belőle, hogy majdnem félévezreddel azelőtt, midőn a jeruzsálemi szentélyben a kultusz szünetelt, talán szívesen látták, hogy Egyiptomban áldozhatnak. A talmudi elbeszélés Oniás templomépítéséről Oniással egészen ugy, mint Josephus Ézs. 19, 19 versét idézte.³⁾ Midőn a jeruzsálemi szentélyben a kultusz újra helyreállt, természetesen nem jó szemmel nézték az egyiptomi versenytársat. Ha tehát a misna (Menách. i. h., b. talm. 109 a) azt

¹⁾ Menáchóth 13, 10. ... וְשֶׁאֵין בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ ... וְשֶׁאֵין בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ ... וְשֶׁאֵין בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ ... Simon szerint ez nem áldozat, illetőleg az ilyen nem Názir, de az általános nézet szerint, a mely természetesen a régebbi — nem lett volna ok ily új nézetre — az Oniás-templomban bemutatott áldozat törvényes. Midőn II. Aristobuloszt az arab fejedelem a templomban ostromolta (63 ante), a zsidók előkelői a közelgő hűsvétra való tekintetből Egyiptomba menekültek (Josephus, Arch. XIV. 2, 2.). Bizonyos, hogy a peszach-áldozat bemutatása végett szöktek Egyiptomba (Jawitz, תולדות ישראל IV. Jegyzetek 17. lap).

²⁾ Menách. 109 b; Ab. Zára 52 b; Berákh. 63 b; Meg. 10 a. Berákh. מְחִיבָה יְמֵה מִזְבֵּחַ הַנִּיחָה יָנֵן בְּכֹהֵן. Helyesen הַמִּזְבֵּחַ, a mely חִיבָה-ra (Dikd. Szóf.) lett korrumpálva és ebből מְחִיבָה-ra; j. Nedárim 40 a 38: ... לֹא לְמִדְבַּר הָאֵדֶם וְהָאֵדֶם שׁוֹמֵם וְהַמִּזְבֵּחַ הַזֶּה ... Ebben a verzióban Átad pusztája egyenesen Egyiptomra utal (v. ö. Gen. 50, 10; Birák 9, 14. 15; Zsolt. 108, 10.).

³⁾ j. Joma 43 d 6 וְקָרָא עָלָיו אֶת הַפֶּסַח הַזֶּה 6 b. Menách 109 b ... שֶׁאֵין שֶׁאֵין.

rendeli, hogy az Oniás-templomban áldozott Kóhen Jeruzsálemben ne áldozhasson többé, I. Juda pedig azt, hogy az Oniás-templom áldozó edényei használhatatlanok a jeruzsálemi szentélyben, akkor ebből csak az következik, hogy mikor a makkabeusok a központi szentélyt újra helyreállították és a legitim kultuszt állandósították, a külföldi templom ellen állást foglaltak. Ez jogosult volt már azért is, mert a bibliával egyetértően a cenzúrázó hívei voltak. A misna csakugyan II. Kir. 23, 9. versére hivatkozik, a mely szerint az Oniás-templom papjai a Szentföld vidéki oltárain, a bámákon áldozott papokkal egy kategóriába tartoznak.

A misna¹⁾ azt állítja, hogy a pusztai hajlék felállításá előtt a bámák meg voltak engedve, felállítás után eltiltattak, midőn Gilgalba érkeztek, a bámák megengedettek, a Silóhba érkezés után újra eltiltattak, midőn Nób és Gibeonba érkeztek, meg lettek engedve, midőn Jeruzsálembé érkeztek, eltiltattak. Ebből a hagyomány azon felfogása tükröződik, hogy csakis központi szentély fennállásakor van más áldozati hely megtiltva. Elephantine zsidói tehát vallástörvényi aggály nélkül állították fel templomukat, mert »Kambyzes Egyiptomba jövele (525) előtt«, tehát oly időben állították fel, midőn a jeruzsálemi szentély még nem volt újra felépítve. Az egyiptomi nemzeti királyok szívesen látták, hogy zsidó alattvalóik függetlenítik kultuszukat a perzsa birodalomhoz tartozó Palesztinától. Ebből érthető, hogy miért nem volt a perzsa birodalom országaiban, Media, Assyria, Babylónia, Mezopotámia stb. országokban zsidó áldozati oltár vagy templom. Ugyanis a nagykirály vagy megengedte a zsidó kultuszt, vagy nem engedte meg. Az első esetben a zsidók többségével egyetértően Jeruzsálemre adott engedélyt, a második esetben sehova se adott engedélyt. Az egyiptomi Fáraónál másképp állt a kérdés, most Jeruzsálem nem volt az övé, hanem riválisáé, érthető tehát, hogy a zsidó kultusz ellen nem volt kifogása, talán támogatta is, mint már említettük. A leontopolisi templom felállításánál ugyanez az eset ismétlődött.

Az első oppozíciót az egyiptomi templom ellen talán az első »pár«, Jósze ben Jóezer Czerédából és Jósze ben Jóchanan

Jeruzsálemből, csinálta. Az első, »a papok jámborá«-nak neveztek,¹⁾ és valószínű, hogy a másik is pap volt. Ez a pár Oniás kortársa volt és az uralkodó főpapokkal, a hellenista Alkimoszal, ki a midras szerint Jósze ben Jóezer testvérfia volt, háboruságban élt. Ez a pár hozta azt a törvényt, hogy »a népek országai tisztátalanok.«²⁾ Nem valószínűtlen, hogy ez a szabály Oniás temploma és papjai ellen irányult: ha a külföld tisztátalan, nem állhat ott templom és nem folytatható benne áldozati kultusz. Figyelemreméltó, hogy Jósze három tétele közül kettő az áldozati kultuszra és egy a tisztaság, tehát szintén a papság törvényére vonatkozik, feltehető tehát, hogy a szóbanforgó rendelkezés szintén ebbe a körbe tartozik. Vitája társával szintén az áldozati kultuszról szól.³⁾

III. 5 בנה היה מן קרמן קרם נבנוי = »ami építve volt régi időben Kambyzes előtt« azaz Kambyzes idejében בנה נבנוי nem azt jelenti, hogy Kambyzes kora előtt, hanem azon alázatos kifejezésmód a királyról is azt jelenti: »Kambyzes előtt az ő idejében, talán, az ő beleegyezésével«. Sachau 41: »gebaut war vor unserer Zeit, vor Kambyses« és e fordításhoz hozzáfűzi: »Die Schreibung קרמן III, 5 ist ein Schreibfehler für קרם (wie I, 25)«. A fordításnak nincs értelme: ha Kambyzes előtt volt, akkor természetesen »előttünk« volt, kik 120 évvel később élünk. Az olvasás hibás, mindkét helyen קרמן pontozandó és értelme: ősidők óta.

Az orthográfia nem következetes. Nem helyes tehát, ha S. 41. diffikultálja azt, hogy egyszer היה áll (I, 27), másszor pedig יהי (III, 2) és az utóbbit kijavítja. A talmudban pl. sosem áll az első alak, a ליה ígék utolsó betűje rendesen י. Érdekes mindenesetre, hogy ezt a 4 betűt, a bibliai tetragrammatont, leírták.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

¹⁾ Chagiga 2. végén שבכונה חסיד.

²⁾ Sabb. 14 b: ארץ העמים על ארץ נור. A נור szó arra vall, hogy ez a szabály korszükség volt, a mi különben természetes, mert minden נוריה a viszonyok hatása alatt jött létre.

³⁾ Chagiga 2, 2. Lásd általában Frankel, Darké Hamisna 31 köv. és Weiss, Dór Dór ve-Dórsav I. 104—108.

A liturgia történetének egyik legnehezebb és leghomályosabb pontját a prófétai lekezió keletkezési idejének és meghonosítása okainak kérdése képezi. A Thóra-lekeziókra vonatkozólag legalább a hagyomány nyújt némi támasztékot azzal, hogy részint Mózesre, részben Ezrára vezeti vissza a felolvasás zsinagógai berendezését, de a prófétai szakaszok olvasása tekintetében még a mindent megmagyarázó hagyomány sem kockáztat véleményt, mely ősiség tekintélyének fényével övezte volna a zsinagógai liturgiának ezen ugyancsak kimagasló részét.

Csak a XVIII. század elején akadunk olyan véleményre, mely Ezra reorganizáló működésére vezeti vissza a prófétai lekezió elrendelését, mely véleménynek *Troki* Salamon karaita író adott kifejezést Apirjon ezimű munkájában (p. 14. ed. Neubauer, Aus der Petersburger Bibliothek). Legelterjedtebbé Elja Levita tette a XIV. században élt *Abudarham*-nak azt a nézetét, hogy a makkabeusi harcokat felidéző szír üldözés idején eltiltattott a Thórának nyilvános felolvasása, amiért is a zsinagóga a Thóra heti szakaszainak megfelelő prófétai részeket válogatott ki, azokat olvasták az istentiszteleti összejöveteleken, s azok meg is maradtak liturgiai rész gyanánt a Thóra-olvasás tilalmának megszünte után is. Legvalószínűbbnek látszik *Vitrínga* nézete, mely visszhangot kelt az újkori tudományban is, s amely szerint szentkönyvnek csak a Thórát tartó szamaritánusok iránt tanúsított ellentétes állásponton alakult ki a prófétai szakaszok olvasásának gyakorlata, annak nyilvánvalóvá tétele céljából, hogy a prófétai iratok is szent könyvek (De synagoga vetere p. 984 kk. és 1006 kk. Archisynagogus p. 112.). Részben szamaritánusok, részben szadduceusok elleni polemizáló törekvésből keletkezettnek tartja a prófétai lekeziókat *Büchler* is, ki a *Jewish Quarterly Review* V. és VI. kötetében az ezen kérdés körül keletkezett irodalomnak figyelemre legméltóbb dolgozatát írta meg, melyben a lekeziók későbbi fejlődésére vonatkozólag végleg megállapította az egyes fejlődési korszakokat, de keletkezési idejükre és felszínre kerülésük indító okaira nem derít világosságot. Legújabbán *Glaue*, giesseni theologus, foglalkozott e kérdéssel *Die Vorlesung heiliger Schriften im Gottesdienste* (Berlin 1907) cz. munkájában, ki azonban *Büchler* dolgozatát nem ismeri, s miután *Vitrínga*-val szemben,

inkább Elja Levita iránt fejezi ki tetszését (9. l.), Th. Harnack, Schürer és Bousset nyomán haladva, csak azt tudja megállapítani, hogy prófétai részeket már Jézus idején olvastak a palesztinai zsinagógákban.

Az újtestamentum kétségbevonhatatlan közlései a gyakorlatban volt prófétai szakaszolvasásról: Lukács evangéliuma IV. fejezetének 16—21. versei és Cselekedetek könyve XIII. fej. 15. verse. Mindkét hely különösen jellemző. Az utóbbi azt beszéli el, hogy Pál apostol Antiochiában megjelent szombaton a zsinagógában, hol a Thóra- és a próféta-lekezió után fölszólított, hogy prédikáljon. Az előbbi pedig azt mondja el, hogy Jézus Názárethben szokásához híven szombaton a zsinagógába menván, felállt, hogy olvasson, és Ezsásás könyvét nyújtották neki, melyet fölcsapván, elolvasta a LXI. fej. 1. és 2. versét s arról prédikált. A Cselekedetek könyvének közlése azt bizonyítja, hogy akkor, amikor e könyv végleges szerkesztése történt, már nemcsak Palesztinában, de a Diasporában is gyakorlatban volt a Thóra-lekezió mellett a prófétai lekezió. Nem érzem magamat hivatva arra, hogy ez idő szerint itéletet mondjak az újtestamentumi könyvek keletkezéséről, de annyi bizonyos, hogy a Cselekedetek könyve fiatalabb, mint Lukács evangéliuma. Már pedig Lukács elbeszélése a názárethi zsinagógában történt eseményről többet közöl, mint az ottani szereplést elbeszélő parallel helyek Máté (XIII. 53—58.) és Márk (VI. 1—6.) evangéliumában. Az utóbbiak, kiknek könyvei pedig kétségtelenül öregebbek, mint Lukács könyve, szóval sem említik, hogy Jézus Ezsásásból olvasott volna a zsinagógában. Fogadjuk el bár a legorthodoxabb felfogást Lukács könyvének keletkezéséről, mely szerint közvetlenül Jeruzsálem pusztulása előtt (tehát a legszélesebb határban: 60 és 70 évek közt) szerkesztetett, még akkor is a legrégibb biztos közlés a zsinagógában használatos prófétai lekezióról oly időből való, amikor Jézus után már egy teljes nemzedék mult el.

Mit mondanak ezzel szemben a zsidó források? Legrégibb adataink a Misnában foglaltatnak; ennek Megilla traktátusa a IV. fejezetben a következő törvényeket közli: 1. a hétfői, esütőtői és szombat délután istentiszteletnél אין מפטירין בנביא nem olvastatik prófétai szakasz; 2. újhholdkor és félünnepkor אין מפטירין בנביא nem olvastatik prófétai szakasz; . . . ünnepkor . . . engesztelő napon . . . és szombaton . . . מפטירין בנביא olvasnak prófétai

szakaszt; 3. ha tiznél kevesebben vannak a zsinagógában, úgy nem terjesztenek ki a »Semá«-ra (אין פוסקין על שמע), nem járulnak (főimára) az előimádkozó asztalhoz, nem emelik föl (áldásra) a kezeket, nem olvasnak a Thórából, ואין מפתירין בנביא és nem olvasnak a prófétából; 4. a Thórából nem szabad egy mondatnál többet előmondani a fordító, vagy magyarázó számára, ונביא, de a prónéból hármat; מדרשין בנביא prófétái részénél szabad átugrani mondatokat, de Thóra olvasásánál nem; 5. המפתיר בנביא, aki a prófétát olvassa, az terjeszt ki a »Semá«-ra, az járul (főimára) az előimádkozó asztalhoz, s az emeli fel (áldásra) kezeit;¹⁾ végre a IV. fejezet 10. pontjában felsorolja azon szentírási részeket, melyek fel nem olvastatnak, vagy ha fel is olvastatnak, de nem fordíttatnak le; ezek: Ruben története (Genesis XXXV. 22.) olvastatik, de nem fordíttatik, Támár története (II. Sámuel XIII.) olvastatik és fordíttatik is; az első része az arany borjúról szóló elbeszélésnek (Exodus XXXII. 1—20.) olvastatik és fordíttatik is, de a második rész (Exodus XXXII. 21—25.) olvastatik, de nem fordíttatik (a magyarázók szerint Áhrónra való tekintetből); a papi áldás (Numeri VI. 24—27.), valamint Dávid és Amnón története (II. Sámuel XIII.)²⁾ sem nem olvastatik, sem nem fordíttatik; prófétái résznek Ezekiel vízióját (Ez. I.) és Izrael elleni feddő beszédét (Ez. XVI.) nem olvassák fel (אין מפתירין במדבר), de van olyan nézet is, mely szerint ezek is felolvashatók.

Ezek az összes adatok, melyek a Misnában prófétái lekcziókról szólnak. Mit következtethetünk belőlük? Mindenekelőtt azt, hogy időszámításunk második századának végén a palesztinai zsinagógákban a Thóra-lekcziókon kívül a prófétákból is tartottak felolvasást; ámde azt, hogy a második század végén már meg voltak-e állapítva, vagy gyakorlat által szentesítve, bizonyos ünnepekre s szombatokra meghatározott prófétái részek, éppen nem következtethetjük a Misnából. Büchler (J. Q. R. VI. p. 2.) megkísérli ugyan ebben az irányban a bizonyítást azon prófétái részek alapján, melyeket nem szabadott felolvasni, de hiszen —

¹⁾ A következő 6. pontban ugyanezen sorrend szerint intézkedik a törvény a kiskorúról és a rongyos öltözetűről: Nem olvashat fel a Thórából, nem terjeszthet ki a »Semá«-ra, nem járulhat az előimádkozó asztalhoz és nem emelheti fel áldásra kezeit.

²⁾ Ez a rész fent Tamár története ezímen olvastatik és fordíttatik is!

mint fennebb láttuk — épp ezen részéről nézeteltérés uralkodott a Misnában.

A Misnával egyidejű forrásnak tekinthető a Toszefta, mely azonban nélküli az előbbinek hivatalos jellegét, de mint nem-hivatalos törvénygyűjtemény is hatással volt a hagyományos gyakorlat kialakulására. A Toszefta (ed. Zuckermann p. 225.) következőt közli: »Adar hó újhordján, mely szombatra esik, Thóra-lekcziókat olvastatik a Sekalim-szakasz (Exodus XXX. 11—16.), prófétái résznek pedig Jójáda pap története (II. Kir. XII. 3.); Adar hó második szombatján Thóra-lekcziókat olvastatik: Emlékezzél Amálekról (Deut. XXV. 17—19.), prófétái résznek pedig: Így szól az Úr, megemlékeztem arról, amit Amálek tett Izraelnek (I. Sámuel XV. 2.); Adar hó harmadik szombatján olvastatik Thóra-lekcziókat a Vörös tehén (Numeri XIX.) s prófétái résznek: Tiszta vizet fogok reátok önteni (Ezekiel XXXVI. 25.); Adar hó negyedik szombatján olvastatik Thóra-lekcziókat: Ezen hónap legyen számotokra a hónapok feje (Exodus XII.) s prófétái résznek: Így szól az Úr, az első hónap elsején stb. (Ezekiel XLV. 18.)«

Egyéb részleteket egyéb prófétái szakaszok olvasásáról a Toszefta sem közöl, de közleményéből világossá válik az, hogy valószínűleg már a második század végeig — ha a Misna által még nem is ismertett el hivatalosan — legalább a négy kiváló szombatra már kialakult bizonyos gyakorlat, mely szerint a legtöbb zsinagógában egyazon részt olvasták a prófétákból azokon a szombatokon. A fenti közleményt folytatva szól a Toszefta az összes ünnepek Thóra-lekczióiról, anélkül azonban, hogy csak szóval is megemlékeznék arról, vajjon azon ünnepeken olvastak-e prófétái részeket is. Bizonyára olvastak akkor is, de talán nagyon eltérő volt még a gyakorlat a szakaszok kiválasztásában. Tárgyalásunk folyamán még visszatérünk erre a kérdésre. Egyelőre a legrégibb források alapján csak a négy kiváló szombat prófétái lekczióját vehetjük kiinduló pont gyanánt, hogy teljes világosságot deríthessünk a prófétái lekcziók keletkezésére.

Mielőtt azonban a részletekre térnénk át, szükséges, hogy a Misnának két olyan kitételét vegyük közelebbről szemügyre, melyek szoros kapcsolatban vannak tárgyunkkal. Az egyik: שמע פוסקין על שמע kiterjeszteni a »Semá«-ra, a másik, mely terminus technicus gyanánt használtatik a prófétái rész olvasására: מפתיר

elbocsátó, felmentő, és magára a prófétai részre: **וְהַיְיָ** felmentés, elbocsátás.

A »Sema« Izrael legfőbb hitvallomása, melynek elmondására — minthogy e vallomás a Szentírás szövegében fordul elő — az egész hagyományos irodalomban csak a **קָרָא** »olvasás« kifejezés fordul elő. Csak ezen a helyen, a prófétai rész olvasásával kapcsolatban használtatik a **קִטְרֵשׁ** »kiterjesztés« kifejezés. Mit jelent »kiterjeszteni a Semára« és mi jelentősége volt annak, hogy »a Maphtir (a felmentő, vagy elbocsátó, t. i. a prófétai szakaszt olvasó) terjeszt ki a Semára«?

A Misna ezen törvénye nem hagyhat az iránt kétséget, hogy a prófétai rész olvasásával még nem fejeződött be teljesen a zsinagógai istentisztelet, hanem reá közvetlenül a Sema elmondása következett, amely után — a Misna fent közölt további rendelkezése szerint — még a főima és a papi áldás mondatott el. Ezt a sorrendet hangoztatja a Misna két ízben egymásután s csak egyszer (a 3. pontban) használ megfordított sorrendet, ahol utolsó helyre kerül a prófétai felolvasás. De ezen 3. pontban csak arra irányul a törvény figyelme, hogy mit szabad tenni csak tíz felnőtt egyénből álló gyülekezetben, holott az 5. és 6. pontban magának a Maphtirnak funkciójáról van szó, ahol a Misna természetesen csakis a gyakorlatban volt sorrendet említhette: Aki a prófétai szakaszt olvassa fel, az terjeszt ki a Semára, az lép elő a főimához, az mondja el az áldást is.

De mit kell értenünk a Semára való »kiterjesztés« alatt? A Szoferim-traktátus, mely *Blau* bizonyítása szerint (*Jewish Encyclop.* s. v.), épp ide vonatkozó részében, a talmud szerkesztését jóval megelőzte s így hagyományában régi gyakorlatot őrzött meg, a következőt mondja a XIV. fejezetben: »A 145. zsoltár elmondása után odaáll a Maphtir és mondja: »Nincs Hozzád hasonló az istenek között, oh Adonaj, s nincsen műveidnek párja; ki volna Hozzád hasonlítható a hatalmasok közül, Te magasztos a szentségben, fenséges a dicsőségben, Te csodaterető; uralmad örök uralom, s uralkodásod minden nemzedékre kiterjed. Adonaj uralkodik, Adonaj uralkodott, Adonaj fog uralkodni mindörökké. Adonaj kegyesen fölmagasztalta igazsága kedvéért a Thórát. Adonaj erősséget adott vele népének s megáldja népét békével. Te vagy egyedül, Te alkottad az eget s minden seregét, a földet s ami rajta van, a tengereket s mi bennük rejlik; Te adsz

mindennek életet, s az egek seregei Előtted hajolnak meg.« Ezután odalép a Maphtir, megfogja a Thóra-tekercest és elmondja a Sema első versét: »Halljad Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló Egyetlenegy.« E mondatot a gyülekezet megismétli, melynek végeztével a Maphtir folytatja: »Egy a mi Istenünk, nagy a mi Urunk, szent és fényes az Ő neve.« »A Te igazságod, oh Isten, a magasságig terjed; ki nagy dolgokat műveltél, ki volna Hozzád hasonlítható? Neved örökké tart, emlékezedet nemzedékről nemzedékre; mindnyájan hódoljatok Istennek s adjatok tiszteletet a Thórának. Magasztaljátok velem az Örökkévalót s dicsőítsük együtt az Ő nevét.« »Mindenekért magasztaltassék és dicséressék a királyok királyának neve, aki teremtette a földi világot és a túlvilágot; akarata szerint s Izrael népének java szerint nyilatkozzék meg s mutatkozzék uralma mihamarabb, rövid időben; építse fel még napjainkban templomát s kegyelmezzon Izrael megmenekülteinek, irgalommal és szeretettel bánjon velünk nagy neve kedvéért, s mondjátok erre Amen.« Azután fölemeli a Thórát s mondja: »Egy a mi Istenünk, nagy a mi Urunk, szent és fénylő az Ő neve mindörökké.« »Adonaj az Isten, Adonaj az ő neve.« Az utóbbi két mondatot kétszer ismétli felváltva a gyülekezettel, s azután kinyitja a Thóra-tekercest, annyira, hogy legalább három hasáb írás látszassék, s fölemeli a tekercest s minden oldalra mutatja, hogy a jelenlévők közül mindenki láthassa az Írást, mindenki meghajolhasson előtte, mondván: »Ez a Thóra, melyet Mózes adott Izraelnek Isten által.« »Az Örökkévaló Thórája tökéletes, lelket üdítő.« Ezek után a Maphtir átadja a Thórát a templomelöljárónak, ki takarójába teszi a tekercest, s visszahelyezi a szekrénybe.«

Ezen leírásban könnyen felismerhető a mai gyakorlat, azzal a különbséggel, hogy ma az idézett hitvallomást és imákat a Thóra-lekció előtt mondják, holott régente — s úgy látszik, hogy eredetileg — a prófétai lekció után, a Thóra visszahelyezése előtt. A Maphtir kötelessége volt elmondani Izrael hitvallomását s az Egyetlenegy Istent, ki a Thórát adta, dicsőíteni a gyülekezetben: ő volt a **יְהוָה**, ki a Thórát kiterjesztve elmondta Izrael hitvallomását. Miért épp ő tartotta fel a gyülekezetben a kiterjesztett Thóra-tekercest a hitvallomás elmondása közben? A hitvallomás elmondása és a gyülekezet által antiphonikus módon való elmondatása apológiái jelentőségű: a gyülekezet a közös

hitvallomással erősödni s védelmi álláspontra akar helyezkedni beözönlő ellentétes áramlattal szemben, de egyszersmind polémiai jelentőséggel is bír, amennyiben a vallomás által kifejezett hit-tétel nyilvánvalóvá akarja tenni az ellenmozgalom tanításainak tarthatatlanságát. De ha nem a rendes előimádkozó volt kiszemelve a vallomás előmondására, vagy ha — amint éppen elvár-nók, hiszen a vallomás kapcsán az Egyetlen Isten nevével a Thóra dicsőítettett — nem a Thóra-lekció felolvasójának volt kötelessége a Thórát kiterjeszteni és a Semát hirdetni, hanem éppen a Maphtirnak, úgy a prófétai részek kiválasztásában is apológiai s polemiai jelentőséget kell keresnünk, ami megadja a kellően megokolt alapot a Maphtir szereplésének.

Tárgyalásaink során világosan ki fog tűnni az, hogy a prófétai lekeziók polemikus éllel fordulnak a keletkező kereszténység ellen. Látni fogjuk, hogy a jeruzsálemi, illetve palesztinai zsidó-keresztény gyülekezetekben a zsinagógai istentiszteleti rendet folytatván — természetesen keresztény szellemben és vonatkozásokban — a zsinagógában használatos Thóra-lekciókat olvasták, amiket azonban — álláspontjuk és vélt igazaik bizonyítására — megtoldották prófétai részek olvasásával; a zsinagóga, észrevéve a hatást, melyet a zsidó-keresztény gyülekezetekben s azokon kívül a prófétai részekhez fűzött prédikációk gyakoroltak az Írásban járatlan tömegre, elsőrangú kötelességének ismerte, hogy ugyanazon prófétai részek alapján polemikus előadásokkal felvilágosítást nyújtson és ellenhatást gyakoroljon.

Ha sikerül e tételünket bebizonyítanunk, úgy egyszersmind eloszlik a homály is, mely a prófétai részt illető Haphtóra és a prófétai rész felolvasójára vonatkozó Maphtir neveket fedi. Az őskeresztény egyházban ugyanis az istentisztelettel szoros kapcsolatban volt az *ἀγάπη* testvériesülési lakoma, melyen azonban csak a beavatottak, a teljesen áttértek vehettek részt. A katechumenek, kik még csak tanultak, vagy talán csak kíváncsiságból jelentek meg a gyülekezetben, a lekeziók után tartott prédikáció befekjtével elbocsátattak. Ezen elbocsátásról a Clemens Romanusnak tulajdonított Apostoli Constitutiók VIII. könyvének 37. fejezete (ed. Migne p. 1141.) azt írja, hogy: *ἀπολῦσαι αὐτὸν τοὺς κατηχουμένους* (latin fordításban: cumque ipse (sc. diaconus) *dimiserit* catechumenos), mely kifejezés teljesen fedi a Haphtóra és Maphtir gyökbeli jelentését. Terminus technicus jelentőség-

gel bír itt az *ἀπολῦσαι* kifejezés s nagyon valószínű, hogy a katechumenek elbocsátását közvetlenül megelőző istentiszteleti részt, a prófétai lekeziót közszájon »elbocsátó, felmentő részeknek« neveztek. Midőn a zsinagóga polemizáló és apologizáló célzattal gyakorlatba vette a prófétai részeket, nem is adhatott már nekik más nevet, mint ami már a nép ajkán meghonosodott, daczára annak, hogy a zsinagóga istentisztelete a prófétai rész olvasásával nem fejeződött még be, hiszen a Maphtir folytatta a hitvallomással, a főimával és az áldással.

Hogy fenti tételeink nem csupán valószínűségekre alapított hypothesisek, hanem kétségbevonhatatlan tényekből vont jogos következtetések, annak részletes bizonyítása céljából vegyük sorra mindazokat a prófétai részeket, melyek mint a zsinagógai gyakorlatban legrégebbiek a legrégebb prédikáció-gyűjteményben, a Pesziktában (ed. Buber) foglaltatnak s hasonlítsuk össze azokat a római katolikus liturgiának még manapság is érvényben levő gyakorlatával. Ha egyezést fogunk találni, úgy bizonyára mindenkitől távol áll majd a gondolat, hogy az újkorba, vagy a középkorba helyezze a kölcsönhatást, mely egyes-egyedül a második század közepéig történhetett meg.

I. Sekálím.

A Megilla-traktátus Misnája csak annyit mond, hogy »Adar hó újholdján, mely szombatra esik (tehát Adar hó első szombatján) a Sekálím-szakasz olvastatik fel«. A Talmudban, Megilla 29. b., már felvetődik a kérdés: »Mi értendő a Sekálím-szakasz alatt?« Vita indul meg erre a babyloniai két iskolafő: Ráv és Sámuel közt; Ráv szerint ezen a szombaton az újholdi áldozatra vonatkozó törvény (Numeri XXVIII. 2.) olvasandó, Sámuel szerint pedig a népszámlálásra elrendelt félszekel-adó törvénye (Exodus XXX. 12.). A vitatkozás folyamán felmerült az a kérdés, hogy minő prófétai szakasz kerüljön e napon olvasásra? Mert ha Sámuel nézete helyes s a félszekel törvénye olvastatik Thóra-lekezióknak, úgy ennek tényleg megfelel Jojáda pap története (II. Királyok XII.), ahol szintén szó van a sekel-adóról, de ha Ráv véleménye volna követendő s az újholdi áldozat törvénye kerülne felolvasásra, akkor miként egyezik ezen Thóra-lekcióval a Jojáda papról szóló prófétai szakasz? A vita akként dől el,

hogy olyan szombaton, melyre Adar hó újhordja esik, Sámuel véleménye az irányadó.

Furesa vita, melynek különösségét fokozza az a körülmény, hogy Ráv hosszabb ideig tartózkodott Palesztinában, mint Sámuel, s így az ottani szokásokat jobban is ismerhette. E vitából mindenesetre kitűnik az, hogy: 1. a Sekálim-szombatnak nem volt vallásos jelentősége, hanem csak adófelszólítási napnak tekintett, amint a Misna (Sek. I. 1.) is mondja: Adar hó elsején felszólítás intéztetik (משמיעין) a sekel-adó miatt; 2. Ráv és Sámuel idejében még nem volt véglegesen megállapítva a Sekalim-lekezió; 3. Exodus XXX. 12. és Jojada pap intézkedése a bennök előforduló sekel szó miatt állapított meg e napra; 4. a későbbi megállapítás után pedig természetes, hogy az őskereszténység sem ismerte ezt a Thóra-lekeziót s prófétai részt.

Ezek után pedig komoly megfontolást igényel a következő jelenség: A Peszikta predikátora Sekálim szombatján (p. 11. b.) ezt mondja: »R. Jochanán ezzel kezdé predikációját: Ésajás mondja (II. 9), hogy meghajol az ember s lealacsonyodik a férfiú, mely mondasban »meghajol az ember« Izraelre vonatkozik, mert róla mondta Ezekiel (XXXIV. 31) »ti vagytok az én nyájam, legeltetésem nyája, ti emberek vagytok«; »lealacsonyodik a férfiú« pedig Mózesre vonatkozik, mert róla mondja az Irás (Numeri XII. 3) »s Mózes a férfiú nagyon szerény volt«, s ez a Mózes azt mondta Istennek: Uram, jól tudom, hogy Izrael az aranyborjú előtt hajolt meg, de hát azóta már megalázkodtunk Előtted, nem bocsátánál meg már nekik (אל השא להם; Ésajás II. 9)? Mire Isten mondá: Megbocsátok nekik, mint irva is van (Exod. XXX. 12): Ha megszámlálod stb. (חשבוני mely gyök »megbocsátást« is jelent).

Mindenesetre szellemes predikáció, mely a népszámlálást s adófizetést ily fordulattal egyeztette össze a megbocsátással, de egészen mást látunk ezen predikációtöredékben, ha tudjuk, hogy a római katolikus liturgiában a Quadragesima első vasárnapját, mely időben összeesik a Peszachot hat héttel megelőző Adar újhordjával (משמיעין) Invocavit-nak nevezik, s hogy az ezen vasárnapra következő hétfőn a mise keretében lekezió gyanánt még ma is Ezekiel XXXIV. fej. 11—16. versei olvastatnak, melyek Izraelt a nyájához hasonlítják, valamint ha tudjuk, hogy Advent III. hetének szerdáján ma is Ésajás II. 2—5. olvastatik lekezió gyanánt,

tehát a fent idézett verset közvetlenül megelőző versek, s ha megértjük, hogy »meghajol az ember és lealacsonyodik a férfiú« mondat szinte magától kínálkozik apológiái magyarázatra, mely kifejezést is talált abban, hogy e mondat senki másra nem vonatkozik, mint csak Mózesre és Izraelre. Nehézséget itt nem okozhat az, hogy Ésajás II. 2—5. ma Advent idején s nem a Quadragesima első hetében olvastatik; kérdésünkben a fődolog az, hogy egyáltalán megvan a kath. liturgiában, mely 17 százados történetében másként oszthatta el az istentiszteleti anyagot, mint eredetileg volt.

De vizsgálódjunk csak tovább. A Peszikta predikátora folytatólag idézi a Példabeszédek XIV. 34. versét: »Az igazság felemeli a nemzetet, de bűn a népek iránti szeretet«, melynek bizonyítására szinte futólag említ fel néhány példát a bibliai történetből, hogy végre mintegy megállapodva kitűzött czéljánál, hosszán beszélje el Merodach Baladan követségét Chizkija királynál. A hosszú elbeszélés bizonyítja, hogy az összes példák közül, melyek Péld. XIV. 34. versre idéztetnek, erre helyezendő a fősúly s hogy nem a vers adta meg az impulzust a példák felsorolására, hiszen e versnek semmi köze sincs a Sekel-törvényhez, hanem az elbeszélés morálja gyanánt szerepel itt a vers. De hát hogyan került tárgyalásra Sekálim szombatján ez az elbeszélés? A római katolikusok Ésajás XXXVIII. 1—6. verseit, tehát Chizkija betegségét, mely közvetlen megelőzi Merodach Baladan követségét s mely a Peszikta predikátora szerint Chizkija betegségének következménye volt, ma is olvassák a Quadragesima első vasárnapját megelőző csütörtökön lekezió gyanánt.

Nem nélkülözi az érdekességet, hogy ezen Péld. XIV. 34. versre alapított predikáció után a Peszikta (p. 14. b.) közöl egy töredéket R. Judan predikációjából, melyet Példabeszédek X. 20. versével kezdett: »Választott ezüst az igaz nyelve« s elbeszéli Idó próféta esetét Jerobeámmal, kinek megmerevült kezét imájával meggyógyította. Hogyan kerül ez az elbeszélés Sekálim szombatján sorra? A római katolikusok a Quadragesima első vasárnapját megelőző csütörtökön, tehát ugyanakkor, amikor Chizkija betegségét olvassák, evangélium gyanánt Máté VIII. fejezetét adják elő, melynek 5—13. versei szerint Jézus a kapitány közszenyes szolgáját gyógyította meg.

Végül megemlítendő, hogy a Peszikta (p. 11. b) R. Jóna predikációját a VII. Zsoltár 12. versével »Isten igazságos bírő«

kezdeti, mely zsoltárnak idézését épp ezen a napon nem tarthatjuk pusztá véletlennek, ha tudjuk, hogy a *róm. katolikusok a Quadragésima első hetének szombatján Communio gyanánt ugyancsak a VII. zsoltárt (2. verset) mondják*, amely napon egyszer-smind evangélium gyanánt Máté XVII. fejezetét olvassák, mely 24–27. verseiben templomadóról szól s elmondja, hogy Jézus halat fogatott, melyben pénzt találtak s melyet a követelt templomadóra szolgáltattott be.

A Quadragésima első hetének (tehát az Invocavit = *ישמיעים* hetének) szombatján olvasott evangélium őrizte meg a zsinagóga Sekálím szombatjának jelentőségét. Ezen a szombaton eredetileg nem ismert a zsinagóga sem speciális Thóra-lekciót, sem prófétai szakaszt, csak az adófelszólítást hirdették ki. Nem vonhatunk le további következtetést a fenti adatokból, de tartozunk annak a kijelentésével, hogy a Quadragésima első hetében, tehát a husvétot megelőző előkészítő idő kezdetén az őskeresztény istentiszteleti prédikációhoz az utalás Chizkija betegségére, mely alkalommal Isten a természet rendjét — a napforgást — megváltoztatta, valamint Ezekiel pásztorára, vonatkozással a pásztorokra, kik az üstököst látták, a hivatkozás mindenestre közelebb állt, mint a zsinagóga prédikációjához Sekálím szombatján. Az őskereszténység ezen provokációira való zsinagógai válasznyomat prédikációk őrizték meg s nem prófétai leckezió, minthogy Sekálím szombatja sokkal kifejezettebben különleges szombat, hogysem a későbbi hivatalos megállapítás ne olyan szakaszt választott volna ki, melyben a Sekálím szó nem fordul elő.

II. Zakhor.

A Misna (Megilla 29. a.) elrendeli, hogy: »Adar hó második szombatján Zakhor (emlékezzél) olvassassék«. Mint a Sekálím-szombatnál, úgy ennél sem tud még a Misna prófétai leckezióról. A Talmud (u. o. 30. a.) azonban már tudja, hogy »Adar hó második szombatján Thóra-lekciónak Emlékezzél Amálekról (Deuter. XXV. 17–19) s prófétai szakasznak Saul győzelme Amálek felett (I. Sám. XV.) olvastatik«.

Mindenekelőtt konstatáljuk azt aényt, hogy a *Quadrage-*

sima második vasárnapján Introitus gyanánt elmondott XXV. Zsoltár 6. versének kezdő szaváról (זכור — emlékezzél — reminiscere) ezen vasárnap neve Reminiscere, ami időben s elnevezésben meg-egyeznek a zsinagóga Zakhor-szombatjával. E megegyezés nem véletlen, hanem ősi nyom.

Ezt a Reminiscere-vasárnapot megelőző szombaton, mely a *róm. katolikus rítusban kiváló szombat* s Sabb. quattuor temporum Quadragésimae külön jelzéssel bír, leckezió gyanánt olvastatik Deuteronomium XI. 22–25 és Deut. XXVI. 12–19. részek; ezt a szombatot megelőző szerdán olvassák Exodus XXIV. 12–18. (Mózes felmegy Józsuával a hegyre s a vénektől bucsuzva Áhront és Húrt hagyva az ügyek intézésére) és I. Kir. XIX. 3–8. részt (Illés a pusztaban és a Hóreb hegyen); végre csütörtökön olvassák Ezekiel XVIII. 1–9. és pénteken folytatólag Ezekiel XVIII. 20–28. verseket (t. i. a bűnös lélek haljon meg, a megtért pedig kegyelmet kapjon).

A mai zsinagógai Thóra-lekciót csak Deut. XXV. 17–19. az Amálekról való emlékezés képezi, de vajjon eredetileg is csak ezt a három verset olvasták? Nem valószínű, sőt bizonyosnak látszik, hogy a szakaszt már előbb kezdték, talán a XXV. fejezet első versénél, mert különben sehogy sem volna megokolva, hogy a *Perszikta prédikátora ezen a szombaton (p. 25 a.) a 12. és 13. versre is adjon magyarázatot*, mely semmi összefüggésben sincs a Zakhor-törvény-nyel. Ha pedig az »Emlékezést« megelőző verseket olvasták, úgy föltehető, hogy az utána következőket is olvasták, ami ismét megokolttá teszi a jelenséget, hogy a *róm. katolikusok a leckeziók kellő rövidítésével ma a XXVI. fej. 12–19. verseit olvassák*. A *róm. katolikusok* azonban ehhez még hozzávették Deut. XI. 22–25. részt is, mely az ellenségek elűzését s végleges győzelmet hirdet, amivel mégis csak megőrizték az Amálekról emlékezés nyomát. E változtatás oka abban keresendő, hogy az őskereszténység nem akarta »kitörölni Amálek emlékezetét«. Ugyanezen okból nem vették fel Exodus XVII. 8–16. részt, mely elmondja Amálek támadását, részletesen említve Mózes, Józsuá, Áhrón és Húr szereplését s hármuk felmenetelét a hegyre, hanem e helyett felvették ugyanezen hétre Exodus XXIV. 12–18. részt, ahol szintén ugyanezen négy vezető személy említettik s ahol Mózes szintén felmegy a hegyre. Ezen változtatásnak megfelelően vették fel erre a hétre I. Kir. XIX. 3–8. részt, hol Illés szín-

tén fölment, valamint e hét szombatjára evangéliumnak Máté XVII. fejezetét, mely szerint Jézus, Péterrel, Jakabbal és János-
sal (v. ö. fent: Mózes, Józsuá, Áhrón és Húr) a hegyre ment, hol megjelent nekik Mózes és Illés. Hogy ezen változtatásoknak az őskereszténységben az Emlékezés szombatja elleni polemizáló célja volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy csütörtökön s pénteken (ma az Emlékezés szombatját megelőző napokon) Ezekiel XVIII. fejezete olvastatott, ki akarván fejezni azt, hogy csak a bűnös érdemli meg a halált, s hátha már megjavultak Amálek késő utódai.

Erre a vádra a zsinagóga prédikátora nem hallgathatott, amint meg is őrizte beszéde töredékét a Peszikta (p. 22. a.): »Azt mondja az Írás: Emlékezzél meg arról, amit Amálek tett veled; de az Írás másik helyén megparancsolja: Ne gyűlöld az Edomitát, mert az testvéred!« Ne hányjátok hát szemünkre, mintha mi örökös gyűlöletet ápolnánk szívünkben; »mint emberek talán Edómnak sem tudnánk megbocsátani, de lám, Istenünk megparancsolta, hogy nem szabad őt gyűlölnünk«, a mi Istenünk nem bosszúálló.

Nagyon fájlhatott a zsinagóga prédikátorának az őskeresztény gyülekezetben elhangzott vád, amely fájdalom megokoltta teszi, hogy a Peszikta prédikátora nemcsak védekezik, hanem támad is. Ugyanis a CIX. Zsoltár 14. verséből »Megemlékezik atyjának (szüleinek) bűneiről« kiindulva felveti a kérdést (p. 22. b.): »Hát bűnösök voltak Esau szülei? Hiszen mocsoktalan jámborak voltak ők! Ábrahám volt a nagyatyja, Izsák volt az atyja! De a zsoltáros nem is a szülők bűnéről szól, hanem az ő bűnéről, melyet szülei ellen követett.« Véletlen prédikációbetétnek tartanók e fordulatot, ha épp *ezen hét szerdáján nem olvasnák evangélium gyanánt Máté XII. fejezetét, hol a 46—49. versekben Jézus eltagadja anyját és fivéreit.* Véletlen fordulatnak tartanók a Peszikta prédikátorának (p. 28. a.) azt a megjegyzését is, melyet »Amálek megverte azokat, kik utána kullogtak« vershez fűzött, hogy »olyanok voltak azok, kik azt mondták: ha ellát bennünket minden étellemmel, mint akár egy király, s nem szenvedünk majd szükségét semmiben, úgy szolgálni fogjuk őt, de ha nem, akkor elpártolunk tőle«, ha épp *ezen hét csütörtökjén nem olvasnák evangélium gyanánt Máté XV. fejezetét, melynek 32—39. versei szerint Jézus hét kenyérrel 4000 embert táplált.* Véletlen meg-

jegyzésnek tartanók azt is, hogy a Peszikta prédikátora két különböző hasonlatban (p. 21. b. és 27. a.) kutyának mondja Amáleket, ha *ugyanazon hét csütörtökjén nem olvasnák evangéliumnak Máté XV. fejezetét, melynek 21—28. versei elmondják, hogy a könyörgő kanaáni asszonynak azt felelte Jézus: »Nem illik a kenyeret megvonnai a gyermekektől, hogy a kutyáknak dobjuk!«*

Végre arra utalunk még, hogy a Peszikta (p. 25. a.) minden átmenet nélkül egyszerre csak a LXXIX. Zsoltár 12. versét »Viszsaadod szomszédjaink ölébe kétszeresen a mi gyaláztatásunkat« idézi s reá azt a magyarázatot adja, hogy Isten megtorolja Amálek gonoszságát, melylyel levágta a zsidók Milóhját s azokat eldobva gúnyolódott: Isten, ezeket választottad ki? Minő összefüggés van e zsoltárvers és Amálek ilyenmű tette közt? Abszolúte semmi; de a LXXIX. Zsoltárt (a zsoltár-számokat mindenütt a héber biblia szerint adjuk!) a róm. katolikusok ma is mondják még *Graduale* gyanánt a *Reminiscere*-vasárnapot megelőző szombaton! Minthogy a Peszikta erről a zsoltárról prédikált ezen a szombaton, bizonyára nem a tridenti zsinat után vették fel a katolikusok erre a napra ezt a zsoltárt, hanem már az őskereszténység is mondta gyülekezetében, hol gúnyolódtak a zsidók Milóhja fölött, ami elég ok volt arra, hogy a zsinagóga prédikátora is foglalkozzék e zsoltárral és a »szomszédaink ölébe« belemagyarazza Amáleket és a Milóht.

Legmeglepőbb az, hogy Ezekiel XVIII. fejezetére a Peszikta Zakhor-prédikátorai közül egy sem tesz utalást! De ez természetes; ez a fejezet olyan eklatáns ellentétben van a Zakhor-törvénynyel, hogy tanácsosabb volt róla hallgatni. Ez okból fel sem vehették prófétai leckezióknak, mely célra inkább a Thóra-lekciót támogató és védelmező I. Sám. XV. fejezetét vették fel, hol az Amálek elleni küzdelem jogossága volt bemutatható a történeti kapcsolat alapján.

III. Parah.

»Adar hó harmadik szombatján olvastatik a vörös tehén törvénye (Numeri XIX. 1—22.).« Így szól a Misna intézkedése, mely még erre a napra rendelt prófétai szakasról mitsem tud, holott a Talmud már azt mondja: »Adar hó harmadik szombatján olvasandó Thóra-leckezióknak a vörös tehén törvénye, prófétai

résznek pedig: Tiszta vizet fogok reátok önteni (Ezekiel XXXVI. 25.).» Mai gyakorlat szerint olvassuk Ezekiel XXXVI. 18—38. részt, melyből a talmud csak egy mondatot, mint fő tartalomjelzőt idézett.

Vajjon véletlennek tulajdonítható-e az, hogy ma a római katolikusok a Quadragesima harmadik hetének (= Adar hó III. hete) péntekjén Numeri XX. 2—13. részt (Mózes forrást fakaszt a sziklából), tehát a vörös tehén-törvényre közvetlen következő fejezetet olvassák lekező gyanánt, s hogy a reá következő hét szerdáján Ezekiel XXXVI. 23—28. (tisza vizet fogok reátok önteni) és Ezsaiás I. 16—19. («mosakodjatok, tisztuljatok, távolítsátok el a gonosz-ságot» stb.) részeket olvassák a mise keretében?

Az őskereszténység, mely még a zsinagóga istentiszteleti rendjét követte, Parah szombatján szintén olvasta a vörös tehén törvényét, mely sok alkalmat adott a zsidók elleni vitatkozásra. Bizonyára már a legrégibb időben vették e szakaszhoz a következő fejezetet is, hogy az Irás alapján hivatkozhaszanak saját áldozat-ellenes álláspontjukra, hogy a tisztátlanságot nem a vörös tehén hamuja, hanem a sziklából fakasztott eleven forrás, amivel Jézus tanításait szimbolizálták, fogja eloszlatni. Hitvitázó prófétaí részt is felvettek, még pedig az egyetlen alkalmas helyet, Ezekiel XXXVI. 23—28. részt, mely szerint Isten szelleme a forrás, mely tisztít, kiegészítve Ezsaiás I. 16—19. versekkel, melyek kemény szavakkal ostromozzák a külső színleges jámborságot s a lélek megfürdőzését követelik. Megjegyzendő, hogy a Quadragesima III. hetének péntekjén evangéliumnak János IV. fejezete olvastatik, hol Jézus a 24. versben, miután vizet kért a samaritanus nőtől, mondá: «Isten szellem és szellem-ben kell őt imádni.» Az a körülmény, hogy ma épp a Parah szombatjának megfelelő Quadragesima III. hetének időszakában olvassák ezt, világosan bizonyítja, hogy a legrégibb időből maradt ez fenn a katolikus liturgiában, amikor még nyílt polemiát folytattak a vörös tehén törvénye ellen. Mélyreható fontosságot kell tulajdonítanunk annak is, hogy a Quadragesima II. hetének péntekjén, tehát a Parah-szombatot megelőző napon, Communio gyanánt a XII. Zsoltár 8. verse mondatik.

Mindezeket tudva, vegyük kezünkbe a Peszikának a Parah-szombatra gyűjtött prédikációtöredékeit, úgy szinte hallani véljük az őskeresztény gúnyolódást, hogy a vörös tehén hamuja

volna képes feloldani a lelki tisztátlanság alól, ami ellen a Peszikta prédikátora nem képes másként védekezni, mint csak azzal (p. 29. b.), hogy: «Ez a Thóra rendelete; csak az Egyetlenegy képes arra, hogy tisztátlanból tiszta váljék, ... de hát a Thóra rendelete így, s nekünk nem szabad eltérnünk rendeleteitől.» Ilyetén védekezés után pedig folytatja: «R. Tanchum ezzel kezdé prédikációját: az Örökkévaló szavai tiszta szavak (XII. Zsoltár 7. verse).» Véletlenség az, hogy a zsinagóga prédikátora épp a XII. Zsoltárból vegyen idézetet fejtegetése kiindulópontjául oly napon, amikor a keresztény gyülekezetben is azt a zsoltárt mondták? Csak szándékos vonatkozást kereshetünk ott, főleg ha megfigyeljük, hogy miféle magyarázatok fűződnek hozzá: «Az Örökkévaló szavai tiszta szavak, de embernek szavai nem tiszta szavak ... ha egy király megjelenik a provinciájában s a nép ujjongva hódol neki, ígéreteket tesz a király, hogy építeni fog palotákat, fürdőket stb., de aztán lefekszik aludni s nem kel föl többé, hol van ő, mivé lettek szavai?» Nem kell hozzá sok fantázia, hogy elképzeljük a folytatást, mely Jézus ígéreteiről szólt s velük szembeállította Isten ígéreteit.

A Peszikta folytatja (p. 30. a. b.): «Az Örökkévaló szavai tiszta szavak; Isten változtatott egyes kifejezéseken a Thórában, nehogy tisztátlan szavakat mondjon; ezért nem mondta: ne egyetek tisztátlan állatokat, hanem: ne egyetek nem tisztákat stb.» Világos itt a polemizáló törekvés épp a Parah-szombatján, amikor a keresztény gyülekezetben bizonyára sűrűn hivatkoztak Jézus szavaira, hogy nem az tisztátlanít, ami bemegy a szájon, hanem ami kijő a szájból, mire a zsinagóga prédikátora azt vetette ellen, hogy arra már a Thóra is ügyelt, hogy tisztátlan szó ne jöjjön ajkainkra.

Kemény támadástól sem tartózkodik a Peszikta prédikátora, midőn elmondja (p. 40. a.), hogy R. Jochanán ben Zakkajt kérdőre vonta egy nem zsidó, hogy miként hivatkozhatnak a zsidók hitük tisztaságára, mikor a vörös tehén hamujával egészen olyan czeremóniákat űznek, mintha boszorkányságot végeznének. Mire Jochanán azt válaszolta: Ti mertek rólnak így beszélni? Ti, akik igazán nem tesztek egyebet, mint füstölgetéssel ördögöket űztök?

Ilyen védekezés és támadás után a Peszikta végig csak szimbolizál. A szimbolizálás pedig nem egyéb, mint burkolt elismerése annak, hogy igazán nem tudja, mit kezdjen tárgyával

objektív megítéléssel, s miután végigszimbolizálta a vörös tehén áldozatát Egyptommal, Bábellet és Izraellet, végre azzal fejezi be tárgyalását, hogy Isten fogja a teljes tisztulást előidézni, mint Ezekiel mondja: En öntök reátok tiszta vizet s akkor fogtok megtisztulni.

Lehetetlenség, hogy Ezekiel ezen fejezete eredetileg a zsinagóga prófétái leckezióját képezte, mert semmikép sem választott volna ki olyan prófétái szakaszt, mely a legerősebb polemiát tartalmazza a Thóra-leckezióval szemben. Először az őskeresztény gyülekezetben olvasták polemikus célzattal s a zsinagóga eleinte csak prédikáció keretében hivatkozott reá ellensúlyozó magyarázattal, utóbb meg is maradt prófétái leckezióknak.

Ujpest.

DR. VENETIANER LAJOS.

(Folytatása következik.)

A GESTA ROMANORUM ZSIDÓ VONATKOZÁSAI CZÍMŰ CZIKKHEZ.

Csakis a tisztelt szerkesztő úr szíves biztatására fűzöm megjegyzéseimet a Magyar-Zsidó Szemle megelőző számában (1907, 321—326. l.) megjelent cikkhez. Nem érzem magamat komolyan jogosultnak, hogy a fölvetett kérdéshez döntően hozzászóljak; ezt a jogot csak avval válthatnám meg, hogy a Gesta Romanorum-ot a maga teljességében azokból a szempontokból tanulmányozzam át, a melyeket dr. Blau Lajos kitűzött. Ennek híján részletekre kell szorítkoznom.

A Gesta Romanorum jelenleg használt és idézett tudományos kiadása többé nem az, amelyet Adalbert von Keller 1842-ben kiadott, hanem a Hermann Oesterley-é. (Berlin 1872.) A G. R. fordításai közül pedig első sorban nem a Grässe-féle tartozik ránk magyarokra, hanem az, amely Haller János »Hármas Istoria«-jának középső részét teszi és amelyet, úgy amint 1695-ben Kolozsvárt megjelent, Katona Lajos adott ki (Régi Magyar Könyvtár 18. sz. Bpest. 1900), a történelmi és irodalmi kutatás magaslátán álló bevezetéssel és összehasonlító jegyzetekkel.

Katona bevezetése a forrásokat is tárgyalja, a vallásiak közül természetesen első helyre teszi a Szentírást. Főlemlíti

az Eszter történetét, föl továbbá Ná'aman és Elizeusét is, de hallgat az agyaglábú ércszoborról, pedig Oesterley (744. l.) világosan utal ennek is bibliai eredetére. Ná'aman és Elisa története (Oesterley 620. l.) olyképp van moralizálva, hogy Ná'aman a lélekre, a belpoklosság a bűnre, a tanácsadó lányka pedig a lelkiismeretre van magyarázva.

A midrásikus részletek egyik magyarázatául szolgálhat, hogy a G. R. egyik főforrása a zsidóból keresztény teológussá lett Petrus Alphonsus-nak *Disciplina clericalis*-a. Módszeres vizsgálódásnak tehát tulajdonképen a *Disciplina clericalis*-on kellene kezdenie az aggáda hatásának kutatását.¹⁾

Itt csak néhány részlet emelhető ki. A szállótőnek, melyet Noé állatok vérével locsol, legendája igen elterjedt. Irodalmát Oesterley (738. l.) és Reinhold Köhler (Kleinere Schriften, Weimar 1898. I. 577. 578. l.) állítja össze. A zsidó és arabs forrásokat meg változatokat M. Grünbaum mutatta ki. (Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft 1887, 652—656. l.; zsidó változatait a régi Tanchumában, a Midrás *אברהם*-ban és a Salseleth hakkabalah-ban tünteti föl).

Józua b. Levi és Illés próféta legendájának tárgyalásánál a Magyar-Zsidó Szemle olvasói előtt lehetetlen említetlenül hagyni, hogy ez a népszerű theodicea a székely népköltésbe is behatolt, ezen a címen: A zarándok és az isten anyaga. (Magyar Népköltési Gyűjtemény III. 384—388.). Arany-Gyulai szombatos hatásra gondol. (457. l.)

Az aggádára emlékeztet a vakról és a bénáról szóló példa is. Az aggádában a vak és a béma arra szövetkezik, hogy egy kertet kifoszszon, a G. R.-ban (71. sz., Oesterley 385. l.) a vak azért ül a béma hátára, hogy a királytól rendezett lakomán részt vegyenek. Az aggáda a test és lélek együttes felelősségét példázza, a G. R. a vakban a gazdagokat, a bémában a szerzeteseket látja; illő, úgy tartja, hogy a gazdagok a vállukra vegyék, istápolják a szerzeteseket.

Zsidó vonatkozású a 229. sz. (Oesterley, 633 l.). Egy zsidó szombat napján kloakába esik; szombaton nem engedi

¹⁾ Az Izr. Magy. Irodalmi Társulat 1908. Évkönyvében a kitért zsidóknak mondatenyéztő munkásságáról egy kis adatszertű összeállítást próbál adni.

magát kibúzni, vasárnapon az ország királya nem engedi. A zsidó a bűnös embert, a szombat a földi életet, a vasárnap a túlvilágot példázza.

Néha maga a mese nem, csakis az alkalmazása vonatkozik zsidókra. Így pl. a 106. sz. (Oesterley 436. l.) valójában tisztára bohókás tréfát közöl, melyet a Gesta rettenetes kenetességgel a mohammedánok, zsidók és keresztények viszonyára alkalmaz.

A 89. sz. (Oesterley 416 l.) a G. R. egyik legnevezetesebb darabja; egy türelmetlen változatát adja az igaz gyűrűről szóló példázatnak, mely Lessing Nathanja által világirodalmi jelentőségre jutott.

Tárgyunknak egy másik és nem könnyebb oldala annak a kutatása volna, miképen hatott viszont a G. R., mely Európa-szerte népkönyvvé lett, a későbbi zsidó népköltésre.

Mindez csak részlet, csak töredék. Az ily ötletszerű hozzászólásnak az volna igazi értéke, hogy szükségét éreztessze és ébreszsze egy oly mélyreható munkának, a mely megállapítaná az aggádának hatását a középkor meseköltésére, prédikációira, egész gondolkodására.

Budapest.

DR. HELLER BERNÁT.

Cikkem, mint világosan megjegyeztem, tisztán az újonnan kiadott Keller-féle fordítás alapján készült és természetesen nem célozta a tárgy kimerítő feldolgozását. Ehhez a Balaton partján irodalom nem áll rendelkezésre. *Perles Felix* utal atyja Perles József észrevételeire Zur rabbinischen Sprach- und Sagenkunde 46 (= Monsch. 1873. 16.). Grünbaum a Noé és a szőlőtő-féle részlet zsidó eredetét bizonyította ZDMG. 41, 655 (= Ges. Aufsätze 438. köv.). A G. R. és zsidó iratok közti más párhuzamokról, melyek közösen indus forrásokból erednek, gazdag anyag található *Kuhn Ernst*, Barlaam és Joasaph., München (= Abh. d. Akad. d. Wiss. I. Cl. XX. Bd. I. Abt.) 1893. 75. l.

Budapest.

B. L.

PÓTLÁSOK AZ »ADALÉKOK« CZ. CZIKKHEZ.¹⁾

A mult évfolyam 327—356. lapokon megjelent cikkemet a következőkkel egészítem ki: 329—5. Ad vocem Mat-tersdorf! Dr. Wahrmann Simon barátom, a Wahrmannok Nestora arra figyelmeztet, hogy öregapjának Wahrmann Izraelnek még két fítestvére volt. Az egyik Nagyváradon több szőlőhegy birtokosa, »weil reich an Bergen«, a Reichenberg vagy Reichenberger nevet vette fel, melyet utóda Dúshegyi-re magyarosított. A másik mint Lévíta németesítve használta azon három betűs abbreviaturát vezetékeve [gyanánt, mely-l a Lévi-nemzetségéből származottak neveiket megtoldani szoktak. E három betűt לוי, mely e két szónak »szülő lálvijim« a kezdőbetűje, ő így írta Szegal, mely név alatt egyik nőutódja Pesten mint operaénekesnő Wahrmannékkal atyafiságosan érintkezett.

A 334—10. lapon említett Schönfeld Eszternek egy Nina nevű leánya özvegy Politzer Józsefné, lakik Újpesten, Árpád-út 13. A 335—11. illetve 338—14. lapokon említett Krieger (Römer) Rajze egy nőtestvéreinek két fia alapított családot Budapesten: Dr. Gonda Ignác, az 1902 február 26-án VIII., József-körút 11. elhunyt orvos és ennek egy Goldstein nevű fítestvére cipész. Az utóbbi lapon említett Römer Mihály VII., Király-utca 89. é. még רמיר.

Szófer Móse-hez még a következőket fűzöm. A kóbor rabbikat ki nem állhatta; nem igen bocsájtotta őket maga elé. Fürdőhelyt azonban nem igen zárkózhattott el előlük. Ilyenkor esett meg vele a következő kázus. Mikor a forrás vizét szalvétán át itta serlegéből, egy közelébe furódott rabbicska, kinek látogatását Pozsonyban el nem fogadta, a következő megjegyzéssel kommentálja a szalvétának imigyen használatát: A rebbi annyira nem szeret maga előtt rabbít látni, hogy a vizet is azért takargatja, nehogy még ha saját képében is rabbít kelljen látnia maga előtt. A talpraesett ríposzt-tal Sz. M. nem maradt adós. Igaza van, úgymond, de ne felejtse el, hogy fürdőhelyt magamat is kóbor rabbinak tekintem.

¹⁾ A kisebb számok a Magyar Zsidók Történetéhez, dr. Blau Lajostól 1907-ben kiadott Adalékok 3-ik számára vonatkoznak itt is, esetleg jövőben is.

Ad 341—17. A kóbor rabbikat a Kszáv-Szófer sem kedvelte. Megtiltotta fiainak és jelesebb tanítványainak az ilyenekkel való pilpult vagy »tajreczolást«.

Ezek — úgymond — nem igen tanulgatván, kicsi készlettel indulnak útnak, ahol imitt-amott egyetmást felszedvén, azt a maguké gyanánt adogatják tovább, mely plagizálásuknak aztán még az a tragikomikus következménye, hogy esetleg azt, kit ők plagizáltak, az ő plagizátorjuknak tekintik.

A 352—28. szám alatt említett Hirsch Márk egy prágai intimusa azt a kérdést intézi hozzám, miért nem említem fel az általa alapított magasabb leányiskolát és a tőle kitanított és felavatott rabbik neveit.

Ennek a 353—29. utolsó négy és a 354—30. első három sora szolgáljanak válasz gyanánt. A Hirschet Tiszabeóról Óbudára 1861-ben felkísért és nála itt maradt két tanítványáról a következők jutnak eszembe. Az egyikből, Friedmann Bunemből, ki fényes talmudista hírének örvendhetett, rabbi lett Szentesen, mely stallumát, minthogy hitközsége több tagjával szemben sajtópörvesztes lett — azt hiszem még a mult XIX. század 70-es éveiben — elvesztette. Hová lett, nem tudom. A másiknak valóságos nevét úgyszólván felszította az a név, amelyet az örökifju óbudaiak pasquinoja — még a hatvanasnál öregebb aggastyán is »Altofner Kind«-nek vallja magát — faragott reá, amidőn a trabális óriást Toldi Jánosnak nevezte el.

A 354—30. alatt említett Joachim neje nem Johanna, hanem Katalin. Egyetlen leánya Ilona. Sándor és Elek MÁV-asok, Viktor az »Adria«-nál assureur. Ede azelőtt budapest-népszínházi, ma vidéki színész-énekes.

A 348—24. említett Simon Hirsch, valamint apja Mózes a szokásos sportulákat csakis ha házhoz küldettek, fogadták el; Hirsch Márk semmit és sehol. F. Mózes a rchas-t senki-nek semmi szín alatt nem engedte el. Elő kellett teremteni azt bárhogyan. Most már a házához elhozott összeg vagy egy részét vagy egy annál megtoldás folytán esetleg nagyobb összeget, de sohasem a rchas összegét magát, adta az illetőnek, ha erre érdemesnek találta, »drósesenke« gyanánt.

Budapest.

VADÁSZ EDE.

AZ ÉRSEKÚJVÁRI ZSIDÓ KÖZSÉG.

A »Privilegirte Hildesheimer'sche Zeitung« 1781. évfolyamának, 127. darabja (szombat, okt. 27.) Bécsből október 10-ikéről keltezett hírt közöl: »Zu Neuhausen sind letzthin die daselbst wohnenden Juden zum christlichen Glauben gebracht und zu Tyrnau feyerlich getauft worden«. Az esetről nem tudok semmit, Jew. Encyclopedia VI, 498. erről az áttérééről nincs szó.

Hildesheim.

DR. LEWINSKY.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

I.

A Szemle mult évfolyamának 339. lapján foglalt adat, hogy Heller Hirsch óbudai rabbi 5592 ve-adar 18-án, 1832 márczius 20-án hunyt el, téves, mert a nevezett rabbi 5595 tisri 25-én, azaz 1834 október 28-án halt meg. — 329. l. 1. sor: 1907 helyett 1906 olvasandó. — 370. l. 5. sorhoz utalok Kethubóth első misnájára: a szűkek lakadalma szerdán van.

Budapest.

BATÓ I. LIPÓT.

II.

1. M.-Zs. Sz. 1907 júliusi számában »Palesztina határai« stb. dolgozatomban 239. l. azon megjegyzés, hogy Szukka 32 b- Erub. 19 b-ből kitűnik, hogy már röviddel a templom elpusztulása után sem voltak tisztában azzal, mely pálmafaj értendő a misnában nevezett הַבְּרִילִי en, — helytelen. Az ott közölt borajtha nem a הַבְּרִילִי helyét akarja megjelölni, hanem csak annyit mond, hogy a Hinnomvölgyben lévő 2 pálmafa a הַבְּרִילִי fajához tartozik. (E szerint helyesbítendő Levy, Targ. Wb. II. 331 megjegyzése is: »Der Ort dieses Berges wird in der Gem. das. näher bezeichnet.«.)

2. 254 l. Majnumi magyarázata a Challah IV, 8. előforduló הַחֹמֶה-hoz, nem a misna-kommentárban található, mint ott megjelöltem, hanem Jad hachazaka הַחֹמֶה I. 8: וְהָיוּ כְּחֹמֶה

3. Löw I. a következőket jegyzi meg: A 242. lapon téved szerző, mert nem gondolt a 246. lap, 1. jegyzetében idézett Ginsburger-féle targumszövegre אַרְבֵּי אֲבִירֵי (egyszer a jerusalmiban אֲבִירֵי (אֲבִירֵי), περίχωρον hely.

Berlin.

KLEIN SÁMUEL.

IRODALOM.

מדרש ישראל

Dr. Goldberger Izidor: Midrasszemelvények a Tanchumából. Pótlások Heiman Áron Béth Vaad Lachachamim cz. munkájához. Kapható a szerzőnél Sátoralja-Ujhelyen. *Szinérváralja*, 1907.

Szerző nagy szorgalommal gyűjtötte a Tanchumában előforduló azon nevezetesebb mondásokat és rövid epigrammszerű tételeket, melyek Heimann munkájából kimaradtak. A gyűjtemény 2076 számot tartalmaz; nem tárgyak szerint van csoportosítva, hanem a tételek kezdőbetűi szerint alfabetikusan rendezve. A munka nemcsak szorgalomról tesz tanúságot, hanem helyes felfogásról és tárgya iránt való ügyes érzékről is. Hasonló, nagyobb számban létező munkáktól lényegesen eltér abban, hogy míg a többi a talmud és midras egész anyagából, de főként a talmudból válogatja ki az anyagot, a *מדרש ישראל* kizárólag a Tanchumát használja fel. Ez egyrészt külön értéket kölcsönöz a munkának, amennyiben kizárólag egy midrasművel foglalkozik és annak gazdagságát tárja fel, még pedig a midrasirodalomban kevésbé művelt irányban, de másrészt sajnáljuk, hogy szerző a párhuzamos irodalmat tekinteten kívül hagyta; sok anyagot akart kis térre szorítani, ami sikerült is neki (a munka 177 l. kis 8° és 2076 mondást tartalmaz), de a kidolgozás tökéletességének a rovására tette. A tételek tulnyomó része jellemző kezdőszavak szerint van kiválasztva, csak igen szörványosan található egy-egy mondás, mely nem jól illeszkedik az egész mű keretébe. Szerző nem fűz magyarázatokat az egyes tételekhez, de ott, ahol szükséges, különösen pedig, ahol a rövid, hézagos kifejezőmód homályossá teszi a mondás értelmét, kiegészíti zárjelek közt néhány magyarázó szóval.

A munka külső kidolgozása is egészen megfelelő, nyomása szép, csak itt-ott találni értelemzavaró nyomdahibát. Az 1591 szám alatt két különálló tétel van együtt nyomva מסורת אברהם és מסכת. E szám abban is kitűnik a többi közül, hogy szerző annak első mondásánál a párhuzamos helyeket is említi.

A munka végén mint egészen önálló függelék néhány talmudi fejtegetés van hozzácsatolva, melyek szerző atyja tollából erednek.

Budapest.

DR. GUTTMANN MIHÁLY.

IRODALMI SZEMLE.

Több mint 50 esztendeje, hogy *Zunz* Lipót a »Zeitschrift der deutschmorgenländischen Gesellschaft« lapjain külön cikkben kifejtette, hogy mily égető szükség van oly héber szótárra, amely nemcsak a bibliai és talmudi, hanem a középkori héber nyelvkinestet is feldolgozza (Ges. Schriften III. 14–30). Oly tudományos tettnek nyilvánította ezt, amely egy tudományos akadémiához méltó volna. De a pálmáért az akadémiák nem versenyeztek, a zsidóknak pedig a tudomány számára nem lévén elég pénzük, a szótár mai napig sem jött létre. Több évtized előtt Eliezer Ben Jehouda orosz eredetű és Jeruzsálemben élő héber író és nyelvtudós egymaga vállalkozott a nagy feladat megoldására, de vállalkozása első lépése alkalmával (fővárosunkban is volt) nem talált kellő támogatásra. A balsiker nem riasztotta el és tovább dolgozott és végre oly anyagot gyűjtött össze, amely az európai tudósok figyelmét megragadta. A felesége, Chemda Ben Jehouda név alatt ismert héber író, a férjénél nagyobb erélyvel lévén megáldva, felkerekedett és először fővárosunkba jött. Az anyag egy részét bemutatta és az ez alapon nyert ajánlatokkal (Bacher, Blau, Goldziher) Berlinbe ment, hol a szótár pénzügyi oldalát sikerült biztosítani. A siker azonban teljessé csak az imént vált, midőn a »Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung« (Berlin-Schöneberg) vállalkozott a kiadásra. A prospektus szerint a teljes mű, »A héber nyelv thesaurusa« 12 egyenként 600 lapos kötetből fog állni. Az első füzet 1908 elején

fog a sajtó alól kikerülni és az év folyamán az első kötet készen lesz. A következő években a kiadás gyorsabb tempóban fog haladni, úgy hogy 1914-ben az egész szótár ki lesz nyomva. Egy-egy füzet 1.70 és egy-egy kötet 20 márkába fog kerülni. A szótár jelentőségéről nem kell sok szót vesztegetni, mindenki érzi hiányát, aki a középkori zsidó irodalommal foglalkozik. A kiadó nem alap nélkül mondja felhívása végén: »in dem Ben Jehoudaschen Werke ist uns das Wörterbuch der hebräischen Sprache gegeben, und was die französische Akademie für ihre Sprache und Grimms Gesellschaft für die deutsche Sprache leisteten, hat Ben Jehouda allein für die heilige Sprache seines Volkes unternommen«. A nélkülözhetetlen művet melegen ajánljuk olvasóinknak.

*

Csak az imént került hozzánk *Singer Israel* »Emlékönyv 50 éves néptanítói és hittanári működéséből« cz. több külön lapszámozott iratból álló könyve, amely 1904-ben Sátoraljaújhelyen nyomtatott. A személyi vonatkozásokon kívül érdekes pedagógiai témák és felekezeti ügyek kerülnek szóba. Közel 300 idézet van benne a biblia, talmud, újtestamentom és más iratokból. Az ifjú lelkesedéssel dolgozó agg szerző művét ajánljuk az érdekelt körök figyelmébe. A jövedelem 10 százaléka jótékony célra fordíttatik. Szerző külön kis iratban a kitérések meggátlására ajánl módokat.

*

Az angol bibliatársulat héber bibliáját Letteris korigálta Bécsben és talán ő látta el a végén található maszoretikus jegyzetekkel. Hogy tényleg így volt-e és hogy L. honnan vette? azt nem kutatták. Erre az első kérdésre abban a füzetben sem találunk feleletet, amely tisztán az említett maszoretikus jegyzetek magyarázását tűzte ki célul és melynek a következők hosszú czíme van.

Geden A. S. The Masoretic and other Notes contained in the edition of the Hebrew Scriptures published by the British and Foreign Bible Society. Translated and explained. With the co-operation of the Rev. *John H. Ritson*. Second edition: London, 1906, 95 lap, 8° (Bible House Papers: No X. Ára 1 shilling = 1'20 korona).

A bevezetés mindössze 7 oldalból áll (5—11) és mégis több hibás állítás foglaltatik benne. Pl. 5. lap azt mondja, hogy a zsidó hagyomány a maszóra kezdetét Mózesnek tulajdonítja, kitől szakadatlan láncolatban Ezrára és a nagy zsinagógára szállt, kik befejezték. Ezt az állítást Ábóth 1, 1-re alapítja, hol arról van szó, hogy Mózes a tórát a Sinajon kapta és átadta a véneknek stb. Hol van itt maszoráról szó? Különös ötlet, hogy a felső pontok (puncta extraordinaria, lásd Mas. Untersuchungen és Tanulmányok a bibliai bevez. köréből) talán csak tintafoltok voltak (mere accidents of the pen, 7. lap). A maszoreták, ugymond, nem lehettek a vokálisok és accentusok feltalálói, mert ezekről észrevételeik vannak, tehát már előttük léteztek (8). Kiváló ötlet. Hasonló módon bizonyítható, hogy a talmudot nem a talmudisták alkották, mert a talmudisták a talmudhoz észrevételeket tesznek. Csakhogy közöttük 1000 esztendő van.

A fő azonban a maszoretikus megjegyzések fordítása, ami határozottan hasznos. A berendezés igen praktikus, t. i. lexikális. Hogy ily kézikönyvre szükség volt, mutatja maga a munka — sok hiba van benne. De ezekről más helyen (IOR. XIX. 1907. 800—805.) számoltunk be.

*

A »Kultur der Gegenwart« cz. nagybecsű gyűjtemény egyes részeiről már megemlékeztünk. (XXIII. 368—373.). Az újabb kötetek közt a zsidó teológust kiválóan érdekelteti a »Die orientalischen Literaturen mit Einleitung Die Anfänge der Literatur und die Literatur der primitiven Völker« (*Berlin—Leipzig* 1906). A bevezető vázlaton kívül, amely Erich Schmidt tollából ered és kissé túltömött, 15 irodalom ismertetését kapjuk, melyek közt első helyen az egyiptomi, utolsó helyen pedig a japán irodalom áll. Bennünket leginkább a sémi népek írott emlékei érdekelnek, melyekről a második szakasz szól, de azért némely másik sem édektelen, mint pl. az egyiptomi és perzsa irodalom, minthogy Izráel és később a zsidók ezekkel a népekkel szoros összeköttetésben állottak, sőt az általános bevezető rész is szolgáltat némely figyelemre méltó észrevételt. Így pl. a zsoltáros dicsérete: »boldog az, ki a gúnyolódók üléseiben nem ül« (1, 1.) kellő világításba helyeztetik a primitív szatira ismertetése által (19. lap).

Schmidt a legkülönbözőbb népektől idézett példák közt ezt mondja: »Stundenlang sitzen tatarische Männer auf der Lästebank und ziehen einander im Stegreif auf, wie das Hänseln und »Tratzen« unserer Äpler zwischen einzelnen und Verbänden als Wortgefecht dem handgreiflichen Hader vorausgeht«. — A népköltészet, mint ismeretes, szájhagyomány által tartja fenn magát. Az emlékezet felette hatalmas minden nép fiainál, az indiánusnál épúgy, mint az orosz parasztnál. »Erst das Aufschreiben und Lesen macht bequem, weil man Vergessenes sich so leicht wieder auffrischen kann. Noch in unsern Tagen wahren bäuerliche Analphabeten in Russland einen solchen Schatz an ererbten Bylinen (Heldenliedern), dass der gelehrte Sammler von demselben Mann sechstausend, von demselben Weib gar achttausend Verse gewinnen konnte... Wir begreifen wohl, dass nicht nur bei den Serben, sondern auch bei zahlreichen Naturvölkern die Blinden durch ihr keiner äusseren Zerstreuung unterworfenen Gedächtnis wie Demodokos als Hüter der epischen Poesie wirken und damit ihr Leben fristen« (23). És mégis kételkednek abban, hogy a talmud szerzői képesek lettek volna a talmudot beemlékelni, holott ezek ezt gyermekkoruk óta gyakorolták, örökkön örökké ismételték, némelyik minden 30 nap és nem voltak parasztok! Érdekes az is, hogy több amóra vak volt, pl. Séseth és József. Vakságuk csak erősítette emlékezetüket.

A legrégebbi egyiptomi költészet formája a parallelismus membrorum volt: »er beherrscht sie ebenso, wie er die babylonische und hebräische Poesie beherrscht, und wo immer ein Ägypter in gehobener Rede spricht, stellt sich dieser Parallelismus unweigerlich ein« (29). Egy töredékben a politikai proféczia példája maradt fenn (32 fent). — A didaktikai költészet szintén rokon a héber költészettel. A 32. lapon olyan böcs tanítást találunk, amilyenekkel Szirach szokott szolgálni. A forma: Fiam stb. Az asszonyról azt mondja: oly szántóföld, amely tulajdonosát jutalmazza. Ez a kép a talmudi »földje letarlatott« képletes kitétele emlékeztet (Kethub. 12 a.). Mindez a 2000 ante létezett irodalomra vonatkozik. A befolyásról, Ehrmann óvatosan nyilatkozik: »Das Älteste, was wir noch zum Vergleiche heranziehen können,

ist immer noch das Alte Testament, und in diesem findet sich in der Tat einzelnes, was in Form und Ton an die Literatur des neuen Reiches erinnert. Das gilt z. B. von manchen Psalmen, die an die religiösen Lieder erinnern, von denen wir oben (S. 34.) gesprochen haben. Ebenso klingt einzelnes in der hebräischen Weisheitsliteratur an die »Unterweisung des Anni« an, und endlich mag es auch kein Zufall sein, dass der Ton des Hohen Liedes im ganzen der gleiche ist wie der der Liebeslieder des neuen Reiches. Aber mehr als Spuren sind dies alles nicht« (38.). Ha Ehrmann bibliakritikus volna, akkor az Ó-Testamentomot minden habozás nélkül szóróstól-bőrostól az egyiptomiaknak ajándékozna.

*

Bezold C. (Die babylonisch-assyrische Literatur 40—50) szintén józanul mérlegeli az érintett szempontból a tényeket és teljesen távol áll a panbabylonistáktól. Miután konstataulta, hogy Babylonia-Assyria a dráma és zenén kívül az irodalom minden ágát produkálta, így folytatja: »die historische Aufzeichnung reicht auch nicht an den Anfang der Geschichtswissenschaft heran. Die Namen eigentlicher Schriftsteller sind nirgends überliefert... Auch eine National-literatur im eigentlichen Sinne des Wortes haben die Babylonier-Assyrer nie geschaffen« (41). A régi irodalom (2000 körül ante) történelmi feliratok, levelek, szerződések és törvények (Hammurabi). A legtöbbet eddig Asurbanipal korából (668—626 ante) ismerik, minthogy véletlenül ennek könyvtárát ásták ki Kujundsikban (a régi Ninive mellett). Az irodalom veleje omen- és szellemidézés és astrologia. Újabban astronomiai táblák kerültek elő és kétségtelen, hogy a csillagászatot a görögök is a babyloniaktól kapták, sőt művészetük is bab. befolyás alatt áll. Minden tudomány alapja az astrologia volt. Találó tehát a próféta szava (Ézs. 46, 12. 13.): nem segítenek rajtad astrológusaid. Végül Bezold azt mondja: »Moderne Exegese ohne Assyriologie ist undenkbar« (48). Ideje, hogy zsidó theológusok is rávessék magukat az assyriológiára.

Gunkel H. (Die israelitische Literatur 51—102) a bibliáról szól és ennek jelentőségéhez képest annyi tért vesz igénybe, mint az előző három ismertetés együttvéve. Az állás-

pont a szélső kritikáé és G. nagyjában oly ismertetést ad, mint Budde a »Literaturen des Ostens« cz. gyűjteményben »Die althebräische Literatur« név alatt, melyet már ismer-tettünk. Gunkel, mint a legtöbb bibliakritikus, a szó nagy-mestere. Wellhausen ebben is iskolát csinált és az iskola sikerében a stilművészetet kétségtelenül nagy rész illeti. Bevezető észrevételeiben G. azt állítja, hogy az izraelita irodalom idegen befolyás alatt keletkezett, »wenn wir auch, da uns die phönizische wie die aramäische Literatur verschüttet und die ägyptische wie die babylonische noch recht unvoll-kommen bekannt ist, einstweilen nicht imstande sind, hier viele Einzelheiten mit Sicherheit anzugeben« (55). Mindössze néhány részletet hoz fel, közöttük ezt is: »In Ägypten haben wir vielleicht den Ursprung der Spruchdichtung zu suchen, die es übrigens auch in Babylonien gegeben hat; besonders besitzen wir für das Buch Hiob in Ägypten Parallelen« (56). Ehrman, az egyptologus, mint láttuk, tar-tózkodóbb, mint a bibliakritikus. Izrael jellemző tulajdon-ságai: a lángoló szenvedélyesség, továbbá a logikai gondolkodás hiánya (57). A töréről a történelmi irodalom után beszél G. és azt mondja: »Die Tora und der Rechtsspruch haben in der ältesten Zeit eine verhältnismässig geringe Bedeutung« (74), de azért a tizparancsolatot ősi időbe helyezi: »der die grossen Forderungen der Religion und Sittlichkeit in wahrhaft lapidar Sprache machtvoll zusammenfasst: ein Doku-ment von weltgeschichtlicher Bedeutung, das uns das Priester-tum Israels von seiner edelsten Seite zeigt« (75). Hogy állít-ható e nyilatkozat után, hogy a »jogi tétel« régi időkben cse-kély jelentőségű volt. Különben is min nyugodott az állam és társadalom? Régebben azt állították, hogy a »Törvény fiatal«. A Hammurabi-kódex a kritikát elgázolván, azt állítja, hogy a »Rechtsspruch« csekély jelentőségű volt. De nem a részlet a fő (67. l. pl. Helel helyett Helel olvasandó), hanem a szellem, amely ab ovo nem hisz és a hagyományt a feje tetejére állítja. Mig más irodalmakban minden adat hiteles, melynek ellenkezője nincs bizonyítva, addig a bibliában a priori minden adat hamis, melynek hitelessége nincs bizonyítva. Az ásatások fényesen igazolták a biblia történelmi részeit, de azért a »kritika« marad ott, ahol volt, a nemhívs állás-

pontján. E téves kiinduló pont folytán minden tudás és buzgalom kárba vész és bátran állítjuk, hogy Gunkel ismer-tetéséből a ragyogó stíl és szellemes előadás dacára, senki sem kap igaz képet a bibliáról. Egyébiránt különös látvány, hogy tisztán irodalmi szempontból dolgozó kritikus dolgozatát azzal fejezi be, hogy az Evangelium a prófétákat »túlsugározza«. Ez a részlet így hangzik: »Dies Buch [»Alte Testament«] hat dann in den folgenden beiden Jahrtausenden einen Einfluss auf unsere Kulturwelt geübt wie nicht leicht irgend ein anderes. Noch heute sind seine Propheten, obwohl vom Lichte des Evangeliums überstrahlt, die Standarte wahrer sittlicher Religion, seine Erzählungen bilden einen unüber-trefflichen Anschauungsstoff für die Jugend, in seinen frommen Liedern fliesst ein Urquell der Erbauung. So bleibt das Alte Testament als religiöses Werk trotz seiner Schranken ein Fundament der religiösen und sittlichen Bildung der abendländischen Völker und als Literatur-denkmahl eine nie auszuschöpfende Fundgrube künstlerischen Stoffes« (98).

A tizparancsolatról tett nyilatkozatot G. már elfelejtette és csakis a próféták — *kiből a kritikusok előtti hosszú évszázadokban Jézus messiás voltát bizonyították* — az erkölcsi vallás zászlósa és ezek is túlsugározatnak. Miben? Ha azonban ez tényleg áll, hogy állíthatja G., hogy az Ó-Tes-tamentom befolyása kétezer év óta páratlanul áll? Vagy a »wie nicht leicht ein anderes« mögé bújik? A »Schranken« magyarázatával is adós marad.

Nöldeke Theodor (Die aramäische Literatur 103—123.) valóságos mestermű. Rövid, világos és beható áttekintés a syr irodalomról a legrégibb kortól a jelenkorig. Syr irodalom már a keresztény hit felvétele előtt létezett, de jelentőségre csak ezután tett szert: az edessai dialektust az összes aramul beszélők irodalmi nyelvül fogadták el. »Von grösster Bedeutung war dafür, dass die heiligen Schriften früh ins Syrische übersetzt worden sind. Alles führt darauf, dass dies in Edessa geschehen ist, und zwar in engem Anschluss an jüdische Überlieferung, also wohl von bekehrten Judenchristen. Im einzelnen ist hier vieles unklar. Übersetzungen (Targume) von alttestamentlichen Büchern mögen die zahlreichen Juden

Edessas schon früh gehabt haben« (104). Egész biztos, hogy a zsidók a kereszténység keletkezése idején mindenütt, hol tömegesebben laktak, saját nyelvükre fordított bibliával bírtak (Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 72—85). Alig fér tehát kétség hozzá, hogy a syr keresztények a zsidók syr bibliáját vették át, épúgy mint a görögül beszélő keresztények a zsidók görög bibliáját, a LXX-át. A zsidókeresztények nem fordították a biblát, hanem magukkal vitték a zsinagógából az egyházba. Nem létezik a héberből eredő bibliafordítás, amely nemzsidótól ered. Jeromos és Luther zsidók segítségét vették igénybe, úgyszintén Origenes is. Héberül csak a zsidó írástudók tudtak, ezek között pedig alig akadt áttérő. Az apostolok illiteratusok voltak (*ἀγράμματοι*) és ez a helyzet később sem igen változhatott. Mindenesetre érdekes kérdés, melyet tudtunkkal még nem kutattak. — A syr egyház Eszter és a Krónika könyvét nem vette fel a kánonba, míg a Szirach könyvét a héberből készített fordításban felvették (105). Szirachra nézve előbbi megjegyzésünk áll, mert ez a könyv nemcsak népszerű, hanem iskolai könyv is volt. A talmudisták előtt (cf. Szanh. 100 b.) a 4. században aram recenzióban létezett már, Eszter inspirált voltát pedig külön bizonyították. Hogy a Krónikát miért nem vették fel, nem világos. Talán szabad ebből a körülményből arra következtetni, hogy a syr zsidók a Krónikát nem bírták fordításban (régi targuma sincs) és így nem vehették fel a keresztények sem bibliájukba. A zsidó befolyás későbbi századokban is erős volt, pl. Aphraates (4. század közepe) »erősen érintkezik a zsidó agárával, noha a zsidók ellen sokat polemizál« (106). Ephraim (Ephraem), az ismert biblia-magyarázó, ki Nisibisben élt és onnan 363-ban Edessaba költözött és ott 373-ban meghalt, »pajtan« is volt (106). Kérdés, nincse közte és a zsidó pjjut közt összefüggés? »Ein wirklicher Polyhistor war Abulfaradsch Gregorios, Sohn eines getauften Juden, daher »der Hebraeersohn« bar Ebräjä (Barhebraeus) genannt 1226—1286, der weit über seine syrischen Zeitgenossen hervorragte. Er bekleidete die höchsten Würden der jakobitischen Kirche, entfaltete für diese eine grosse praktische Tätigkeit, und zwar mit anerkennenswerter Toleranz gegen die Nestorianer, hat aber

dabei noch in einer langen Reihe von Schriften so ziemlich alle Wissenschaften behandelt, die den damaligen Syrern zugänglich waren« (119). Az apostolok korától napjainkig sok zsidó terjesztette a keresztény vallást, de nem tudunk példát reá, hogy új hitrokonaik az »érdemes férfiak« zsidó voltát hangsúlyozták volna. Sőt. A syr egyház, úgy látszik, az egyetlen, amely a »héber fajt« nem vetette meg. A »tolerancia« szót — az intolerancia tanúja — a nyugati művelt népek találták fel. A nagy becsét, melyben Barhebraeus művei állottak, az a tény is mutatja, hogy valamennyi fennmaradt. — A syrek az arabs korszakban arabul is írtak, de syr betűkkel, mint a zsidók héber betűkkel (120). Ez annak a jele, hogy mindkét nép írói arabul is csak a saját hitrokonaiknak szánták műveiket. A syrek görög műveket saját nyelvükre ültettek át, melyeket később arabra fordítottak. »Solche arabische Texte sind dann später direkt oder durch Vermittlung hebräischer Übersetzungen ins Lateinische verpflanzt worden, und auf diese Weise hat das Abendland im Mittelalter den Aristoteles und andere Griechen erst kennen gelernt; freilich nicht unentstellt« (120). Pár sorban emlékezik meg N. a keresztény-palesztinai és még három kisebb aram irodalomról.

Ugyancsak *Nöldeke* ismerteti az áthiops irodalmat (Die äthiopische Literatur 124—131). A geez irodalom szintén a bibliával kezdődik, az 5. század közepén. »Ez a fordítás az Ó-Testamentomnál is a görög szövegen alapszik, ámbar világos jelek léteznek arról, hogy úgy a kereszténységet mint a zsidóságot syr emberek hozták Áthiopiába« (124). Kérdés, hogy mikép hozhattak Syriából olyan bibliafordítást, amely ott nem létezett? Minthogy az áthiops fordítás a héber bibliával érintkező pontokat mutat, azt tételezik fel, hogy ez irányban átdolgozások történtek. A bibliafordítás általános története azonban inkább amellet szól, hogy a héber szövegből folyt fordítást a LXX-ből javították. Görögül tudtak a keresztények, héberül nem tudtak. Görögből néhány teológiai művet átültettek (125). Jekünö Amilak (1270—1285) új dinastiát alapított, amely magát Salamon és Sába királynétől származottnak állította (u. o.). A zsidó irodalomról ezt az egy mondatot olvassuk: »Einige Schriften der abessinischen

Juden (Faläscha) erinnern etwas an das eben genannte »Buch der Geheimnisse« (127). Amhar bibliafordítás is létezik, de ez a 17. században készült (129).

De Goeje (Die arabische Literatur 132—158) vázlatából saját szempontunkból csupán néhány idézetet és észrevételt adunk. A Sinai pusztájának vad beduinjai verseket énekelnek, ha kútra bukkannak, ami Num. 21, 16. köv. verseire emlékeztet (135). A költőket minden időben nagyrabecsülték. Nem véletlen tehát, hogy a középkor nagy héber költői arab világban támadtak. A Korán szurái — a bevezető első hét kivételével — nagyság szerint rendezettek (145). A terjedelem ezen elvét a biblia könyvei és a misna traktátusainak elrendezésénél is látjuk. A »szóbeli tant« is találjuk az araboknál: »Mündliche Mitteilung galt formell als die Regel« (147 lent) és a mohamedánoknak is van talmudjuk (chadisz). Sok más tekintetben érintkezik még — mint ismeretes — a zsidó és arab irodalom.

Az árja irodalmak közül zsidó szempontból a perzsa a legfontosabb. Az Avesta nyelve pl. époly szerepet játszott a perzsáknál, mint a héber, a sanskrit, a latin a megfelelő körökben. A közép perzsa (pehlevi) irodalom elég terjedelmes, de majdnem kizárólag papok terméke. Ezek szigorubban uralkodtak, mint kortársaik, a babyloniai amórák. »Wie hoch die Geistlichkeit ihre Ansprüche zu schrauben suchte, zeigt das einmal von einem der Ihren aufgestellte Dogma, ein gutes Werk sei dem, der es vollbringe, nur dann als solches anzurechnen, wenn er es auf priesterliche Veranlassung ausgeführt habe; andernfalls, eigenmächtig unternommen, könne es im Gegenteil als Sünde bezeichnet werden« (239). Ilyesmi a talmudban természetesen nem áll, de a gondolat magva található ebben a tételben: *נדר המצוה ועושה ממי שאינו מצוה ועושה* (Abóda Zára 3a a palesztinai R. Chanina nevében). Ez a babyloniai talmud által elfogadott tétel feltűnő, mert közönséges észjárás szerint nagyobb érdem illetné meg azt, ki a parancsolatokat teljesíti, habár nincs reá kötelezve, mint azt, ki kötelezve van és teljesíti. »Fizetjük a rabbit«, hangzik mindenfelől a szombati szivarfüst közt. De akármin is, mindenesetre érdekes a perzsa és zsidó szabály rokonsága.

Az ismertetett többi irodalom a zsidósággal vagy

irodalmával nem áll semmi összefüggésben. De azért nem érdektelen, ha azt látjuk, hogy kisebb népek, mint pl. az örmény és georgiai, hogy tartják magukat és újabban irodalmukat felvirágoztatták. *Armenia*, a bibliai »Ararat országa«, különben a zsidó apokrif irodalom némely eltűnt darabját tartotta fenn. (1907. július.)

*

Az assuani aram papyrusok, melyekről utolsóelőtti füzetünkben külön tanulmányt bocsátottunk közre és melyre még visszatérünk, ismét aktuálissá tették azt a kérdést, hogy a talmudi jog és különösen a rabbinikus okmány-formulák milyen viszonyban állanak az assyr-babyloni jog-, illetőleg okmányokhoz? Már régebben utaltunk erre az összefüggésre, de azóta a »talmudisták«, melyektől szép hazánk csak úgy hemzseg, természetesen épúgy hallgattak, mint azelőtt, és mint fognak hallgatni ezután is. Az anyag a nemassyriologus számára is elő van készítve, amennyiben nemcsak az eredeti okmányok nagy tömegei nyomattak ki, hanem jórészt le is fordítottak. (I. az említendő mű 8. lapján felsorolt könyveket.) Igaz, hogy sok »ameraczesz« csúszhatott be az átültetésekbe — az assyr »lamdenek« rég pihenőre tértek — de épezzért hálás munka biztos álláspontról — a talmudtudás még él — rávilágítani erre a helylyel-közzel sötét mezőre. Van több angol és német munka, melyek között különös figyelmet érdemel *Kohler I.* és *Peiser F. E.* négy füzetből álló, jelenleg a bolti ár harmadrészére leszállított gyűjteménye: »Aus dem babylonischen Rechtsleben« (*Leipzig* 1890—1898) azért, mert az egyik szerző (*Kohler*) nagyszabású jogtörténész. A talmudi joggal is foglalkozott több ízben — némely idevágó újabb dolgozatokról kemény ítéletet mondott — és legújabbban a Goldschmied-féle talmudfordítás Nezikin részének függelékében a talmudi jognak rendszerét adta kísérletképen. Jogi szempontokból tárgyalja az okmányokat — Hammurabi kódexe akkor még nem volt ismeretes — és életet hoz az élettelen csontokba. Szóba kerülnek a rabszolga, a házasság törvényei, de főképp az adás-vevés számos formát öltő ügyletei a lefordított okmányok alapján.

Néhány részlet. Az I. 7. lapon házassági szerződésből nem következik, hogy az asszonyokat vásárolták. A leányt (I. 9) az anya és testvérei adják férjhez. Így volt ez a zsi-

dóknál még a talmud idejében, tehát a szóban forgó okmány-nál 7—800 évvel később. Az »antichretisches Pfand« (u. o. 15. és IV, 52.) szintén ismeretes a talmudtól. A házasságkötés nyilvánosan történt (IV, 70.). Ha tehát a talmud tíz férfi jelenlétét követeli, csak szabatos jogi formába öntötte a régi határozatlan »nyilvánosságot«. A »stafirung« háztartási tárgyakból állt (pl. IV. 5. lap: akkadiai ágy, akk. tál, kanna, lámpa, 5 szék stb., v. ö. 12. lap lent). Ezt találjuk az assuani papyrusokban és épígy a talmudban (I. cikkünket jövő számban).

»Samili az arameus« (IV. 31. l., 5. sor) bizonyára zsidó. Erre utal a név (Sámuel) és most tudjuk az ass. papyrusokból, hogy a zsidókat arameusoknak is nevezték. Labasi tagadja, hogy Ikisa-aplu vele egy apától származik, vagyis tagadja, hogy Ikisa-aplu az ő testvére (IV, 15. Nabonid korából). Ilyen pereket talmud is említ (Bába Bathra). A talmudi jognak rendszeres összehasonlítása az assyr-babyloni és az egyiptomi joggal tanulságosabb volna és több eredménnyel járna, mint a görög-római joggal való összevetés, melyet eddig míveltek.

*

Bernfeld S., »Kämpfende Geister im Judentum« cz. alatt négy különböző időben már más-más helyen megjelent tárczaszerű életrajzt bocsát közre (Berlin 1907). A négy harczoló szellem Leo Modena (7—26), Mose Haïm Luzzatto (27—58), Salomo Maimon (59—119), Samuel David Luzzatto (120—151). Az első essay »Leo Modena levelei és írásai« kiadása alkalmából készült a berlini »Allgemeine Zeitung des Judentums« számára. B. egyesítette az új anyag szolgáltatva vonásokat a rég ismertekkel és a nagy közönség számára érdekes képet festett a velencei rabbiszéken ülő 17. századbeli humanistáról. A főpontra nézve, arra t. i. hogy Leo milyen állást foglalt el a talmuddal szemben, nem osztja nézetünket, hanem Geiger és mások véleményéhez csatlakozik, habár némi mérsékléssel (18). De Grätz állítását is acceptálja, mely szerint Leo a »Riti« cz. a zsidó szertartásokat ismertető művecskével ezeket nevetségessé tette (19). Ez, mint kimutattuk (említett mű 85. lap), teljesen alaptalan. Aki e művecskét olvassa, nem kapja ezt a benyomást. A legjobb bizonyíték a 193. számú levél, melyből kitetszik, hogy kortársai sem vélekedtek így róla. Hogy Leo fiatal feleségével há-

zasságuk első két évében Felső-Olaszország több helyén tartózkodott volna (11), nem áll. A 16. lapon 1712 helyett olv. 1612.

A második életrajz Salomon Maimon-t mutatja be. Felette tanulságos a litván talmudtudósból nagy bölcsészszé alakult kóbor férfiú életfolyása. A bölcsészettörténetében kiváló hely illeti meg a német-zsidó zsargonból soha ki nem eviczkelt, a szegényes böchert soha le nem vetett züllött lutvákot. Kant korszakalkotó filozofiját senkisé megfogta fel és bírálta mélyebben, mint Maimon. Kant maga nagy elismeréssel nyilatkozott Maimon tehetségeiről. A züllött filozófust egy német gróf magához vette birtokára, teljes szabadságot adott neki, eltűrte kellemetlen sajátosságait, melyeket német hitsorsosai nem viselhettek el. 1800-ban bekövetkezett halálakor a gróf Glogauban eltemettette és a zsidó községtől rendes sírhelyet követelt számára. A zsidók azt felelték neki, hogy a külön sír a »filozófusok sora«. Bernfeld származásánál fogva inkább beleélhette magát Maimon orosz-lengyel hittestvére lelkületébe, mint a három olasz belyzetébe, kiknek többi életrajzi szentelve vannak, és ugyanezért a Maimon-biográfia — legalább szentelünk szerint — a legsikerültebb. Hogy David Gans, a Czemach David szerzője, Tycho de Braheval személyesen érintkezett volna, mint általában hiszik és amit B. is ismét (70), lehetetlen, mert nem voltak kortársak.

Mózes Chajim Luzzato életéről újabb időben Kahana külön monográfiát adott ki héber nyelven. Minthogy a héber olvasók száma a Nyugaton fogy, szívesen kell fogadni a szerencsétlen költő és kabbalista német biográfiáját. A S. D. Luzzatto életrajza szintén megfelel céljának (először a német zsidó irodalmi Társulatok Luzzatto 100 éves születésnapjára kiadott »Gedenkbuch«-jában látott napvilágot). Miért nem jelzi B., hogy ezek a dolgozatok hol jelentek meg először? A 132. lapon »de la Torre« h. olv. della-Torre és a 134. lapon 1834 helyett 1854.

*

A zsidók általános jogtalan helyzetük dacára a német városokban többségében, legalább a fekete halál koráig (1349), fekvő birtokot époly módon szerezhettek meg, mint a német városi polgárok. Okmányok alapján kimutathatólag házakat,

szőlőket bírtak Köln, Trier, Erfurt, Bécs, ~~Schüttung~~ ^{Schüttung} és más városokban. »Es sind verhältnismässig nur wenige Orte, besonders in Süddeutschland, die sich eines besonderen Recht-institutes, des Salmannenrechtes, bedienen, um Fremden, eingessenen Nichtbürgern, also auch Juden, die Möglichkeit liegenschaftlichen Erwerbes zu eröffnen... Was ist der Salmann und welches sind die Städte, die... für unseren Gegenstand in Betracht kommen? Die Salmannen waren Bürger — in Konstanz gewöhnlich zwei, — welche für einen nichtbürgerlichen Grundstückserwerber das Eigentum der veräusser-ten Liegenschaften annahmen, indem sie mit der in ihrer Person vorhandenen vollen Rechtsfähigkeit zum Erwerbe städtischen Eigentums dem anderen zur Seite traten, die ferner der Stadt für die Entrichtung der auf dem Grundstück ruhenden gemeindlichen Lasten Gewähr boten«. Ez a Salmann-jog és ezzel foglalkozik *Kober A.* értekezése: »Das Salmannenrecht und die Juden. Mit urkundlichen Beilagen« (Heidelberg 1907. »Deutsch-rechtliche Beiträge« kiadja *Beyerle K.* I. köt., 3. füzet). A »Salmannenrecht« fogalmát *Beyerle* állapította meg és ez szolgál kiinduló pontul. Teljesen biztos, hogy ez a jog zsidók-kal szemben Konstanz, Würzburg, Nürnberg és Hamburg városokban alkalmaztatott.

*

Brockelmann C., ki egyebek közt az arabs irodalom történetét írta meg, összehasonlító sémi nyelvtant készít, melyből az első füzet az imént került ki a sajtó alól: »Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen. In zwei Bänden. I. Band: Laut- und Formenlehre« (Berlin 1907). Az előttünk fekvő első füzet (1—128) bevezet-őleg leírja a sémi nyelveket, irodalmukat és jellemző saját-ságaikat (1—38). Ez lényegében nem más, mint amit *Nöldeke* »Die semitischen Sprachen« cz. művében (kivonatosa a »Kultur der Gegenwart« általunk ismertetett részében) és *Brockelmann* általunk szintén ismertetett népszerű művében (fent) olvasunk. A héber nyelvről azt mondja, hogy halála után még sokat írtak ezen a nyelven. »Der Charakter dieser Schriftsprache hing natürlich davon ab, wie weit die einzelnen Autoren mit der alten Literatur vertraut waren« (9. lap). Ez nincs szerencsésen kifejezve, mert a régi héber írók a

bibliát — csak ez érthető a régi irodalmon — kivétel nélkül jól ismerték, sőt könyv nélkül tudták. Nem helyes az a köz-keletű állítás sem, hogy a bibliai iratok keletkezése után a héber nyelv mindjárt megszűnt élő nyelv lenni. »Im Mutter-lande mag sich das Phönizische noch etwas länger gehalten haben als das Hebräische« (12). Az igazság az, hogy a héber nyelvet sok helyen még legalább az első században beszélték. E mellett szól a misna első rendje, melyben a földművelés és háztartás szókincese oly gazdagon van képviselve, hogy csak élő nyelvből vétethetett és más itt nem részletezhető adat. A bevezetés után következik a hangtan első részlete. Az egész nyelvtanból népszerű kivonatot adott *B. a Göschen*-féle gyűjteményben, melyet már bemutattunk.

*

Koenigsberger B. és *Silberberg M.* a következő czímű ünnepi iratot adták ki: »Festschrift zum achtzigsten Geburts-tage (15. Siwan 5667) Sr. Ehrw. des Herrn Rabbiners Dr. W. Feilchenfeld in Posen« (*Pleschen-Schrimm*, 1907.). Hét német és öt héber közleményt tartalmaz. *Koenigsberger* a tal-mudból párhuzamokat mutat ki görög mythosokhoz. *Silberberg* összeállít néhány neveléstani szabályt a talmudból, Berliner pótlásokat ad előbbi közleményeihez e czímen: Posnania und Polonia. Nagyobb érdekességű *Lewin L.* cikke: der Schtadlan im Posener Ghetto (31—39). Kétszáz évig fizetett alkalmazottja volt a stadlan a poseni községnek. Olyan ügyvédfele volt, ki minden köz- és magánügyben közbejárt. Pénz nélkül jogot nem igen lehetett érvényesíteni. *Landsberger* a poseni nagy tűzről (1803. ápril 15.) ír. *Lewin Chamberlain*, *Harnack* és *Delitzsch* ismert iratai ellen polemizál: *Schulklopfen* a harangozás ellen. *Loewenthal* kiadja a »יהודה ויהודה« cz. ethikai iratot és a német bevezetésben azt igyekszik bizonyítani, hogy szerzője Rabbi Jona, Sal. b. Adret tanítványa. A héber részben az említett kiadáson kívül van még egy héber ünnepi óda (*Hirschfeld*), »tóra« (*Krauss* és *Mannes*), *Eliezer b. Jósze Hagelili* 33 (32) szabálya (*Koenigsberger*).

*

Delitzsch Frigyes, ki »Babel und Bibel«-jével a tudo-mányos előadásokat divatossá tette, a babylóniai ásatásokról több helyen külön előadást tartott és ezt közre bocsátotta

(*Leipzig*, 1907). A teljes cím így hangzik: »Mehr Licht. Die bedeutsamsten Ergebnisse der babylonisch-assyrischen Grabungen für Geschichte Kultur und Religion. Mit 50 Abbildungen«. Ez a cím teljesen fedi a tartalmat és az előadás szép is, tanulságos is. Előadása végén D. az ördöghit ellen szállván sikra, állandóan »jüdisch-christlich« spekulációkról beszél, pedig az adatokat keresztény forrásokból meríti. Ilyenkor nem feledkeznek meg a zsidókról, mint pl. az elfogulatlan bölcészek, kik a »Systematische Philosophie« előadásában a monotheismusnál a keleti népekről beszélnek, sőt »christlicher Monotheismus«-t is emlegetnek, de nem »jüdisch-christlicher«-t. Delitzsch, Harnack stb. a zsidót rendszerint csak ott és akkor emlegeti, ahol egyet üthet rajta. Nem akarják az ellenkezővel a világot meglepni.

*

Salzberger G. »Die Salomo-Sage in der semitischen Literatur« (*Berlin-Nikolasee*, 1907.) cz. iratával nagy fába vágta fejszójét. A címlapon nincs ugyan kitüntetve, de a 32. lapon szerző kimondja, hogy tervezett művének csupán első részét adja. Ebben Salamon születése, korai bölcsessége és királylyá választása, továbbá uralma a látható és láthatatlan világon (szellemeken) tárgyalatik. Főképp zsidó és arab források jönnek tekintetbe. Az arabok a zsidóktól hallott mondákat alakították át, de már az agadisták kora előtt ezeréves volt a Salamon-monda. S. már a Királyok könyvében, a Példabeszédek, Énekek Éneke és Prédikátor bibliai iratokban látja a monda csiráit. Salamon alakja a zsidókkal bejárta az összes népeket és valószínűleg már az első száműzés idején a perzsák nemzeti hősének vonásait vette fel. Idők jártával más népek is szolgáltattak mondai anyagot a zsidó nemzeti hőshöz. Jellemző a zsidó népre, hogy nemzeti hőse »bölcse« király. Sámson, a bibliában szeretettel rajzolt nagy vitézt, a későbbi századok zsidói nem ismerték el nemzeti hősnek. A nyers erő nem volt ideáljuk, hanem a bölcsesség. Ez a felfogás már Mózes könyveiben tükröződik. Salzberger nagy irodalmi apparátussal dolgozik és kíváncsú, hogy műve további két részét is közreadja.

KÚTFÖK.

305. szám.

AZ IZR. ORSZ. IRODA VÉLEMÉNYE A POZSONYI JESIBA ÜGYRENDJÉRŐL.

27.063. szám.

Nagyméltóságú vallás- és közokt. Minister Úr!

A pozsonyi jesiba (rabbi iskola) f. é. április hó 27-én 17235. sz. a. kelt rendelettel hozzánk leküldött ügyrendjét a következő tiszteletteljes észrevétel kapcsán van szerencsénk nagyméltóságod elé visszatérjeszteni:

A jesiba olyan iskola, melyben valamely hitközség rabbija a köréje gyülekező ifjúságnak talmudot és arra vonatkozó kommentárokat ad elő. A világi tudományok vagy ismeretek innen száműzve vannak. Paedagógiai elvek itt ismeretlenek. Rendről, fegyelemről szó sincsen. És e részben rosszabbak, mint a keleti iskolák, melyekhez egyébiránt némely tekintetben teljesen hasonlítanak. Hasonlít a »módszer«, az előadási forma, a talmudi ismeretek művelésével összefolyó vallásos érzések megnyilatkozása, a világi tudományok iránti idegenkedés. Nagy mennyiségű veszik fel a talmudi anyagnak, de még a héber nyelv rendszeres tanítását is mellőzik. A bibliai tudományokat, melyek minden theologiai tanításnak pillérjei, a legtöbb helyen mellőzik, mert a zúgiskola e részbeli tanításait elegendő alpnak vélik. Sok helyen a bibliai, de kivált a próféták tanításait merő veszedelemnek hirdetik. De maga a talmudtanítás is többnyire kezdetleges, mert a talmud számos történeti, bölcséleti, sőt matematikai anyagot is tartalmaz és kellő előtanulmány, sőt a klasszikus nyelvek támogatása nélkül gyakran meddő marad. Az előadási nyelv a héber jargon. Olyan jesiba, ahol a tanítás alatt egy árva magyar szó is elhangzanék, nincsen.

A pozsonyi jesiba sem különb a többinél, csak multja van. Már a XVIII. század harmadik negyedében alapította Meir Barby. Őt követte Szófer Mózes rabbi, akinek százakra menő tanítványa volt. E jesibán a talmudon kívül eső tantárgyak tanulása meg volt tiltva. Szófer 1827-ben a pozsonyi »Primarschule« felállítását is megakadályozta.

A pozsonyi jesiba eme híres rabbijának tanítása mellett főleg annak köszönhetette kivételes pozícióját, hogy Pozsony volt az ország központja, ott volt az országgyűlés, egynemű cenzorális

hatóság. A zsidóság is itt intézte közös ügyeit, bajait. Ma már e kivételes helyzet megszűnt. Pozsonynak központtá tétele semmi alappal sem bír. Szófer Mózes utódja, Szófer A. B. S. a világi ismeretek elleni anathémát több ízben megújította és az ellene vétőket kitiltotta a jesibáról. A tilalom az újságolvasásra is kiterjedt. Az abszolutizmus alatt azonban aranynapokra virradt a jesiba, midőn az akkori törvénytelen kormányzat 1857. évben azt bizonyos nyilvánossági joggal ruházta fel, *a katonai szolgálattal összehangzó kedvezményekben részesítette.*

Szófer A. B. S. halálával a jesiba hanyatlásnak indult és az országos rabbiképző-intézet létesítése után néhány évvel 1880 körül a százakra menő növendékek száma 120—130-ra apadt. De új élet költözött e jesibába, mikor 1883. évben a négy polgári iskolai osztályt végzett jesiba-növendékeknek *a katonai szolgálat alul való felmentést biztosítottak.* Tömegesebben keresték fel ez alapon a pozsonyi jesibát.

Voltaképpen azonban az ecsetelt multon kívül a pozsonyi jesiba semmivel sem különb, semmivel sem áll magasabban, mint az ország számos más jesibája. Egy zsinen állanak ügyszólván mind, sőt egyik-másik a rabbi tudományossága folytán a pozsonyi talmud-iskolánál magasabban áll és semmi jogosultsága a pozsonyi jesibának, hogy a testvérintézeteket, mint azt ügyrendjében tenni kívánja, saját érdekében és tekintélye szempontjából diminuálja. *Régi fennállása óta nem fejlődött, a kulturához nem simul és a hazaszeretettől áthatott becses anyagot képező ifjúság művelődése érdekében e hosszú idő óta mit sem tett, sőt azt egyenesen visszafejlesztette.*

Az ügyrend 9. pontja statuálni kívánja, hogy Magyarország más jesibái a pozsonyi I. és II. osztályával egyenrangúak legyenek és akik más nagyobb jesibában 4, illetve 6 évig sikerrel folytatták tanulmányaikat, felvételi vizsga alapján a pozsonyi V., illetve III. osztályába léphetnek. Aki a jesibákat és azoknak állapotát és egy részük élén álló rabbiknak műveltségi fokát ismeri, tudja, hogy az itt érintett *osztályrendszer egyáltalában soha fenn nem állott és most sem áll fenn.*

A kisebb jesibákról már egyáltalán nincs is szó, egészen mellőzve azt, hogy a kisebb vagy nagyobb jesiba kriteriuma teljesen homályban marad. Sejtelmünk sincsen arról, ki vagy mi jogosította fel a pozsonyi jesibát arra, hogy hozzá hasonló intézetek fölé helyezkedjék, mert az a körülmény, hogy a hadmenetesség ügyében 1883. évben a műveltség terén való fejlődésével, a tudomány gyarapításával, vagy bármely haladásával azóta semmiképpen sem igazolt privilégiumot nyert, e jesibát a hozzá hasonló intézetek értékének lenyomására fel nem jogosíthatja. Annak, hogy ez az ország többi igen számos jesiba-tartó rabbijának akaratával megegyeznék, vagy hogy a rabbiképzés eme módját közös akarral ekképpen vagy bármily más módon sza-

bályozták volna, nyomát nem látjuk, még kevésbé alapiját annak, hogy *ez a jesiba a magyar nemzeti és közművelődési érdekek mintegy felülhelyezkedve, egy, a haladás jegyében állott negyedszázad óta érdemekkel éppen nem öregbített szabadalmazott helyzetű állami tekintély alatt az eddiginél is szélesebb alapokra fektesse és következményképpen a zsidó vallásnak magyar lelkész-képzésének részben, bár teljesen jogtalanul uralmi körébe vont ügyét beláthatatlan időkre újjent visszavesse.*

Ugy vagyunk meggyőződve és e meggyőződésünknek felelősségünk tudatában kifejezést is kell adnunk, hogy amidőn a magyar állam valamely hitfelekezetet papképzése terén intézményesen rendelkezik, vagy idevágó rendelkezéseket szentesít, a *lelkismereti szabadság* korlátai között a nemzeti szellemre és a kultúra érdekeire is ügyet kell vetnie, hogy tehát akkor, midőn a lelkészekre vonatkozó fontos és kivételes jogokat a rabbikra is kiterjeszti, joggal megkövetelheti, hogy ezek a rabbik a tudás, a műveltség és magyarság tekintetében más felekezetek lelkészeinek fokán alul ne álljanak. Az izraelita vallás törvényes recepciójáról szóló 1895: XLII. t.-cz. szerint lelkész (rabbi) az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki képesítését Magyarországon nyerte. A törvényhozás a Magyarországon való képesítés alatt nyilván nem a jesibán való tanulást érthette, és éppen nem zárhatja azt, hogy a jesiba-féle rabbiképzés, mely egyedül Galiczia egy részében és Magyarország úgynevezett orthodoxiájában honos, mint a magyar törvény folyamánya perpetuáltassék.

Az orthodoxok körében fennálló és most még állami tekintély alá is helyezni kívánt jesibabeli rabbiképzés, *kulturális tekintetknél fogva, oly vigasztalan képet nyújt, mely nem méltó a magyar állam előretörő szelleméhez, megakasztja fejlődésében a felekezet egy részét, megbénítva azt egyénemely erkölcsi célja kifejtésében.* Szenved ez alatt a hívők egész életfolyása, szenved alatta a műveltség és magyarosodás ügye. Hazafias érzésű orthodox hittestvéreink köréből is sűrűn felhangzik a panasz a miatt, hogy a nemzeti nyelv a szószéken jogaihoz nem juthat, hogy a rabbi alantass műveltségénél fogva az e tekintetben messze felette álló tanítót nem irányíthatja, nem ellenőrizheti, hogy a felekezet érdekeinek képviselőit nem alkalmas, hogy e miatt kártékony hatása egész nemzedékekre kiterjed. Mert az ily rabbi egyéni vallásos élete, a talmud tanulásában és tanításában kifejtett gyakran megható buzgalma és egyéb kiválóbb tehetségeknél elért spezialis talmudi tudása, a lelkési hivatal számos elsőrendű kötelességeinek teljesítésére ma már nem elegendő. A felekezet a körülötte fejlődő, átalakuló viszonyok között ez ok nélküli és a vallásossággal össze sem függő elszigeteltséget súlyosan érzi.

Am nem lehet ez közömbös az állam előtt sem, mely a lelkészekre vonatkozó jogokat minden rabbira kiterjesztvén, joggal elvárhatja, hogy a rabbi ne csak érzületileg, hanem a leg-

bensőbb vallásosságával párhuzamosan és azzal teljesen összeegyeztethetőleg a nemzeti közművelődés minden nyilvánulásában igazolja a magyar államhoz való tartozandóságának teljes szellemi és erkölcsi kötelezettségeit és intézményeiben erre nézve a biztosítékot adja meg.

Igy látván a kérdést, azt véljük, hogy a pozsonyi jesiba jogkiterjesztésre irányuló szándéka visszautasítandó, mert azt, hogy ebben az országban eddig élvezett kivételes jogaira rászolgált volna, vagy erre most érdemes volna, egyáltalán nem igazolja. — A jesibák fennállása a talmudi ismeretek terjedése, de főleg az ezek iránti szeretet fokozása érdekében nagy szolgálatokat tett a multban és tehet a jelenben is. Sőt a vezető rabbik általános műveltségben való haladásaival párhuzamosan kifejlődhető rendszeresség mellett ezek az egész zsidóság üdvére kiható munkát végezhetnek. Mai állapotukban azonban erre is alkalmatlanok és a rabbiképzés még oly szerény igényeinek kielégítésére pedig merőben képtelenek.

Ami már most a szóban levő ügyrendet illeti, úgy nézünk szerint valamely testület ügyrendjét a létének alapjául szolgáló általános szabályok, vagy saját külön alapszabályainak keretében rendszertől nem magya állapítja meg. Az ügyrend nem alapvető, vagy jogalapító rendelkezés, hanem már folyománya valamely szabálynak, melynek kezelését, végrehajtását részletekre kiterjedőleg cöllozza. Fundamentális szabály nélkül az ügyrend mintegy a légiurban lóg és nincsen tudomásunk oly esetről, hogy ilyen ügyrend kormányhatósági jóváhagyás alá terjesztett volna. Még kevésbé tarthatnának erre igényt a jesibák, mert ezeknek jogállapota, vagy az államhoz való viszonya tudtunkkal szabályozás tárgya nem volt, sőt a már jelzett okoknál fogva alig is lehetett. A jesiba szolgálhatja a talmudi ismeretek megszerzésének rendszer-telen és kezdetleges módját, de azon a fokon, melyen ma áll, államilag tekintetbe eshető nyilvános iskola jellegére vagy éppen működésének állami tekintély alatti elismerésére nemcsak hazánkban, de a műveltség legalacsonyabb fokán álló országban sem tarthatna igényt.

Ebből kiindulva a kérdéses »ügyrend« a beható méltatás alapjául el nem fogadható. Es jóllehet nem hihetjük, hogy ez a minden egyes pontjában homályos, tökéletlen és csak célzatában érthető »ügyrend« kormányhatósági érdemleges intézkedés tárgya lehetne, bátorkodunk ennek jellemzésére megjegyezni, hogy ebből ki nem vehető, hogy a pozsonyi jesiba hitközségi intézmény-e s ha igen, ki tette azzá. Nem vehető ki, hogy országos intézet-e s ha igen, mily alapon. A pozsonyi nyilvános rabbi-iskola a címzést használja, de az I. szakasz szerint »Pozsonyi jesiba (illetve rabbi-iskola)« címet állapít meg. A 2. szakasz szerint a pozsonyi rabbi, akit a hitközség választ meg, a jesiba igazgatója is. Itt azt lehetne hinni, hogy hitközségi intézményről

van szó. Igen ám, de ugyanott az is kimondatik, hogy a jesiba igazgatójának választásához az orthodox iroda hozzájárulása szükséges és ha ez nem találja az illetőt alkalmasnak, az orthodox központi bizottság választ.

A 3. pont szerint az ily választás tudomás végett Nagyméltóságodhoz bejelentendő. (!) Ez még érthető lenne, ha a jesiba szervezete valamely főiskola jellegének megfelelné, ha annak rendszeres tanterve lenne, ha az igazgató, ha a tanári kar tagjai bizonyos államilag is elfogadható qualificációt igazolnának, illetve annak igazolására köteleztetnének, de a pozsonyi jesiba módjára más, legalább 50—60 ilyen jesiba igényelhetné a magyar kormány által történt tudomásulvétel után keresett nyilvánossági jogot, holott állami szempontból arra egyik sem tarthat igényt. Az államnak csak oly főiskolához van köze, mely a tudomány és műveltség magaslatain jár és a nemzet szellemi értékeit növeli.

A 4. pont szerint a rabbi-iskola »adminisztratív« vezetése a magas kormánytól kinevezett ministeri biztos felügyelete alatt áll. Az 5. pont pedig mindjárt meg is jelöli a ministeri biztos e feladatát, aki hadmentességi »jogcímzettségre« igényt tartó hallgató bizonyítványait láttamozza. Más bizonyítvány láttamozásához vagy a tanításhoz nincsen köze, de hiába is volna. Szerepe kimerül azzal, hogy mint ministeri biztos a hallgatók hadmentessége ügyében fedezi az intézetet és külsőleg azt a látszatot adja, mintha a jesiba a kormány felügyelete alatt működne.

Nagyméltóságod ministeriuma még egy rendkívüli jogot nyer e jesibára nézve (!) A IV. szakasz 3. pontja szerint a jesibára való beiratásokra szánt 8 nap után jelentkezők felvétele csak ministeri engedély alapján történhet... Mind e rendelkezés nem vehető komolynak, de legkevésbé az a feltevés, hogy az állam ezért a »befolyásért« felruházza-e e jesibát a magyar rabbiképző főiskola attributumaival.

Szó van aztán a IV. rész 10. pontjában és más helyeken az »igazgatóság«-ról, sőt az ügyrendben levő pecsét is »igazgatóság«-ról szól. De nincsen nyoma tanárnak, tanári karnak, így egyáltalán nincsen szó arról, hogy az intézet élén tanári testület állana. A pozsonyi rabbi személyében összpontosul a tanári kar, az igazgató, az igazgatóság, a vizsgáló bizottság, a vizsgáló, a képesítő okmány kiállító, a képesítő okmány hatályának utólagos visszavonója és nyilvános megsemmisítője. Ez utolsó jog a különben számos rejtett jogosítványoktól és tilalmaktól át meg átszótt »ügyrend«-ben azzal, a kulturhistória szempontjából nem érdektelen háttérrel bír, hogy a pozsonyi jesiba egynémely tanulója rabbiképesítő okmánynyal hagyván el a jesibát, később rendszeresebb tanulmányokkal egészítvén ki tanulmányait, kongresszusi hitközség rabbija lett, az országos rabbiképző intézetbe lépett. Az ilyenektől akarják utólag megvonni az orthodox rabbiképesítést. Ismeretes, hogy a tanulók a magánszorgalomból végzett gimnáziumi

tanulmányokon való rajtakapás miatt a jesibát elhagyni kényszerülnek és nyilván azért a kizárásokra is számos klauzulát vesznek be.

Hogy egyébiránt ezek a rabbiképesítő okmányok egymémely esetben még a hébertudás szempontjából is milyen értékek, arra nézve eklatáns például szolgálhat, hogy megesett, miszerint a pozsonyi jesiba által kiállított rabbi-diploma alapján az országos rabbiképző alsó, sőt az országos tanítóképző intézet első osztályán felvételre jelentkezettek a héber tantárgyakból a mértéket meg nem ütték.

Az egész ügyrendnek nincsen olyan tartalma, mely a pozsonyi jesibának privilégiummal való felruházását bármely tekintetben igazolná és még ha a rabbiképző pozsonyi módja deklarátortott volna, akkor sem találunk az »ügyrend«-ben egyetlen ép rendelkezést.

Az orthodox szabályok, ami elég szomorú, megállapítják, hogy három orthodox rabbi képesíthet valakit rabbinak. Az 1885. november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott kultuszministeri rendelet ezenfelül legalább négy közép vagy polgári iskolai osztály elvégzését követelte. Ezen egy lelkész képesítésének valóban szegényes, átmenetinek gondolt minimumán az orthodoxia azóta sem emelkedett felül és a pozsonyi jesiba ezt a beíratkozás előfeltételül sem állapítja meg és a kiképzendő rabbik világi ismeretekben való továbbképzése iránt nem intézkedik. Maga a héber tudásban való képesítés azonban az ország számos jesibáján egyenlő alapon folyik. E folyamatnak állami szabályozása soha meg nem kíséreltetett, valamint a jelenlegi jesiba-rendszer alapján a nemzeti kultúra szempontjainak kellő mértékben való biztosítása nélkül, úgy véljük, a siker kilátásával meg sem kísérelhető. Ez idő szerint tehát rabbi lehet, akit három orthodox rabbi arra képesített és aki, legalább négy közép vagy polgári iskolát végzett. Minthogy e képesítés feltételein túlterjedő, állami szempontokból figyelembe vehető változás nem történik és ez a képesítés bármely három orthodox rabbinál, illetve közép vagy polgári iskolánál megszerezhető, a pozsonyi jesibának ügyrendje állami szankciót rem igényelhet, ily kivétel-s intézkedésre való ok nincsen és erre nézve minden közoktatási jogi alap hiányzik.

Mindezek alapján odaterjed tiszteletteljes véleményünk:

1. hogy a pozsonyi jesibának ügyrendje kormányhatósági intézkedés alapjául nem szolgálhat;

2. hogy a rabbi világi képesítésére nézve érvényben álló 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott körrendeletben megállapított ama feltétel, hogy rabbi lehet, aki legalább négy közép- vagy polgári iskolai osztályt végzett, felülvizsgálendő, illetve, mint a nemzeti közművelődés érdekeit ki nem elégítő és a lelkési képesítés követelményeihez nem méltó, natályon kívül helyezendő és

3. ehhez képest kimondandó lenne, hogy Magyarországon

rabbi csak az lehet és a lelkési álláshoz kötött jogokat csak az élvezheti, aki az izraelita vallásfelekezet által saját hatáskörében, de az állami felügyeleti jog korláta között megállapított egyházi képesítésen kívül legalább még valamely magyarországi gimnáziumon az érettségi vizsgálatot sikerrel letette.

Budapest, 1907. július 22.

Dr. MEZEI MÓR, ELNÖK.

Dr. MEZEY FERENCZ, TITKÁR.

306. szám.

AZ ORTHODOX FÉLHIVATALOS »ALLGEMEINE JÜDISCHE ZEITUNG« (1907. OKT. 9. SZ.) JELENTÉSE WEISZ DÁNIEL, AZ ORTH. KÖZPONTI IRODA TITKÁRÁNAK HALÁLÁRÓL, MINT ADALÉK A HAZAI U. N. ORTHODOXIA TÖRTÉNETÉHEZ.

Todesfall.

Mit dem Ableben von Personen, deren Todesnachricht bloß die kurze Spitzmarke zu tragen hat, welche den Titel dieses Aufsatzes bildet, pflegen wir uns nicht an dieser Stelle zu befassen. Wenn wir diesmal doch eine Ausnahme machen müssen, so geschieht es, weil derjenige, auf den sich die Todesmeldung bezieht, in der Orthodoxie Jahrzehnte hindurch eine Rolle, eine grosse, ja oft eine entscheidende Rolle gespielt hat. Die in Rede stehende Todesnachricht hat nämlich Herrn Daniel Weisz zum Gegenstande, der bekanntlich während mehr als 30 Jahren Sekretär der orthodoxen Zentrale und Redakteur ihres — übrigens schon längst eingegangenen — offiziellen Blattes war. Herr Daniel Weisz ist heute früh um 5 Uhr Morgens gestorben.

Er selbst hat einmal, als er in seinem Blatte einer Persönlichkeit einen abfälligen Nachruf widmete, dem letzteren folgende Bemerkung vorausgeschickt: »ein lateinisches Sprichwort sagt: »De mortuis nil nisi bene«, von den Todten soll man nicht, nur Gutes erzählen«. Damit aber — so schrieb er — steht die jüdische Gepflogenheit in Gegensatz. Beim Judenthum geht Allem voran die Wahrheit, und darum muss auch einem Todten gegenüber die Wahrheit festgenagelt werden, möge sie für ihn noch so ungünstig lauten.

Diese seine eigenen Worte bestärken uns nun in der Auffassung unserer Pflicht, dass wir diese verletzen würden, so wir verschweigen, was übrigens aller Welt bekannt ist, dass er ein נאמן בענין war und von Allem, was die jüdische Religion ihren Angehörigen ge- oder verbietet, für sich absolut nichts als verbindlich betrachtete. Mag es sich um גטות, um פסח, um שבת oder auch um יום נאמן gehandelt haben;

nichts von alldem hat er beachtet! Während aber andere **שׂוֹמְרֵי**, wenn sie ein jüdisch konfessionelles Amt bekleiden, bestrebt sind, wenigstens den Schein zu wahren, und durch ihre unjüdische Lebensweise kein öffentliches Ärgerniss zu erregen — hat Herr Daniel Weisz, der Sekretär der orthodoxen Zentrale, aus seiner Übertretung der jüdischen Religions-Gesetze kein Hehl gemacht.

Dass ein solcher Mensch zu einer einflussreichen Stellung in der Orthodoxie gelangte, und in derselben belassen wurde; dass man ihn — der in punkto Unreligiosität kaum von irgend einem Neologen übertroffen wurde — dennoch mit der Herausgabe und Redigirung des amtlichen orth. Organs, sowie damit betraute, in demselben der Neologie Frömmigkeit zu predigen und die Orthodoxie publizistisch zu »vertheidigen«; dass man ihm, dem man nicht betreffs eines Gläschen Weines **נאמתי** geschenkt, alle Amtsgeheimnisse der Orthodoxie anvertraute und man keine orth. Konferenz abhalten zu können vermeinte, ohne ihn in derselben das grosse Wort führen zu lassen; schliesslich das man die betreffenden Bestimmungen der orth. Organisations-Ergänzung direkt so stilisirte, das dieselben Herrn Daniel Weisz die »Lebenslänglichkeit« sichern, ohne seine himmelschreiend antijüdische Lebensweise dem jüdischen Religions-Gesetz auch nur im mindesten anfassen zu müssen: — das bildet ein trauriges Kapitel in der Geschichte der hierländischen Orthodoxie.

Doch, **מה שעבר עבר**, heute handelt es sich darum, das man aus der Vergangenheit die richtige Konsequenz für die Zukunft ableite, dass man nämlich bei der Lösung der Frage der Amts-Nachfolgerschaft auch dem religiösen Moment die gebührende Beachtung schenke. Und dass dies der Fall sein wird, darin erblicken wir in der Person des Präsidenten der orth. Central-Kommission — auf dessen Vorschlag die Wahl zu erfolgen hat — vollständige Garantie.

*

Der Verstorbene ist in Budapest im Jahre 1852 geboren, besuchte das Gymnasium, war dann Sekretär einer Provinz-Gemeinde, später Beamter einer Temeschwarer Firma und seit mehr denn 30 Jahren in der orth. Kanzlei zu Budapest (im Anfang als Praktikant, nachher als Sekretär) angestellt. Im Frühling dieses Jahres erblindete er plötzlich und wurde später ans Bett gefesselt durch ein furchtbar schmerzliches Leiden, von welchem ihn nunmehr der Tod erlöste. Seine Beerdigung wird Morgen stattfinden, und zwar — da er weder bei der orth. Gemeinde noch bei deren **ח"ק** Mitglied war — im hiesigen neologen Friedhof.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Wohlge-muth J.*, Die Vorträge des P. Erich Wasmann in Berlin, Frankfurt a. M. 1907. — *Dr. Fischer Gy.*, A szabad akarat. Hitzónoklat. Budapest. 1907. — *Singer Izrael*, Emlék-könyv 50 éves néptanítói és hittanári működéséből. *Sátoraljaújhegy*, 1904. Ára 3 korona, rabbiknak és tanítóknak 250. — *Elbogen I.*, Studien zur Geschichte des jüdischen Gottesdienstes, Berlin 1907. — Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums. Festschrift zur Einweihung des eigenen Heims von *I. Elbogen* und *I. Höniger*. Berlin 1907. — Ost und West VII. 11: Fest-Nummer z. Einweihung des eigenen Heims d. Lehranstalt f. d. Wissenschaft d. Judentums. — *Edelstein B. dr.*, Zsinagógai Beszédek, Budapest 1906. — A zsidók egyetemes története, szerk. *Szabolcsi Miksa*, III. kötet, Budapest 1907. — *Schwarz B.*, Júsuf al-Baszir al-Kitáb al-Muhtavi cz. munkájának XV. fejezete, Tóbia ben Mózes héber fordításával. Első ízben kiadta, magyarázatokkal és fordítással ellátta, Budapest 1907 (dissz.). — *Bacher W.*, Aus einem arabischen Hiobkommentar, Oxford 1907. (Kül. leny. a I. O. R. 1907. évf.-ból). — *Szekely István*, A Sybilla-könyvek, Budapest 1907. (Kül. leny. a Hittudományi Folyóirat 1907. évf.-ból). — *Bernstein I.*, Jüdische Sprichwörter und Redensarten gesammelt und erklärt. Unter Mitwirkung von *B. W. Segel*, 2. Aufl., Warschan 1908. — *Dr. Neumann E.*, Bibliai olvasmányok III. rész. Az asszir korszak prófétaí könyvei s a zsidók története az állami élet megszüntétől az újkorig. A közép-, polgári és felsőbb leányiskolák V. osztálya számára, Budapest 1908, (Ára 240 korona). — *Stein Mayer M.*, **מנן המאיר**, I. rész, Munkács, 1907. (Ára 1 korona).

Dr. Löwinger Salamon nagyatádi rabbi 33 éves korában meghalt. Áldás emlékére.

Nathan Ernesto Róma városa polgármesterévé választott. Az új polgármester a napilapok hírei szerint kiváló filantróp és a római új zsinagóga építésére 200,000 lirát adományozott. Ez alkalommal azt is olvastuk a napilapokban, hogy az olasz miniszteriumnak három zsidó tagja van. Ez az olaszoknál nem feltűnő, meglepő csak az, hogy Rava vallásügyi miniszter is zsidó. A jelen pillanatban nem tudjuk, hogy most is zsidó-e

vagy csak »volt« zsidó? A »volt« nálunk is kapós, de a »volt zsidó« nem zsidó.

Mendl Lajos, az izr. tanítóképző nyugalmazott tanára, 1907 decz. 1-én 77 éves korában meghalt.

Veigelsberg Leó, kiváló publicista, a Pester Lloyd társfőszerkesztője október hó 31-én önkézevel oltotta ki életét. A német nyelv mesteri kezelője és a liberalizmus évtizedes bajnoka volt. 1846 január 18-án született Nagy-Boldogasszonyon. Orvosnak készült, néhány évig Kecskeméten mint tanító működött, 1867 óta hírlapíró és 1872 óta a Pester Lloyd munkatársa illetve szerkesztője volt. Folyóiratunkat is megtisztelte egy ízben egy czikkkel.

A berlini rabbiképző (Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums) október 23-án avatta fel új épületét. Az ünnepségen jelen volt Holle közoktatásügyi miniszter és sok más méltóság és a miniszter beszédjében üdvözölte a német zsidóságot tudományos intézete fejlődése alkalmából. Az épületet adományokból emelték. Simon Veit dr., a kuratórium elnökének családja 100.000 és pótlásul évi 2000 márkát adott néhány év előtt egy új tanszék felállítására. A felavatást dr. Maybaum Zsigmond rabbi végezte, kinek különben az intézet anyagi és részben szellemi felvirágzását köszöni. A budapesti rabbiképző sürgőnyileg üdvözölte a testvérintézetet.

Kiss József és a Balaton. Most a nyáron volt. Ozsonnánál ültünk a Nagy Vendéglő természetalkotta nyílt terrászában, melyet régi, talán még Deák Ferencz-látta oleánderek szegnek be. Magyar szokás szerint, egy-egy asztalka körül vagy egy család, vagy jó ismerősök csoportja ült. A mi asztalunk közvetlen Kiss Józsefékéval volt szomszédos. A hallgatódzás nem kenyerem, de mert a nőm olvasgatót, én meg csak a vigkedélyű társaságot szemlélgettem, önkénytelenül hallanom kellett, mikor Kiss József, a ki persze irodalmi fejtegetésekkel gyönyörködött az asztala társaságát, a bűzűségtől nekihevíltén imígy fakad ki:

»Mégis csak csodálatos, hogy a Balatont egyetlen magyar költő sem énekelte meg. Pedig itt élt Ányos Pál, itt volt a Kesztheli Helikon, egyiknek sem volt érzése, hogy ezt a fölséges Balatont megénekelje.«

»Énekelje meg Kiss József«, — szolt az asztaltársaságnak egy magastermetű férfitagja.

»Kiss József«, válaszolt a költő, miközben kezével legyintett, mintha el akarná háritani magától a Balaton megénekeléséhez való rátermettséget — »én más irányú érzéseket táplálok.« Közli: *Schön József*.

Dr. Bände Zoltán Csongrádon rabbivá választatott.

TÁRSADALOM.

A SZERVEZET.

A nagy lelkesedés, melylyel felekezetünk hívei *gróf Apponyi Albert* vallás- és közoktatásügyi miniszter alább közölt levelét az egységes izraelita felekezet szervezése ügyében fogadták, csallhatatlan jele annak, hogy ez a negyven év óta vajdó kérdés teljesen megérett a megoldásra. A sok sérelem, a mely felekezetünk méltóságán az áldatlan belső helyzet folytán — elismerjük a kormány és a hatóságok akarátán kívül is — időről időre esett, egyre erősebb tette a vágyat, hogy ez a szegény letöröltessék a felekezetéről. A vakok szemei megnyíltak, ha nem is valamennyi. Az orthodox vezetés nem látja az új korszakot, amelyet céltudatos valláspolitikus a miniszteri székből a zsidó kultuszügyekben inaugurált. A rég elköpott »non possumus« kényelmes álláspontjáról nem akar letérni. Nem látja azt, hogy a hazai felekezetek helyzete megváltozott és ezen változott helyzetben az izraelita felekezet sem maradhat meg végtelen károsodás nélkül régi zilált állapotában.

Az utolsó években a felekezetek és az állam közti viszony alapjában más alakot öltött, mint amilyennel a zsidóság szakadásának beállta idején bírt. A belső szervezkedésről, a mely az illető felekezetek belügye, nem szólnunk. Ez csak közvetve érinti a többi felekezeteket és csupán buzdítólag hathat rájuk. De felekezetünkre is kihat a rendezkedés az államhatalommal. Már a kongrua rendezése alkalmával mutatkozott, hogy mily baj felekezetünk szervezetlensége, amely megakadályozta abban, hogy méltányos kívánságait sikerrel előterjeszthesse. Valóságos szerencsétlenség most, midőn az

szer» mögött. Ennek pedig megvan a maga útja és módja. Dekretálja az állam a fennálló hazai törvények értelmében az egységes szervezkedést; ruházza fel az izraelita autonómiát a keresztény felekezetek jogaival és kötelességeivel. *Ha a hazai zsidóság megegyezésre nem juthat és önmagából az önkormányzatot ki nem fejleszti, az itt jelzettnél más út nem képzelhető*, a mely különben a pártokat megegyezésre ösztökelné. A dekretálás nem lelkiismereti kényszer, mert az állam nem követel és nem ad többet, mint a többi felekezetnek és különben is nyitva marad az út a fennálló állami törvények keretében az autonómiából való kiválásra. Úgy tudjuk, hogy a nazarénusok és egyéb keresztény-csoportok szintén kiváltak felekezeteik kötelékéből, de azért ezek a kiválások az illető felekezetek jogállására semmiféle befolyással nem bírtak. Saját felekezetünk hosszú története is azt mutatja, hogy az állam sohasem volt tekintettel sem egyesek, sem csoportok véleményére, különben a zsidókat, e nagy individualistákat, sohasem kormányozhatta volna. A legnagyobb tévedés az, hogy a zsidók mindnyájan egyetértenek. Sohasem értettek egyet és az elmúlt századokban közöttük az egyenlenségek napirenden voltak, anélkül hogy egymás zsidó voltát kétségbe vonták volna. A viszálykodás tehát nem új, új csupán a kétfelekezeti elmélete. De ez az elmélet csak akkor kapott lábra, midőn a viszálykodásban keletje támadt és hathatós argumentumnak bizonyult. Ha nem appreciálják, összedől a maga semmiségébe.

Nem tudjuk, hogy mi a hivatott tényezők véleménye; azt se tudjuk, hogy mi fog történni; de azt tudjuk, hogy az itt dióhéjban kifejtettek megfelelnek a történelmi igazságnak és a teljes lelkiismereti szabadságnak. Erős azon meggyőződésünk, hogy az állam elszánt akarata, vagyis a törvénybe iktatott egységes szervezet előtt az apró érdekek hangja elnémul és hogy a magyar Izraél zöme, pártkülönbség nélkül, a felekezeti méltóságának és kulturális feladatainak megfelelő autonómia keretében nemcsak megmarad, hanem azt örömmel és hálával üdvözlölné. Gróf Apponyi Albert, a nagy erélyű államférfi, megvalósítja azt, amin annyi jeles elődje hiába fáradozott: az 1848: XX. t.-cikk végrehajtását és a katholicus autonómiát. Ugyanazzal a bölcsességgel és kitartással az

izraelita hitfelekezet szervezetét is megalkothatja, mely tényével felekezetünk történetébe aranybetűkkel írná be nevét és a hazai zsidóságot örök hálára kötelezné.

A HATODIK IZR. KÖZSÉGKERÜLET KÖZGYÜLÉSE ÉS HATÁROZATAI.

Folyó év január hó 20-án tartotta a VI. községkerület képviselőtestülete közgyűlését, melynek legjelentősebb pontját gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minister alább közölt levele képezte. Dr. Mezei Mór elnök jelentése fölött eleven eszmecsere folyt, melynek során számos képviselőtestületi tag szólalt fel. Térszűke miatt csupán a határozatokat közölhetjük. Előzőleg megválasztották az összes bizottságokat.

Gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minister
az IZR. Orsz. Irodához intézett levele.

258. eln. szám.

1908 jan. 16.

A hazai zsidóság ügyeinek rendezésével behatóan foglalkozván, a kívánt siker *biztosítása* céljából felhívom az Orsz. IZR. Irodát, tegye meg a szükséges intézkedéseket az iránt, hogy az IZR. ker. elnökök gyűlése hozzám *sürgősen* teendő előterjesztésében véleményt adjon arra nézve, hogy mely intézkedéseket és mely eljárást tart célravezetőnek az IZR. hitfelekezet *egyes* szervezetének megalkotását tárgyalni hivatott izraelita egyetemes gyűlés egybehívása végett.

Mezei Mór dr. elnök beszéde folyamán kijelenti, »hogy az egységes szervezet alatt érti, hogy az államban elfoglalt jogállás tekintetében mindnyájan együtt képviseljük az autonómiával felruházott egyenlőség és viszonyosság igénylésére jogosult bevett IZR. felekezetet, de távol vagyunk az olyan szervezet tervbevételétől, mely egyes hitközségeink önállóságát kisebbitené és mely korlátozná az ő szabadságukat saját ügyeik olyan intézésében, mely megfelel az ő érdeküknek s legkevésbé akarunk olyan szervezetet, mely mellett az összesség vagy valamely központi közeg jogot vagy módot nyerhetne arra, hogy az egyes hitközségek által követett ősi szokások tekintetében

bármely újításokat kezdeményezhessen. Egyetemes gyűléseket őhajtunk, melyek szervezeti és közigazgatási kérdéseket intéznek el, felekezetiünk jogállását és autonómiáját biztosítják, nem pedig zsinatokat, melyek vallási kérdéseket tárgyalnak és hitelveket statuálnak.» (Általános helyeslés.)

A nagygyűlés összehívása tárgyában élénk eszmecsére fejlődik ki, melynek folyamán elfogadják az elnök következő indítványát:

Tekintettel a vallásügyi miniszternek ma kihirdetett leiratára és bizalommal abban, hogy az abban kilátásba helyezett szervező munka mielőbb kedvező eredménnyel végre is fog hajtatni, a nagygyűlés egybehívására vonatkozó javaslatot a VI. községerőlet közgyűlése a napirendről ezúttal leveszi. (Elfogadják.)

A kerületi elnökök gyűlésének egybehívása tárgyában az eredeti javaslat megváltoztatásával a közgyűlés vita nélkül elnöknek a következő javaslatát fogadta el:

A kerületi képviselőtestület, amely az egyetemes gyűlés egybehívásának elodázhatatlan voltát a maga részéről ezúttal is hangsúlyozza, Apponyi Albert gróf vallás- és közokt. miniszter ő nagyméltóságának f. é. 258. sz. a. kelt leiratában foglalt autonóm szervezkedésünk biztosítását közel kilátásba helyező elhatározásáért hálás köszönetet mond, a kerületi elnökök gyűlésétől pedig elvárja, hogy a nyert felhívásnak megfelelően, sürgősen meg fogja tenni előterjesztéseit avégből, hogy az izr. egyetemes gyűlés lehetőleg még ez évben megtartassék.

E határozat az összes testvérkerületekkel közlendő.

Az 1848: XX. t.-cz. végrehajtására vonatkozó pontot szintén vita nélkül a következő módosított szöveggel fogadták el:

Utassítsa a képviselőtestület az előjáróságot arra, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézendő kérvénnyel az 1848: XX. t.-cz.-nek a törvényesen bevett izraelita vallás-felekezetre kiterjedő végrehajtását szorgalmazza.

E határozat az összes testvérkerületekkel hasonló eljárás iránti kérelemmel közlendő.

A menhelyekben elhelyezett zsidó gyermekek ügyében nagy panaszok hangzottak fel abban az irányban, hogy a zsidó gyermekek nem zsidóknál helyeztetnek el. Az ügy nagyon

bonyolult, mert zsidók havi 10 koronáért gyermekeket ellátásra nem fogadhatnak el.

Elnök: Ezt igen komoly kérdésnek tartja és a szükséges javaslatok kidolgozására egy 7 tagú bizottság megválasztását ajánlja, melynek tagjai volnának: Neumann Ármin dr. mint elnök, Schächter Miksa dr., Stiller Mór dr., Blau Lajos dr., Kohn Arnold, Kiss Arnold dr., Breuer Soma. (Elfogadtatik.)

Már előzőleg Stiller Mór dr. indítványára közfelkiáltással megválasztattak: a kerületi előjáróságba elnökké Mezei Mór dr., elnökhelyettesé ujepesti Wolfner Tivadar, előjárókká Dalnoky Béla dr. (jegyző), Kecskeméti Lajos dr. (Kecskemét), Kohner Adolf dr., Mezey Ferencz dr., Sándor Pál, gávosdai Sváb Károly, Székely Ferencz, Weimann Fülöp dr. udv. tanácsos, Weisz Berthold udv. tanácsos. A kerületi bíróságba I. elnökké Sámuel Lázár, helyettesévé Feleki Béla dr., II. elnökké Neumann Ármin dr. udv. tanácsos, helyettesévé Leitner Adolf dr. A szakbizottságokba I. a kongresszus választókerületeinek beosztását előkészítő bizottságba elnöknek: Stiller Mór dr., alelnöknek Weisz Simon dr., II. a költségvetési bizottságba elnöknek Baumgarten Lajos, alelnöknek Adler Gyula, III. a jótékonyági bizottságba elnöknek Deutsch Sámuel, alelnöknek Grauer Vilmos dr., IV. az oktatásügyi bizottságba elnöknek Kohn Sámuel dr., alelnöknek Bárány József dr. Végül megválasztották a vidéki felügyelőket és előadókat. A jótékonyági ügyosztályba pótlólag beiktatták Schweitzer Ede tábornokot, az oktatásügyi bizottságba Feldmann Mór pesti és Breuer Soma nagykatái rabbit.

Szóba került még több tárgy, közöttük az elkeresztelések ügye. A zsidókkal szemben a fővárosban és talán máshol is akad pap, aki az állami törvényt nem respektálja. Elnök kijelenti, hogy az Országos Iroda konkrét esetek bejelentése alapján el fog járni az ügyben.

Végül megelégedéssel konstatáljuk, hogy a tárgyalás mindvégig magas színvonalon mozgott és kifogástalan formák közt folyt le.

A FŐVÁROSI ZSIDÓSÁG STATISZTIKÁJA.

A következő adatokat a dr. Thirring Gusztáv által szerkesztett Statisztikai Évkönyvből (Budapest 1907) veszszük ki.

A föld legnagyobb városai közt Budapest a 21-dik helyet foglalja el.

Népesség.

Álló népessége (az 1900. és 1906. évi népszámlálás adatai szerint) hitfelekezetekre nézve: róm. kath. 475.836 (60·1%), gör. kath. 6821, gör. kel. 5328, ág. evang. 40.319 (5·1%), ev. reform. 73.847 (9·3%), unitárius 1381, *izraelita 186.047 (23·5%, 1870-ben 44.890 vagyis 16·6%, egyéb és ismeretlen 2169.*

Hitfelekezetek alakulása 1869 óta:

Róm. kath.	Ág. evang.	Ev. ref.	Izrael.
1869 195.624	14.316	13.008	44.890
1880 239.723	19.716	21.655	70.227
1890 314.835	27.224	36.112	102.377
1900 417.112	37.170	62.837	166.198
1906 475.836	40.319	73.847	186.047

Százalékban:

1869 72·3	5·3	4·8	16·8
1880 67·4	5·5	6·1	19·7
1890 64·7	5·6	7·4	21·0
1900 60·7	5·3	8·9	23·6
1906 60·1	5·1	9·3	23·5

Legtöbb katolikus (78·2%) van a III. kerületben (hát honnan származik a közmondás: annyi ott, mint a zsidó gyermek Ó-Budán?), legkevesebb (46·2%) a VII. kerületben; legtöbb izraelita (39·2%) a VII. kerületben, (a VI. kerületben 34·9%, az V. kerületben 28·3%), a legkevesebb a X. kerületben (5·5%).

Anyanyelv (1906).

A magyarok arányszáma a katolikusok közt 82·6, az evang. közt 78·6, az ev. reform. közt 97·7, az *izraeliták közt 90·3%.*

Nyelvismeret felekezetek szerint:

	Magyarul, németül beszél:	Egy két három vagy több nyelvet beszél:
r. kath. közül	382.930	227.514
ág. ev. »	33.739	21.187
ev. ref. »	62.043	15.376
izraeliták »	156.184	118.968
	51.412	82.753
	32.033	

Százalékokban:

r. kath. közül	89·6	53·3	47·0	40·4	12·6
ág. ev. »	90·8	57·0	38·3	41·8	19·9
ev. ref. »	98·7	24·5	73·1	19·3	7·6
izraeliták »	94·0	71·6	30·9	49·8	19·3

Analfabéta.

A katolikusok közt 23·6, az ágostaiak közt 18·0, a helvétiek közt 18·1, az *izraeliták közt 18·2.* (De azért ha magyarul nem, de tudnak más nyelven írni.)

Házassulók felekezete (1905).

	Völegény	Menyasszony	Völegény	Menyasszony
róm. kath.	4301	4549	60·1	63·6
gör. kath.	82	85	1·2	1·2
gör. kel.	77	35	1·1	0·5
ág. evang.	437	392	6·1	5·5
ev. reform.	779	627	10·9	8·8
unitárius	19	11	0·3	0·2
izraeliták	1449	1448	20·2	20·2
egyéb	1	1	0	0·0
felekez. nélküli	6	3	0·1	0·0

A szülöttek közt volt:

13.645 róm. kath., 223 gör. kath., 84 gör. kel., 1027 ág. ev., 2081 helv., 38 unit., *4165 izrael.*, 13 felek. nélkül.

A törvénytelen születések aránya a kath. közt 31·0, ág. ev. 29·0, *izraeliták közt 10·6%.*

Utólagos házasság által törvényesítettett 1041 gyermek (793 róm. kath., 22 gör. kath., 2 gör. kel., 58 ág. ev., 94 ev. ref., — unitár., 66 izr., 6 ismeretlen.

Magánkórházak:

	Ágyak.	Beteglétszám	Ápolási napok.
Pesti izraelita hitközség kórháza	193	2475	52.317
Bródy Adél gyermekkórháza	112	1420	33.083

Temetők térfogata:

Kerepesi izraelita temető 2'31, keresztúri izraelita temető 30'97, vizivárosi izraelita temető 0'50, németvölgyi orth. izraelita temető 0'50 hektár. Összesen 34'22 hektár.

Temetők forgalma:

Izraelita temetőben: keresztúri 2777, vizivárosi és farkasréti 167, a Táborfülön (Ó-Buda) 76, németvölgyi 29. Összesen 3049.

Tankötelesek száma (6—15 évig) felekezetek szerint: róm. kath. 68.604, ág. evang. 5459, ev. ref. 9106, *izr.* 31.597, egyéb és ismeretlen 1237.

Középiskolai tanulók: 4253 róm. kath., 687 ág. evang., 803 ev. ref., 4088 *izr.*, egyéb 153 és 100 ismeretlen vallású. 5 hittani intézet közt van 1 rabbiképzőintézet 84 hallgatóval.

M. kir. tudományegyetem. Felekezet szerint: róm. kath. 2505, ág. evang. 461, helvét 584, *izr.* 2049.

József-műegyetem: 454 róm. kath., 118 ág. evang., 86 ev. ref., 563 *izr.*

A községi *polgári* iskolákban van összesen 10.263 tanuló. Ezek közt 5067 róm. kath., 471 ev., 673 helv., 3975 *izr.*, 77 egyéb.

A községi *elemi* iskolában összesen 56.883. Ezek közt 35.186 róm. kath., 2517 ág. evang., 4524 ev. ref., 14.320 *izr.*, 336 egyéb.

A községi *felsőbb leányiskolába* jár: 296 róm. kath., 35 ág. evang., 36 ev. ref., 185 *izr.*, egyéb 11.

*

Ipar és kereskedelmi iskolai tanulók hitfelekezete: róm. kath. 8875, gör. kath. 86, gör. kel. 90, ág. evang. 799, ev. ref. 1180, unit. 13, *izr.* 4225, egyéb 1, nem részletezett 1633.

Izr. siketnémák intézete: 9 tanerő, 91 növendék.

Közzétékonyság. Rögtöni segélyben részesült: róm. kath. 2990, ág. evang. 279, ev. ref. 410, *izr.* 488, egyéb 29.

Állandó segélyben részesült: róm. kath. 2229, ág. evang. 190, ev. ref. 263, *izr.* 574, egyéb 15.

Elég világosan beszélnek mindenütt a számok. Teljesen hiányzik az *izr.* hitközségek száma. Az orsz. *izr.* tanítóképző nincs felemlítve. Miért?

Budapest.

BATÓ J. LIPÓT.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A pogromok végtelen láncolata után az orosz birodalomból kedvező hír is érkezik, a zsidóknak nem külső helyzetéről, hanem belső fejlődéséről. Ginsburg Dávid báró rektorsága alatt f. é. február 4-én Pétervárt »A zsidó tudomány Akadémiája« címmel megnyílt egy orosz rabbiszeminárium. A hivatalos cím németül »Kurse für die Kunde des Orients«. Jelentéktelen volna a cím, ha nem volna symptomatikus jelentősége: a *zsidó* és a *rabbi* vörös posztó. De hát hálásan kell fogadni az engedélyt, ha bármely címen alkalom adatik oly intézet létesítésére, amely az orosz zsidóságot szellemi táplálékkal látja el. Mekkora idealizmus lakozik az orosz zsidókban: pogromok közt tudásra vágyódik. A világtörténet nem ismer példát arra, hogy valamely nép megszárlassok közepette irodalma számára új intézményt alkotott volna. A rektor mellett egyelőre még öt tanerő működik: Marcon, Sarsowsky, Ginsburg, Dubnov. Az előadandó tárgyak biblia, talmud, decizorok, történet, bölcsészet, keleti nyelvek. Az orosz viszonyok szükségessé teszik, hogy némely egyetemi tárgy is a szeminárium disciplinái között vételessék fel. Koszorúzza siker a nemes férfiak törekvését.

*

Február hó 27-én az orsz. rabbiképző-intézeten dr. Bándé Zoltán, évfolyamának egyetlen tagja, a megfelelő vizsgálatok után rabbivá avattatott. Az avatást ez alkalommal először végezte az intézet új elnöke, dr. Bacher Vilmos, ki magyar és héber beszéd kíséretében nyújtotta át a tanári kar rabbi-

oklevélét. Beszédei a templomot zsúfolásig megtöltő közönségre, melynek soraiban számos előkelőség, a vezérlő-bizottság, az országos iroda, a pesti izr. hitközség és számos más község és testület képviselői foglaltak helyet, felemelő hatást tett. Úgyszintén dr. *Fischer Gyula* pesti rabbi, a vizsgáló-bizottság elnökének magvas és szép szónoklata. A közönség soha nem tapasztalt mély áhitattal hallgatta a szónokokat és a jelölt érzelmes bucsúbeszédjét, melyet a vezérlő-bizottsághoz és tanáraihoz intézett.

*

Kohner Zsigmond, a pesti izr. hitközség volt elnöke, Abbáziában január 2-án 68 éves korában meghalt. Számos társulatnak és részvénytársaságnak elnöke, illetőleg igazgatója volt. Közgazdasági és általában közéleti tevékenysége igen széleskörű volt és szerzett érdemeinek elismeréseül több magas rendjellel lett kitüntetve. Lelkes zsidó és jószívű ember volt. Ezen szép tulajdonságaival meghódította az embereket és a közelet legnépszerűbb férfiai közé tartozott. A viszonyokon és nem rajta múlt, hogy a tervben volt nagyobb alkotások testet nem ölthettek. Mégis elnöksége alatt fejeztetett be a hitközség iskolájának külön épülete. Áldás emlékére.

*

Az orosz zsidókról hosszú évek óta csak szomorú híreket jegyezhattunk fel: elnyomás elnyomást ért, végül példátlan mészárlások következtek. A remény tisztán a zsidók ősi vallási és családi erényeinek minden baj fölött diadalmaskodó erejéből táplálkozott. Ez a remény szintén foszladozóban van, mert a politikai és társadalmi elnyomás az orosz zsidó diákság és munkásság jó részét lelkileg és erkölcsileg is megmetyezte. Erről szól régi kitűnő orosz munkatársunk, ki a súlyos bajokat őszintén feltárja és egyúttal rámutat az orvoslás módjára. E kimerítő levélre külön felhívjuk olvasóink figyelmét.

TUDOMÁNY.

ÖSSZEHASONLÍTÓ LITURGIATÖRTÉNETI TANULMÁNY.

(Folytatás.)

IV. Hachódes.

Erre a szombatra, mely Adar hó *negyedik* szombatja, a Misna szintén csak Thóra-lekciót ismer: Exodus XII. fej. 1—20. verseit, melyek a Peszachról szólnak és a Peszach-áldozatot rendelik el. Prófétalekciót csak a Talmud (Megilla 30. a.) említ, mely megfelel a mai gyakorlatnak: Ezekiel XLV. 16—XLVI. 15. (vagy szefárd ritus szerint: Ezekiel XLV. 18—XLVI. 18.) részben.

Ezekiel 45. és 46. fejezete nem fordul elő a róm. katolikus liturgiában; hiányzik úgy a Missaleban, mint a Breviariumban, mely utóbbi november első két hetének minden napját Ezekielnek szenteli. De ez természetes is. E két fejezet tartalma a második templom felszentelése alkalmából bemutatandó áldozatokról szól, valamint az egyes ünnepeknek — s így a Peszachnak is — áldozatairól. De hogy a kereszténység teljes különválása idején ez a rész még nem volt felvéve a zsinagógában prófétai leckezió gyanánt, azt nemcsak a Misna hallgatása bizonyítja, de az a körülmény is, hogy e fejezeteknek nem maradt nyomuk a r. kath. liturgiában, noha — mint látni fogjuk — megmaradt ott olyan leckezióknak nyoma is, melyek tartalma szintén ellenkezik a kereszténységgel. Hiszen eléggé jellemző az, hogy az ezen szombaton gyakorlatban levő Thóra-lekciónkat (Exodus XII. 1—20.) megtartották és Nagypénteken s Nagyszombaton még ma is olvassák *Exod. XII. 1—11.* részben, mely szintén csak a Peszach-áldozat

előkészítésének és bemutatásának módozataival foglalkozik. De épp itt rejlik a bökkenő. Ma Nagypénteken és Nagyszombaton olvasás, de eredetileg bizonyára ők is a zsinagógával egyidejűleg Adar hó negyedik szombatján, vagyis Peszach előtt két héttel olvasták, és magában a Thóra-lekezióban elég anyagot találtak arra, hogy az ő Peszach-áldozatukról, husvéti bárányukról szólnak. Nem volt itt szükségük anyagforrást megnyitni a polemia számára a prófétákból, magára a Thóra-leckezióra kellett minden tudásukat s vitatkozó képességüket fordítaniok, hogy már a Thórából bizonyítsák igazukat. Mindemellett azonban nincs kizárva annak a lehetősége, hogy az őskeresztény gyülekezetben talán éppen Ezsajas 51. és 52. fejezeteit is olvasták e napon; e részek azon fejezetek közé tartoznak, melyek leginkább aknázhatnák ki christológia-értelmezésre, s feltűnőnek találhatók, hogy a Pesziktának ezen napra gyűjtött prédikációtüredékeiben háromszor is (LI. 1. LII. 7. és befejezésül, mintegy határos végső akkordnak LII. 12.) idéz e fejezetekből, melyek LI. 12—LII. 12. részben tényleg fenn is maradtak nálunk Sóftim hetiszakasz prófétái leckeziója gyanánt, vajjon nem közeljövő-e a feltevés, hogy eredetileg ez volt Adar hó negyedik szombatjának a prófétái leckeziója s csak később, a végleges rendezésnél került nyár derekára. A végleges rendezésnél, amikor már csakugyan az volt az irányadó, hogy legalább némileg egyezzek a Thóra-szakasz és a prófétái rész tartalma. Ezen rendezés alkalmával jutott erre a napra Ezekiel XLV. 16—XLVI. 15. része, mely szintén szól Peszach-áldozatról, noha nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy ezen szakasz kiválasztásához a Peszach-áldozat említése mellett nagyban hozzájárulhatott a 45. fejezet 20. versének kitétele: *מִי־שֶׁנֶהֱיָה* hogy t. i. egy áldozattal megtisztítandó a szentély »a tévedő és meggondolatlan ember miatt«, amelynek polemiára irányuló alkalmas volta bizony nem tagadható.

Ha Ezekiel ezen fejezete eredetileg lett volna gyakorlatban, a Peszikta bizonyára talált volna alkalmat, hogy egyik-másik szavára utaljon, de egyetlen szóval sem történik rá vonatkozás. Van azonban e Peszikta-részben sok más egyéb, ami az elevenen lüktető polemizálásnak bizonyítéka.

A róm. katolikusok ma a Quadragesima negyedik hetében kedden, Offertorium gyanánt a XL. Zsoltárt mondják (ma rövidítve csak az első négy verset), melynek 7. verse mintegy nyílt

protestálást fejez ki a véres áldozatok ellen. E tartalom megalolja azt, hogy az őskereszténység a Peszach-áldozat előkészítését hirdető szombaton polemikus célzattal ezt a zsoltárt mondta: *De csodálatos, hogy a Pesziktának is van épp erre a napra egy prédikációtüredéke, mely az áldozatelleni protestálást közvetlenül megelőző mondatra, a XI. Zsoltár 6. versére ad magyarázatot, mondván: »Sokat műveltél velünk Urunk Istenünk (XL. 6.)... négy dolgot mutatott Isten Ábrahámnak: a Thórát, az áldozatokat, a poklot és a leigázást, s azt mondta neki: ha utódaid megtartják az első kettőt, a Thórát és az áldozatokat, úgy megmenekülnek a második-kettőtől: a pokoltól s az uralom igájától.«* Csak töredék az, amit a Peszikta itt (p. 42. b.) közöl, de ebből is látható a polemia, mely az áldozatok jogosságát akarja bizonyítani.

Folytatólag a Peszikta (p. 45. b.) a XLIII. Zsoltár 3. versére közöl magyarázatot, mondván: »R. Jehuda ezzel kezdé prédikációját: Küldd világosságodat és hűségedet (XLIII. 3.), mely versben a világosság Mózesre, a hűség Áhrónra vonatkozik... mert azok voltak Izrael megváltói Egyiptomból.« Nagyon szép ez a magyarázat egy Peszachra előkészítő prédikációban, de egyebet is fogunk benne találni, ha tudjuk, hogy ugyanezen XLIII. Zsoltár 1—3. verseit a róm. katolikusok *Introitus* gyanánt mondják ma a Passio vasárnapján, tehát éppen két héttel husvét előtt (*שִׁדְדָהּ*) és *Graduale* gyanánt ugyanezen hét keddjén! S ha ehhez még azt is tudjuk, hogy ugyancsak a Passio vasárnapján ma leckezió gyanánt Héberék IX. fejezete (mely Jézus halála folytán semmisnek nyilvánítja a Mózes és Áhrón által elrendelt véres áldozatot) olvastatik, evangélium gyanánt pedig János VIII. fejezete, melynek 12. verse mondja: »Én vagyok a világ világossága stb.« úgy egészen tisztán látszik a kölesönös polemia.

De e polemia nem a zsinagóga részéről indult ki, hogy ily módon az olvasás prioritását a zsinagógának lehetne tulajdonítani; a zsinagóga már csak reflektált a kereszténység köréből kiindult polemikára. Ezt bizonyítja a Pesziktának folytatólagos (p. 46. a.) közlése is, mely Izrael kiválasztottságáról mond magyarázatot, idézván Leviticus XX. 26. versét, melylyel R. Lévi kezdte prédikációját: »Legyetek Nekem szentek... kiválasztottalakt benneteket az összes népek közül«. Hiszen szinte természetes, hogy az egyiptomi megváltásról s a kiválasztottság-

ról is beszéltek a Peszach előtti hetekben, de miért idézi R. Lévi épp ezt a verset, amikor a kiválasztottságról más versek is, ezerszámmal állnak rendelkezésére? *Tény az, hogy a római katolikusok még ma is a Passio-hét szerdáján Leviticus XIX. fejezet 1. 2. 11—18. verseket, tehát a Kedősim-szakaszt olvassák!* Vajjon a Kedősim szó indította-e R. Lévit a XX. 26. vers idézésére, vagy pedig — ami valóbbszínű — az ő idézete őrizte meg nyomát annak, hogy az őskereszténység egykor nemcsak a XIX. de a XX. fejezetet is olvasta, nem tudjuk, de e leckezió olvasásának prioritása ott keresendő, hol nagyobb szükség volt a polemia megkezdésére.

Ezen világos célzásokat még világosabbá teszi a Peszikta több lapon át (p. 47. a.—51. a.) folytatott kijelentései a Messiás jöveteléről, részletesen megszabva azon módozatokat, amelyek nélkül nem jöhet el a Messiás. E magyarázatok sem lették indító okukat tisztán a Peszachra való előkészülés gondolatköréből, hanem az őskereszténység által felidézett polemiából, mely — mint már az eddigiekből is eléggé kitünhetett — sokkal nagyobb hullámokat csapott fel, mint ahogy eddig véltük.

V. Peszach.

Ez azon ünnep, mely arra volna hivatva, hogy minden kétséget kizáró módon bizonyítsa fenmaradt liturgiájának összes részleteivel felállított tételünket, mely szerint ellensúlyozó hatás keltése céljából jutottak a zsinagógába azon prófétai leckeziók, melyek alapján polemiát fejtettek ki az őskeresztény gyülekezetek. De éppen ezen ünnep megtartása körül olyan nagyarányú fejlődés ment végbe úgy a zsinagógában, mint az egyházban, hogy nem volna csoda, ha épp ezen legjellegzetesebb ünnepnél nem volna kihámozható az eredeti közös állapot.

A zsinagógai liturgia eredeti állapotának megítélésénél mindenesetre a Misna irányadó, mely prófétai leckeziót még nem rendel el s csak Thóra-leckezióról szól, mondván (Megilla 30. b.): »Peszachkor felolvassák az ünnepi szakaszt Mózes harmadik könyvéből» (ami alatt Leviticus XXIII. fej. 4—8. versei értendők). Csak az első napon olvasták-e ezt a részt, vagy a Peszach-ünnep valamennyi napján, arra nézve a Misna nem ad felvilágosítást, ami azonban még távolból sem zárja ki annak a lehetőség-

gét, hogy ha nem is hivatalos rendelet alapján, de egyéb, Peszachra vonatkozó leckeziók is voltak gyakorlatban. A Talmudban (Megilla 31. a.) már szabálylyá tömörült a gyakorlat, mely szerint: »Peszachkor Thóra-leckeziókat olvassák az ünnepi szakaszt, prófétai részeket pedig a Gilgalban tartott Peszachról szóló elbeszélést (Józsua V. fejezet); minthogy pedig most két napot tartunk ünnepnek, az első napon olvassák a gilgali részt, a második napon pedig Jósijah király által elrendelt Peszach történetét (II. Kir. XXIII.); az utolsó két nap közül az elsőn Thóra-leckeziókat a Vörös-tengeren történt átvonulást és Mózes énekét (Exodus XIII. 17—XV. 26.), prófétai részeket Dávid hálaénekét (II. Sám. XXII.), a második napon pedig Thóra-leckeziókat a peszacháldozati törvényt (Deut. XV. 19.) s prófétai részeket a jövő boldogság korszakát (Ezsaiás X. 32—XII. 6.); a közbeeső félünnepnek Thóra-leckeziókat pedig Levit. XXII. 26.—XXIII. 44. Exodus XIII. 1., XXII. 24. XXXIV. 1. Numeri IX. 1., mely részek mind Peszach-ünnepre utalnak, hozzátartozván az első főünnep második napján olvasandó Leviticus XXIII. 9—22., mely az Ómer-áldozatról szól.

A Biblia szerint hétnapos ünnep a Peszach, melynek első és hetedik napján volt gyülekezés és szentség hirdetése, tehát arra az időre — azaz legalább is időszámításunk első századára — amikor még nem alkalmazható a Talmud kijelentése, hogy »ma két-két napot ünnepelünk« úgy az ünnep kezdetén, mint végén az egy-egy nap helyett, tulajdonképpen csak két Thóra-leckezió és két prófétai szakasz nyomát kell keresnünk. Minthogy azonban föltételezhető, hogy az ünnep hétnapos időszakába egy szombat is esik, amikor szintén volt gyülekezés és szentség hirdetése, s minthogy a Peszach második napjától számítandó Ómer-áldozat törvénye a legszorosabb összefüggésben van a Peszach-chal, természetesnek kell tartanunk azt, hogy az első és hetedik napi leckeziókon kívül még egy harmadik napon is — talán épp a közbeeső szombaton — tartottak gyülekezést, melyben az Ómer-törvényt adták elő.

Ezek után a Peszach-ünnepre kijelölt eredeti Thóra-leckeziókat kell tartanunk a maiglan is első napon gyakorlatban levő Exodus XII. 21—51. részt (Peszach-törvény), a második napon olvasandó Levit. XXII. 26—XXIII. 44. részt (Ómer-törvény) és a hetedik napon olvasandó Exodus XIII. 17—XV. 26. részt (átkelés a Vörös-tengeren és Mózes éneke).

Ezek mellett olvastak-e a zsinagógában prófétai lekeziőket is és melyeket olvashatták? Belenyugodjunk azokba a prófétai részekbe, miket a Talmud említ? Belenyugodjunk abba, hogy itt még csak említést sem tesz a Talmud a mai napig gyakorlatban levő Peszach-szombati prófétai részről, Ezekiel XXXVII. fejezetéről, ahol a próféta életre támasztja fel a száraz csontokat? Igazán Peszach-ünnepel függ össze ez a prófécia? Belenyugodhatunk-e a Talmud által a nyolczadik napra rendelt Ezsaiás X. 32—XII. 6. próféciájába, mely »Jisáj törzséből kisarjadt galyról« és a messiási korszakról szól? Nincs az a gyalról prédikátor, ki elragadó módon ne tudná összefüggésbe hozni a Peszach-ünnep jelentőségét Ezekiel és Ezsaiás jelzett fejezeteivel, de azért bizvást elmondható róluk, hogy azok nem Peszach-vonatkozású prófétai szakaszok.

De szem előtt tartva fenti feltevésünket, hogy eredetileg a Peszach-ünnepen három napon tartatott gyülekezés: az első, a hetedik és egy közbeeső napon, úgy megtaláljuk az eredeti Peszach-lekeziők minden nyomát a mai nap is érvényben levő róm. katolikus liturgiában.

Mi Peszach első napján Thóra-lekeziőnek olvassuk Exodus XII. 21—51. verseit, a római katolikusok olvassák Nagypénteken és Nagyszombaton Exodus XII. 1—11. verseket. Miért olvassák egyazon részt két nap egymásután? Bizonyára eredetileg ők is olvasták Peszach-kor Exodus XII. 21—51. részt, mint folytatását az általuk tényleg olvasott résznek, de idővel, vagy mert hosszú volt, vagy mert tisztán a Peszach-szertartásra vonatkozik, elhagyták, s inkább kétszer olvasták egyazon részt.

Mi Peszach másodnapján Thóra-lekeziőnek olvassuk Levit. XXII. 26—XXIII. 44. részt, melyben az Ómer-törvény közöltetik, a róm. katolikusok pedig lekeziő gyanánt Pünkösöd utáni szombaton olvassák Levit. XIII. 9—22. részt: az Ómer-törvényt! Mi a törvényt az Ómer-időszak kezdetén olvassuk, ők az Ómer-időszak végére tették!

Mi Peszach hetedik napján olvassuk Thóra-lekeziőnek Exodus XIII. 17—XV. 26. részt (vöröstengeri átkelés és Mózes diadaléneke), a róm. katolikusok lekeziő gyanánt Exodus XIV. 24—XV. 3. részt Mózes diadalénekét olvassák Nagyszombaton!

S miként vagyunk a prófétai lekeziőkkel? A róm. katolikusok Ezekiel XXXVII. 1—14. részt (a száraz csontok feltámadá-

sát) olvassák Nagyszombaton! Ezsaiás XI. fejezetének 1—5. verseit olvassák a katolikusok Advent III. hetének péntekjén, és Ezsaiás XII. fejezetének 1—6. verseit június elsején Cordis Jesu napján! Itt nem az a fontos, hogy Ezsaiás ezen szakaszait nem a hu véti időszakban olvassák, hanem az, hogy egyáltalán olvassák. A mise-könyv idő folyamában változott, rövidült, részei másként helyeztek el, de megtartotta lényegükben a részeket.

Hát a harmadik prófétai lekeziő nyomára hol akadhatunk? Érdekes, hogy a Talmud által a Peszach hetedik napjára rendelt II. Sámuel XXII. fejezete a szefárd rítus szerint prófétai lekeziőjót képezi a Haazinú Thóra-lekeziőnek, holott az askenázi rítusban a Haazinú-szombat prófétai lekeziőjét Joél II. 15—27. képezi, mely részből azonban a róm. katolikusok Joél II. 12—19. verseket Hamvázó szerdán és Joél II. 23—27. verseket Pünkösöd utáni pénteken olvassák! *Minthogy pedig a katolikusok Pünkösöd utáni szombaton az Ómer-törvényt olvassák, úgy az előtte való napon olvasott Joél II. 23—27. versekben, melyek legvilágosabban szólnak gabonaáldásról, minden erőködés nélkül találhatunk összefüggést az Ómer-Thóra-lekeziő és Joél próféciájára közt!*

Ezek után pedig napnál világosabb az, hogy Peszach első napjának prófétai lekeziője Ezekiel XXXVII. fejezete (száraz csontok feltámadása) volt, hetedik napi prófétai lekeziője Ezsaiás X. 32—XII. 6. (Jisáj törzséből kisarjadt gally és messiási korszak) volt, a közbeeső Ómer-hirdetési nap prófétai lekeziője pedig Joél II. fejezete volt. Az iránt pedig nem eshet csöpp kétség sem, hogy e prófétai szakaszok olvasásának prioritását hol keressük. Bizonyára Joél II. fejezete is megmaradt volna Peszachra prófétai lekeziőnek s nem tették volna át a végleges rendezésnél más időre, ha a prófétai könyvekben Józsuá V., II. Sámuel XXII. és II. Kir. XXIII. fejezetein kívül még valahol előfordulna Peszachra való hivatkozás. De csak öt napra kellett prófétai szakasz: e három kívül megtartották Ezekiel és Ezsaiás próféciáit, mint legalkalmasabbakat az ellenpolemiára, holott a szürke tartalmú Joél-fejezetet közönséges szombatra tették át.

És most különös figyelmet érdemel a Peszikta, mely négy szakaszban négy Peszach-ünnepi Thóra-lekeziőre tartalmaz prédikációtöredékeket, de csak háromban, épp a fent említett eredeti három Thóra-lekeziőre vonatkozó szakaszokban találjuk meg kétségtelen nyomait a polemiának. Bár polemikus vonatkozást talál-

hatnánk s talán teljes sikerrel bele is magyarázhatnánk valamennyi szakasz számtalan kijelentésébe, de kerülni akarjuk a valószínűségeket s csakis tényeket óhajtunk konstatálni.

Ilyen kétségtelen nyomot őrzött meg a Peszikta, midőn a Peszach első napjának lekeziójára mondja (p. 62. a.): »S történt éjfélkor; R. Tanchum ezzel kezdé prédikációját: Gondolkoztam, hogy megismerjem, de hiábavaló fáradságnak tünt fel előttem (LXXIII. Zsoltár 16. verse)«. Az egész zsoltárban nem történik utalás Peszachra, tehát egyáltalán nincsen megokolva, hogy R. Tanchum miért kezdi Peszach első napi prédikációját épp ezzel a zsoltárszöveggel, melyek megelőzőleg Dávid szenvedéséről s üldöztetéséről szól a zsoltár? *A román. katolikusok ma ezen LXXIII. Zsoltárt Virágvasárnapon mondják Graduale gyanánt*, ami eléggé megmagyarázza azt, hogy R. Tanchum miért tartotta szükségesnek prédikációját erre a zsoltárra felépíteni: ki akarta hallgatóságát oktatni arról, hogy e zsoltár tartalma nem foglal magában jóslatot Jézusra.

Továbbá, az Ómer-törvény hirdetésének napjára azt mondja a Peszikta (p. 70. a.): »Hét teljes hét legyen... erre vonatkozik Dávid szava: Jótékony esőt hullatsz, oh Isten (LXVIII. Zsoltár 10. vers)«. Szellemes prédikációfordulatnak tartanók az idézetet, melylyel a prédikátor az esőhullatást kifejező szót תִּיָּר (az Ómer-lengetéssel (תְּנוּפָה) akarta egybekötni, vagy ha a következő 12. versből: »Az Úr adja a szót (אֵת), mely sok üdvöt hirdet« azt akarta kimagyarázni, hogy Isten adja az Ómert (אֵת), de bár ebben az egész zsoltárban, amely a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatásról szól, csak ezen két kifejezésbe lehet beleerőszakolni az összefüggést az Ómer-hirdetés napjával, úgyde épp ez a 12. vers nyújthatott az őskeresztény gyülekezetnek alapot a polemiára, s jellemző, hogy ezt a LXVIII. Zsoltárt mondják a román. katolikusok Introitus és Offertorium gyanánt Pünkösöd napján, tehát akkor, amelynek időszakában az Ómer-törvényt is olvassák. A Peszikta idézete bizonyítja, hogy eredetileg ezt a zsoltárt az Ómer-törvény hirdetésekor, a Peszach-ünnep valamely közbeeső napján mondták, mely zsoltár elmondása a zsinagógában csak akkor van megokolva, ha ellensúlyozó polemia gyanánt prédikációban utaltak rá, tiltakozva a magyarázat ellen, melyet keresztény gyülekezetekben fejtegettek e zsoltár alapján.

Vége a Peszach hetedik napjáról gyűjtött Peszikta-szakaszban találunk olyan zsoltáridézeteket, melyek nincsenek ugyan összefüggésben a Peszachhal, de fenmaradtak a román. katolikus liturgiában. A Peszikta azt mondja: »Jochánán főpapról beszél, hogy nyolczvan évig szolgált mint főpap s aztán mégis szadduceus lett; ez az, amit Dávid király mondott (XXXV. Zsoltár 10. vers): minden csontom hirdeti oh Uram, hogy ki hasonlít Hozzád, ki megmentet a szegényt a nálánál erősebbtől, s az ügyefogyottat a megrablójától; nincs erősebb és nagyobb rabló, mint a gonosz indulat.« Ezt a XXXV. Zsoltárt, mely christológiai értelmezésre kedvelt zsoltára az egyháznak, Introitusnak mondják Virágvasárnapon s a rá következő hétfőn, valamint Graduale-nak a Passio-hét péntekjén s szombatján és a Nagyhét hétfőjén és keddjén. — Az ezen napra szóló Pesziktában idézve van még (p. 87. a.) a XVII. Zsoltár 14. verse és (p. 85. a.) a LXXVIII. Zsoltár 9. és 61. versei is, amely idézetekből ugyan nem tűnik ki, hogy alapul szolgálnak-e valamely gondolat kifejtésére, vagy csak valamely gondolat támogatására idéztetnek, de mindenestre megfigyelendő az, hogy a XVII. Zsoltárt a Quadragesima második hetének péntekjén és harmadik hetének keddjén Introitusnak, a LXXVIII. Zsoltárt pedig a Quadragesima harmadik hetének csütörtökjén mondják Introitusnak a román. katolikusok.

Nem lehetetlen, hogy egyéb zsoltárok s egyéb polemikus ütköző pontokat is megőrzött a Peszikta, de világos nyomait csak az előadottaknak látjuk, melyek bizonyítják, hogy eredetileg csak három napon volt a zsinagógában Thóra-lekezió, melyekhez az őskeresztény gyülekezet prófétai szakaszokat és zsoltárokat válogatott, amelyekre aztán a zsinagóga kívánt ellenhatást kifejtetni.

VI. Sabuoth.

A zsidó és a keresztény ünnepek közt tartalmi hasonlóságból legközelebb áll egymáshoz a Sabuoth és a Pünkösöd ünnepe. Időbeli megegyezésükön kívül, amennyiben mindkettő Peszach, illetve Husvétől számítva hét hétre tartatik meg, benső jelentésükben is oly szoros kapcsolatot tüntetnek fel, hogy a kölcsönhatás kérdése szinte magától vetődik fel. Itt a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatás cikázó villámok közepette, ott a tüzes nyelvek

kíséretében kiáradó isteni szellem alig tűr meg egyéb feltevést, mint csakis azt, hogy a keresztény Pünkösöd nem más, mint a zsidó Sabuoth elkeresztelése. Legújabbán *Magnus* nyilatkozott e kérdésről a Jewish Encyclopediában (IX. kötet, 595. l.), mondván: »The relation of the Jewish to the Christian Pentecost with its pouring out of the spirit as an analogy to the giving the law in seventy languages is obvious«. Igen, obvious, világos, nyilvánvaló ezen két ünnep jelentésének rokonsága, de az összehasonlító kutatás nem elégedhetik meg csupán csak a rokonság konstatálásával, hanem fel kell vetnie a származás kérdését is.

Tény az, hogy a Biblia a Sabuoth ünnepről szólva, sehol sem tesz említést arról, mintha ez a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatás emléknapja is volna; mindenütt csak mint aratóünnepről szól róla a Biblia. Tény továbbá az, hogy Philo — bár sokszor szól ezen ünnepről — egyetlen egyszer sem tesz olyan megjegyzést, melyből azt lehetne következtetni, hogy az ő idejében összefüggésbe hozták a Sabuoth ünnepet a Thóra kinyilatkoztatásával. És Josephus? Föltételezhető az, hogy Josephus, a Sabuoth ünnepet említve, egy árva szóval se utaljon arra, hogy az a kinyilatkoztatás emléknapja, ha az ő idejében ezzel a tartalommal kapcsolták egybe? De ha feltűnőnek kell tartanunk, hogy még Josephus is hallgat e kapcsolatról, úgy valóságos rejtély előtt állunk, ha arra gondolunk, hogy még a második század végén szerkesztett Misnában sem volt még hivatalosan statuálva a Sabuoth ünnepnek a kinyilatkoztatással való összefüggése. Hivatalosan nem volt statuálva, de az bizonyos, hogy a közönség körében ekkor már észlelhető valamelyes mozgalom, melyből gyanítható azon köztudat ébresztése, hogy Sabuoth napján történt a kinyilatkoztatás.

Mert ha egyrészt a Misna (Megilla III. 5.) elrendeli, hogy Sabuothkor Thóra-lekezióznak Deut. XVI. 9—12. rész olvasandó, amivel az ünnepnek aratási ünnep jellegét s jelentőségét akarja hirdettetni, úgy másrészt a következő szakaszban (IV. 10.) közölt azon rendelkezése, mely szerint Ezekiel Viziója egyáltalán nem olvasható fel prófétai lekezióznak, — mely megengedhetően ellentétet alkot R. Jehuda különvéleménye, mely megengedhetőnek tartja a Vizio felolvasását — bizonyítja, hogy a nép eszmekörében állt be valami változás s a zsinagógai gyakorlatban indult meg valami kialakulás, melyre a Misna még nem akarta

megadni a szankeziót. Ma a Talmud rendelkezésének megfelelően Ezekiel Vizióját olvassuk prófétai lekezióznak Sabuoth napján, mely régi hagyományos gyakorlaton alapuló talmudi rendelkezés jogossá teszi azt a feltevést, hogy a Misna idejében is Sabuoth napján olvasták Ezekiel Vizióját, noha a Misna tilalma általánosságban szól róla. Kétségtelen az, hogy a kinyilatkoztatás rendkívüli nagy s fontos jelentőségénél fogva a Misna okvetlenül kijelölt volna e napra Deut. XVI. 9—12. részen kívül más Thóra-lekeziót is, mely a kinyilatkoztatással foglalkozik, ha abban az időben már általános lett volna a köztudat s gyakorlat, mely a kinyilatkoztatást Sabuoth napján történnék hirdette, de vagy mert nem volt még általános az eszme, vagy mert eredete iránt tápláltak a hivatalos körökben helytelenítő nézetet, úgy látszik, hogy a hivatalos negáció talált kifejezést a Misna azon rendelkezésében, mely Thóra-lekezióznak csak Deut. XVI. 9—12. részt tartotta fenn, a próféta-lekezióra hivatott Ezekiel Vizióját pedig eltiltotta.

De a Misna hivatalos rendelkezését nem igen tartotta be a nép. Úgy látszik, hogy a nép eszmekörében már sokkal mélyebb gyökeret vert a Sabuoth és a kinyilatkoztatás kapcsolata, hogyszem a hivatalos intézkedés, mely elkésve jutott öntudatra, onnan eltávolíthatta volna. A zsinagógai gyakorlat ellentétbe helyezkedett a hivatalos intézkedéssel s olvasta Sabuoth napján Thóra-lekezióznak a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatást s prófétai szakasznak Ezekiel Vizióját, amely gyakorlatot a Talmud azon döntése szentesítette, hogy »Sabuoth napján Thóra-lekezióznak „Hét hetet számlálj“ (Deut. XVI. 9—12.) olvastatik, prófétai résznek pedig Habakukból olvasnak; mások nézete szerint Thóra-lekezióznak „A harmadik hónapban“ (Exod. XIX. 1—XX. 25. kinyilatkoztatás.), prófétai résznek pedig Ezekiel Viziója olvastatik; minthogy pedig most két napig tartjuk a Sabuoth ünnepet, eleget teszünk mindkét nézetnek, csakhogy megfordítjuk, első napon olvassuk a »mások nézete szerinti« lekeziókat. (Megilla 31. a.)

Tehát a »mások nézete szerinti« volt a döntő gyakorlat, mert immár általánossá vált a zsinagógában meghonosodott felfogás, hogy a Sabuothnak ne az aratási ünnep jellegét, hanem a kinyilatkoztatást hirdető emlékét juttassák jellegzetesebb kifejezésre. Könnyen ment ezen kialakulás, mert hiszen a Biblia elbeszélése szerint a kinyilatkoztatás »a harmadik hónapban«

történt, s így — bár szóval sem rendeli el a Biblia, hogy a kinyilatkoztatás ünnepeltessék meg egy emléknappal — ha akármilyen külső hatás vagy belső mozgalom idézte is elő annak a szükségességét, hogy a harmadik hónapban megtartott Sabuoth ünnepnek megadassék a kinyilatkoztatás emlékjellege, a kialakuló szokás megtalálta alapját magában a Bibliában. De ha ily természetes kapcsolat létezik a bibliai elbeszélés s a kinyilatkoztatásnak Sabuoth napján megtartott ünneplése közt, úgy miért nem találjuk nyomát a kinyilatkoztatás ünnepének már a Talmud előtt is? Miért hallgat róla a Misna, mely erre a napra a kinyilatkoztatás képzetkörének megfelelő egyetlen prófétai lekeziót, Ezekiél Vizióját felolvasni egyenest megtiltja? Még ha e tilalom okát tényleg abban kell is keresnünk, hogy Ezekiél Viziója alkalmat szolgáltatott a gnosztikusok filozófáló tévelygéseire, még akkor sem látjuk megokoltnak a tilalmat oly időben, midőn nyilvános gyülekezetben polemikus előadással épp a nép felvilágosítását mozdította volna elő azon prófétai szakasz tárgyalása.

Mélyebben rejlő okokra kell visszavezetnünk a tilalmat épp úgy, mint a Sabuoth kinyilatkoztatási emlékünnepeinek elhallgatását, melyet megértünk, ha elképzeljük a magas hullámvérést, melyet a Jézust hívó zsidók első gyülekezetének megalakulása okozhatott a palesztinai zsidók körében. Bár Jézust hitték, de zsidók voltak minden ízükből, eljártak a zsinagógába, életmódjuk semmiben sem különbözött az ország többi zsidóitól, de természetszerűleg változott a helyzet, mihelyt külön csoportba verődve megalkották az első külön gyülekezetet, mely nem jelenthetett egyebet, mint a zsidóságból való kiválást.

Az Apostolok Cselekedetei könyvének második fejezete szerint Pünkösdkor alakult meg az őskeresztények legelső gyülekezete. Melyik évben történt ez? Jézus halála utáni pünkösdkor vagy jóval későbbi években? Nem tudjuk, de a hagyomány elég jellegzetes módon őrizte meg azt, hogy Pünkösd napján alakult meg az első község, mely legelső kiválás elég okot szolgáltat arra, hogy a hivatalos körök figyelme fokozott mértékben irányuljon óvórendszabályok megtételére, melyek kifejezést nyertek a Misnában azzal, hogy a kinyilatkoztatás emlékének elhallgatása mellett eltiltatott Ezekiél Viziójának felolvasása.

Mert hát melyik gyülekezetben olvashatták Pünkösd napján Ezekiél Vizióját? E prófétai rész és Sabuoth mint aratási ünnep

közt a legjobb akarat sem találhat összefüggést; de feltéve, hogy a kinyilatkoztatásra emlékeztető szándékkal már régen a kereszténység keletkezése előtt olvasták a zsinagógákban Ezekiél Vizióját, úgy mégis csak legalább is különösnek tarthatjuk, hogy a Peszikta, mely két szakaszban őrzött meg számos predikációtöredéket Sabuoth ünnepére, egészben csak egyetlen egy kapcsolatot talált a kinyilatkoztatás és a Vizio közt, mondván (p. 107. a.): »En vagyok Urad Istened, erre vonatkozik a Zsol-táros szava (LXVIII. 18.): Isten szekere sok tizezrenyi, ismételten ezernyi; mert úgy mondta R. Eudemos, hogy Isten huszonkét-ezer pár angyal kíséretében szállt le a Szinajra, R. Berekhjah szerint a leviták számának megfelelően, minthogy csak azok voltak hitükben állhatatosak. Más magyarázat pedig azt mondja, hogy Isten huszonkétezer szekérral szállt le a Szinajra s mind-egyik szekér olyan volt, mint Ezekiél szekere.« Vagy talán a Peszikta prédikátorai már a Misna tilalmához ragaszkodtak? De hiszen épp az a körülmény, hogy ezen egyetlen s erőltetett töredék belejuthatott a Pesziktába, bizonyítja, hogy a tilalmat nem lehetett valami túlszígorúnak venni, valamint hogy ha a prófétalekciók kiválasztásánál eredetileg a zsinagóga szeme akadott volna meg Sabuoth kinyilatkoztatási emléknapijára Ezekiél Vizióján, úgy bizonyára egyéb s természetesebb magyarázat is maradt volna ránk e kapcsolatról.

Ámde a LXVIII. zsolttart — melyre a Peszikta (p. 97. b.) még egy helyen hivatkozik ezen az ünnepen — a római katolikusok manapság is mondják úgy Introitus, mint Offertorium gyanánt Pünkösdkor, és ha elolvassuk az Apostolok Cselekedeteinek az első gyülekezet keletkezését elbeszélő második fejezetének második mondatát, mely szerint: »S történt, hogy az égről hirtelen süvítés támadt s hatalmas szél töltötte meg a házat«, úgy lehetetlen, hogy e bevezető mondatra ne jusson eszébe Ezekiél Viziójának elbeszélése annak, aki valaha olvasta e Viziót. Erős nyomatékul szolgálna, ha a róm. katolikusok fenntartották volna pünkösdi lekeziójának Ezekiél Vizióját, mely prófétai fejezet kikerült a misekönyvből s a breviáriumban kapott helyet, még pedig április 25-ére, Márk evangélista napjára; így van ez a tridenti zsinat óta; nem tudom, hogy akkor, vagy már előbb látta-e az egyház, hogy Márk oroszlánjához alkalmasabb a kapcsolat a Vizio oroszlánalakja miatt, mint a Pünkösdhöz, bizonyos, hogy a Vizio megvolt a liturgiában s csak később tétetett más napra.

E Viziót nem olvassák Pünkösöd napján, de még ma is olvassák *Pünkösöd utáni szombaton Joél III. 1—5.* (amely részt Péter olvasta Ap. Csel. II. fej. szerint az első gyülekezet megalakításakor), *Leviticus XXIII. 9—22.* (Omer-törvény), *Levit. XXVI. 3—13.* (régí gabonaáldás) és *Deuter. XXVI. 1—11.* (zsengék törvénye) részeket! Tehát fenntartották a pünkösdi ünnepkörben a Sabuoth aratási ünnep jellegét hirdető Thóra-lekciókat, amelyek tulajdonképpen ellentétben állnak a keresztény eszmékörrel, s így föltételezhető-e, hogy ne tartották volna fenn a Tízparancsolat lektúráját e napra, ha a kereszténység keletkezésekor vagy azon első község alakításakor a zsinagóga olvasta az aratási ünnepi törvény mellett a kinyilatkoztatás történetét is?

Ami Joél próféciáját illeti, arról az előbbi szakaszban kimutattuk, hogy az Omer-törvény Thóra-lekciójával kapcsolatban olvastatott fel. A zsinagóga Haazínú szombatjára tartotta meg II. fej. 15—27. verseit,¹⁾ melyeket a r. k. egyház ma Pünkösöd utáni pénteken olvas. A reá következő napon, tehát Pünkösöd utáni szombaton, ma a közvetlen folytatását, III. 1—5. részt olvassák, azt a részt, melyről Péter prédikált az első gyülekezet megalakításakor. Ezt a részt a zsinagóga nem tartotta fenn, de nem közelfekvő-e a feltevés, hogy a ma péntekre és szombatra osztott két rész eredetileg egy napon olvastatott fel, melyből a zsinagóga elhagyta azt a részt, melyet a különvált gyülekezet oly szoros kapcsolatba hozott a pünkösdi jelenéssel? Mindenesetre jellemző, hogy Péter a gabonaáldást hirdető, tehát az Omer-törvényre emlékeztető próféciával közvetlen kapcsolatos mondatokra építette fel pünkösdi prédikációját, mely prófétai lektúrából a zsinagóga épp azt a részt hagyta el, amelynek alapján a különválási mozgalom indult meg.²⁾

Ma a zsinagóga a talmudi rendelkezés alapján Habakuk imáját (III. 1—19.) is olvassa Sabuoth második napján prófétai lekezióknak. A talmudi tradíció, mint fent közöltük, azt mondja, hogy: »Sabuothkor Thóra-lekezióknak Deut. XVI. 9—12. (aratási

ünnep) s prófétai résznek Habakuk olvastatik; *némelyek szerint* Thóra-lekezióknak a kinyilatkoztatás, prófétai résznek pedig a Vizió olvastatik, minthogy pedig ma két napig tartjuk a Sabuoth ünnepet, olvassuk mindkettőt, csak hogy megfordítva, vagyis első napon, tehát a főbb napon a *némelyek szerinti részt* s a második napon, tehát a csak utóbb ünnepé avatott napon az eredetibb határozatú részeket. Mert a talmudi tradíció szerint kétségtelen, hogy Sabuoth eredeti lekeziói gyanánt nem a némelyek szerinti gyakorlat, hanem Deut. XVI. és Habakuk tekintendők. Már pedig, ha a kinyilatkoztatás és Ezekiel Viziója közt talán érthető is volna némi kapcsolat, ámde Deut. XVI. és Habakuk imája közt nem fedezhető fel semmiféle összefüggés. Az imának egyes kitételei inkább a kinyilatkoztatással volnának összefüggésbe hozhatók, de az általános gyakorlat nem a kinyilatkoztatást hirdető lekezió napján olvasta, hanem az aratási ünnepet hirdető lekezióval kapcsolatban. Vagy talán épp azért, mert az ünnep Thóra-lekciója (Deut. XVI.) nem utal a kinyilatkoztatásra, Habakuk imájával akarták az ünnepnek ezt a jelentőségét is kiemelni? Nem valószínű, minthogy ily irányú szándékkal a kinyilatkoztatásra vonatkozó sokkal nyomatékosabb részt választottak volna ki a prófétákból, s nem valószínű főleg azért, mert lehetetlen, hogy akkor Philo és Josephus teljes hallgatással mellőzze azt, hogy Sabuoth ünnepnek a kinyilatkoztatásra is van vonatkozása. Annyi tény, hogy Habakuk imáját ma a római katolikusok Nagypénteken mondják *Tractus* gyanánt. Hogy mindig Nagypénteken mondták-e, nem tudjuk, a fő az, hogy megvan a misekönyvben; különben Nagypéntekre épp oly kevésbé illik, mint Sabuothra, holott Sabuoth keretében tartott Pünkösöd ünnepel — amint az őskereszténység tartotta — könnyen hozható összefüggésbe.

VII. Rós-Ha-Sanah.

Erre az ünnepre csak azt rendeli el a Misna (Megilla 30. b.), hogy: »Üjévkor, a hetedik hónapban a hó elsején (Numeri XXIX. 1—6.) olvasandó,« a Talmud azonban már bővebben rendelkezik (u. o.), mondván: »Üjévkor Thóra-lekezióknak, a hetedik hónapban a hó elsején olvastatik, prófétai résznek pedig Drága fiam nekem Efrájim (Jeremiás XXXI.); némelyek azt mondják, hogy Thóra-

¹⁾ Glauz, Die Vorlesung heiliger Schriften im Gottesdienste p. 20. jegyzetben közli Horne nyomán, hogy a krími karaiták Pünkösdkor Joél II. 28—32. részt olvassák.

²⁾ Ezek után nem lehet véletlen az sem, hogy a görög katolikusok Pünkösdi lektúrája ma Joél II. 23.—III. 5. tehát az egész eredeti rész, melyet a róm. katolikusok utóbb két napra osztottak fel.

lekezióknak olvassák. Az Örökkévaló megemlékezett Sáráról: (Genezis XXI.) s prófétái résznek Hanna történetét (I. Sám. I.); minthogy pedig ma két napig tartjuk az újévet, az első napon a némelyek nézetének megfelelően olvasnak, a második napon pedig Thóra-lekezióknak Izsák feláldoztatását (Genezis XXII.), s prófétái résznek Drága fiam nekem Efrájimot (Jeremiás XXXI.) olvassák.

Bizonyos, hogy az eredeti ünnepi lekezió nem volt egyéb, mint amit a Misna előir: az ünnepre vonatkozó szentírási törvény; de épp oly bizonyos az is, hogy — bármily bő anyagot találjon is bennük újévi elmélkedésre a prédikátor — sem Sára és Hanna teherbejutása, sem Izsák feláldoztatása, sem pedig Drága fiam nekem Efrájim¹⁾, mely utóbbi fejezetnek legkimagaslóbb mondata, Ráchel siratja gyermekeit²⁾, éppenséggel nem képez újévi lekeziót. Mi indította tehát a zsinagógát arra, hogy ezen részeket újévi olvasásra rendelje el?

A Peszikta újévi prédikációgyűjteménye két töredéket közöl, mely a XLVII. és a LXXXIX. zsoltáron épül fel (p. 151. b.); mindkét zsoltár idézett versei a Sófárkürről szólnak s így megvan bennük a föltétlen vonatkozás az újévi szertartásra. »Jehuda bar Nachman a 47. zsoltár 6. versével kezdé prédikációját: Felszállt Isten riadás közt, ez Örökkévaló harsona hangja közt.« »R. Josijah a 89. zsoltár 16. versével kezdé prédikációját: Boldog a nép, mely ismeri a riadást.«³⁾ Ezen két zsoltár fontos liturgiai részt

¹⁾ Érdekes polemiát tartalmaz a Peszikta újévi szakaszának következő magyarázata (p. 152. b.): »Azt mondja a Zsoltár (81. 4.): „Fűjjátok újholdkora a harsonát, holdtöltekora (בבכא), ünnepünk napjára.“ Hiszen Niszan újholdján elborul (נכסה), nem látható a hold, de azon hónap ünnepe (a Peszach) nem arra a napra esik, holott a zsoltárvers olyan ünnepről szól, mely újhold (חודש ונכסה) napjára esik; ez pedig csak a Tisri hónap első napján tartandó újév.« Jellemző prédikátori elmélkedés, mely a zsoltárvers »holdtöltekora בבכא« kifejezését a beborult holdra: újholdra magyarázza, hogy a zsoltárt összhangba hozhassa az újév ünneppel, amikor a Sófár-fúvás révén e zsoltárt is mondták. Érthetővé válik azonban e magyarázat, ha tudjuk, hogy a római katolikusok ezt a 81. zsoltárt *Introitus*nak mondják a Húsvét utáni vasárnapon (Albis); cretíleg bizonyára magán Húsvét napján mondták, eleget téve a zsoltár felszólításának: »holdtöltekora, ünnepünk napjára,« a mi ellen a polemizálás hevében kikelt a Peszikta prédikátora, mondván: mi mondjuk e zsoltárt igazi idejében, újévkor, Tisri újholdján.

alkot a római katolikus misében is, hol a XLVII. zsoltárt Karácsony utáni vasárnapon mondják Hallelujának, a LXXXIX. zsoltárt pedig a karácsonyi harmadik, vagyis főmisében, valamint Karácsony Octaváján, Sylvesterkor és a Círcumcisio napján Offertoriumnak. Mi következik ebből? Az, hogy a keletkező kereszténység a zsidó újév napján ünnepelté Jézus születését. Köztudomású, hogy a Karácsonynak december 25-én való ünnepelését a negyedik század előtt még nem ismerték; de az a körülmény, hogy a római katolikusok Karácsonyra tartották fenn épp azokat a zsoltárokat, amelyek a legspecziálisabb kifejezői a zsinagóga újévi szertartásának, kétségtelenül bizonyítja, hogy eredetileg a zsinagóga újév ünnepének keretében tartották meg a Karácsonyt.

A zsidó hagyomány a világ keletkezését kapcsolta egybe az újév ünnepelésével, mely gondolatkörbe a keletkező kereszténység beleillesztette a Jézus által hirdetett új világ keletkezésének eszméjét s foglalkozott ezen kialakuló új világ kezdetével, Jézus születésével, s természetesen összehordott a Szentírásból mindent, amiből bizonyítékot vélt meríthetni Jézus születésére, s bizonyára egyszerű értelméből kiforgatva tárgyalták a gyülekezetben, hogy miként juthatott a 90 éves Sára és a meddőnek bizonyult Hanna mégis teherbe, s hogy Sára fia is áldozatra volt kiszemelve, s hogy Heródes üldözésére vonatkozik a »Ráchel siratja gyermekeit«. Ezt nem hagyhatta válasz nélkül a zsinagóga, fel kellett vennie e részeket az ünnepi lekeziók közé, hogy igazi tartalmuk felől felvilágosítsák a zsidó gyülekezetet. Az eredeti állapot nyomát tényleg megőrizték a görög katolikusok, kik június 24-én (júl. 7.), *Keresztelő János emléknapján olvassák Genezis XVII. 15–19. XVIII. 11–14. és XXI. 1–8. részeket, mely szemelvények világosan bizonyítják a célzatot.*

Idővel, a kereszténység megerősödésekor, amidőn a Karácsony december 25-én s csak Jézus születése gondolatkörében ünnepeltetett, elmaradtak Sára és Hanna történetei,⁴⁾ de megmaradt Izsák feláldoztatása Nagyszombatra és a Pünkösöd előtti szombat Vigiliájára, valamint Jeremiás XXXI. fejezete is belejutott a breviáriumba december 28-ára, Innocentium napjára.

⁴⁾ A melyek azonban a Breviáriumban megvannak.

VIII. Jóm Kippur.

Az Engesztelődés ünnepére szóló leckezió tekintetében két, egymást kiegészítő hagyományt találunk a Misnában; az egyik szerint (Megilla 30. b.): »Engesztelődési napon, Áhrón két fiának halála után« (Levit. XVI.) olvastatik; a másik szerint (Jóma 68. b.): »a főpap felolvassa, Áhrón két fiának halála után« (Lev. XVI.) és »a hetedik hónap tizedik napján« (Lev. XXIII. 26—32.) részeket; azután összezsavarja a Thóra-tekerceset s *kívülről* mondja el a Mózes IV. könyvében foglalt törvényt a hó tizedik napjáról (Numeri XXIX. 7—11).» Tehát a Misnának egyik közlése sem tud még ezen napra szóló prófétai leckezióról, hanem csak három Thóra-szakasról, melyek mindegyike az Engesztelődés ünnepének törvényeit foglalja magában, s amelyek közül a Numeri XXIX. 7—11. részt nem is tekintették főleckezióknak, minthogy azt a főpap csak *kívülről* mondta el.

A Talmud (Megilla 31. a.) már prófétai szakasról is rendelkezik, midőn mondja: »Engesztelődési napon olvassák, Áhrón két fiának halála után« s prófétai résznek »Mert így szól a magasztos és fenséges« (Ezsajás LVII. 14); délután pedig Thóra-leckezióknak elolvassák a fajtalanságról szóló törvényt (Levit. XVIII.) s prófétai résznek Jónás könyvét.

A mai gyakorlat szerint tényleg olvassuk: Levit. XVI. 1—34. (Áhrón két fiának halála után elrendelt engesztelődési áldozattörvényt), Levit. XVIII. 1—30. (a fajtalanságról szóló törvényt), Ezsajás LVII. 14. — LVIII. 14. részt és Jónás próféta könyvét, valamint délelőtt a Maphtir részére, tehát nem a rendes felhívottak sorában, Numeri XXIX. 7—11. szakaszt (az ünnepnapról azon törvényt, melyet a főpap, mint pótleckeziót, csak *kívülről* mondott el). A mi gyakorlatunkban hiányzik Levit. XXIII. 26—32. rész az ünnepi törvényről, mely az egyik Misna közlése szerint főleckezió volt, de amelyet a másik Misna meg sem említ.

Elvel szemben feltűnő az a tény, hogy a római katolikusok a Quatuor Temporum Septembris szombatján, a mi időbelileg egybe-vág a Jóm Kippurral, ma is olvassák a Levit. XXIII. 26—32. részt, amelyet az egyik Misna mint főleckeziót közöl, de a másik egyszerűen elhagyott s amelyet mi sem olvasunk! Nagyon való-

színű, hogy az engesztelődési nap eredeti leckeziója Levit. XVI. volt, melyet mindkét Misna említ, s mely az engesztelődési áldozat bemutatásáról szól; a zsidó-keresztény gyülekezetben, mely még a zsidó ünnepeket tartotta, de már nyíltabb álláspontot foglalt el az áldozati kultusz ellen, talán el is hagyták e leckeziót s fölvették helyette az ugyanazon könyvben foglalt XXIII. 26—32. részt, mely csak futólag emlékezik meg áldozathozatalról, de annál többet szól engesztelődésről s önsanyargatásról. Ezt a részt a róm. kath. egyház fenntartotta mai napig, holott a zsinagóga nem olvassa, mert eredetileg nem volt általános a zsinagógai gyakorlatban.

Hogy a fajtalanságról szóló törvények mi okból kerültek a talmudi időben felolvasásra e napon, amelyre éppen nem illenek, abban lelheti magyarázatát, hogy idő folyamán nemcsak magát az előírt részt (XVI. fej.) olvasták, hanem folytatólagosan több fejezetet is; így juthattak el a XVIII. fejezethez, mely a gyakorlatban fenn is maradt.

Ami pedig a prófétai leckeziókat illeti, azokra nézve az egyiknél, Ezsajás LVII. 14—LVIII. 14. résznél, kétségtelenné válik a prioritás, ha csak futó pillantást vetünk is a tartalmára s ha tudjuk, hogy a római katolikusok ma is olvassák Ezsajás LVIII. 1—9. a. részt a hamvazó szerda utáni pénteken s folytatólag Ezsajás LVIII. 9. b.—14. részt a reá következő szombaton (tehát bűnbánati időszakban). S mi a tartalma e prófétai leckezióknak? »Vajjon ilyen legyen-e a böjt, melyet kedvelek, a nap, melyen az ember sanyargatja lelkét? Vajjon arra, hogy mint a nád hajlítsa fejét és zsákot meg hamut terítsen ki? Vajjon ezt nevezed-e böjtnek és kedvesség napjának az Örökkévaló részére? Nemde ez a böjt, melyet kedvelek: feloldani a gonoszság bilincseit, kibontani a járom köteleit stb. stb.« Böjt és önsanyargatás napjára nem választhatott ki a zsinagóga olyan prófétai leckeziót, mely így szól a böjt és önsanyargatás meggyökerezett intézményéről. Először a zsidó-keresztény gyülekezet olvasta Jóm Kippur napján, igazolni akarván álláspontját, s a zsinagóga kénytelen volt átvenni s ellensúlyozó hatással magyarázni e próféciát saját gyülekezetében.

A másik prófétai leckezió Jónás könyve, melyet a görög katolikusok szintén egészen olvassák Nagyszombaton s melyből a római katolikus egyház III. 1—10. részt fenntartotta a Virág-

vasárnap előtti hétfőre és Nagyszombatra,¹⁾ tehát épp azt a részt, mely Ninive lakóinak őszinte megtéréséről szól. Ennek kiemelése valószínűvé tenné, hogy a zsinagóga választotta ki bűnbánati napra, ha épp e fejezet legkimagaslóbb része, Jónás feddő beszéde nem hangsúlyozná a *negyven* napot, mely a megtérésre van szánva.

Nagyon feltűnőnek található az, hogy ha az egyház a bűnbánati Thóra-lekeziót, Levit. XXIII. 26—32. részt szeptember utolsó szombatjára, tehát épp Jóm Kippur idejére tartotta meg, miért nem maradhattak meg az Ezsajás és Jónás próféta-lekeziók is ugyanazon időszakra s miért tétettek a Nagyhét idejére? Igaz, a Nagyhét is bűnbánati időszak, a mi teljesen megokolná az áttételt, de hogy itt nem pusztá áttételről lehet szó, azt a Peszikta bizonyítja. A Peszikta a Jóm Kippur szakaszban (p. 174. b.) a következőket mondja: »R. Chijja bar Abba kérdé: Ha Áhrón fiai *Niszan* hó elsején haltak meg, úgy miért olvasunk halálukról Jóm Kippur napján? Azért, hogy megtudjuk azt, hogy miként a Jóm Kippurnak van engesztelő ereje, úgy engesztel a jámborok halála is.« Csöppet sem csodálkoznánk, ha ezt a mondást a keresztyén gyülekezetben hirdették volna, de a zsinagógában hangzott el, olyan időszakban, amikor elevenen folyt a polémia a keletkező kereszténység ellen.

A Peszikta folytatja (p. 174. b.): »Ezzel jöjjön Áhrón a szentélybe (Levit. XVI. 3.), amely versre vonatkozik Dávid szava: »Az Örökkévaló fényem és segítségem, kitől féljek« (27. zsoltár); e zsoltárverset R. Elázár a Vörös tengeren történt átvonulásra vonatkoztatja: »fényem« a tengeren, mert írva van (Exod. XIV. 2.): »Megvilágította az éjszakát«; »segítségem« a tengeren, mert írva van (u. o. 13): »Álljatok meg s nézzétek Isten segítségét«; »kitől féljek« amint Mózes is mondta a népnek: »Ne féljetelek stb.« s végigvezeti az egész 27. zsoltárt az összehasonlításban az átkelés örömeinek. Ezután tovább folytatja a Peszikta (p. 175. b.): »A Rabanán a 27. zsoltárt az Újév és Jóm Kippur ünnepeire magyarázzák, mondván: »fényem« az Újév, »segítségem« a Jóm Kippur, »kitől féljek« énem és erősségem az Isten« s folytatja szintén az összehasonlítást mondatgagoként a 27. zsoltár és az átkelési örömeinek közt. Hogyan kerül a Jóm

Kippuri prédikációk közé a 27. zsoltár és a tengeri ének szoros egybevetése?

A 27. zsoltárt mi Elul újholdjától egészen sátoros ünnep végeig mondjuk naponta, de ugyanezen zsoltár a katolikus liturgiában is nagy szerepet játszik; Introitusnak mondják a Quadragesima második hetének keddjén és negyedik hetének keddjén, valamint a Mennybemenetel hetének vasárnapján; Graduálénak mondják a hamvazó szerda utáni pénteken és szombaton; Communionnak mondják virágvasárnap előtti pénteken és szombaton, valamint a Pünkösöd utáni 5. és 6. vasárnapon, tehát legnagyobb részt a husvét előtti időben, bűnbánati időszakban. E szerint az egyház, mint Ezsajás és Jónás prófétai lekeziókat, úgy a 27. zsoltárt is áthelyezte a zsinagóga bűnbánati időszakáról az egyház bűnbánati időszakára, de miért tartotta a Peszikta prédikátora szükségesnek, vagy tanácsosnak, hogy Jóm Kippurkor *Niszan*-havi, Peszach-köri emlékekkel foglalkozzék? A rendelkezésünkre álló adatokból nem tudunk még csak hozzávetőleg sem megfelelni e kérdésre, mely sok irányban világosságot deríthetne, minthogy ok nélkül nem tárgyalták Jóm Kippurkor a zsinagóga prédikátorai a Vörös tengeren való átkelést, melyről a római katolikusok ma is olvasnak Nagyszombaton, s ok nélkül nem mondta R. Chijja, hogy Jóm Kippurkor azért olvassák Áhrón fiainak halálát, kik *Niszan* elsején, tehát Peszach havában haltak meg, mert a jámborok halála megbocsátó hatással bír, úgy mint a Jóm Kippur.

IX. Szukkoth.

A sátoros ünnepek lekeziójára vonatkozólag nincs a Misnának (Megilla 30. b.) egyéb rendelkezése, mint csak az, hogy »a sátoros ünnep első napján olvastatik a Mózes harmadik könyvében foglalt ünnepi törvény (Levit. XXIII. 33—44.), a többi napokon pedig az ünnep egyes napjain hozandó áldozatok törvénye. (Numeri XXIX. 12—39.)«

Evvel szemben a Talmud (Meg. 31. a.) már a következőket rendeli el: »A sátoros ünnep első napján olvassák Mózes harmadik könyvéből az ünnepi törvényt s prófétai lekezióknak »Ime eljön az Örökkévaló napja« (Zekharja XIV. 1.); minthogy pedig ma két napig tartatik a főünnep, a második napon Thóra-lekezióknak

¹⁾ Glaue, i. m. p. 20. jegyzetben utal arra, hogy még a negyedik században a nagyhét szerdáján olvasták Jónást a keresztyének.

ugyanaz olvastatik, de prófétai résznek a Salamon király által tartott sátoros ünnep elbeszélése (I. Kir. VIII. 2.); az ünnep többi napjain az áldozati törvények olvastatnak; az utolsó két főünnep elsején olvastatik Thóra-lekcióznak Deut. XV. 19. — XVI. 17. (hol szintén közölve van a sátoros ünnepi törvény) s prófétai résznek a Salamon király ünnepéről szóló elbeszélés folytatása (I. Kir. VIII. 54.); a második napon olvastatik Thóra-lekcióznak Mózes áldása (Deuter. XXXIII. 1.) s prófétai résznek ismét a Salamon ünnep elbeszélésének részlete (I. Kir. VIII. 22.). Az ünnepbe eső szombaton, akár Peszachkor, akár Szukkothkor Thóra-lekcióznak „Lásd, Te mondtad nekem, vezess föl népemet (Exod. XXXIII. 12.) olvastatik, prófétai résznek pedig Peszach szombatján Ezekiél száraz csontjairól (Ez. XXXVII.), Szukkoth szombatján Góg pusztulásáról (Ezekiél XXXVIII.) olvastatik.”

Ezen talmudi részletes rendelkezéstől a mai gyakorlat csak annyiban tér el, hogy az utolsó főünnep utolsó napján nem I. Kir. VIII. 22. melyből úgyis olvastatott már két napon, hanem Józsva könyvének I. 1—18. része olvastatik.

Csak egy pillantás e prófétai könyvek kiszemelt részeire világossá teszi e szakaszok kiválasztásának körülményeit, de egyben azt is, hogy e kiválasztás csak későn történt ily módon.

Ezekiél és Józsva idézett fejezeteinek semmi közük sincs a sátoros ünnephez; Ezekiél XXXVIII. fejezetét felvették Szukkoth félünnepének szombatjára azért, mert Peszach félünnepének szombatján Ezekiél XXXVII. fejezete olvastatott. Józsva első fejezete pedig azért vététt fel, minthogy közvetlen folytatását képezi Mózes áldásának s kapcsolatba hozatott a Thóra vége a prófétai könyvek kezdetével. Ilyetén okok pedig csak akkor működhettek, amikor a prófétai lekeziókat véglegesen rendezték.

Szoros kapcsolatban van a sátoros ünneppel Salamon templomának felavatási ünnepélyével megtartott sátoros ünnep elbeszélése, ami a Talmud rendelkezése szerint három napon át olvastatott részletekten. De ezen szakaszt sem tarthatjuk eredetileg felvett prófétai lekezióznak, minthogy mellette maga a Talmud is csak azzal argumentál, hogy: »mivel ma két napig tartjuk a főünnepet«, szükség volt arról gondoskodni, hogy azokon a főünnepékké avatott napokon is legyen prófétai lekezió.

Az egyetlen prófétai szakasz, melynek eredetiségéhez kétség nem férhet, a Talmud által az első ünnepnapra említett Zekharja

XIV. fejezete. A zsinagóga szemelte-e ki ezt a prófétai szakaszt s nem volt-e eredetileg egyéb prófétai lekezió is gyakorlatban a sátrak ünnepén?

Tény az, hogy a római katolikusok ma is olvassák a Misna által előírt ünnepi Thóra-lekeziót: *Leviticus XXIII. 33—34. részben foglalt Szukkoth-törvényt a Quatuor Temporum Septembris szombatján, tehát a Szukkoth-ünnepnek megfelelő időben, valamint tény az is, hogy Zekharja XIV. 5—7. Communio gyanánt fordul elő ma is a misében Advent harmadik hetének péntekjén, vagyis a karácsonyi ünnepkörben, mely eredetileg — mint az Újév szakaszban kimutattuk — a Tisri hó ünnepkörével esett egybe. Fölvessük a prioritás kérdését is? Igaz ugyan, hogy Zekharja XIV. fejezetének 16. verse azt mondja, hogy „a megmaradt népek Jeruzsálembe fognak vonulni, hogy ott megtartsák a sátrak ünnepét”, ami tehát az ünnep és a lekezió kapcsolatát jelenti, de a fejezet elején a 4. versben hangoztatott prófécia, hogy Isten az olajfák hegyére fog lebocsátkozni, hogy ott ítélkezzék a népek felett, legalább is gyanút ébreszthet aziránt, hogy sátoros ünnepi lekezióra az öskeresztény gyülekezet szemelte ki először ezt a fejezetet.*

Amde a római katolikus liturgiában találunk más sátoros ünnepi prófétai lekeziókat is, melyekről ma a zsinagógai gyakorlat mitsem tud. Ugyanis a Quatuor Temporum Septembris szerdáján — tehát a Szukkoth-ünnepi időszakban — olvassák rendes lekezióznak Amosz IX. 13—15. (feltámasztom Dávid összedőlt sátorát) és Nehemja IX. 1—10. (a fogságból visszatértek sátoros ünnepét) részeket! Ezen felül olvassák még Ezsajas IV. 1—6. verseit (Sátor lesz majd nappal árnyékul stb.) Nagyszombaton és Pünkösöd előtti szombaton, mely versek szintén a sátoros ünnepi gondolat-körhöz tartoznak, noha husvét ünnepkörben tartotta fenn az egyház. Ha pedig ezt tudjuk, úgy lehetetlen csak a véletlennek tulajdonítanunk, hogy a Peszikta a sátoros ünnepekre gyűjtött prédikációitörödekben idézi Ezsajas IV. 6. (p. 185. b. és p. 187. a.) és Nehemja IX. 6. verseket (p. 186. a.), valamint hogy megérthetjük azt is, hogy Amosz IX. fejezete, amely ma Kedósím szombat prófétai lekeziója, eredetileg sátoros ünnepkor olvastatott! Persze ma már nem tudhatjuk, hogy Amosz IX. miért került el sátoros ünnepről, melyre nagyon is ráillik, Kedósím szombatjára, melylyel semmi összefüggés nem hámozható ki belőle, de bizonyos, hogy itt a prófétai lekeziók későbbi elrendezése csinált zavart.

Világosságot deríthetnének itt a zsoltárok, melyek a sátoros ünnepi Peszikta-szakaszban idéztetnek s melyek a római katolikus liturgiában ma is mondatnak; ezek a 16., 19., 26., 27., 40., 89., 90., 96., 102., 109. és 140. zsoltárok, melyek azonban oly különböző ünnepkörökben használatnak a kath. liturgiában, hogy nem vonható belőlük következtetés a sátoros ünnep körére, melyben a Peszikta prédikátorai idéznek belőlük. Ezen zsoltárokat ma nagyobbbrészt husvéti ünnepkörben mondják, csekélyebb részüket a karácsonyi ünnepkörben, holott jellegzetesen csak a 90. zsoltárra utalhatunk, melyet a Peszikta kétszer is (p. 197. a.) idéz s mely a kath. liturgiában Introitusnak mondatik nemcsak a Quadragesima első hetének keddjén és szombatján, hanem a Quatuor Temporum Septembris péntekjén és szombatján is, mely utóbbi két nap megfelel a Szukkoth-ünnep idejének.

Ujpest.

DR. VENETIANER LAJOS.

(Vége következik.)

A PRÓFÉTAI LEKCIÓK BEHOZATALÁNAK KORA ÉS OKA.

Szerkesztői elveinkkel ellenkezően az, hogy a közlött dolgozatokhoz megjegyzéseket fűzzünk, dr. Venetianer Lajos, kitűnő munkatársunk, elmés feltevéseit a címben nevezett kérdésről szintén símán adtuk ki. Tettük ezt annál inkább, mert tisztelt barátunk szíves volt kutatásai főbb eredményeit tudományos beszélgetésekben velünk közölni, mely alkalmakkor némely pontra nézve kételkedéseinket kifejeztük és így szerző azokat mérlegelhette. Minthogy egymást nem győztük meg, ezeket a kételkedéseket az olvasók elé terjeszttem és együttel a prófétai lekcziók eredetéről és keletkezésük koráról is véleményt kockáztatok. V. értekezésének kiinduló pontja az, »hogy időszámításunk második századának végén a palesztinai zsinagógákban a tóra-lekcziókon kívül a prófétákból is tartottak felolvasást; ánde azt, hogy a második század végén már meg voltak-e állapítva, vagy gyakorlat által szentesítve, bizonyos ünnepekre s szombatokra meghatározott prófétai részek, éppen nem következethetjük a Misnából« (fent 66). A fő- és meglepő

eredmény pedig az, hogy a zsinagóga a zsidó-keresztény gyülekeztől vette át az olvasandó részeket abból a célból, hogy keresztény szellemben való magyarázásuk ellen polemizáljon.

I.

Nézzük az első pontot. A misna a V. által is idézett helyen (Meg. IV. [III.] végén) R. Eliezer nevében közli, hogy Ezek. XVI. fejezetét nem szabad haftára gyanánt olvasni. Hogy ezt már Eliezer korában tényleg olvasták, látjuk a következő barajthából: »Történt, hogy egy ember olvasta R. Eliezer fölött: Tudasd Jeruzsálemmel utálatosságait, azt mondá neki [R. El.]: Ahelyett, hogy Jeruzsálem utálatosságait kutatod, kutasd anyád utálatosságait. Kutatták és hibát találtak benne« (Meg. 25 b). Világos, hogy a szokás az volt, hogy Ez. XVI. fejezetét olvasták és az »egy ember« csak az általános szokást követte, amely a tudósok általános nézete alapján érvényben is maradt. A barajtha nem arra hoz példát, hogy a szóban forgó szakaszt olvasták, hanem arra, hogy R. Eliezer felháborodott ezen és eltalálta, hogy a felolvasó származásán papi szempontból folt van.¹⁾ Eliezer pedig Jóchanan ben Zakkai legöregebb tanítványai közé tartozott — ő és Józsuá vitték ki az agg Jóchanant az ostromlott Jeruzsálemből. A szóban forgó esemény tartalmánál fogva — Jeruzsálem korholása és a hibás származás megállapítása (שנין כסול) — a szentély fennállásának idejére vall. De még ha valamivel később történt is a dolog, akkor is amellett szól, hogy régen gyakorlatban volt. Hisz Eliezer nem mondja, hogy az illető felolvasó eltér a gyakorlattól, ebben az esetben egyszerűen elhallgattatta volna, hanem kifogásolja a gyakorlatot. Ez pedig oly erősen meggyökeresedett, hogy E. sikeres kifogása daczára megmaradt. Ha E. nem kifogásolja a gyakorlatot, a misna nem is közölte volna, hogy Ezek. ezen szakaszát szabad olvasni. E. kifogásából és a misna névtelenül közölt engedélyéből következik, hogy legalább száz éves volt már a gyakorlat, különben az öreg Eliezer hivatkozott volna a szokás új voltára. Látjuk tehát, hogy jóval Lukács evangéliumának szerkesztése (60 post) előtt már volt megállapodott prófétai lekczió.

¹⁾ Kohanita gyülekezetről lehet szó. De ez mellékes.

Még egy másik tilalomból is következtethetünk a prófétai lekezió régi voltára. A misna ugyanis a V. által is idézett helyeken (Meg. IV. [III.], 1. 2.) azt mondja: Nem olvasnak a prófétából hétfőn, csütörtökön, szombat délután, újhoid napján, az ünnep hétköznapján. Megvolt tehát a törekvés vagy legalább a lehetőség arra, hogy hétköznapokon is legyen haftára. Ezeken a napokon a tórából való olvasás későbbi, mint a szombatokon és ünnepnapokon, az utóbbiakon pedig a prófétai lekezió későbbi, mint a tóra-lekezió. Kérdjük már most: eszükbe jutott volna-e az embereknek hétfőn és csütörtökön a prófétai lekeziót behozni, ha ez az intézmény szombat és ünnepnapokon is új lett volna?

Az ezen tilalmak után következő misna (3) egymás mellé állítja: a semá-olvasást, a tefilla-reczitálást, a papi áldást, a tóra- és a prófétaolvasást stb. Mindezek csak gyűlekezésben végezhetők.¹⁾ Azt a benyomást teszi-e ez az összeállítás, hogy a prófétaolvasás fiatal intézmény? Hogy ez régi misna, következik a פורם על שבע régi terminus technicusból is, melyről még szó lesz. Ha a szóban forgó misna-fejezetet vesszük szemügyre, a régiség benyomását nyerjük. *Ebben a fejezetben nincsenek viták.*²⁾ Ez pedig csalhatatlan jele a régiségnek, mert Akiba tanítványainak virágzása korában (150 körül) már számtalan vita volt. A misna anyaga is régiségre vall.³⁾ A misna 200 után szerkesztetett és azért általában azt hiszik, hogy tartalma 200-ból való. Ez azonban alapjában hamis, mert a misnában tárgyalt anyag ósrégi. A 19. századból származik-e a Kalevala azért, mert akkor gyűjtötték? Nem volt-e időszámításunk előtt zsidó vallás? Ha volt, velejében másból állott, mint a misnában foglalt vallási szabványokból? *Téves álláspont az, hogy minden, ami a misnában áll, a 2. századból eredőnek tekintendő mindaddig, amíg régiebb volta nem bizonyíthatatik. Helyes álláspont az, hogy min-*

¹⁾ Az 5. misnában ugyanez az öt dolog fordított sorrendben áll, hogy t. i. a maffir végzi a többi négy funkciót is. Az összekapcsolás csak akkor érthető, ha a haftára-intézmény aránylag régi volt.

²⁾ Csupán R. Jehuda neve fordul elő háromszor, de csak két esetben (6. és 10. vitatkozik, a harmadik esetben (7.) csupán kiegészítéssel szolgál.

³⁾ Lásd különösen 8–10.

den, ami a misnában áll, időszámításunk előtti időből eredőnek tekintendő mindaddig, amíg fiatalabb volta nem bizonyíthatatik. Minthogy pedig a misnában (Meg. IV, 10) több prófétai szakasz olvasásáról és fordításáról van szó,¹⁾ ebből következik, hogy a haftára intézménye megvolt, csupán a részletekben voltak eltérő vélemények.

Nézzük már most az evangélium (Luk. IV, 16–21) idevágó helyét. Ez így hangzik: »Jött Nazárethbe, hol nevelkedett, és szokása szerint szombaton elment a zsinagógába és felkelt, hogy olvasson. És odaadták neki Ézsajas próféta könyvét, és kigöngyöltve a könyvet, megtalálta a helyet, hol írva van: Az Isten szelleme van rajtam stb. (Ézs. 61, 1. 2.) És összegöngyöltve a könyvet, odaadta a szolgának és leült és a zsinagógában levők szemei ráirányultak. És elkezdett hozzájuk beszélni: ez az írás (vers) ma teljesedésbe ment feleitek előtt.« Mindenekelőtt konstatáljuk, hogy itt nem áll az, hogy a prófétából való olvasás új szokás volt. Ellenkezőleg ósrégi szokásnak van feltüntetve, mert azt mondja: odanyújtott neki Ézsajas könyve. Nem az összes prófétákat tartalmazó tekercset adtak neki, hanem az Ézsajas könyvét, tehát azon a szombaton Ézsajásból olvasták a haftárát. Ez abból is következik, hogy Jézus nem kért bizonyos könyvet. Nem áll az, hogy »fölcsapván, elolvasta a 61. fej. 1. és 2. versét«, mint V. 65. l. mondja, hanem »kigöngyölytette a könyvet, megtalálta a helyet, hol írva van«. Ez azt a benyomást teszi, hogy megtalálta azt a helyet, melyet szokás szerint olvasni kell. Szabály szerint a zsinagógában nem szabad göngyölyteni, vagyis már istentisztelet előtt előkészítik a tekercset. Jézus is azonnal megtalálta a helyet, már pedig, ha göngyölytette volna, akkor a 61. fejezet megtalálásáig bizonyos idő telik el, melyről itt nincsen szó. Szóval az evangélium elbeszélése azt a benyomást teszi, hogy a szokás régi volt és hogy az olvasandó részlet meg volt állapítva és hogy az olvasó prédikált a felolvasott textusról. Apostolok cselek. XIII, 15 ugyanazt a szokást tükrözteti. Így hangzik: »A tóra és próféták olvasása után a

¹⁾ Meg. 25a barajtha: »Vannak (bibliai részletek), melyek olvasatnak és fordítatnak, vannak, melyek olvastatnak, de nem fordítatnak, vannak, melyek sem nem olvastatnak, sem nem fordítatnak.« Ez utóbbira Dávid és Amnon históriája a példa. Rasi: לא יקין בהפסדה.

zsinagóga előjárói odaüzentek (Pálhoz és társaihoz): férfiak és testvérek, ha tudtok valamit szólni a néphez, beszéljetek. Jézus maga jelentkezett a prófétai rész olvasására, tehát a szónoklásra is, Pál azonban nem jelentkezett, tehát felszólították. Ha a pisidiai Antiochiában Pál idejében olvastak a prófétákból, akkor 60 körül nem lehetett Palesztinában új intézmény. Az Acta írója — ha a 2. század első felében írt volna is — nem lehetett oly tájékozatlan, hogy az apostol korában nem létező intézményt mint magától értetődőt tüntetett volna fel. A misna és tószipta hallgatása a szombat határozott prófétai lekezióiról sokat bizonyít, t. i. azt, hogy még 200-ban sem voltak meghatározva és ép ezért semmit sem bizonyít. Az általános szabály: »Azon napokon, melyen nincs muszaf és nem ünnep, négyen olvasnak, ünnepkor öten, engesztelő napon hatan, szombaton heten ... és olvasnak a prófétában«, mint az összefüggés mutatja, nem a szombat és ünnep prófétai lekezióját hangsúlyozza, hanem azt, hogy hány olvas a tórából és azt, hogy a szombat- és ünnepnapokon kívüli tóra-olvasáskor *nincs* prófétai lekezió. Az előbbi magától értetődő, vagyis rég meggyökeresedett szokás volt. Nem képzelhető tehát, hogy teljes önkény uralkodott volna. Az a körülmény, hogy a misna nem ad részletes utasítást, azt mutatja, hogy egyes községek szokásait nem akarták megzavarni, minthogy egész Izráelt az egyes szombatok lekeziója nem érintette oly mértékben, mint a sekálim és a többi peszach előtti három szakasz olvasása, melyek a szentélynek fizetendő adóra, a purim-ünnepre való figyelmeztetésre, a rituális tisztítást eszközölő veres tehén hamujára, az újhólmegállapítás folytán a peszach-ünnep napjának meghatározására vonatkoznak. Mindezek a dolgok nemcsak Palesztinát, hanem az egész diasporát érdekelték. Husvétkor számtalan zarándok jelent meg Jeruzsálemben.¹⁾

Bizonyítékaink nem egyenlő erejűek, de összességükben meggyőzőek. Zunz²⁾ helyesen mondja: »Vielleicht aber gab es keinen historischen Ursprung für eine Einrichtung, die bei

¹⁾ A tószipta Meg. IV. (III.), 1—8 a négy szombat és az ünnepek prófétai szakaszait is megállapítja.

²⁾ Gottesdienstliche Vorträge 6. lap. A régiséget Zunz (d. jegyzet) Luk. IV, 16 és Ap. cs. 13, 14 megbeszélte helyeire alapítja.

der Analogie der Gesetzes-Vorträge, und dem hohen Ansehen der prophetischen Bücher, im Laufe der Zeit wohl allmählig ihre Begründung fand. Vor der Zerstörung des Tempels waren dergleichen prophetische Lectionen längst üblich. A történelmi háttér a syr üldözés volna, midőn a tóra-olvasást megtiltották és a tóra-példányokat elkobozták. De nem látható be, hogy Antiochus Epiphanes miért engedte meg a zsidóknak a prófétából való olvasást, ha a tórából való olvasást megtiltotta és nem érthető, hogy a syr katonák, kik a zsidó könyveket felkutatták és elkobozták, hogy különböztették meg a tóra-példányokat a prófeta-példányoktól, úgy hogy az előbbieket ritkábbakká váltak volna, mint az utóbbiak? A II. Makk. összegyűjtött könyvtárról van szó, a tóráról hallgat és első sorban a prófétai könyveket említi.¹⁾ Mi tehát ebben az adatok által nem támogatott történelmi feltevésben valószínűséget nem látunk.

Csatlakozunk Zunz nézetéhez abban, hogy a prófétákból való olvasás lassanként honosodott meg, még pedig belső okokból, de ezt az okot nem látjuk csupán az analógiában.

A *prófeta-lekezió* — feltevésünk szerint — a *szónoklatot* pótolta. Az írástudó, ha nem is Ezra, de kétségtelenül legalább az időszámításunk előtti harmadik század óta írásmagyarázatot adott a gyülekezetnek. Az aram fordítás — a targum — sem volt más mint írásmagyarázat, mert az első fordítások, melyeknek maradványait a jeruzsálemi targumokban birjuk, parafrázisok voltak. Az írásmagyarázat csakhamar szónoklattá nőtte ki magát. A szónok pedig a prófétákat, vér- és hivatásbeli elődeit és fénylő mintáit idézte, kik maguk is szónokok voltak és kiknek hirdetési a szebb jövőről a népet vigasztalták. A prófeta feddő és vigasztaló szava volt a legalkalmasabb a nép elbocsátására. Miután a szónok a prófétákat bevezette az istentiszteletbe, oly gyülekezetek is meg-honosították, hol szónok nem volt. A *prófeta helyettesítő a szónokot*. Manapság is olvasnak összejegyzetekben szent könyveket, beszédeket stb., ha nem is zsidó körökben többé. Pál

¹⁾ L. e. helyről Blau, A héber bibliakánon 14. köv., az eredeti szöveget u. o. 32. lap.

agádait (leveleit) is felolvasták a gyülekezetben, ami kétségtelenül zsidó szokás volt.

A haftárára vonatkozó régi adatok a következők: I. Szombat és ünnepnap olvasnak.¹⁾ Sem egész könyveket, sem meghatározott sorrendben nem olvasnak. Sőt egyszerre a prófétai könyv különböző helyeiből lehet olvasni.²⁾ II. A tórából a fordítónak egyszerre csak *egy* verset olvasnak, a prófétából hármat.³⁾ III. A tórából 3—7 olvas, a prófétából csupán egy.⁴⁾ A maftir végzi az összes funkciókat: recitálja a semát, a tefillát és ő mondja a papi áldást.⁵⁾ IV. A tórából legalább 21 verset olvasnak, a prófétából csak 3-at. Ez legalább a tószifta egyszerű értelme és megfelel annak a szabálynak, hogy a tórából minden egyes 3 verset olvasson.⁶⁾ Ezt látjuk Lukács megbeszélte helyén (IV, 16—21), mely szerint Jézus 2 verset olvasott és akkor összehajtotta a prófétatekerceset és elkezdett prédikálni. Mindezek az eltérések a tóra-lekció szabályaitól azt tükröztetik, hogy a prófétai lektúra a szónoklásból sarjadt ki. Szombaton és ünnepnapon olvasnak, midőn a közönségnek ideje és hangulata van a szónoklás meghallgatására, nem pedig hétköznapokon. Az írástudó azon prófétai verseket válogatta, melyek a naphoz illettek, tehát több helyből is összeválogatta. A tóránál a szöveg a fő, tehát csak *egy* verset fordítanak egyszerre, a prófétánál a beszéd a fő, tehát legalább *hármat*. A tóránál a szöveg lévén a fő, *több* olvas, a prófétánál a beszéd, tehát csak *egy* olvas. Ugyanezért elég 3 vers is és nem kell 21, a szónoklást felette kiterjesztené.

¹⁾ Megilla IV. 2.

²⁾ Nincs prófétai könyv, melyet egészen olvasnának és az egyes könyvekből sem olvasnak a bibliában meghatározott sorrendjük szerint. IV. 4: מדרגין בנביא ואין מדרגין בכתובים.

³⁾ I. h. 4.

⁴⁾ Mindig csak a maftirról van szó.

⁵⁾ I. h. 5. Még azt az állapotot tükrözteti, midőn a kóhén volt az írástudó is.

⁶⁾ Tószifta Meg. IV. 18 (226, 23 Zuckerm): אין מפתירין בנביא יותר משהיה פתורין בנביא אחד היה פתורין של ארבעה ושל חמשה הרי זה קורא את כולו היה פתורין כגון כה אמר ה' היום נמכרם (Ézs. 52, 3) אחר כך יצאה מן הכתובים. A kommentátorok szerint a fordítónak való felolvasásáról van szó (b. Meg. 24 a alapján). Egyébiránt a mi szempontunkból ez majdnem egyre megy, mert a fordító is primitív írásmagyarázó és szónok.

A maftir lévén az írástudó vagyis a prédikátor, a legtiszteltebb férfi a gyülekezetben, ő végzi az összes istentiszteleti funkciókat. Ha feltesszük, hogy eredetileg csupán a prédikátor idézte a prófétai verseket, amelyek szónoki formájuknál és vigasztaló tartalmuknál fogva a nép lelkét megejtették, akkor értjük azt is, hogy némely haftáránk csupán egy-egy szó által függ össze a felolvasott tóra-szakasszal. A prédikátornak egy szó is elég volt, sőt meglepte vele hallgatóit. A szabadoosság a prófétai könyvek és szakaszai megválasztásában a prédikátor csapongására vall. A tények még elárulják a származást: az írásmagyarázó prófétai idézeteiből szűrődött le a prófétai lektúra. A vigasztaló szavakat hallani akarták akkor is, midőn írástudó, vagyis írásmagyarázó és szónok nem volt jelen. Mikor már meghonosodott a prófétai lektúra, a szónok az ősi szokáshoz híven vigasztalást nyújtott közönségének és prófétai szövegről prédikált. Ezt tette Jézus és ezt kérték Páltól. A megbeszélte helyen ugyanis az áll, hogy a zsinagóga előjárói azt kérdezték Pál és társaitól: tudtok-e vigasztaló (bátorító) szót az emberek számára. Pál tényleg az egyiptomi kivonulással, a mannával, szóval az Isten csodáival kezdi beszédjét.

Összefoglaljuk nézetünket. A prófétákból már a makkabeusok fellépése idején olvastak a gyülekezetben, talán előbb is. A prófétai kánon megállapítása szintén arra utal, hogy olvastak belőle; már pedig ez a makkabeusok kora előtt történt.¹⁾ A szokás régi volta mellett az is felhozható, hogy az apokrif könyveknek az istentiszteletnél való olvasását a mennyből juss elvesztése terhe alatt kellett megtiltani.²⁾ Igaz, hogy ezt Akiba (100 körül) mondta, de az összefüggés mutatja, hogy nem a tilalom származik tőle, az régebb volt, hanem csak az, hogy az ezen tilalom ellen vétőknek »nincs részük a jövő világban.« Ha pedig 100 előtt már apokrif könyveket is felolvastak — a súlyos büntetéssel való fenyegetőzés csak tényleges gyakorlat mellett érthető — akkor a prófétákból, emez imádatot, melylyel az evangéliumok a prófétai iratokat körülveszik, nem volna érthető, ha a nép ezeket az iratokat

¹⁾ Héber bibliakánon 13.

²⁾ I. m. 22. köv.

csak magánolvasásból és nem az istentiszteletből ismerte volna.

A prófétai könyvek olvasása az frásmagyarázat, vagyis a prédikációra megy vissza. A szónok *vigasztalással* bocsátotta el a népet, melyhez majdnem kizárólag prófétai helyeket kellett felhasználnia. A »vigasztalás« az első helyen állott. A töraszakaszokat is úgy osztották be, hogy a felolvasás vigasztaló mondattal vagy szóval végződjék. Ezt nem akarjuk itt bővebben fejtegetni, mindenki könnyen meggyőződhetik róla. A szónok szokását átvette a gyülekezet és felolvasatott az istentisztelet végén vigasztaló prófétai verseket. A szónoklat persze azután is megmaradt, de ha nem volt szónok, több prófétai verset olvastak.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

(Befejezés következik.)

ADATOK A PAKSI RABBIGYÜLÉSHEZ.

A múlt század első felének nagy reformmozgalmai, melyek Németországban oly nagy méreteket öltöttek, Magyarország zsidóságára is kihatással voltak.¹⁾ Alig hogy *Philippson* közzétette felhívását az »Allgemeine Zeitung des Judenthums« hasábjain (1844, január 15.), melyben az egyetemes rabbigyűlés egybehívását szorgalmazza, hogy ez foglaljon állást a reformkérdésekben, vajjon a reformok teljesen szakítsanak a zsidóság történeti hagyományával, vagy azokon épüljön föl a zsidóság megújodása, Magyarországon is hasonló törekvések mutatkoztak. Horovitz Pinkász, pápai rabbi, Paksra hívja össze a magyarországi rabbikat, hogy állást foglaljanak a reformtörekvések dolgában. A paksi rabbigyűlésre²⁾ és előkészületére nézve igen gyérek az adataink. Egyáltalában hazai zsidóságunk belső történetére nézve a XIX. század elején minden adat figyelmet érdemel, mely arra némi fényt derít.

¹⁾ Az egész reformmozgalomról beszámol most Philippson Márton vonzóna megírt munkája: »Neueste Geschichte des jüdischen Volkes.« Leipzig, 1907. A »Gesellschaft zur Förderung etc.« iratai közt.

²⁾ A gyűlés lefolyásáról l. Kohn Sámuel: »Kohn Schwerin Götz« című munkájának (Budapest, 1889) tizedik fejezetét. U. o. lásd az irodalmat.

Lövinger Dávid Czebi, nagymegyeri rabbi hagyatékában, mely birtokomban van, találtam két érdekes levelet, melyek történelmi szempontból figyelmet érdemelnek, és melyek híven tükröztetik vissza a magyar rabbiság nagy részének gondolkodását, amely azután a rabbigyűlésen kifejezésre is jutott. Lövinger Dávid Czebi tudományát és a rabbiszek betöltésére való hivatottságát Szófer Mózes és Krumbauból való Oppenheimer Simon, pesti dajjan¹⁾ bizonyítják egy 1835-ből keltett bizonyítványban. Szófer Mózes levelezői közt van. Élénk levelezést folytat a környék rabbijaival, kik sok halakhikus dologban kéri ki véleményét. Válolevek és más teljesszámú Béth-dint²⁾ követelő ügyekben *Frieden Pinkász* Löb, komáromi rabbi³⁾ és Stern Selomo, alistáli rabbi⁴⁾ képezett kollégiumot. Feltétlenül meghajolnak nagy talmudi tudása előtt. Szófer Mózes több levélben talmudi témát vitat meg vele és a legnagyobb tisztelet hangján érintkezik vele, a miről több birtokomban levő levél tanuskodik. Állandó korrespondense Friedennek és Sternnek, főleg több valólevél és házassági kérdésben. Több halakhikus és pilpulisztikus tartalma munkája maradt hátra. Ügyes héber stílista, a kor közkedveltségnek örvendő olvasmányai közül lefordítja Hufeland Makrobiotikáját.⁵⁾ Figyelemre méltó jelenség mindenesetre, hogy oly kis községben oly kiváló tekintély működik, és egyúttal érdekes, hogy sok kis községben a múlt század elején igen tudós férfiak végzik a rabbifunkciót, kik a talmudikus diszciplinákat kitűnően ismerték.

A paksi gyűlésre Frieden hívja Lövingert. A levél igazolja Kohn Sámuel⁶⁾ feltevését, miszerint a rabbigyűlés az ortodoxia egyoldalú megnyilatkozása leszen, amely könnyű szerrel elbánik a szabadelvűek törpe minoritásával. Frieden

¹⁾ שמואל קרומי - l. róla Büchler: »A zsidók története Budapesten.« 392. és köv. oldalakon.

²⁾ L. Bacher Vilmos: »Századunk első feléből«, (M. Zs. Sz. IX. és X. évf.) 94. számú levelezőjét. »Dávid Czebi Megyer«. Tulajdonomban több levél van, melyet Szófer Mózes Lövingerhez intézett.

³⁾ M. Zs. Sz. VII. 533, Bacher f. i. h. 369. sz.

⁴⁾ Azonos f. i. h. 387. számú korrespondenssel.

⁵⁾ Kéziratban birtokomban, valamint halakhikus tartalmú munkái.

⁶⁾ Kohn f. i. h. 95. old.

mint komáromi megyés rabbi a vármegye rabbijait előzetes tanácskozáásra hívta össze Komáromba, hogy kellő állást foglalhasson a gyűlésen. Löwinger levelében természetesen az ultra-ortodox álláspontot képviseli, a legesekélyebb reformtól is irtózik. A Philippon által megindított Allgemeine Zeitungot szeretné kitiltani a zsidó házakból, amely a mérsékelt reformnak volt szószólója. Álljon itt mindkét levél mint adalék a hazai zsidóság történetéhez:

Frieden levele.

בעה"י יום ד' כ"ב מנחם אב תר"ד לפ"ק.

שלמא רבה וחיי אריכי יולידהי, וחביבי הרב המאור הגדול החר"ק והבין משנתו קב וזך ונקי צדיק וגשנב מ"ו דוד הרש הלוי נ"י אב"ד דק"ק מעדיע"י. באתי עם הספר ליד מעב"ת כי הסכימו רוב רבנים הצדיקים במדינתנו לעשות אסיפה כי בעה"י גם בארצנו החל הצרעת ממארת אשר מקודם הי' מסוגרת כי קצת מהמון עמינו התאוו תאוה לכשמעו דברי הרבנים החדשים הוושבים באלנו ממרא אחי אשכנז הכופרים האומרים אין עול לבטל גדרים ואין מצוה לשמוע דברי סופרים כי נזירים אבותינו והכמנים הקדושים הל' הכבירו עלם עלינו בגדרים די לנו לשמור את משמרת ה' ככתוב בתורת משה וכנהגה אשר חשבו החטאים האלה להשבית את עם ה' מעבודת הקדושה אחי אחי? אך יען כי עדיין הוא עת לדבר בעבור שת"ל עדיין רבנים רובא דרובא בארצנו המה צדיקים ויראים וגם רוב המון קהל עמינו אף כי נהרס מעט הבין עוד תל רוב המניין עמודים באמונה שלימה ויראת ה' היא תניחם לכן הסכמנו יחד לבוא לעשות השתדלות להפיר עצת מרדסי הדת ואם לא יה' כח לנישם אמ' אקוה שיוציל האסיפה זו לעשות מעקה לבל יפול עוד הנפל ברשתם. ואתמול קבלתי מכתב מהני' דק"ק פאפא כי כבר השגנו תל עוז וישיין ממקום גבוה על האסיפה לכן אחובי יודי מעב"ת אם יש לאל ידו לבוא לאסיפה אי"ה שומן קבוע ליום ב' ג' ד' פ' תבא הסמך והב"ע אי"ה למקום אסיפה הוא בק"ק פאקש ימחול נא לכתוב לו לבא עב"ד ימחול מעב"ת רבנים בקומטטא עדי"ה אלול לבאן לקאמארן להגיד דעתו ועצתו כי גם לשאר רבנים בקומטטא (= Comitatus) דפה כתבתי כדברים האלה. אם אין לאל ידם ליטע לק"ק פאקש יבואו הנה להגיד דעתם כאשר קרוב לזרוא כי גם אנכי לא אוכל להיות באסיפה כי קבעתי מועד וזמן לנשיא בתי בבירה ת' באוקר הומים ע"כ דעתי לכתוב כתב הרשאה ועצתי לאסיפה ומאפס הפנאי אקצר ואסיים בברכות שים שלום לו עד עולם. הק' פנחס ליב פרידען חנה פק"ק קאמארן והנ"ל.

ק"ק קאמארן יע"א. ליד יודידי A czímen pecsét Frieden nevével és הרב המאור הגדול צדיק וגשנב מ"ו דוד הרש הלוי נ"י אב"ד בקהל מעדיע"י.

Löwinger válasza.

בעה"י יום ג' כ"ה מנחם תר"ד מעדיע"י יע"א.

רב שלום למר ולתורתו אשרי יולדתו ותורתו ה"ה הנאון המאור הגדול החר"ק בעל פיפיות תל תלפיות כב"ש מוה"ר פנחס ליב ש"י אב"ד ור"מ דק"ק קאמארן יע"א!

נ"ה הגיעני לענה וראש הראש משמועה הרעה הנוראה — סגנת הדיסת הדת כולו — ההמנא ליצול דמעות הודרתי ואשבה משומם. שמה החזקתי ואומר — אך זה היום אשר הזה החזה «וזהה עת צרה אשר לא נהיתה מהות נוי עד העת ההיא» — מהר ירחם ה' שארית עמו ויוגן יוציל דתנו — לתנו לנו אחרית ותקוה וישיב שבותינו ויקבץ נדחינו במהרה בימינו!

ועכ"ז נעכבתי מלכת למקום הוועד מכמה טעמים מהם מהמת חיסרון מ"ס להוצאת הדרך וכי"מ"ה הנאון שאל ממני לחות דעתי ועצתי גם אני! הנה יען כי רפו ידי ותשלוטני יגון עלי לבי דוי ואני משומם — ע"כ יהיו דברי מעטים.

אנא נפשי כתבתי יחבית. בכל נפשי ומועודי לקום בבית אדני אלהי העברים לעבדו לעולם עבודת עבד נאמן מאמין בכל העקרין וכל יסודי הדת שבידיו ע"פ התורה הקדושה אשר נתן ה' לנו בכתב וגם פירושה שבע"פ שנתנה למשה בסני. ועליהם ככל הדברים — שהראוהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שהסופרים עתידים לחדש וכו' וכל תקנתא דרבנן וכל נזירת חכמים מהכמי התלמוד והנאונים קלות והחמורות, כולה מידע"ה אחד ניהנו. — וצונו עליהם ית' וית' לאמר לא תסור מכל הדברים אשר יגידו לך וכיו' והורנו מורנו הרב של כל הגולה הדימכים בפירושו לפ' חלק וד"ל: אשר יגידו וגו' והו המקובל אצלם ב"ד מפי ב"ד והוא שיאמרו כך קיבלנו לכן אמר ית' אשר יגידו להם בזה אלא הגדה בלבד, שיגידו לך כמה שיהם יודיעם מה הקבלה עב"ל. ועדיין אנו מברכין אכל מצוה כאמרם ז"ל: והיכן צונו מלא תסור וגו' יגידו לך א"ע משאל אב"ק ויגדך וגו'. בתרווייהו מלת ההגדה דייקא להם: שהוראתו הגדה הקבלה שקבלו. — בכולם דבקה נפשי לשמור מאוד ולבלתי סור משום מצוה קלה ח"ו, וכל הרוחות שבעולם לא יווצונו מפסקי הש"ע שבידיו, שהרב בתנאותיו הוא הרב של כל בני הגולה כבר מקובל עלינו לפסוק כמותו ואפי' איזה מנהג ממהגני של ישראל קדושים היללה לו לבטל.

והנה דוים קמו חבלי רשעים החדשים מקרוב באו והפיסו על עבודתה והמצות לחלוק ולהפיר בין הדברים תורה שבכתב ותורה שבע"פ — רוצים לעקור עקרי הדת המקובלות כל נזירות ותקנות — תיפח נפשם חוצפא וסנא להם והעזו פניהם לכפור הכל — אלא שאי"א לזהות הכל הכתוב והמקובל — ע"כ יחזיקו בחרימית לטעון נגד המקובל ממש על דרך הכת הצדוקים והביתוסים וכמעשה הבותים הראשונים לשמור לעשות מצוה הכתובה בתורה בלבד כל הנמצא כתוב בספר תורת משה. — אוי לי כי נפצת חומותינו! ורבו המתפרצים והמתפרקים פורקי עול הדת והדת נתנה למרטט ולהרוס נזירת שמרא הוי בעה"י! — אוי לי אמני כי ילחתיני לעת צרה כואת! סגנת נפשות הכלל היא שאין גדולה הימנה

אחינו בני ישראל בעלי האסיפה חזקו ואמרו: למען השם ולמען הרחמים תשתדלו ותרכו תהבולו להפך עצת אויבנו מהרסנו ומהר יבינו מהר, נחליץ חושים בכל מאמץ כוחנו — הלא אף ערקתא דמסאני חייב ישראל למסור נפשו בשעת שמדא. וכי על הדין כל הדת בכלל — עזרו נה עזבו עצה נמירה החוק מן וצנה בעד הדת היהודית עשו משמרות למשמרת ונידו גדר חוק מאד במורשת שמדא ואירור וחיו" דרבנן דלית לי" אסותא על כל הבאים לחדש ולהחליף דתנו ולגרוע אויה מצוה יסוגו אחר כל מבקשי רעתנו אויבי נפשו יסכר פי שוטננו דוחו ולא יכלו קום ואהנו קמו ונתעורר ונהיה באמתנו. ומי יתן והיה יכולת בידנו להמנע מבית ישראל את מכתבי קורות העתי הנקרא יודענשהוס צייטונג מהמחבר פיליפואן ממאנדעבונג — הן הנה היו לבני ישראל למסור[מעל (ביה) ולהמיר דתו בכל מקומות תפוצתם בהיום הזה וכי הנה קול רגשת פועלי און בכל פרצותיהן לרוב באה מכל צד והטאתם כסדום הנדון כ"ב כפרהסא.

ואל שדי יתן לכם רחמים רבותנו בעלי האסיפה יחוק ידכם לעשות חיל לחוק בדקי בית ישראל ונבנתה הדת על תילה ובכל עמי האיץ נה" לשם ולהחילה. כ"ד המצפה להשוות ה' משתהוה מרחוק ומכרוע קידה מול הדר כבוד נאון ישראל מעבית ורביתנו בעלי האסיפה בכלל חיו" הק' דור הרש לעוונת.

Budapest.

DR. WEISZ MIKSA.

EGY ÁLLÍTÓLAGOS RASI-MONDA.

A Magyar-Zsidó Szemle tisztelt szerkesztője ezúttal azt a feladatot szánta nekem, hogy a folyóirat »tartalmát tartíksam«. Ennek a feladatnak talán meg fogok felelni, ha megvilágítok egy példát arról, miként keletkeznek, miként terjednek bizonyos tudományos feltevések.

A Rasi-jubileum alkalmából tartott felolvasások sorában talán a legvonzóbb az volt, amelyet Liber M. a párizsi Sociéte des Études Juives-ben tartott. Tárgyalta a Rasihoz fűződő mondai hagyományokat is. Többek közt azt is előadja, hogy élete vége felé Rasi, a monda szerint, Barcelonába utazott, fölkeresendő azt a jámbor embert, akit álomlátomása paradicsombeli társául jelölt meg. (Revue des Études Juives, L. kötet, 1905, Actes et conférences, p. XXXVI.) Ugyanezt az adatot megtalálni a nagy amerikai Jewish Encyclopediában (X, 325) és Liberre való utalással Wellesz Gyula monographiájában. (Rasi élete és működése. Budapest, 1906., p. 145, 191.)

Még erősebben megragadta a figyelmemet a szintén Rasi köré jegecedő »Rege a jó szomszédról« Heves Kornéltól az IMIT. 1907. Évkönyvében (242—251. l.).

Ezen rege szerint az ősz Parsandatha, Rasi, azt az égi biztatást nyeri, hogy örök üdvösség vár reá. De ennyivel be nem éri, tudni szeretné, ki lesz édenbeli szomszédja. Ez is értésére jut: a kordovai Nagdela lesz. Az ősz tudós rászánja magát a fárasztó útra Kordovába, hogy megismerje ezt a Nagdélát. Elbámul, elrémül, hogy hiú pompa, földi élvezetek közepett mily világi életet él ez a túlvilági társ. Ép nászra készül a ház, a palota. Nevelt fiának szándékszik Nagdela odaadni a saját leányát. Ekkor egy zokogó özvegyasszony Rasi jelenlétében járul a nagy úr elé; elpanaszolja, hogy az a férfit, akit Nagdela vejéül kiszemelt, jegyese volt az ő lányának és cserben hagyta a gazdagabb ara kedvéért. Nagdela megnyugtatta és igazságot tesz. Mikor a nászszertartás folyamán fellebbentik a menyasszony fátylát, nem Nagdélának, hanem az özvegyasszonynak a lánya tűnik elő alóla. Közámulat, meghatottság. Rasi most már méltónak találja Nagdélát, hogy a mennyekben a szomszédja legyen.

Ennek a regének alap gondolata, czélzata és indítékai egyaránt megkaptak. Alap gondolata közel jár a »המנה לנח בעי« monda-csoportjához, mely épen akkor foglalkoztatott.¹⁾ Másrészt főmotívumával a paradicsomi társról szóló legenda körébe vág, amelynek héber, arabs, latin, ó-francia, régi német, spanyol változatait gyűjtöttem. Most már négy nyoma a legendának elvezetett Rasihoz is. Buzgón, mohón utána jártam a négyszeres adat (Revue des Études Juives, Jewish Encyclopedia, magyar Rasi-monographia, IMIT Évkönyve) forrásának. Nos, ez a forrás meglehetősen zavaros. Ez a Rasi-monda nem a XII., hanem a XIX. században, nem Troyes-ban, hanem Prágában keletkezett a Sippurim első kötetében. (Prága,

¹⁾ Erről a mondacsoporthoz szóló dolgozatomban (az IMIT. 1908. Évkönyvében) bántó hiba csúszott. Mielőtt a maga helyén, az IMIT. legközelebbi évkönyvében helyreigazíthatom a tévedést, a legelső alkalommal itt teszem szövé. Ferid-eddin-Attar-t, a perzsák kiváló költőjét, zsidónak tüntettem fel. Mohamedán volt az istenadta, világeletemben. Az tévesztett meg, hogy a Mózesről és az együgyűen jámbor kőművesről szóló legendáját héber betűs perzsa nyelven őrizték meg zsidó honfitársai.

1858., p. 31.) Itt azt olvassuk, hogy Rasi Barcelonába (nem Kordovába) utazott, megismerendő Don Abraham ben Gersont, az igazságost (nem Nagdélát). Egyébként az elbeszélés főbb vonásai megegyeznek a jó szomszédról mesélt regével. Ennek az utazásnak mondai alapja, úgy látszik, a Salseleth hakkabalának egy állításában található, mely szerint Paduai R. Meir tanítványa állítólag azt beszélte: שבהיותי נולדו נתאכסן בבית יהודי חכם נביר וישיב ופרסם העני כספדו, hogy Rasi bolyongásában Spanyolországba ért és ott egy tudós hatalmas és gazdag zsidónak volt vendége. Ezzel a sovány mesebeli szállal fűzték Rasihoz azt a kész legendát, amely Kairuváni R. Nisszim XI. századi híres talmudtudós elbeszélés-gyűjteményének egyik nevezetessége. (Nisszim. Máaszijjoth, Velence, 1544., p. 59b—61a; Jellinek, Béth-hamidrás, V., 136—138.). Egy híres rabbi leendő paradicsombeli társául megismer egy mészárost, ki pogány rabságból kiváltott egy 12 éves zsidó lányt, felnevelte, fiával eljegyezte; a nász napján ott termett a menyasszony régebbi vőlegénye; a mészáros rábeszélésére fia lemond mátkájáról; a nászt megülik, csak-hogy a most érkezett régebbi jegyessel.

A XIX. és XII. századnak csakúgy megvan a magamondateremtő joga, mint az időszámításunk előtti évezredeknek. Csakhogy a XIX. századi mondák Napoleónhoz, Kossuth Lajoshoz, Rudolf trónörökshöz vagy a sadagorai csodarabbihoz fűződnek. Egy a XIX. században Prágában keletkezett és a XX. században Párizsban hagyományozott, Szolnokon tovább alakított Rasi-monda vét az ellen, amit Arany »epikai hitel«-képen követel.

A huszonkét betűs istennév.

A tetragrammaton mellett már a régi, biblia utáni irodalom ismerte a 12, 42 és 72 betűs istennevét.¹⁾ Raziél könyve nem érte be avval, hogy ezeknek rejtelseit föltárja, hanem hozzátoldott egy további titokzatos istennevét: a 22 betűset. A kabbala nem lehetett el egykönnyen oly istennév nélkül, amely ép annyi betűt számlált, mint a szent varázserővel fölruházott héber alphabéta.

¹⁾ L. Dr. Blau Lajos: Az ó-zsidó bűvészet. Budapest 1898, 104. és kk. ll.

Úgylátszik Paulus (Selig) Cassel (Messianische Stellen, p. 92) volt az első, aki a titkos tudománynak ezt a sajátos formuláját tudományosan megoldani igyekezett. Következőkép olvassa:

אֲנָחְתִּים פִּתְחִים פְּנֵימִיִּים ἄνακτες, Hephaistos és a min-
 dent megnyerő, rábeszélő Dionysios istenek.

M. Grunwald (Mittheilungen der Gesellschaft für
jüdische Volkskunde, V, Hamburg 1900, p. 51, 58, 71)
több más megfigyést ajánl:

Ἄναξ πιστήριον Διόνυσος vagy Anaxos, Hephaistos, Phos-
phoros (p. Hermes), Dionysos, vagy *Ἀνάκειται Διονύῳ πιστὰ*
εἶν, ἐπίσπειρος »Dionysost, az istenek hitére! megilleti
áldozat». Szellemek a badeni imakönyvtervezet megokolásában
(p. 35, 36) fölhozott ily olvasás:

Anax, Mephistos, Phosphoros, Dionysos. Szellemes, de merőben lehetetlen, mert a Mephistos név néhány századdal fiatalabb a XI. századi Raziélnél, mely a 22 betűs istennevet alkotta.

Dr. Bachar V. professzor joggal hibáztatja (Schwab: Vocabulaire de l'Angéologie-járól szóló bírálatában, Monatschrift 1898, p. 570), hogy az ily vad, kalandos névalkotásokban több értelmet keresnek, mint a mennyit alkotóik beléjük helyeztek. Kár is a tárgyalt kabbalisztikus formulában összefüggő mondatot keresnünk. Elég, ha minden szónak megvan a maga külön értelme. Anaktes (Anakes) és Dionysos olvasata körülbelül bizonyosnak vehető. הההה lehet akár Hephaestos, akár *ἡψιστος*, de legvalószínűbben *Πίστις*. A hátralevő הההה aligha több töltelékszóval, mely a 22 betűre való kiegészítéshez nélkülözhetetlen volt.

Jóval fontosabb és a liturgiai gyakorlatot is érinti az a kérdés, hogyan került ez a mindenesetre zsidótlan, nyilvánvalóan pogány formula a mi imarendünkbe és annak is egyik legjelentősebb pontjára, az ünnepkor a gyülekezetre mondott papi áldás, birkháth kohanim fohászkozásába.

Ennek a befecjöző imának, **יְיָ יֵי**-nek, mely a 22 betűs istennév köré »jegezedett« (ha ez az eljárás ugyan megérdemli ezt a tiszta képet), szerzője a XVII. századi **Natan b. Mózes Hannover Askenázi**, a kinek **שְׁעֵי צִי**-jából ez a **יֵי** belekerült főünnepi istentiszteletünkbe.

Ennek a föltünő és visszás ténynek magyarázata vilá-gossá lesz, ha a papi áldást megelőző, kísérő és követő imák eredetét kutatjuk.¹⁾

A papi áldásnak varázshatást, bajelhárítót, veszedeleműző erőtt tulajdonítottak. »Ha valaki álmában kardot lát, amely lábát vágja, menjen a templomba és hallgassa meg a papok áldását«, tanácsolja Bamidbar Rabba 11, 3. Általában, ha kétes jelentőségű álom nyugtalanít valakit, akkor a talmud, a palaestinaí csakúgy mint a babyloniai, azt tanácsolja, hogy a *papi áldás közben* egy megszabott szövegű imát mondjon, melynek az a rendeltetése, hogy a kedvező álmot megvalósítsa, a baljóslatút meggyógyítsa. (Bab. Ber. 55^b, jer. Ber. 9^a, 15.) Az V. században egy amóra ezt az imát mint teljesen ismeretlent adta elő társainak. A gáoni korban csak arra volt kötelező, akit ily álom gyötört. Jelenleg az ünnepi ima-rendnek szerves része az אֲשֵׁר יְיָ.

A titokzatos istenneveket már a tannák korában hozták viszonyba a papok áldásával. »Eredetileg — beszél egy borajta — a 12 betűs nevet mindenkinek hagyományozták; mióta az erkölcstelenek megsokasodtak, a papok közül csakis az erényesekkel közölték, ezek pedig halkan belesuttogták testvéreiknek, a többi papoknak zengő szavába. R. Tarfon elbeszéli, hogy anyai nagybátyját a papi magaslatra kísérve, fülét a főpap felé irányította és meghallotta, miként csúsztatta az istennevet testvéreinek, a többi papnak énekébe.«²⁾

A későbbi népbabona maguknak az áldásmondó papok-nak tulajdonított varázserőt.³⁾

Érthető tehát, hogy a kabbala egy titokzatos istennevet igyekezett belevinni a papi áldás liturgiájába. A שְׁעֵי צִיּוֹן most azon választás elé került, melyik istennév köré rakódjék le megszerkesztendő imája. A 42 és 72 betűs kissé hosszúnak látszhatott, de még אֲבֹתֵינוּ is, melyet a Szefer Raziél (24^a) a tetragrammaton 12 változatából, együttesen 48 betű-ből tett össze. Azért a 22 betűs istennév köré szötte szerze-ményét, amely valójában nem egyéb a népetymológiák, a

¹⁾ Erről az utánajárásmról a Revue des Études Juives legközelebb megjelenendő füzetében számolok be.

²⁾ Kiddusin 71^a, nem oly pontosan Numeri Rabba 11, 8.

³⁾ Grunwald: Mitteilungen. V, p. 26, 27.

notarikon-ok sorozatánál, melyeket részben olvasási hibák alapján kapott, a mennyiben a görög szavak végén levő s-t (o) állandóan ט-nek tekinti. Így lesz אֲבֹתֵינוּ-ból אֲבֹתֵינוּ, אֲבֹתֵינוּ, אֲבֹתֵינוּ, »sóhajtasom«, »a gáncstalannak«, azaz a gáncstalan Jákob ósátyának »sóhajtása«. אֲבֹתֵינוּ neki alkalmat ad אֲבֹתֵינוּ-ra, »a gáncstalan Jákob falat kenyerére«; אֲבֹתֵינוּ-nál אֲבֹתֵינוּ, József kitüntető ruhája jut eszébe; אֲבֹתֵינוּ-t már Raziél (45^a) אֲבֹתֵינוּ-nak két csodának magyarázza a talmudi מִצְוֹתֵינוּ mintájára.

A másodlagos, többé nem teremő, hanem magyarázó kabbalában egyáltalán igen tetemes része van a notarikon-nak, a népetymológiának, amint ezt egy külön példán is akar-juk mutatni.

Purah, a feledékenység szelleme.

A néphit mindenkép azon van, hogy az emlékezetet babonás eszközökkel erősítse és azért kifogyhatatlan a felejtés elleni orvosságok kieszelésében.¹⁾ A zsidóság, az Írás, a könyv, a tanulás népe annál keményebben küzdött a felejtés ellen. Ennek a küzdelemnek a liturgiában is hallik visszhangja. Mellőzve itt ennek az imának eltérő, a Sziddur Amram és Szefer Raziél (41^a)-ben megőrzött változatait, vegyük szem-ügyre a mi emlékkönyveink szövegét:

אֲנִי מִשְׁכַּח עֵלֶיךָ פֶּה שֶׁל שָׂחָה שְׂחָסֵר לֵב טָפֵשׁ מִמֶּנִּי וְחִפְלִי יְיָהּ
עַל מוֹרָא רַמְתָּ אֲרִימִים רִמְיָם מִמֶּנִּי וּמִסָּמָה

Ezután Jesaja 63, 3. mondandó el. »Megesketlek, Purah, felejtés szelleme, távolítsd el tőlem a dőre szívet és ejtsd magas hegyre.«

Csökkentve egy démon nevének betűit, a démon erejét is csökkentjük, üzzük. Ezt az eljárást a talmud is ajánlja is csökkentjük, üzzük. Ezt az eljárást a talmud is ajánlja ebben a formulában שְׁבִירֵי בִּירֵי רִירֵי יִירֵי (Peszachim 112^a, Aboda Zara 12^b). Némileg hasonló: אֲנִי וְלֹא תַהִים וְלֹא תַהִים (Berachoth 62^a). A Raziél egyetlenegy lapja (40^b) nem kevesebb mint 12 ily decrescendo-formulát ajánl, — egyéb példákban sincs hiány.

אֲרִימִים, melyet Perles József (Etymologische Studien, 78) Hermes vagy Ormuzd-ra, Schwab (Vocabulaire etc., 74) Armi-

¹⁾ L. Goldziher cikkét, Berliner-Festschrift, Frankfurt a/M, 1903. p. 131.

nius- vagy Remus-ra magyaráz, kiváltképp alkalmas ily betűcsökkentésre, most az egyik ily leszállított betűcsoport רמ"ס hasonló רמ"ס-ra, a hová a balga szívet ejteni kell, a másik רמ"ס pedig éppen ezt a csökkenést, összeolvadást jelöli.

De ki és mi ez a Purah? Ezt a szellemet a Szentírásból fődözték föl. Nem értették meg az ארמ"ס szót. Az egész Szentírásban nincs szó, mely betűálladéka szerint hasonlóbb volna hozzá, mint a Jesaja 63, 3-beli ארמ"ס, mely a Concordantiák tanúsága szerint csak ezen az egyetlen helyen fordul elő. ארמ"ס-ben ארמ"ס-t látták, és a Jesaja-beli verset következőképp értelmezték: Eltapostam Puráht, minden segítség nélkül, eltapostam, elgázoltam őt és Armimast indulatomban.

Purah tehát sem a világosság anyala, sem a sötétség démonja, tisztán notarikon-nak, népetymológiának szülöttje.

Budapest.

DR. HELLER BERNÁT.

GANS DÁVID ÉS TYCHO DE BRAHE.

A M. Zs. Sz. jelen évfolyamának 99-ik lapján a Szerkesztő kétségbe vonja, hogy Gans Dávid, a Czemach Dávid szerzője, személyes érintkezésben állott a világhírű dán csillagászhoz, mivel — szerinte — nem voltak kortársak.

Ezen szerkesztői megjegyzés csak elnézésen alapulhat. Ők annyira kortársak voltak, hogy alig volt köztük 2—3 évnyi különbség. Mindkettő a XVI-ik század negyvenes éveiben született. T. de Brahe, miután dúsgazdag apai örökséget tudományos kutatásaira teljesen elköltötte, kénytelen volt elfogadni II. Rudolf császár kecségtető meghívását, ki neki teljes ellátáson kívül 3000 arany forint évi fizetést — hallatlan díjazás abban az időben — ajánlott fel. 1599-ben költözött be a prágai csillagvizsgálótoronyba, hol Gans Dávid tanítványává szegődött.

Az bizonyos, hogy Gans már jóval előbb kezdte csillagászati tanulmányait, hiszen — saját állítása szerint — rabbija, R. Mose Isserles ösztönzésére fordult ezen tudományokhoz, a nagy rabbi pedig 1573-ban, tehát 26 évvel Brahe odaérkezése előtt már meghalt.

Mindamellett Gans Dávidot teljesen Brahe tanítványának kell tartanunk. Teljesen annak álláspontját foglalja el

ezirányú főművében a »Nechmad ve-naim«-ban.¹⁾ Mint mester, úgy Gans sem képes elhatározni magát arra, hogy Copernicus világnézetét elfogadja s így a régi és az új álláspont között ingadozik. Ezen ugyan nem fogunk csodálkozni, ha megmondjuk, hogy a XVI-ik század folyamán, de sőt egészen Newton föllépéséig Copernicus elmélete nem volt képes a tudományos világban uralomra jutni. Galilei is kénytelen volt a föld forgásáról szóló tant szóban és írásban megtagadni, ami történeti tény, míg ellenben az e pur si muove-ról szóló elbeszélés csak mese.

Gans Dávid teljes elragadtatással beszél Copernicusról, őt minden idők egyik legnagyobb emberének nevezi, de azért mégis azt állítja, hogy Ptolemeus elmélete örök időkre szól.

T. de Brahehez a legbensőbb viszony fűzte. Ez őt mindjárt Prágába érkezése után adeptusai közé fogadta, ami nagy dolog, mert a mester egyszerre csupán hat tanítványt bocsájtott magához. Együtt dolgozott vele a csillagvizsgálótoronyban és heteken keresztül nem távozott oldala mellől. Fölszólítására Gans lefordította számára héberből németre Izsák ibn Szidnek nagyhírű művét, az u. n. Alfonsó-i táblázatokat, mit a mester csodálattal olvasott.

Kepplert kétségtelenül jól ismerte Gans, hiszen együtt dolgozott vele De Brahe oldalán. Csakhogy Keppler, ki magát Copernicus advocatusának szerette nevezni, ha meg is volt már akkor győződve a copernicuszi világnézet igazáról, egyelőre a mester kívánságára bölcsen hallgatott és jöpenézért szorgalmasan dolgozott, mint mathematicus De Brahe csillagászati tábláin. Különben is — mint jól tudjuk, — ez állandó pénzzavarban szenvedő tudós később is megtagadta meggyőződését anyagi érdekekért. Így hát nem csoda, ha Gansra nagyobb befolyással volt Brahe, mint Keppler.

Végül még néhány szót arról, mikor írta meg Gans a Nechmad ve-naim cz. művet.

Az 1743-ban megjelent kiadásban a mű végére az 1613 (5373) év van odaillesztve. Ezen megjegyzést apokryphnak kell tartanunk. Brahe 1601-ben már meghalt és Gans ezen

¹⁾ E művet csak 130 évvel a szerző halála után, 1743 nyomatta ki Joel aussterlitzi rabbi Hess B. halberstadti lakos költségén Jesnitzben.

művében állandóan mint még élő emberről beszél róla, sőt Brahe Prágába való érkezéséről és kutatásairól, mint legújabb eseményről szól műve befejezésében. Kepplert nem is említi, mert mint tudjuk, Brahe életében ez csak egyszerű mathematicus volt annak oldala mellett, de föltétlenül megemlékezett volna róla, ha csakugyan 1613-ban írta volna művét. Keppler hatása tehát csakis ezen művének befejezése után kezdődhetett. Így hát a Nechmad ve-naim befejezése éveül 1600-ik évet kell fölvennünk. Az 1613-ik év a könyv végén Gans Dávid halálózási évét akarja jelteni.

Gans a nagynevű zsidó csillagászok méltó utódja volt, ő azonban hitsorsosai között, kik történeti munkáját annyira amennyire szívesen fogadták, klasszikus héberséggel megírt csillagászati műveivel nem tudott iskolát teremteni.

Losoncz.

DR. VAJDA BÉLA.

VOLT-E BÉTH-SEAN VALAMIKOR ZSIDÓ VÁROS?

Megillath Taanith, melynek a kritika kétségbevonhatatlan históriai értéket tulajdonít, azt írja a 3. fejezetben בְּשָׁנִי בִּיה וּבִשְׁנָה עֶשֶׂר בִּיה נָלַו אִישׁ בֵּית שֵׁן וְאִישׁ בִּקְתָּה וְאִישׁ בִּקְתָּה. Szíván hó 15. és 16. napján kiűzetek a (pogány) lakosok Béth-Seanból és a völgyből.¹⁾ Mindenesetre feltűnő, hogy míg a szakasz szíván 17-ével kezdődik, a 15. és 16. nap eseményeit csak utólagosan közli. Lehetséges azonban, hogy az első számmal nyomtatási hiba csúszott be. De ez még semmiesetre sem szolgáltathat alapot arra, hogy magát az eseményt kétségbe vonjuk.

Viszont azonban egy más hely veszélyezteteti ezen adat hitelességét. I. Makkb. 5., 52. és 53. ugyanis a következőkről értesít: »Átmentek a Jordánon a Béth-Sean előtti völgybe, Juda meg összegyűjtötte az elmaradottakat és bátorította a népet az egész úton, míg Juda országába érkeztek.«

Tehát a lakosok kiűzésének még nyomát sem látjuk itt. Ha ez a hallgatás jogosult kételkedést ébreszt bennünk a Megillath Taanith elbeszélésének valódisága ellen, akkor annyival inkább ráczáfol e tudósításra az, amit II. Makkb. 12., 29—30-ban olvasunk: »Onnan felkerekedvén, tovább vonult

az a skythák városa felé . . . Minthogy azonban az ott lakó zsidók biztosították arról, hogy a lakosok¹⁾ a legnagyobb jóindulattal viseltetnek irántuk . . . köszönetet mondtak nekik.« A skytha város alatt, amelyről itt szó van, rendesen a későbbi Skythopolist értik, amely később a Dekapolis-hoz tartozott. Skythopolis pedig tudvalevőleg ami Béth-Seanunk. Juda Makkabi tehát nemcsak hogy nem űzte ki annak lakóit, hanem még köszönetet mondott nekik a zsidók iránt tanúsított jóindulatukért.

Ennek a tudósításnak alapján olvashatjuk a Baedekerben Palestina und Syrien 194. old. »még sem lett soha zsidó város«.

Semmiesetre sem helyes feltételezni, hogy a M. Taanith értesítése légből kapott. Más részről pedig legalább a II. Makkab. adata határozottan ellentmondó. Hogy értendő hát ez az ellentmondás?

Estori ha-Pharchi, kinek lakóhelye Béth-Sean volt, a תַּלְמוּדוֹתֵינוּ-ban talmudelőtti és talmudutáni forrásokból világosan és tisztán kimutatja, hogy Béth-Sean már a legrégibb időtől fogva zsidó város volt. Avagy talán csak a templom elpusztulása után lett volna azzá?

Ha azonban közelebbről vesszük szemügy alá a dolgot, akkor könnyen meggyőződhetünk arról, hogy ami ellenmondásunk forrása félreértésen alapszik. Én ugyanis azt hiszem, hogy a »skythák városa« nem vonatkoztatható Skythopolisra. Feltevésemet a következő tényekkel bizonyítom be. Oechler, Die Ortschaften und Grenzen Galiläas nach Josephus. Leipzig, 1905, 45. oldalon ezt írja: »Σκυθοπολις μεγίστη . . . muss auch nach seinem Wohlstand zu schliessen, ein sehr grosses Gebiet gehabt haben²⁾ und wir werden wohl nicht irren, wenn wir annehmen, dass die östliche Seite des Dreiecks der Ebene Jesreel mit den Orten Neim Sölem Zer'ims damals zu Skythopolis gehörte.«

Kétségenkívüli az a megfigyelésem, hogy בקְתָּה alatt ami helyünkön ez a völgy értendő. Ezzel önmagától eloszlik az ellenmondás. Lehet ugyan, hogy a »skythák egyik városa«

¹⁾ Lásd a magyarázatot hozzá kiadásainkban.

¹⁾ A Meg. Taan. magyarázata épp az ellenkezőt mondja.

²⁾ Hasonlóan találjuk: Estori 7. fejezet.

békésen élt a zsidókkal és ezért meg is kímélték. De ebből még sehogysem következik, hogy mind a négy város a zsidókkal tartott. Ezeket, élükön Béth-Seannal Juda Makkabi elfoglalta és pogány lakosait kiűzte.

Hogy az első Makkb. az eseményekről semmit sem közöl, az esetleg úgy magyarázható, hogy a kérdéses rész kiesett; s erre utal az 53. vers: És Juda összegyűjtötte (miért gyűjtötte össze?) az elmaradottakat.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

ÚJABB PÓTLÁSOK.

Igaza van a jelen XXV. évfolyam 85. lapján foglalt azon felszólamlásnak, mely szerint néhai Heller Hirsch óbudai rabbi 5595 tisri 25-én, kedden, 1834 október 28-án hűnyt el és nem ahogy azt én közlöm a múlt évi 339—15. lapon: 5592 veadar 18-án, 1832 márczius 20-án. De hát kire, mire vonatkozik ezen kifogásolt nap? Az öt sorral feljebb említett Szórl-ra, aki a 340—16 idézett חיים השרות szerint akkor hűnyt el. Cédulákra előjegyzett adataim egy cédulájának csuszamlása folytán érte tollamat ezen baleset és azért is, mert Heller Hirsch ז"ל elhűnyta napját, mint az 1907. évi 42. lapon ismertetett sírkövén közöltet nem jegyeztem fel külön.

Minthogy pedig a múlt évi 343—19. lapon foglalt adalékaim utolsóelőtti kikezdésében, nem törődve a fides penes auctorem, hangsúlyoztam azt, »miserint perczig sem ámitok senkit avval, hogy adalékaim tökéletesek; azok csak lelkiismeretesen pontosak és bőségesek«, annál fogva ezennel minden egyes netán kimutattatni fogott keltezési hibám után egy-egy cs. és kir. aranynak mint poenálénak kifizetésére kötelezem magamat és pedig a budapesti rabbiképző ישיבה segélyegylete javára.

A múlt évi 346—22. lapon említett reb Dovid Lákenbach az idén, 1908 január 6-án hűnyt el. A folyó évi 84. lapon említett rabbi, Friedmann Bunem pedig Szentestről Morvaországba került Triesch-be, innen Grác-ba és emin-negy egyleti zsinagógához Berlinbe, ahol meghalt.

Budapest.

VADÁSZ EDE.

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZÓLAMOK.

מזל טוב = *Mázl tav.* — Szórol szóra fordítva azt jelenti »jó csillagzat«, átvitt értelemben azt: »jó szerencse«. A csillag כוכב mint heraldikai alakzat a szerencse és dicsőség jelképe. Az északamerikai Egyesült-Államok (U. S. A.) zászlaján a csillagok száma, valahányszor egy territorium állammá alakul, egygyel szaporodik; pénzein az ős államok számának megfelelőleg 13 csillagot olvashatni. — A csillagzatok vagyis álló-csillagok konstellációijából eredő képek az astrológia idejében nagy szerepet játszottak, különösen azok, melyek az ember születésekor állottak be. Astrologice a hold 28 házáat, vagyis az ekliptikának a föld ezen »darabontja« által egy hó alatt elfoglalt szakaszát is a csillagzatok közé sorolták.

Jób könyvében, a világirodalom legrégibb tankölteményében, ennek XXXVIII. fejezete 31. és 32. verseiben, az Örökkévalótól Jóbbhoz intézett következő négy kérdésben: »Megkötöd-e a Fiastyúknak (בינה) kötelékeit, vagy megoldod-e Orion (בִּינִי) pórázait; kihozod-e a csillagzatokat idején, és a Gönczölszekeret (שֵׁשׁ) fiaival együtt vezeted-e?« három csillagzat neve fordul elő. Most már akár Mósét akár Jechezkel prófétát fogadjuk el a »soha sem létezett és meg nem teremtetett Jób« könyve szerzőjének a fennevezett csillagzatok neveit őseink már 3300, illetve 2300 évvel ezelőtt ismerték. Izrael egyik legvégtesebb csillaga Hadrianus római császár idejében ragyogott Bar Kochbának dicső, de szerencsétlen szabadság harczakor. A tannák egyik legnagyobbika, Akiba, a zsidó felkelők ezen vezérében vélte feltalálni teljesülését Bileam (Numeri XXIV. 17.) azon jóvendülésének, mely szerint »fölkel egy csillag

(יכב) Jákóbból», csatlakozott hozzá és tekintélye teljes súlyával támogatta őt, de hiába: Bethar elestével Izrael csillaga végleg elhomályosult. Nemzetünknek az ekkor kezdődő diasporája alatt mai napig többé sem a pusztá felhő- vagy tűzszlopa, sem bármelyes égi tünemények, hanem csakis a szent tóra és erkölceinek őseje és úgy implicite az egységes egyetlen Isten gondviselésében való hite és bizalma képezték és nyújtják egyetlen vezércsillagát. Zsoltárainkban a nap tizenkétszer, a hold kilencszer, a csillagok ötször fordulnak elő. De jerünk valamivel errébb! Magyarországnak a prágai Hradsinon székelő királya Rudolf, korának legnagyobb csillagászai az udvaránál tartozkodó Tycho de Brahe és Kepler János mellé felhivatja magához Löwe ben Bezelel-t (Hajhe reb Lébet), hogy ez neki az ő horoszkópjából jósoljon. Kortársának, Wallensteinnek, a friedlandi hercegnek udvaránál vagy táborában Séninek az ő asztrológusának sohasem szabad hiányozni; mert nem lehessen tudni, mikor kell horoszkópot állítania a csillagokat minden vállalkozása megkezdése előtt megkérdeztetgető parancsnokának. De jerünk valamivel még errébb! Mikor a Bach-korszak homálya legsötétebben borult hazánkra, 1855-ben, akkor Arany János az ő Zách Klára című költeményét következőleg fejezi be:

Rossz időket érünk,
Rossz csillagok járnak;
Isten ója nagy csapástól,
Mi magyar hazánkat! —

Tizenkét évvel ezután, 1867 június 8-án, Erzsébet ausztriai császárné — a koronázási érmeke reverzoldalán olvasható vőfélyes magyarságú legendája szerint — »boldogító csillagzat örömárjai közt« (fausto sidere laeta) magyar királynévá koronáztatott.

A jó csillagzat ellentéte a rossz csillagzat, a »slimm-mázl«, a balszerencse, a pech. — A fentiek értelmében szerencsét jelentő »mázl« szó a jargonban gyakoribb az átvitt értelmében ugyanazt jelentő »kajchav« szónál, melynek létezését (er hat e güten kajchav) vagy hiányát (er hat kán güten kajchav) állítják. Mihelyst azonban a jövő, a kívánt, az óhajtott szerencse forog fenn, akkor azt a »mázl« szóval fejezzük ki. Valakinek gratulálva nem kajchav tav-ot, hanem mázl tav-ot

kivánunk neki. Ha két zsidó valami üzletet köt, szerződésre lép, mázl tav-ot vagy mázl ün bróche-t (szerencsét és áldást) kíván egymásnak. Ha eljegyzéskor = tnoim srájb-n kor a házasság preliminárei megállapítottak, véglegénynek, menyasszonynak, nászoknak mázl tav-val gratulálunk. Minthogy pedig a mázl-tav kívánságok közé egy contra iettatorium = ájin horá a padlóhoz vágott többé-kevésbé értékes kerámikumnak csörrenése is vegyül; annál fogva most már megfordítva minden olyan kárt, mely valamely hasznos tárgynak, ablaknak, edénynek eltörése alkalmával acustice jelentkezik, szintén mázl tav-val szoktak persze gúnyosan üdvözölni. Száz szónak is egy a vége, vagyis valahányszor zsidó zsidónak gratulál — kivéve a rajs hásónó-kor szokásos kszíve váchászime kívánságokat és a bizonyos esetekben szokásos jejásr-kajch kívánságokat, mely utóbbiak azonban nem is gratulációk — mindannyiszor a mázl tav járja.

Befejezésül még csak ennyit: A chósizid-oknál már régebben, legujabban orthodox zsidó körökben is a mázl tav oly alkalomkor is divatossá vált, melyhez örvendetes momentum épenséggel nem fűződik. Ezen körökben a jórczeitjuk-kor kádist mondóknak, amint az utolsó kadjuk elhangzott, mázl tav-ot kívángatnak és tőlük, ha jobb lakomát nem is, de legalább is mézeskalácsos és pálinkával való megvendégeltetést várnak el. Ezen első benyomásra idéten mázl tav-nak indokolásul következőleg okoskodnak. Nyilvánvaló, hogy azon napon, amikor valakinek kadsira kötelező halottja volt, rá nézve rossz csillagok jártak; helyén való tehát, hogy azon napnak évfordulójakor jó csillagot, mázl tav-ot kívánjanak neki.

Szabadjon jelen czikkecskémet befejeznem nekem is Rabbi Jehudának, a Nőszínak a talmudban (Ros Hasona 25a) közölt következő áldással: סמן טוב ומול טוב יהא לו וכל ישראל אמין.

Budapest.

VADÁSZ EDE.

IRODALOM.

IRODALMI SZEMLE.

Revista Israelita című lap indult meg Bukarestben, melynek szerkesztője dr. Beck M., magyar származású bukaresti rabbi, ki folyóiratunknak is régi kitűnő munkatársa. Régi hasoncímű lapját, a mely hét évi pályafutás után a mostoha közviszonyok miatt 1892-ben megszűnt, újította fel és ugyanezért II. sorozatnak nevezi. A programczikkéből, már amennyire az oláh nyelvet értjük, azt vesszük ki, hogy a *Revista* a 200.000 román zsidó politikai és társadalmi organuma kíván lenni és hogy a czionizmus és territorializmus eszméivel rokonszenvez, anélkül hogy azokkal azonosítaná magát. Az első nagyobb közlemény az antisemitizmus elméletét bonczolja, a második pedig Zangwill territoriális akcióját ismerteti. Dr. Beck a román zsidóság kipróbált vezérférfia és bizonyos, hogy hirlapilag is méltó módon fogja képviselni. Kívánjuk, hogy sikeresen is.

*

Az amerikaiak vállalkozó szelleme a Jewish Encyclopedia pedján kívül még egy nagy zsidó irodalmi alkotást hozott létre, melyről nálunk alig tudnak. Ez a babylóniai talmudnak új szövegkiadása és angol fordítása. Mindkettő a sokat hányatott, Bécsben és Budapesten is ismert és immár elhunyt Rodkinson M. L. héber író műve. Címe »The New Edition of the Babylonian Talmud English Translation Original Text. Edited, Formulated, Punctuated and Translated«. Füzetekben jelent meg több éven át, 1895 óta, és több mint egy évtizede, hogy szerző a Ros Hasána kötettel bennünket is megtisztelt.

Sok viszontagság után a mű 1903-ban befejezést nyert és most Boston (azelőtt New-York) városában a »New Talmud Publishing Company« cég terjeszti. Az egész tíz kötetből áll, melynek 240 korona az ára. Rodkinson rövidítette a szöveget, hogy az összefüggés a laikus olvasó előtt meg ne szakadjon. Mintegy bevezetésül két kötetben megírta R. utólag a talmud történetét (History of the Talmud). E pár sorral csupán a külső tényeket akartuk regisztrálni, anélkül hogy a mű méltatásába bocsátkoznánk. Nem érdektelen, hogy vagy száz nyilvános könyvtár és több száz magánember vásárolta meg ezt az angol talmudot. Majdnem valamennyi Amerikában. Nem hisszük, hogy a Goldschmied-féle német talmudfordításból ennyi példány kelt volna el. Európában sűrűn idézgetik a nemzsidók a talmudot, de meg nem veszik. Úgy is tudják, mi áll benne, minek olvassák?

*

Wertheimer S. A. pozsonyi származású jeruzsálemi tudós, ki már több kisebb irattal gazdagította irodalmunkat, az imént a kairói genizából származó kéziratból kiadta Szaadja gáon jegyzeteit Berákhóth traktátusra ברכות על מסכת ברכות (Jeruzsálem, 1908.). Nem kommentár, hanem egyes megjegyzések, többnyire szómagyarázatok arab nyelven, melyeket a kiadó héberre fordít és magyarázatokkal lát el. Minthogy más kézirat nincs és ez az irat eddig nem volt ismeretes, W. bizonyítékokat hoz, hogy a szerző csakugyan Szaadja. Feltűnő azonban, hogy némely elemi megjegyzések is akadnak benne és hogy a kiváló gáon ily rövid kommentárt készített. Kétségtelenül más észrevételei is voltak. Nem tartjuk tehát kizártnak, hogy ez az összeállítás csupán kivonat Sz. פירוש-éből. Vagy pedig valamely tanítványa készítette Sz. előadásai nyomán. Az egész az elemi talmudoktatásra emlékeztet és ugyanezért mindkét feltevés lehetséges. Az iratban néhány új magyarázat is akad; több helyen pedig igazabb névasatot ad. Erdemes kis irat, melyet a szerző (Jeruzsálem) 2 frankért árusít. Szerzőt és iratát melegen ajánljuk olvasóinknak.

*

Már említettük (XXIV. 272.), hogy a Friedländer által kiadott Jerusalmi (Chullin és Bekhóróth) hitelessége ellen kételemek merültek fel. Dr. Ritter rotterdami főrabbi az orth. *Israelit* (Frankfurt) és Ratner B. vilnai magántudós a cionista *Haolam* 1907. évfolyamában a hamisítást nyíltan hirdették és argumentumokkal támogatták. Minden oldalról az eredeti régi kézirat felmutatását sürgették, de F. az ígért egy lapot sem fényképezett, hanem a szatmári orth. rabbi levelével pótolja. De hát a jeles orth. rabbi szefard írást talán olvasni sem tud, különben sem illetékes régi kéziratok megítélésére. Ezen okoknál fogva semmi jelentőség sem tulajdonítható *Rosenberg Ábr.* «שלשה פרשני ישראל» *cz.* iratának (*Szinyérváralja*, 1908.), melyben a tanítvány mesterét megvédi. Pamfletnél egyébnek nem mondható. Az ígért folytatás helyett a kézirat egy-két lapjának facsimilejét várjuk.

*

Dänhardt Oszkár nagyjelentőségű gyűjteményt indított meg e címen: »Naturesagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden«, melyből az első kötet »Sagen zum Alten Testament« éppen most jelent meg (*Leipzig—Berlin* 1907.). A bevezetésben D. általános reflexiókat ad a mythus, monda és mese mivoltáról (Mythen, Sagen [Märchen], Fabeln) és kétféle természetmagyarázó mondat állapít meg. Az első az, melynek eredeti célja a természet jelenségeinek a megmagyarázása, a másik pedig az, amely más célból lett költve és csak utólag lett a természet magyarázására applikálva.

D. gyűjteményével az emberi szellem történetének akar anyaggal szolgálni: a természetmonda, a néppszichológia és a vallástörténet jelentős anyaga. A szép kiállítású, gazdag tartalmú kötet 17 fejezetben, melyek közül a nagyobb rész számos pontra oszlik, a teremtés, az ember teremtése és így tovább, Mózes, Józua, Dávid és Salamon köré csoportosuló mondatokat nyújtja. A monda kedvelt hőse Salamon király. A mondák jórésze természetesen zsidó forrásból ered (midras, talmud stb.). A főcélon kívül ez a gyűjtemény azt is mutatja, hogy a biblia mennyire foglalkoztatta az ó- és újkor népeket és hogy a zsidó mondák mily távoli világokba hatoltak el.

*

Schürer E. alapvető munkájából: »Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi«, a második kötet 4. kiadásban jelent meg (*Leipzig*, 1907.), amely több helyen bővítve lett. Ezek főleg a következő pontokra vonatkoznak: a hellenizmus Idumäában 200 körül ante (4—7.), sémi és görög kultuszok Batanäában és Auranitisben (43—46.), hellenista mondák palesztinai városok alapításáról (55—56.), állat- és emberképek a zsidóknál (65—66.), görög árúk importálása Palesztinában a VII. század óta ante (68—71.), Gerasa városa története (180—189.), a szanhedri-ről (246—7.), idegen befolyás a zsidóságra (413—4.), a prosboltörvény (428.), zsinagógák Egyiptomban 300 ante óta (500) stb. A toldások és változtatások jórészt az új ásatásokon és az általuk napfényre került papyruszokon alapulnak. A kiváló érdeklődés jele, hogy 8 év múlva új kiadás vált szükségessé.

*

Neumark Dávid, a cincinnatii »Hebrew Union College« imént megválasztott tanára, már évek óta foglalkozik a zsidó dogmák és a zsidó vallásbölcsezet történetével. Mindkét körből több értekezést, kész héber dogmatörténetéből héber kivonatot tett közzé. Terveiről nekünk is beszélt, de azért mégis meglepetés számba megy az a szépen kiállított, 613 lapra terjedő kötet, melynek címe: »Geschichte der jüdischen Philosophie nach Problemen dargestellt«. I. Band. Erstes und zweites Buch. (*Berlin*, 1907.) Csupán lapozgattunk benne, ítéletre a középkori filozófiában különben sem lévén kompetensek, amely okból a kéziratos héber mű olvasására sem vállalkozhattunk. De benyomásunk szerint kiváló alkotással állunk szemben. Neumark helyesen beszél röviden bölcsezetről és nem vallásbölcsezetről, mert akkor — részben ma is — az volt a bölcsezet. A bevezetőkönyv a legrégibb (bibliai) korról indul meg és végigmegy a talmudon stb., ami szintén helyeslendő, már csak azért is, mert a középkor zsidó bölcsezei szintén ezekből indultak ki. Mint a címlapon jelezve van, N. problémák szerint tárgyalja a történetet. A jelen kötet a bevezetés után a második könyvben (nyolcz lesz) az anyag és alak problémáját tárgyalja. Talán akad olvasóink közt, ki referálásra vállalkozik.

*

Güdemann M. »Jüdische Apologetik« (Glogau, 1906.), a »Grundriss der Gesamtwissenschaft des Judentums« cz. gyűjteményt méltóan vezette be. A bevezetésben vizsgálat alá veszi a német protestáns, úgynevezett tudományos theológia alaptételeit, melyekből kiindulva, ez a zsidó vallást kritizálja. G. művének formája szellemes, lényege igaz. A nagy véleményszabadság mellett, mely korunkban szerte uralkodik, a zsidó a támadásokat csak visszaverheti, az ellenfél táborába nem csaphat át. Jaj a gyengéknek, de jaj a hatalmasoknak is, nem hallják a kritika szavát. Itt-ott G. mégsem kerülheti el, hogy némely történelmi igazságot oda ne mondjon. A mű általános bevezetés után (VIII—XX.) hat fejezetben csoportosítja az összes problémákat és szellemes formában, mély gondolkozással és alapos tudással domborítja ki az izraelita vallás igazait. Tartalmát nem részletezzük, mert ezt a művet, amilyen a zsidó irodalomban még nem volt, mindenkinek el kell olvasni. Alapossága mellett is a művelt nagyközönséget tartja szem előtt; szükséges volna oly apológia, amely az összes kérdéseket teljes tudományos apparátussal tisztán szakszempontból tárgyalná. Ily szakmunkától talán nem vennék zokon, ha az uralkodó vallásokról véleményt kockáztatna. Talán.

*

A zsidó közmondásokat és szólamokat 412 lapos (328 + 84) gyönyörűen kiállított vaskos kötetben állítja össze Bernstein Ignác (Jüdische Sprichwörter und Redensarten gesammelt und erklärt, Warschau, 1908.). B. már évtizedek óta gyűjti az anyagot és először 1888. és 1889-ben tett közzé 2056 közmondást, melyek Spektor »Hausfreund« cz. évkönyvéből külön is levonattak. Ez okból B. jelen gyűjteményét második kiadásnak és mivelhogy az anyag majdnem megkétszereződött (3993 szám), jogosan bővítettnek nevezi. A közmondásokat a nép szájáról leste el, de irodalmi forrásokat is használt. Szemlénket is kérte, de talán nem használhatta ki eléggé a tekintélyes gyűjteményt. Helyesen héber betűkkel pontozva és külön latin betűkkel átírva adja az egyes mondásokat és szükség esetén magyarázattal is ellátja. Az elrendezés a főfogalmak szerint történt, az első *obbeizern* (kiboszszankodik) és az utolsó *tiso-beón*. A kettő zárja be a zsidó sorsát. Külön index könnyíti meg a keresést és külön szótár a megértést. E gazdag gyűjtemény szolid anyagot szolgáltat a zsidó

néplelek és népszellem tanulmányozására. Nincs nép, melynek szókincse és szólamai annyira át volnának szöve a vallás fogalmaival és szellemével, mint a zsidóké. Ezeket a materialistákat, kik az aranyborjú körül tánczolnak — így szól a szeretet lovagjainak símogatása — első sorban a vallás foglalkoztatja, ez alfájuk és omegájuk: Istenről 110 közmondás szól. A talmud át meg átjárta a zsidó agyat — az apostatákban is vígan dolgozik tovább — és talmudismeretek nélkül számos közmondás nem érthető vagy legalább nem élvezhető. E közmondások a zsidók társadalmi helyzetét is tükröztetik. A zsidóról 54, *jidisz*ről 16 közmondás szól. Szóval sok mindenfelét árulnak el. Bernstein nem hivatásos tudós és egész vagyont áldozott erre a passziójára. Művét a zsidó népnek ajánlja. Közöttünk is vannak gazdagok és vannak nem hivatásos tudósok, de mindkettő egy személyben — a zsidó tudást tekintve — egy sincs.

*

New-Yorkban megalakult egy »Hebrew Encyclopedia Publishing Co.«, mely hat tagból áll: elnök, két alelnök, egy-egy titkár és pénztáros. Talán valamennyi a szellem és nem a pénz tökése, legalább aránylag. Ezt a körülményt ki kell emelni, mert ez az ajándékba kapott 25.000 dollár mellett is döntő körülmény a mű megjelenése, helyesebben meg nem jelenése szempontjából. De ne fájjon nekünk a mások feje és örüljünk annak, hogy az első kötet kikerült a sajtó alól ezen czímen: *אוצר ישראל אנציקלופדיא* Ozar Yisrael. A Hebrew Encyclopedia (New-York, 1906.). A szerkesztő Eisenstein J. D., kitől a legtöbb cikk ered. A 320 kéthasábos negyedréte lapból álló kötet kiállítása gyönyörű és a könyvpiarnak valóságos remeke. Csupán a képek számára nézve nem versenyezhetik angol-zsidó testvérével. Egyelőre a munkatársak száma csekély lévén, mindössze 27, a cikkek eredetisége is szenved és ha e tekintetben nem áll be változás, akkor nagyjában a Jewish Encyclopédiának csupán utánzata, talán csak kivonata lesz. De még így is kiváló jelentőségű, mert a zsidók zöme nem olvas angolul, tehát oly körbe viszi az encyclopedikus ismereteket, melyek elől ezek eddig el voltak zárva. Az írók is csekély kivétellel ebből a körből kerültek ki, többségük csak ezután fogja a nevet szerezni.

Lapozás útján látjuk, hogy az Encyclopedia jól van rendezve és hogy a stílus ment a régieknél szokásos bombasztól. Hiba természetesen akad. Több helyen a világteremtés éveinek átszámítása a keresztény évre hibás. (32 a) XII. század helyett XI. olvasandó, mert Niszim Gáon és Náthán ben Jechiel ekkor éltek. Abtalon Consiglio cikkhez (34. b) lásd Leo Modena, héber rész, 119. lap, 3. jegyzet. Hibás pontozás 105 a נֶחֱמִי; 110 b מִרְיָה helyett olv. מִרְיָה; 107 b a notarikon külön említették, holott ez már az ugyanott tárgyalt 32 szabály közé tartozik. A héber nyomás korrektségével feltűnő ellentétben van a kevés nem héber sok sajtó- és egyéb hibája. Pl. 179 b Krause (Krauss), 196 a folyóiratunk »Magyar-Zsido Szemle« (ugyanott több is). A bibliográfia nem mindig teljes. Pl. אֵין נֶחֱמִי alatt idézhette volna a Jew. Encyclopediából, melyből különben eleget vesz, a Gilyomin cikket, ha már »Az óhéber könyv«-et nem ismerte. Epügy idézhette volna 222 a maszoretikus tanulmányainkat a JQR.-ból és 223 b és 226 a a Masor. Untersuchungen és a Zur Einleitung megfelelő helyeit. Az »Agáda« és »Ungaria« ciklik gyöngé. 195 b hiányzik a »Saaré Efrájim«. Kronológiája teljesen hibás. Ahasverus cz. alatt (245 a) azt mondja, hogy 368—354 ante élt és hogy fia, Dárius korában építették a második templomot, ami tudvalevőleg nem áll. Minthogy lapozás közben máshol is akadunk ily hamis adatra, az látszik, hogy a világteremtés aerájának átszámításánál valami hiba van. Talán a talmudisták kronológiáját követik, mely szerint a perzsa korszak csupán 34 évig tartott. De hát elég a bírálótból.

*

Libowitz N. S. השמע צדק című műben (Newyork, 1907.) összeállítja az irodalomból és élő forrásokból a szellemes, tréfás, humoros, szatirikus mondásokat. A biblia könyvei sorrendjében egyes versekhez fűzi őket. A három részben — az első a tórára, a második a prófétákra, a harmadik a hagiográfákra vonatkozik — összesen 761 (367×152×232) elmés észrevétel foglaltatik, melyekhez a bevezetésből és a pótlásokból még néhány járul. Szerző szeme az elmésségeket fürkészvén, nem ritkán ott is felfedezte, ahol nincs. Különösen áll ez a talmud és midras némely mondásáról. Általában azonban felette érdekes gyűjtemény az egész irodalomból, amely találónan illusztrálja a zsidók humorát, sőt

»viccelhetnék«-jét. Ez utóbbi főképez az újabb orosz-lengyel írókról áll, kik kelleténél nagyobb számban jelennek meg és szégyenesen festenek Ábrahám ibn Ezra, Juda Alcharizi, Immánuel Rómi stb. szellemóriás közt. A filozófusokat sz. nem használta ki, pedig bőven akadt volna mondásuk gyűjteményében. Voltaire következetesen Voltaire (17 b lent, 18 a fent, 18 b fent héber betűkkel). A forrásokat elhallgatja, így 23 b lent Leo Modena írásait, de 47. lap, 207. szám saját bírálatát ugyanerről a műről idézi »עצמיות כתיב« cím alatt. Libowitz maga is bemutatja elmésségeit és műve végén ezek plagizálása ellen előre tiltakozik. Hite szerint más (egyetlen) munkáját is kirabolták.

*

Winckler H., a panbabylonismus megteremtője és vezére, nézeteit a művelt közönség számára a »Wissenschaft und Bildung« gyűjtemény következő című iratában foglalja össze: »Die babylonische Geisteskultur« (Leipzig, 1907). Bevezető észrevételek után Elő-Ázsia történetét adja (13—40), ami szorosan véve nem tartozik főfeladatához. Ezután kifejti nézetét arról, hogy az astrológia az ősi világnézet alapja és hogy ez a babyloniai világnézet az egész világon elterjedt, még Dél-Amerikában is, csak nem tudjuk, hogy milyen úton. Az év, hónap, nap beosztása, a mythológia, egy szóval minden kultúra az őskeleti birodalom szelleméből ered és innen indult világhódító útjára. Az utolsó fejezet (Die biblische Religion und der alte Orient, 131—152) némi kijózanodást mutat a »Religionswissenschaftler und Alttestamentler« cz. iratban a »Jahwereligion«-ról hirdetett nézettel szemben, melyet folyóiratunkban, XXIV. 280. lap idéztünk. Mindenesetre hasznos az összes szellemi irányokkal megismerkedni és így Winckler eleven iratával is.

*

Mérsékelt szemüvegen át nézi a dolgokat Sellin E. »Die alttestamentliche Religion im Rahmen der andern altorientalischen« cz. iratában (Leipzig, 1907). Sorba veszi a kultuszt, az erkölcsöt, a világ és természet szemlélését, a történelmi felfogást, az egyéni jámborságot, az istenhitet és a kinyilatkoztatásról táplált nézeteket és pontonként összehasonlítja az őskeleti és őtestamentomi nézeteket. Azt találja, hogy a külső

megegyezősek mellett óriásiak a belső különbségek. Különösen a hit és erkölcs, tehát a leglényegesebb pontokra nézve. Érvelése annál meggyőzőbb, mert az izr. felfogás előadásánál csupán közismert dolgokra kell hivatkoznia. Az a vágás, melyet a »Priesterkodex« méltatása alkalmával a »pharisäisches Judentum«-nak ad (27. lap), szintén közhely, de az örökös ismétlés által nem válik igazzá. A mózesi és a Hammurabi-féle törvény összehasonlítása erkölcsi tekintetben szintén az előbbi javára üt ki. Helyesen hangsúlyozza S., hogy a Hammurabi-kódex halomra döntötte a kritikát, a mely Exodus 20—23 fejezeteit fiatalnak állította. Azt is helyesen emeli ki, hogy más ókeleti népeknél is voltak jószok, de nem voltak nábib, erkölcs-hirdető izr. próféták. S. irata általában igen gazdag tanulságos összehasonlításokban.

*

Winckler H. agilitásban mesterét, Delitzsch Frigyeszt is felülmúlja: 1905 óta *Ex Oriente Lux* címmel saját eszméit propagáló iratokat indított meg. Az előttünk fekvő két kötet négy-négy füzetet tartalmaz, melyek a következők:

I. kötet.

Winckler H., Die Weltanschauung des alten Orients.

Wünsche Aug., Die Sagen vom Lebensbaum und Lebenswasser. Altorientalische Mythen.

Landau W. Freih. von, Die Bedeutung der Phönizier im Völkerleben.

Niebuhr C., Forschung und Darstellung. Vermerke zur historischen Betrachtungsweise, insbesondere des alten Orients.

II. kötet.

Winckler H., Der alte Orient und die Bibel.

Winckler H., Altorientalische Geschichts-Auffassung.

Wünsche Aug., Salomos Thron und Hippodrom. Abbilder des babylonischen Himmelsbildes.

Wünsche Aug., Schöpfung und Sündenfall des ersten Menschenpaares im jüdischen und moslemschen Sagenkreise mit Rücksicht auf die Ueberlieferungen in der Keilschrift-Literatur.

*

Kantorowsky G. doktordisszertációját kiadott egy anonym kommentárt a Példabeszédekhez, melyet jegyzetekkel és bevezetéssel látott el (Ein anonym hebräischer Commentar zu den Proverbien. Breslau, 1907). A magyarázat a pesat és deras közötti középúton áll és ugyanezért a kiadó feltevése az, hogy hazája Észak-Franciaország. A szerzőség korát az idézett szerzők és egyéb jelek alapján 1300 körül teszi. Feltűnő, hogy észak-francia exegéta névleg csak Menachem ben Szarukot (egyszer) és Ábrahám Ibn Ezrát (négyyszer) idézi. Feltűnő az is, hogy a מנין (V. fejt. 6. lap, cf. מלשין VI. fejt. 8. l.) annyira hangsúlyoztatik במה שהורשיתה ההבנה וכו' (IV. 4. lap) idézet Szirach 3, 22-ből, melyet szerző Chagiga 13a-ból vett. A kiadó ezt épúgy megjegyezhetne volna, mint tette a másik talmudi Szirach-idézetnél (5. l., 11. jegyz.).

*

József ben József Nachmiasz Toledoban élt, Áser b. Jechiel tanítványa és Áser fiának társa volt. Bamberger M. L., ki Nachmiasz Eszterkommentárját már kiadta (Frf. a. M. 1891.), most kinyomatja Ábóth-kommentárját (פירוש פיק אבות) (Paks, 1907.), melyet rövid bevezetéssel és jegyzetekkel lát el héber nyelven. Nachmiasz több saját művét idézi, pl. zsoltárkommentárját, imakönyvét stb., amiből látjuk, hogy nem volt egyoldalú talmudista. Magyarázataiban történeti és bölcsészeti megjegyzések sűrűn találhatók. Kronológiája itt-ott hibás, de ez a kor tévedése. 2, 4 (15a) eltérő olvasatot idéz a »kezeiben levő jeruzs. misná«-ból וישיבה וישיבה (ובמשינה וישיבה). Épigy 2, 17 (20a); 3, 16 (28b); 3, 17 (30a); 3, 22 (33a); 4, 14 (42a); 4, 24 (44b lent); 5, 23 (61a). 2, 17 (20a) polemizál a szóbeli tan tagadói ellen. A módból látható, hogy aktuális dologról van szó. 3, 6 (25a): »Kik a törával foglalkoznak, nem gyűjtenek vagyont és azért a kormány nem bántja őket«. A gazdag zsidó, mint tudjuk, előbb-utóbb megfosztatott vagyonától. 4, 7 (39b) a rabbik fizetéséről és a tudósok adómentességéről. A közönség morgott a fizetés miatt. 6, 4 (72a) askezis ellen, felemlítve a szerzeteseket.

*

Fischer B. doktordisszertációja: »Daniel und seine Gefährten in Talmud und Midrasch« (Frankfurt a. M. 1906.), érdekes tárggyal foglalkozik. Az első, ki bibliai személyekre vonatkozó mondákat a talmudból és midrasból összeállított, Beer orvos volt (Das Leben Abrahams, Moses) és azóta többen követték, de még mindig nincs az érdekes anyag az összes bibliai személyekre összegyűjtve. A nevezett munka tehát hézagot pótol és mint ilyen dicséretes. A kidolgozás már némi tekintetben kifogásolható. Az áttekintés a talmudi és midrasi irodalomról (13—26.) bátran elmaradhatott volna. Hiszen szerző maga mondja, hogy a meglevő ismertetésekből merített. Fölösleges az egyes tannák és amórák alkalmi említésénél adott alkalmi életrajzi jegyzetek. Ezek máshol szabatosabban és — ami a fődolog — teljesen találhatók. A főthéma e mellékdolgok folytán nem érvényesül eléggé, mert az olvasó figyelme eltereltetik, nem is szólva az idő hiábavaló pazarlásáról. A jegyzetek is sok »Ballast«-al vannak megterhelve. Mire való az ilyen megjegyzés: »פלטין פאלאטיון Palast stb. s. Lewy, Dalman« (31. l., 54. j.). Mellékesen megjegyezzük, hogy a szótáríró Levy és nem Lewy, amint F. következetesen írja. A felesleges dolgok kihagyásával 40—50 lapon (104 helyett) áttekinthetőbb dolgozat jött volna létre. A sok sajtóhibától eltekintve, az irat jól olvasható. Ismételjük, hogy a téma nagyon érdekes és fontos.

*

Ugyancsak doktordisszertáció Schröder A. 51 lapos irata: »De Philonis Alexandrini Vetere Testamento« (Greifswald, 1907). Az irat nem foglalkozik általában a Philo bibliájával, hanem a LXX-ről szóló általános bevezetés után két Philo-kódex (M. F.) olvasatait hasonlítja össze a héber, targum stb. szövegek olvasataival. Nyolcz hasázból álló tabellát állít fel, de csak két Philo-irat bibliai idézetei számára. Ezután vizsgálja az M. F. kéziratcsoportot, egy 1889-ben napfényre került papyrust is segítségül véve. Eredmény: Philo azt LXX-át használta, melyet később az egyház elfogadott (36). A további vizsgálódásokból utalunk még a 46. lapon összefoglalt végeredményre.

*

Azt a híres pert, melyet Voltaire Hirschl Ábrahám ellen indított és amelyről egész irodalom létezik már, kiadatlan okmányok bevonásával tárgyalja újra *Manjold W.* »Voltaires Rechtsstreit mit dem königlichen Schutzjuden Hirschel 1751« cz. művében (Berlin 1905). Voltaire szász adóváltókat (Steuer-schein) akart vétetni Hirschellel, minthogy ezeket külföldiek-től teljes értékben váltotta be a szász kormány. E czélból váltókat adott át és ebből keletkezett a per, melyben Voltaire hamisan esküdött legalább kétszer. Természetes, hogy a porosz király kegyeltje külön bírót (Coccejus minisztert) kapott és még természetesebb, hogy a zsidót vádolta hamis esküvel (XXIV. lap). A perben mindkét fél részben nyertes, részben vesztes volt és a perköltségek mindkét részről viseltettek. A historikusok konstatálják, hogy »Voltaire győzthetetlen erkölcsi vereséget szenvedett«. A porosz király is azon nézetet vallotta, hogy hamisan esküdött. Voltairenek alapos leczkét adott, de azonnal kegyeibe fogadta és V. azonnal átköltözött Potsdamba a »Marquisat«-ba, melyet királyi jötevője ajándékozott neki. A zsidó persze csak veszített.

*

A fekete halál folytán beállott zsidókiüzések a városokat nagy pénzügyi válságba döntötték és az agyon nem ütött, örökre száműzött zsidókat rendre visszahítták. A német városok éppen ebben a korban kezdték a világi piacot meghódítani és érthető, hogy a zsidó pénzkölcsönzők felgazdagodtak. A császár a zsidókból nagy jövedelmet húzott, úgyszintén a városok is, melyekben a patricziusok uralkodtak a többi polgárok kizárásával. A kettő szövetkezett 1380 után a zsidó kölcsönök bevonására. Wenzel 1385-ben kiadott egy rendeletet, melyben az adósoknak elengedte a negyedrészt. Ezért megtették Wenzelt szociálpolitikusnak, noha 40000 pengőt magának biztosított. Nagy furfanggal olyan szerződést kötöttek a városok vagy legalább Nürnberg és a császár, hogy a zsidók végül nem kaptak semmit, de a keresztény adósok fizettek, jelesül a nemesség a városi polgárságnak. Az adósságok biztosításánál zsidók is szerepelnek mint jótállók a tőlük elvett adósságokért. Mindez és sok más tanulságos dolog olvasható *Süssmann Arthur* alapos könyvében: »Die Judenschuldentil-

gungen unter König Wenzel» (Berlin, 1907). Az egyenes kifosztást, ámbár elméletileg Aquino Tamás által megalapítva, de általa a gyakorlatra nézve elítélve, ebben az időben még nem gyakorolták leplezetlenül. A 15. században már nem igen szegyelették magukat, a spanyol kormány 1492-ben hivatkozott az érintett elméletre. Egyszerű volt. A zsidók »kamaraszolgák«, tehát a császár tulajdonai, élükkel és vagyonukkal szabadon rendelkezik. Ez a lényeg.

*

Cim A. »Le Livre« cz. könyvének első két kötetét már ismertettük (XXIV, 197—201). A harmadik kötet (Páris 1906), amely a könyv külső előállításával foglalkozik, természetesen szintén szolgál érdekes adalékokkal a héber könyvhöz, mely Cimre nézve természetesen nem létezik. Általában konstatálhatjuk, hogy papíros, formátum, nyomás és kötés tekintetében eltérések a héber és nemhéber könyvek között alig vannak. Még az illusztráció is megvolt a régi héber könyvekben, habár nem oly mértékben, mint más könyveknél. Ennek oka világos: a zsidók szegények és kevesen voltak. Illusztrált művek természetesen drágák és ezekre a zsidók között nem akadt elég vevő. Főképp a peszach-hagáda volt az, melyet ősidők óta — már a könyvnyomás előtt — illusztráltak. De vannak mások is, pl. a *משל וקריט*. Az illusztrált héber könyvek is várják még a feldolgozót. Egyelőre egy bibliográfiai összeállítás is jó volna. A díszkötésekről ugyanaz áll, ami az illusztrációkról: luxus lévén, a zsidóknak nem igen telt. Műveltség a spanyol-olasz, sőt a 16. században a lengyel zsidóknál sem hiányzott, de azért a díszítésben mutatkozó könyvszeretet teljes erejében csupán a tóra példány felöltöztetésében jelentkezett. Ugyanezért a tóraparamentek története a könyvkötés történetébe tartozik: ősidőkben kezdődik és tart mai napig. Sem ennek, sem a kódex alakú könyvek kötésének története nincs megírva. Csupán a Jewish Encyclopedia szolgál némi felvilágosítással az illető cikkek alatt.

A könyvnyomtatás első korszakában a nagyalakú könyveket becsülték: az ősnymtatványok formája a folio és a quart. Csupán az imakönyvek voltak nyolczad- és tizenkettedrétűek. A nyolczadrét feltalálója Aldus Manutius volt, ki ezekre

1502-ben tízéves szabadalmat vett. (Cim 110. köv. II.). Nézetünk szerint a nagy alakot a kéziratokból vették át, úgy mint a könyv egyéb külsőségeit: hiányzott a címlap, a lapszámozás, ellenben megmaradt a kolophon. A nyomtatott könyv eredetileg kézirat volt, melynek a betűit nem írták, hanem nyomták. A betű alakja sem változott volt. A zsidó konzervativizmus mutatkozik tehát abban, hogy a talmudot és kommentárait, a kódexeket és responzumokat a mai napig folio-alakban nyomják. De a nagy alak nemcsak külsőség, hanem szorosan összefügg a könyvek tartalmával. Az említett könyveket nem »olvasták«, hanem »tanulták.« A talmudot nem olvassák kézben tartva az ágyban vagy a diványon fekvve, sem az úton, mint unaloműzőt, hanem az asztal mellett nagy komolysággal. A folians már tekintélyes külsejével elárulja a nagy komolyságot, sőt imponál. Ellenben az imakönyveket a könnyebb kezelhetőség szempontjából — az útra is el kellett vinni — már régi idők óta kis formátumban is előállították. Úgyszintén a »chümešt« is. Szóval az Istentisztelet, a jámborság és a szórakozás irodalmát céljuknak jobban megfelelő kisebb alakban készítették. Az előimádkozó előtt még mai napig tekintélyes »sziddur« fekszik — nem kell a pulpitusról eltávolítani. Bollioud-Mermet a formatumról a következőt mondja: »Les recherches savantes de l'érudition se trouvent à l'aise dans l'in-folio; la pensée du philosophe, le récit de l'historien, demandent la majestueuse gravité de l'in-quarto ou de l'in-octavo« stb. (Cim 121). A modern zsidó irodalom termékeinek külső alakjaiból is megállapítható már az óriási tartalmi különbség a régivel szemben.

Javal, híres francia orvos, a hosszú sorokat a szem kímélése szempontjából kifogásolja. A régi zsidók nem voltak ophthalmologusok, de azért ők is rövid sorokat kívántak (Óhéber Könyv 105). Az emberbőrrel mint íróanyagról már beszéltünk. Bőrkötésekre is nem ritkán használták, miről Cim 293—303. kis összeállítást ad. Nem pusztán elmélet tehát, ha a talmud (Nidda 55a) azt mondja, hogy az emberi hulla azért tisztátalanít, nehogy a szülők bőréből származó káros készítsenek.

*

Haupt P. Purim (Leipzig, 1906. Beitr. z. Assyr. und sem. Sprw. VI. 2.) a purim ünnepet a babyl. és perzsa újból származtatja, de Juda Makkabi győzelmének emlékére, melyet Nicanor felett aratott. Tehát Haman — Nicanor, Mordechai — Juda, Ahasver — Balas király, Eszter — Kleopatra (egypt. királyné). Ezen bibliakritikai agáda közt a pálma azt a feltevést illeti, miszerint Vasti Eszternek az anyja volt. Nézd meg az anyját és vedd el a lányát. Egyébként sok jó megjegyzése van Hauptnak, de nem a probléma lényegére. Sebah, még egy feltevés a purimról. A könyv 130 körül iratott (7. lap) és szaduceus eredetű.

*

Lidzbarski M., a »Nordsem. Epigraphik« cz. kézikönyv szerzője és az »Ephemeris für sem. Epigraphik« kiadója, hasznos kis gyűjteményt bocsát közre e czímmel: »Altsemitische Texte. Herausgegeben und erklärt« (Giessen 1907.). Az első füzet »Kanaanäische Inschriften« összefoglaló név alatt moabita, óhéber, föníciai és pun feliratokat ad. A czél az, hogy a tanulók a héber nyelv segédeszközeivel beolvassák magukat a feliratokba. Az ismert Mesa és Siloah-feliratok mellett talán a legérdekesebb a marseillei »áldozat-tarifa«, mely már az ókorban került Karthagóból Marseillebe. L. magyarázatai rövidék és találók. A megjelenendő további hét füzet közül kettő arameus, egy föníciai és négy arab feliratokat fog adni. Olvasóinkat talán érdekli, hogy L. szeminaristának indult, de az élet hullámain evezve, máshol kötött ki, mert ebben a kulturvilágban a zsidó hűtlensége gazdagon jutalmazott portéka.

*

Rosenmann M. »Der Ursprung der Synagoge und ihre allmähliche Entwicklung« (Berlin, 1907.) cz. füzetével a régi problémát nem oldotta meg, sőt előbbre sem vitte. Azon nézetet van, hogy a zsinagóga és istentisztelete a jer. szentély áldozati kultuszából nőtt ki. A templomhegyen a »maamadóth«, az izraelitákból álló és a kultuszt végző papok és leviták mellett az izraelitákat képviselő csoport, külön zsinagógával birtak. Ez lett volna az első zsinagóga. De Taanith IV. (misna, tószifta, bab. és jer. talmud) idevágó helyei már a vidéki zsinagógák létezését feltételezik. Az egész beosztás 24 papi,

levita és izraelita osztályra és ennek megfelelően az ország felosztása az írástudók, a farizeus párt, korlátlan uralma idején és így legkorábban a makkabeusok korszakában történhetett. A zsinagóga R. szerint is a szóferek korában (500—300 ante) keletkezett, tehát valószínűleg a bibliában nem említett *maamadóth* intézmény megalkotása előtt. Tény csupán az, hogy a mai napig fennálló zsinagógai istentisztelet a templom áldozati kultuszának utanzata. De valószínű, hogy a legrégebbi istentisztelet főtartalma nem a sema és a tefilla volt, hanem a zsoltárok, melyeket szintén a szentélyben énekeltek. Löw Lipót feltevése, hogy a zsinagóga eredetileg a község háza volt, nem utasítható el azzal, hogy a zsinagóga más rendeltetéssel bír. Az első vallásos összejövetel mégis csak a meglevő községházában történhetett.

*

A tannaitikus irodalom nyelvi és tárgyi feldolgozására elérkezett az idő, miután halákhikus szempontból a talmud kora és irodalmi szempontból is régebb és újabb idő óta kutatás tárgya és ezekből a szempontokból kellően van megvilágítva, habár nem teljesen felderítve. Több mint egy évtizede, hogy megkezdtek a »misna« ez irányú tárgyalását, majdnem kizárólag disszertációkban. Ez a zsidó irodalom sorsa, melynek nincsenek tanszékei, hanem csupán adeptusai. A szegény ember vízzel főz. Ez is jobb a semminél. Egészen szép dolgozatokat írtak ebből a körből Rosenberg, Rieger, Krengl, Friedmann (magyarul) s mások. Talán nem tévedünk, ha *Rosenzweig Arthur* iratát: »Das Wohnhaus in der Misnah« (Berlin, 1907.) szintén ebbe a csoportba helyezzük. Ez is oly téma, melyet másokkal egyetemben másfél évtized óta ajánlgatunk, fájdalom nem kellő eredménnyel. Rosenzweig módszeresen és szorgalmasan dolgozott. A gazdag anyagot, melyet az összes tannaitikus szövegekből (misna, tószifta, halákh. midras) és a hagyomány későbbi forrásaiból (két talmud és midrasok) merített, négy fejezetben csoportosítja. 1. Az építő anyag és megmunkálása (1—13). 2. Építés: alap, falak és tető (14—35). 3. A ház további kiépítése: padló, ajtó, ablak, lépcső, csatorna (36—58). 4. A ház belső beosztása. Adás-vétel (59—74). Körülbelül 270 szó tartozik ebbe a körbe, ami magában mutatja, hogy mily gazdag a hagyomány idevágó értesítése.

R. rendszeresen tekintetbe veszi a görög-római házat is a meg-
 levő feldolgozások alapján és a terminusoknál a sémi nyelvek-
 ből idézi az ekvivalenseket. Ezek alapján megkísérélhetette
 volna annak megállapítását, hogy mi a közös sémi, az eredeti
 zsidó és a görög kölcsönvétel. Az eredmény talán nem lett
 volna minden részletben teljesen megbízható, de mégis képet
 adott volna ezekről a fontos pontokról. Azonban a terminusok
 összeállítása és összehasonlítása (az asszir is idézve van) magá-
 ban is tanulságos és érdemes munka. R. terjedelmes irodalmat
 használt ki és számos hibát igazított helyre. Némely pontot
 (pl. מִצְרַיִם) bővebben tárgyalhatott volna. Nagyon egyszerűnek
 képzei a városok helyrajzát, utcáit és udvarait. Hogy a
 rómaiak rendezték az utcákat, mint a tannák is elismerik,
 tehát azelőtt az utcák és terek rendezetlenek voltak, R.
 iratából nem domborodik ki. A »külső és belső udvar«
 (Gittin 79a) 59. s. köv. nincs említve. Általában nincs frukti-
 fálva Bauer műve: »Volksleben im Lande der Bibel«.
 73, 6 מִצְרַיִם szóban a *hé* törlendő.

*

Ismeretes, hogy a zsidók a római birodalomban meg-
 tagadták a császárkultuszt. Esküdni sem akartak a császár
 nevénél. Midőn Claudius be akarta csempészni szobrát a
 jeruzsálemi szentélybe, valóságos forradalom készült. A zsidók
 saját területükre még a hadi jelvényt, a római sást, sem
 engedték be. Már e pár vonás mutatja, hogy mily mély volt
 a zsidóknál az egyisten hit. De hogy mily nagy volt e nép
 bátorsága, csak akkor tudjuk meg kellően, ha meggondoljuk,
 hogy az összes ókori népek, a művelt görögtől a barbár
 — nem nevezhetjük meg, többen vannak, és ma a civilizáció
 árendásai — szóval valamennyi nép a római nagy úrnak
 templomot, oltárt épített, istenszobrot állított és áldozott.
 Farkesóválás, talpnyalás, porbacúszás nem is szó erre a hizel-
 kedésre és meghunyászkodásra. A kultusz már jóval Caesar
 előtt, a II. században ante, divott, Nagy Sándor, az Antio-
 chusok és Ptolomeusok terjesztették el. Ők is már örökre
 kaphatták a fáraóktól és más földi istenektől. De akárhonnan
 ered az ember istenítése, tény az, hogy római hadvezérek és
 egyéb hatalmasok másfél századdal Caesar előtt részesültek
 benne és a császárok korában Keleten és Nyugaton egyaránt

szervezve volt az élő és elhalt császárok hivatalos kultusza.
 Ezt a feletle érdekes témát kimerítően tárgyalja *Toutain J.*:
 »Les cultes païens dans l'Empire Romain« cz. testes (472
 oldalas) művében (*Paris*, 1907.). Ebben az első részben csak a
 latin provinciákról van szó, melyeknek Jupiter Capitolinus,
 Juno, Minerva és a császár voltak a hivatalos négyes isten-
 sége. Ezek a provinciák — akár Európában, akár Ázsiában
 vagy Afrikában voltak — római kolóniáknak tekintettek.
 Másképp állt a dolog a meghódított országokkal, melyek sorába
 Judea is tartozott. Ezekről a második kötetben lesz szó. De
 már az elsőből is megállapíthatjuk, hogy a zsidó, a »gyáva«
 zsidó szembeszállt a föld urával és dacolt az egész világgal,
 ha hitéről volt szó. Ez az a zsidóság, melyet Harnack, Well-
 hausen, Schürer, Bousset — ki tudná valamennyit felsorolni —
 nem tudnak eléggé lebecsülni, hogy az új vallás sugarait vil-
 lamos fénykép ragyogtassák. A zsidó világ meggyőződése
 nélkül, amely a kereszténységben folytatódott, habár, mint
 mindjárt látni fogjuk, más alakban, a római pogányság talán
 mai napig állna és a kerek világon nem volna a »Neutesta-
 mentliche Zeitgeschichte« számára tanzék. A provinciák
 maguk installálták a kultuszt és úgy a meghonosítás kora,
 mint az ünneplés évi időpontja különböző volt (96) és sok
 helyen nemcsak rómaiak vagy hivatalos személyek, hanem az
 őslakosság is gyakorolta (177. s. köv. l.). A zsidók távol
 maradtak a hivatalos kultusztól, de nem voltak ellenségei,
 amennyiben a pogány népek gyakorolták. A rómaiak sem
 bántották ezért a zsidókat és vallásukat egész birodalmukban
*religio licita*nak tekintették (233—4). A kereszténységnél a
 helyzet más volt, mert hívei vagy római polgárok, vagy pro-
 vincziálisok, vagy szabadonbocsátottak, vagy rabszolgák voltak.
 Ugyanezért nem tekintettek idegen népnek, tehát a kultuszra
 kötelezettek voltak. Ha tehát megtagadták a császár és a
 birodalmi istenek imádását, felségsértőknek tekintettek (rész-
 letesen 233—238).

*

Löhr M. »Volksleben im Lande der Bibel« (*Leipzig*,
 1907. Wissenschaft und Bildung. 7. szám) cz. irata olyan
 irányú, mint Bauer ugyanilyen című munkája, csak rövidebb
 és olcsóbb, mindössze 1 márkába kerülén. Hét előadásból áll

és a mai Palesztinát ismerteti. A biblia és talmud megértéséhez számos adattal szolgál. De ezek nem a zsidók életmódjából és szokásaiból kerülnek ki, mert a mai zsidók a szent földön csak bevándorlottak, kik származási országaik szokásait követik. Az ősi zsidóságot kipusztították és szokásait a helyükbe lépett arabok őrzik. Érdekes pl. az, hogy a lámpa, amely antik alakját megőrizte, egész éjjel ég (41. lap). Ebből érthető a misna: »Ki eloltja a lámpát (szombaton), mert fél a pogányoktól, rablóktól, a gonosz szellemtől, vagy a cizéltől, hogy a beteg aludjék, nem hágja át a tilalmat« (Sabbath 2, 5.). A ház berendezése, a gyász, a nász stb. mind a bibliára és talmudra emlékeztet. Ezeket nem fogjuk ez alkalommal részletezni, hogy a jelen Palesztináról idézhessünk egyet-mást. Az utolsó években Palesztina kultúrája emelkedett. Behozatala 12,584.000, kivitele 16,469.000 frankra rúgott (101—103.). A főexportezik-
 »es gibt auf der Erde kaum ein Ländchen, wo mit solchem Eifer und so enormem Aufwand von Geldmitteln Mission getrieben... wird, wie in Palästina. Ein Ort z. B. wie Bethlehem mit ca. 8000 Seelen hat über ein Dutzend Missionsanstalten und Schulen der verschiedensten Bekenntnisse und Nationalitäten. Gleichzeitig aber gibt es kaum ein Land, wo der Aberglaube in dem Umfange heimisch ist, wie in Palästina« (105.). Löhr 106—108. a babonát ismerteti. Szakálnélküli férfiak szeme veszélyes (107.). Jóchanan, ki szemével sógorát, Simon ben Lákist, esonthalmazzá változtatta és különben is büvölő szeműnek tartott, a talmud szerint szakálatlan volt. Az iskolák ismertetése közt Löhr a zsidó iskolákról is szól, de a talmudiskolákról nem (117.). Sokféle iskola lévén, nem remél eredményt. Különösen káros, hogy az ifjúságot kivétkeztetik nemzeti sajátosságaiból, az ifjúságba hon-szeretetet kellene beplántálni. Reméli, hogy lesz még oly nemzedék, amely »das Echte und Gute des eigenen Besitzes höher zu schätzen weiss als europäischen Bildungsflitter« (119.). Az utolsó előadás (Jerusalem einst und jetzt) festői képet ad a szent város utcáin pezsgő életéről. Részben modernizálódott.

AZ ANYA ÉS GYERMEKE.

(Jargon dal a pogrom idejéből.)

»Aludj fiam! már nincs veszély,
 Az utca csöndes, néma« —
 »Anyám! a hold oly halovány,
 Oly félelmes az éj ma.«

»Aludj szívem, már pirkad is
 Aludj nyugodtan lelkem« —
 »Óh nézd anyám! Künn gyilkos had
 Úvöltöz mint a tenger.«

»Anyám! Anyám! a csillagok
 Hogy reszketnek az égen!
 Anyám! hallođ, vad szidalom.
 Rikoltoz utcán, téren.«

»Aludj fiam! — álmodva halld
 Anyád bölcsődalát« —
 »Anyám! Anyám! — egy éles kés!...
 Hová vitték apát?!«

»Óh jaj minékünk, kis fiam!
 Nincs már apád neked!
 Múlt éjszakán megölték őt,
 A földön van helyed!«

»Anyám! egy vánkost adj nekem,
 Az ágy kemény, hideg« —
 »Utolsó párnám vitte el
 A gyilkos, vad tömeg.«

Pitymallik már... sáppad a hold...
 Künn oszlik a setét —
 Egy ifjú özvegy öleli
 Apátlan gyermekét.

Budapest.

KISS ARNOLD.

PESZACH.

(Morris Rosenfeld.)

I.

Hangot hallok, mintha magas
 Trónról szólítvának:
 Kelj föl fiam! s vedd kezébe
 Elnmúlt hárfádat!

Soká tart már ez az éjjel,
 Legyen egyszer vége!
 Népem alszik — ébresztődöt
 Zúgd fiam fülébe!

Énekeld az én dalomat
 Dalold a világba:
 Nem tart soká a sötétség,
 Népem éjszakája.

Visszahozom ifjúságát,
 Boldog szabadságát,
 Ketté töröm rabságának
 Búsán csörgő lánczát.

Magyar-Zsidó Szemle. 1908. II. füzet.

Elég volt a szenvedésből,
 Esküszöm az égbe,
 Új időknek hajnalfénye
 Pirkad föl e népre.

Fölebredek. Szívem lángol.
 Oszlik csüggedésem —
 Ifjú tüzzel lobog bennem
 Fölhevülő vérem.

Milyen boldog vagyok én most!
 Újra ifjú lettem!
 Uram, Isten! a hívásod
 Meggyógyított engem.

Szabadságról, új időről
 Fogok énekelni!
 Milyen üdv én Uram, Isten!
 Dalosodnak lenni!

II.

Isten éneke.

Ébredjete ti álmódók!
A csalogány dalol;
A hajnal úja nesztelen
Már lángot hint szót keleten —
Az Isten szava szól.

Ébredjete! A Mórián
A szellő szirmot szór,
Vakok, süketek voltatok,
Most új élethez fogjatok! —
Az Isten szava szól.

Ébredjete! új fény ragyog,
A hervadás alól;
Főlépül már a néma rom,
Virággal ékes szent Cion —
Az Isten szava szól.

Miért zokogtok gyászimát
A múlt átkairól?
Föl! — Fél az anyaszerellem.
S a régi bünt én feledem —
Az Isten szava szól.

Budapest.

KISS ARNOLD.

AZ ELSŐ TEVILA.*

(Morris Rosenfeld.)

Metsző a fagy, vihar sikolt,
És útra kelnek hárman,
Viszik a szép halászeleánt,
Fűrészteni az árban.

Folyamba merül a leány,
— »Nem volt így jól — leánya!«
Ott néz reád a bálhaguf,
Újra alá az árba!«

»Ne félj leánya semmitől,
Már itt a napnak szállta,
Az óra int — merülj alá
A jéghideg hullamba.

És megmeríti tagjait
A szép leány megújra,
De messziről még integet
Az Orél-tomé újja.

Ne vonakodj és ne habozz,
Az Úr kegyelme véled —
Ugorj belé — s kiűn vár reád
A boldog házasság.

Halványabb már a szép leány,
És anyja könnyben ázik,
Sivít a szél s a förmeg,
S három asszony fázik.

A gyöngye természet didereg,
A szél dermesztő, éles,
»Ki zsidó férfi hitvese
Az szokjék szenvedéshez!«

»A gonosz rém már távozott,
Kövesd a törvényt gyermek!
Harmadszor merülj most alá,
És tiszta lesz a tested.«

A szép leány alámerült,
— A mint meg vagyon írva, —
Az árba újra lebukott,
A hullám lett a sirja.

Budapest.

KISS ARNOLD.

* Ritualis alámerülés valamely folyamvizbe.

ORSZÁGVILÁG.

OROSZORSZÁGI LEVÉL: BELSŐ FORRONGÁS AZ OROSZ
ZSIDÓSÁGBAN.

Az orosz zsidóság közt erős forrongás észlelhető, a mely további folyamatában komoly veszedelemmel fenyeget. Évszázadokon keresztül örökölt hitének alapkövein állva, számtalan ellensége legborzadalmasabb üldözéseinek ellentállva, az orosz zsidó oly változás előtt áll, mely egész existenciáját kérdésessé teszi. Ósrégi idők óta minden csak némileg gondolkodni tudó zsidó előtt világos volt, hogy tulajdonképpen mi is a zsidó. Mindegyike tudta és érezte lelke mélyén, hogy a zsidóság lényege, a *raison d'être* — az éltető eleme — a vallása. Most egyszerre maga a zsidó veti fel a kérdést, hogy tulajdonképpen mi is a zsidóság? És megjelennek a kebelében keletkezett különböző pártoknak és irányoknak képviselői és ezen egyszerű, és már mintegy egy évezrede véglegesen Szaadja Gáon által megoldott kérdést újra felvetik. Szaadja kijelentette: *אמתנו אינה אמתה כי אם בתורתה* »Nemzetünk nem nemzet, csakis tanai által.« De az orosz zsidók kiindulva különböző világfelfogásokból és eltérő politikai és szocialista doktrínákból és hipotézisekből, különböző és egymással ellentétes feleleteket adnak, és ami még ennél is rosszabb, azon fáradoznak, hogy feleleteiknek praktikus és életbevágó jelentőséget adjanak. Az ősi Izraél, annak ábrázatát, markáns ősi vonásait saját ízlésük szerint akarják átalakítani és modernizálni, erőszakosan eltörölni vagy elhomályosítani, és újdívatú veretel ellátni. Egyrésztük a zsidóságot modern értelemben vett nemzeté kiáltja ki és ehhez mértén áll elő követeléseivel, másrésze egy politikai pártot lát benne és speciális szerepet szán neki.

Vannak, kik egy szociális osztályt ismernek fel benne és azt akarják, hogy ekként működjenek. Az, hogy a zsidóság elsősorban és különösen, ha nem is kizárólag, hitfelekezet volt és most is az, és hogy csak mint ilyen élhet és fog élni, az, úgy látszik, ezen a zsidóság kebeléből az utóbbi időben gombamódra szaporodó pártok és frakciók hivatlan prókátorainak túlhaladott álláspont és poros levéltárba illő anachronizmus.

A zsidó törzs különös módon komplikált individualitása, ősrégi, etnikai és különleges szerkezetű történetéből kifolyó szociális lényege természetesen oly probléma, mely a legkülönbözőbb felfogásokra és magyarázatokra ad alkalmat. Közös vallásán kívül a zsidó törzsnek közös eredete is van, a vallás által közös belső, a majdnem mindenhol azonos történelmi végzet folytán közös külső nevelése, mely a zsidó törzset annak összességében jellegzetes bélyeggel látta el.

Minden ország zsidaja nemcsak fizionómiailag, hanem élet- és lélektani, erkölcsi és értelmi tulajdonságaival tünik ki, mely tulajdonságok egy művelődési ágra inkább, a másokra kevésbé teszik alkalmassá. Ezen, közös eredeten és történelmi nevelésen nyugvó műveltségi közösség, mely kulturmisszió vagy történelmi feladat alapfeltétele, kétségtelenül lényeges faktorát alkotja a nemzetiségnek, de nem fedik egymást sehogysen. A modern értelemben vett nemzet, mely nemzetpolitikai autonómiára tart igényt, etnikai-történelmi tulajdonságán kívül még egész más és fontos járulékokkal bír, melyek főképpen ezen igényeit teszik jogossá: mindenekelőtt közös, örökölt terület, amelyen élnek, és közös, őssaját, élő népies köz- és irodalmi nyelv, mely mint hatalmas kapocs egyesíti és tartja fenn az illető etnikai csoport minden tagját. Eredeti hazájukban egyesülten élve és ősrégi nyelvüket használva, mely minden nemzet művelődésének alapköve, megvolna annak a korlátlan lehetősége, hogy nemzeti kulturájuk akadálytalanul és szabadon fejlődhessék és bontakozhassék ki; ez azonban idegen uralom alatt rájukkényszerített politikai rendkeretei közé szorítva, lehetetlen. Politikai rendet kellene teremtenie és oly törvények szerint élnie, melyek nemzeti egyéniségéből és nemzeti lelkületéből csiráztak és ennél fogva ezeknek megfelelően. Ezen mindenesetre észszerű és jogos követelés születte a gyűlölt idegenuralom alatt sinlődő népeknek politikai autonómia után való vágyódását. Nem így áll a dolog nálunk zsidók-

nál. A zsidóságnak négyezredéves történetében egységet és támaszt a vallása nyújtott. Izraél birodalma királyainak és népének hitelhagyása meggyorsította és kikerülhetetlenné tette a nép és ország bukását és pusztulását. Profétáink tulajdonképpen nagy történelmi jelentősége éppen a vallás-etikai lényegre vonatkozó gyakran és nyomatékkaal ismételt figyelmeztetésben, az *עם ישראל* kitételben csúcsosodik ki; és a tartalmas intelemben: »A mi szellemetekben felszáll, az sohasem lesz, amit mondtok: legyünk mint a többi népek stb.« a legegyszerűbb kifejezést találja. És valahányszor Izraél környezetének példája szerint idegen ideálokat követett és exisztenciáját nem a saját vallás-etikai alapkövére akarta építeni, mint p. o. a hellenizmus idején, mindig veszedelmes következményeket tapasztalhatott. És mai napig is az a zsidó, aki zsidó voltának vallás-etikai oldalával tudatosan szakít, menthetetlenül elvesztett hite számára, bármennyire is hangoztassa zsidó voltát.

A zsidóság művelődési küldetése vagy történelmi feladata eddigelő eminenter vallás-etikai oldaláról nyilvánult és szerepelt és nem tételezhető fel, hogy a jövőre nézve ezen történelmi hivatása megváltozzék. Izraél nagyjai és hősei, akik történetére a jellemző bélyeget nyomták, ősidők óta a szellem vitézei *נבירי הרוח* voltak, vallás-etikai tanainak és eszményeinek hordozói, előharczosai és védői. Ez utóbbiak cselekvésükhöz és lelkiismeret-szabadságuk megvalósításához, melyet a diasporában is elérhettek, nem szorultak a nemzetpolitikai autonómiára. Hiszen Izraél legmagasabb szellemi fejlődését Babylóniában és a pyrenaei félszigeten érte el. Nem a legfényesebb bizonyítéka-e annak, hogy Izraél nemzetpolitikai autonómia nélkül is, egyedül nagy vallás-etikai eszméitől lelkesítve és egyesítve, szellemi erőben és erkölcsi biztonságban megmaradt és gazdag erejét kifejlesztette és gyümöcsöztette, daczolva ezeréves példátlan borzalmú elnyomatással? Nem látjuk-e ezen tagadhatatlan tényben a proféta örök szavait: *לֹא בְחֵל וְלֹא בִנְה כִּי בְרוּחַ אֱמֶת ה'* »nem sereggel, nem erővel, hanem szellememmel, mondja az Örökkévaló« (Zach.) csodálatosan, kézzelfoghatóan beigazolvva?

Természetes, hogy minden időkben lelkesítette Juda fiait a messiási tan, mely magába foglalja az ígért földjére való visszatérést és a zsidó állam újjáépítését — tehát teljes nemzetpolitikai autonómiát. Ennek azonban természetfölötti módon, nagy csoda

útján kell megtörténnie és nem szolgálhat alapul reális politikának, amely csak való tényekkel számol. A messiási tantermészetes úton megvalósítani, hogy a zsidók nyomorának végét vessünk, a nélkül, hogy a benneélő vallási eszmét elismernők és figyelembe vennők — lehetetlen és csakis durva félreértésre, a zsidóság tulajdonképpeni lényegének teljes félreismerésére vezet-hető vissza.

Egy ily erős félreértés, a zsidóság lényegének ily félreisme-rése alkotja alapját kétségtelenül a zsidó nemzeti mozgalomnak. Ez jelenleg az orosz-zsidó ifjúság nemzetpolitikai autonómiáért való törekvésében nyilvánul, akár Palesztinában vagy bármely más megszerzendő területen, akár jelenlegi hazájában — oly formában, hogy a zsidó-német zsargon mint zsidó nemzeti nyelv szerepeljen iskolában, törvényben és zsidó községben, vagy egy kivándó zsidó nemzeti »Seim«-ben (népképviselő). Bármennyire különböznek is mindezen célok, a pártok, melyek ezeket maguk elé tűzték, — a »Mizrachi« cionista csoport kivételével — mind közösek abban, hogy tagadólág, vagy legjobb esetben semlegesen viselkednek a vallással szemben, avval, ami a zsidóság leglényegesebb része, a »raison d'être«-je. Nem látnak a zsidóságban mást, mint egy *nemzetet*, mint amilyen bármely más, számára nemzetpolitikai autonómiát követelnek, a »zionisták«, a »Poale Czion« Palesztinában, a »territorialisták« és a »cionista-szocialisták« valamely megszerzendő országban; a »nacionalisták« a zsidó zsargon iskola és törvénykezési nyelv gyanánt kivándó autonómiájában. A »seimisták« egy zsidó »Seim« törvényesítésében látják ideáljukat, amely a zsidó életet kívül és belül rendezné és irányítaná, és így mintegy »államot az államban« alkotnának. Nemzetpolitikai vagy nemzetművelődési autonómia, bármilyen és bárhol is van, helyettesítse tehát ezentúl Izraél vallását, biztosítson a zsidóságnak támaszt, tartalmat, egységet és összetartást és óvja szétbomlástól és feloszlástól. Hogyan érvényesítse és tartsa meg a zsidóság nemzetiségét, és még ehhez eddigi vallás-etikai nemzeti műveltségét, melyet örökölt és melyért évezredekken keresztül példátlan hősiességgel harczolt, midőn időtlen idők óta nemzeti területétől megfosztva, az egész világon szétszórva, nemzeti nyelv híján, idegen népek nyelvében, számtalan nemzet között törpe kisebbségben él? És ismét felhangzott a jól ismert riadó: *נהיה ככל העמים בכל משפחות העם*. »Küzdjünk más

népek módjára nemzetpolitikai autonómiáért.« »Palesztina még a földgömből nem tűnt el« — mondják a cionisták. Nincs-e nekünk egy nyelvünk helyett kettő — a héber és a zsargon — és mivel egy nemzet vagyunk, nem tőlünk függ-e, hogy mivel elhagytuk régi nemzeti kulturánkat, egy új, a kor igényeinek jobban megfelelőt teremtsünk? Hiszen *Herzl*, a politikai cionizmus teremtője maga is, jóllehet nagy diplomáciai sikerei voltak, végül elkeseredett és arra a meggyőződésre jutott, hogy »nyílt, jogi, biztos hazát Palesztinában alapítani nem más, mint költői álom, mint fantasztikus eszmény«. Bár *Ussischkin*, az orosz realista cionisták fanatikus vezetője kénytelen volt a hágai kongresszuson nyíltan bevallani, »hogy nincs nép, mely a zsidónál kevésbé volna alkalmas földművelési telepítésre, hogy nincs ország, mely kevésbé volna alkalmas bevándorlásra Palesztinánál és hogy Palesztinában ipari és kereskedelmi fejlődésre a legrosszabbak a viszonyok, és hogy a török kormány nem képes oly nehéz kultur-feladatra, mint Palesztina gyarmatosítása és újjáépítése«, mindazonáltal azonnal rámutat legerősebb ellenfelével, Nordaual szemben arra a fenyegető alternatívára: »cionizmus, vagy a zsidóság teljes és nyomtalan eltűnése«.

A dolog a két »népnyelv«-vel sem áll jobban; ezek közül az egyiket, a hébert, a zsidó törzs zöme már rég elfelejtette és évezredek óta már csak mint istentiszteleti és teológiai nyelv tengődik, a másik pedig sohasem volt népünk eredeti nyelve, hanem mindig csak a »Golusze«-é. Hiába utal az ellenpárt ismételt arra, hogy a történelem nem ismer példát, hogy egy nép saját tetszése és belátása szerint alkotott volna magának nyelvet és hogy nemzeti műveltségének egy új, azelőtt sohasem ismert és sosem sejtett tartalmat adott volna. Mindazonáltal *S. J. Hurwitz*, a »Sinai« nevű új organizáció alapítója és követője, kik az orosz-zsidó ifjúsághoz tartoznak, nem szűnnek meg a legarczátlanabban a zsidóknak a cionizmus és a keresztvíz közti választást ajánlani, mely utóbbi — amint mondják — gyors véget vetne a diasporában a zsidóság hosszú, kinos és céltalan haláltusájának.

Ezen extravagáns alternatívák párosulva a politikai cionizmus balsikereivel és a reális cionizmus nagyon is kétes kilátásaival, emennek sok követőjét kétségbe vitte és ezek hátat fordítottak a cionizmusnak; de e kétségbeesés hatása különböző volt. Egyrésziük — és nem a legcsekélyebb résziük — a cioniz-

mussal az egész zsidó nemzeti mozgalmat lerázták magukról és az asszimilánsok táborába léptek, törzsük ügyét elvesztettek hiszik, egész részvétlenekké váltak annak sorsa iránt; és hogy ha az idealizmusnak, ha csak félreértett szikrája is volt bennük, és nem merültek el egészen a stréberségbe, az előttük haladó asszimilánsokhoz csatlakoztak és megtöltötték a forradalmi propaganda különböző árnyalatú hadtesteit; mások, melyeknél jobban hatott az örökölt, velük született és beléjük nevelt összetartozás érzélete, és a nemzeti mozgalmtól nem tudtak elszakadni — a cionizmus jövőjén kétségbeesve, nemzetpolitikai autonómia után való vágyuknak új irányt adtak: »Mindenáron Palesztinában kell megvalósulnia a zsidó nemzeti autonómiának? A Herzl-féle »zsidó állam« nem létesülhetne sokkal könnyebben és hamarabb egy más területen, mint azon, amelyet a leghatalmasabb és legteljesebb felekezetek kívánják magukénak, amely köves, évezredek óta műveletlen, földművelésre, iparra és kereskedelemre oly alkalmatlan, mint Palesztina?« Így keletkezett a *territoriális* mozgalom, amelynek a kétségbe kergetett zsidó ifjúság köréből sok ezer követője van, amely azon fáradozik, hogy a cionizmus babérait megtépje, ami kétségkívül sikerülend is neki, ha az »Ito« fáradozásai csak némi eredménnyel fognak járni. Ez annál inkább lehetséges, mert a territoriális mozgalomhoz oly elemek is csatlakoznak, akik nem törik magukat a problematikus »zsidó állam«-ért és akik egy megszerzendő területben csak új és jobb fekvésű kikötőt látnak, az elkerülhetetlen és mindig növekvő zsidó emigráció céljaira és az égető zsidókérdés részleges megoldását látják ebben. Azonban eltekintve attól, hogy nagyon kevés kilátás van a territoriális mozgalom által kitűzött célok elérésére, fáját, mint a cionizmusét, a belső egyenetlenség szúja rágja: a forradalmi frakciók, melyek kebelükben vannak. Amint a cionizmusban zavarognak a »Poale Zion« és »Zeiri Zion« túlzó radikális »szociáldemokratikus« programjukkal és doktrínáikkal, ugyanúgy a territoriális párt kebelében is dühöngenek a »zionista-szocialisták« az ő »szociális-revolúciós« törekvéseikkel. Úgy ezen, mint ama frakciók nem egyebek alapján véve, mint szétbontó és romboló elemek, amelyek átkozott működésükben egymással versenyeznek és brutális tapintatlansággal a »Bund«-ot lehetőség szerint még túligérik és csak abban különböznek attól, hogy az nem törekszik nemzetpolitikai auto-

nómia után, sőt ilyesmi az ő szociáldemokrata osztályharcztánával, kozmopolitikus irányzatával homlokegyenest ellenkezik. A jelzett frakciók úgy a cionista, mint a territoriális mozgalmat ilyenformán aláássák és lényegesen hozzájárulnak az adeptusok kijózanodásához és csalódásához.

A kétes kilátások, hogy a cionizmus és territorializmus útján nemzetpolitikai autonómia érhető el, megelégték Oroszországban a zsidó naczionalisták közt a nemzetpolitikai és nemzetművelődési autonómiáért való törekvést. A »seimisták« pártja egy zsidó »Seim« alapításában, mely az orosz zsidóság valamennyi belső dolgában intézkedne, az óhajtott és fennálló körülmények között — véleményük szerint — egyedül óhajtható zsidó nemzetpolitikai autonómia működését látja, mely alkalmas volna megővni és megőrizni a zsidó nemzetiséget; a »néppárt« belátja, hogy egy ily »Seim« alapítása, amely alapjában véve »status in statu« volna in optima forma, ha egyáltalán lehetséges is volna, — amit azonban nehezen képzelhetünk el — már csak azért sem jelent nemzetpolitikai autonómiát, mert határozatai legjobb esetben csak erkölcsi, de nem jogi értékkel bírnának, mert a kényszerítő hatalma nincs meg. Határozatai tehát csak pia desideria volnának, praktikus jelentőség és a legcsekélyebb hatás nélkül és a zsidó nemzet megővésében és fenntartásában kevés szolgálatot tehetne. Ennélfogva nemzetpolitikai autonómiától egészen el kellene tekinteni és kizárólag nemzetművelődési autonómiára törekedni, ami a zsidó iskola, a zsidó község, a zsidó zsargon mint népnyelv autonómiája útján volna elérhető. A zsidó nemzeti csoport még kevesebbel elégszik meg; ez csak »zsidó nemzeti önhivatás« után törekszik, ami alatt a zsidó etika, irodalom és művészet fenntartását és ápolását érti, de elfelejti, hogy a zsidó etika a zsidó hiten nyugszik, hogy a zsidó irodalom és művészet tartalma főleg a zsidó vallás, amit a nemzeti csoport ignorál és hogy végül zsidó művészek vannak, de nincs zsidó művészet.

A fentiekben a zsidó nemzeti mozgalom különböző pártjainak és irányzatainak vezérmotívumait, törekvéseit és céljait ismerttettem; ez azonban az orosz zsidóság forrongásának csak egy eleme, egy másik nem kevésbé fontos eleme a zsidó ifjúság számottevő részének politikai áramlata és törekvése. Egész röviden szeretném tárgyalni a zsidó politikai mozgalmat, amennyiben az zsidó szempontból figyelmet érdemel és állítólag a zsidóság

hogy az a rém hatalmas szervezet, az »orosz népszövetség«, mely már több mint 1000 fiók felett rendelkezik, és amely mögött a hatalmas udvari párt rejtőzik, szakadatlanul üldözi a zsidókat, mint veszedelmes forradalmárokat és legyőzésüket exisztenciájára főfeladatának hirdeti. Sajnos, már odajutottunk, hogy a zsidó, a szociális forradalmár vagy anarchista majdnem egyet jelent és hogy a gyilkos zsidó-pogromok kormányt és népet a legkevesbbé sem rendítik meg és hogy ezeket alkalmas módnak találják a zsidóktól való szabadulásra. Ez a szomorú, de tagadhatatlan tény megfoszt minket minden reménytől, hogy a zsidóknak Oroszországban valaha jobb politikai jövőjük lesz és olybá tünteti fel a mindig növekvő és erősödő kíváncsiat, mint az orosz zsidóság egyetlen és utolsó menedékét.

A fentemlített forrongás legkárosabban az orosz zsidóság gazdasági helyzetére hatott.

A mostani orosz, előbb lengyel zsidók közmondásossá vált szegénységének történelmi okai vannak, melyek Lengyelország politikai-gazdasági feltételeiben és a zsidók őshazájukbeli helyzetében leli eredetét. A lengyel zsidók szegénysége nagyban nőtt, midőn Lengyelországot az oroszok bekebelezték, midőn szabadköltségkölcsönüket megszorították, a falukból és mezővárosokból kitiltották, midőn megfosztották földjeiktől és milliószámra beszorították a »letelepedési terület« koldusszegény városaiba. Ezen városok lakossága rémalacsony műveltségű, ennél fogva kis-igényű volt, bel- és külkereskedelmük, valamint iparuk minimális, úgy hogy a zsidó iparosok és kereskedők termékeinek és áruinak nagyon kevés kelendősége volt. A kínálat mindig túlhaladta a keresletet; ehhez járult, hogy a zsidó az ellene nyilvánuló előítélet és gyűlölet következtében csak úgy tudta a keresztény versenyzőkkel a versenyt felvenni, ha a keresztény fogyasztóknak és üzletfeleinek jelentős előnyöket biztosíthatott azáltal, hogy produktumait leszállított áron adta el. Hogy ilyen körülmények között élhessen, vallási kultuszát, tanító és emberbaráti intézményeit, az állam segítsége nélkül, sőt két és több-szeres adót fizetve, fenntarthassa, kénytelen volt a zsidó igényeit a lehetőség szerint megszorítani, munkaerejét a végsőkéig fokozni és a munkabért mélyen leszállítani. Csak ily körülmények közt volt a zsidó képes a »települő területen« élni; ebben őt csak erős vallási hite segítette és a remény, hogy a földi élet nehéz próbái

után annál szebb túlvilág lesz a jutalma. A »települő terület« kiskereskedője és iparosához nem volt hasonlítható szerény életigényeiben, kitartásában és fáradhatatlan szorgalmában senki és ebben a tekintetben munkás és munkaadó közt nem volt különbség. Mondhatnók, hogy semmi különbség sem volt köztük; osztozkodtak nyomorukban és pihenésnélküli munkájukban, annál inkább, mert a mai munkaadó tegnap még szintén munkás volt és holnap megint azzá lehetett. Osztályharcról ilyen körülmények között szó sem volt. Munkaadó és munkás között testvéri viszony állott fenn, mely távoltartotta a kizsákmányolás gondolatát is mindkét részlől. S íme, váratlanul feltűnt a zsidó »Bund«, külföldről behozott szociáldemokrata tanaival, melyek egészen különböző gazdasági és szociális viszonyokból sarjadztak és ott is utópisztikusok voltak és ezeket mindenáron, semmi erőszaktól nem riadva vissza, meg akarták valósítani. Mivel a munkás vallási érzülete és a zsidó papság nevelő befolyása, mely a munkás szívéhez vezető utat elzárta előlük, akadály volt számukra, mindenekelőtt ezeket kellett eltávolítani, vallás-ellenes propaganda útján, és ilyformán a proletariátusra befolyást kellett szerezni. Ha ez megtörtént, már nem volt nehéz a »Bund«-nak a széles néprétegek alacsony intelligenciájánál, sokatmondó ígéretekkel és csábító szavakkal fényes jövőre rámutatva, osztályharcot előkészíteni, mely éppen oly elkeseredett, mint oktalan volt. A »Bund«, mely szociáldemokrata programja ellenére sokkal radikálisabb, mint Bebel és Liebknecht együttlé, tagadása ellenére inkább politikai-forradalmi szervezet, mint csupán szociális párt gyanánt működik: demokrata alapon nyugvó politikai átalakulás a célja. Fontosabb számára a zsidó néptömeget forradalmivá tenni, mint anyagi helyzetén javítani. Legnagyobbbrészt éretlen és gyakorlati gazdasági kérdésekben járatlan ifjak és leányok, kik Marx és Engels tanait felületesen bekapkodták, de meg nem emésztették, de tudatlanságuk vak buzgalmában nagyra tartják azokat, mint szent, érthetetlen igazságokat, keveset törődnek a világpiacz feltételeivel, a zsidó-munkás versenyképességével, hanem erőszakos sztrájkokat idéznek elő, melyek egyképpen teszik tönkre a munkást és a munkaadót. Ha revolverrel a kézben emelik fel az ország gazdasági viszonyaihoz képest túlmagasra a béreket és egyidejűleg 8 órára szállítják le a munkaidőt, akkor a zsidó képtelen versenytársaival, a kik

az eddigi feltételek mellett dolgoznak tovább, konkurrálni és még kevésbé képes felvenni a harcot a »települő terület«-en kívüli termékek importálásával. Elkerülhetetlen eredménye e mozgásomnak a munkahiány, mely mindjobban fenyegeti a zsidó munkásosztályt; egy részét a növekvő nyomor a messze távolba, másokat a legvadabb elkeseredésbe, az anarchiába kergeti.

Igy az orosz zsidóság forrongása nem sejtett ellenséget teremtett, mely gazdasági helyzetére sokkal veszedelmesebbnek mutatkozott, mint valamennyi külső ellensége, mert ez a belső ellenség nemcsak a legnagyobb nyomorba, az ifjuság egy részét szellemi kétségbeesésbe kergette, hanem mesterségesen, sőt erőszakosan testvérharcot teremtett és ősi testvéri egységünket és összetartásunkat, mely ősidők óta erőforrásunk volt, könyörtelenül elpusztította; ez pedig eddig egy külső ellenségünknek sem sikerült.

A jelzett forrongás azonban egész más oldalról is támadja és károsítja a zsidók gazdasági helyzetét és erre szeretnék még hosszúra nyúlt levelem végén röviden rámutatni.

Az újjáébredt zsidó nemzeti mozgalom, különösen Lengyelországban és Litvániában nem alaptalanul keltette fel ellenünk a lengyelek haragját. Ezek azt hitték, hogy zsidó honfitársaik szövetségeseik politikai szabadságukért és nemzeti autonómiájukért vívott küzdelmükben. S most megjelennek a zsidó nácizálásták és Lengyelország szívében élve, zsidó nemzetpolitikai önállóságot és autonómiát követelnek zsidó-német zsargonjuk számára, és olyan ideálok után futnak, melyek éppen olyan jogtalanok, mert »cuius terra, eius lingua«, mint megvalósíthatatlanok, mert a zsidó-német zsargon sosem volt a zsidó nép nyelve és sosem lehet azzá — pláne idegen földön — hisz törpe kisebbség egy idegen nép közepette még művelődési szempontból sem érhet el nemzetpolitikai önállóságot. És hogy ily utópisztikus követelésekkel állottak elő és a lengyelek iránti ellenszenvüket elég otrombán kimutatták, ezek gazdasági bojkottal feleltek, hogy a zsidókkal éreztessék hatalmukat. Műveltségük nem engedi meg, hogy a zsidókat »pogrom«-mal irtsák ki, saját önállóságihiányuk miatt nem tudják a zsidókat politikailag legyőzni, de gazdaságilag hatalmukban áll a zsidót tönkretenni, országukból éhséggel kikergetni; és ezt meg is teszik.

A lengyel antiszemiták sikere ezen a téren az orosz »nép-

szövetség» szemében igen csábító volt, és ezek őrdögi lelkesedéssel propagálják most a zsidók elleni gazdasági bojkottot és tekintetbe véve nagy hatalmukat és szervezeteik nagy elterjedését, nem kétes, hogy sikerük lesz. De ezen átkozott agitáció eredménye már most is érezhető. Zsidó termelők mind több és több fogyasztót vesztenek el, zsidó kereskedelmi és ipari vállalatok, daczára leszállított áraiknak, mind kevesebb megrendelést kapnak és a zsidó munkahiány és az ezt kísérő jelenségek, a borzasztó nyomor, napról napra nő, ezer és ezer zsidó családnak nyomja kezébe a vándorbotot.

Nagy vonásokban ezek vallási, politikai és gazdasági következményei az orosz zsidók forrongásának. Hogy ha ez tovább tart, nem nehéz előrelátni a következményeket. Más kérdés, hogy tovább fog-e vagy kell-e ennek tartania és nincs-e mód, hogy ezeket legyőzzük és megakadályozzuk.

Van mód rá és ismételnem rá is mutattam erre és kilátásunk van, hogy életbe lép a legközelebbi időben egy nagy lojális politikai párt, mely magában egyesíti a törvényhű, komolyan és józanul gondolkozó orosz zsidóságot, amely párt képes lesz úgy belső, mint külső ellenségekkel a harcot felvenni, ami nem lesz ugyan könnyű, de igen lehetséges, mert ily szervezet az orosz zsidók 90%-át foglalná magába, másrészt mert a kormánykörök és az orosz nép tisztességes elemeinek támogatására bízton számíthat.

De erről legközelebb bővebben, midőn majd e keletkező párt »בני ישראל« *»Izrael gyülekezete«* cím alatt már *alapszabályokat* szerzett és szerveztetett.

Vilna, 1908. márczius 10.

F. G.

BIBLIAI OLVASMÁNYOK.

(Dr. Neumann Ede, Bibliai olvasmányok. III. rész. Az asszír korszak prófétái könyvei s a zsidók története az állami élet megszűntétől az újkorig. Eredeti szövegben s magyar fordításban közölt szemelvények a prófétái könyvekből az egyes próféták korviszonyait és működését tárgyzó bevezetésekkel és nyelvi magyarázatokkal. A közép-, polgári- és felsőbb leányiskolák V. osztálya számára. A pesti izr. hitközség megbízásából. Budapest, 1908. Lampel R. könyvkereskedése (Wodiáner F. és fia) részvénytársaság. Ára 2 korona 40 fillér.)

Ez a tankönyv a pesti izr. hitközség vallástani iskolakönyv-kiadványainak 8. száma és úgy, mint az előző 7 új tankönyv, az izr. vallásoktatás országos tanterve alapján készült. Mint a fenti címlapból olvasható, két részből áll: prófétái olvasmányokból és a zsidók történetéből. A kettő közt van némi összefüggés, mert a prófétái rész pedagógiai ügyességgel a főbb történelmi eseményeket említi, de mégis félezer esztendő táton az utolsó próféta és a zsidó állam megszűnté közt. A történet tehát az előző év történeti tananyagának a folytatása. De hát a tanterv itt nem ismételtető okokból a tananyagot ily módon osztotta be és a szerző természetesen ehhez tartotta magát.

Feladatát általában fényesen oldotta meg, mert pedagógiai tapasztalattal a főbb dolgokat domborítja ki és ezeket nagy csinnal, világos nyelven adja elő. A próféta-ság az első 11 lapon, melyeket a könyv legszebb részének tartunk, tömötten és mégis gyermek által is megérthető módon van bemutatva. Milyen találóan jellemzi pl. az 5–6. lapon pár sorral Ézsaiás próféta könyvét mint irodalmi művet. A gondos belső és külső feldolgozás végigvonul az egész művön: a legjobb

értelemben tankönyv. A héber szövegek korrektek és szó-tári feldolgozásuk teljesen elegendő ahhoz, hogy segítségével a tanuló a héber eredetét megérthesse.

A zsidók történetéről (81–165) általánosságban ugyan- azt mondhatjuk, mint a bibliai részről. N. a főbb eseményeket mindvégig szépen és érdekesen mondja el. Aránylag csekély terjedelme mellett minden korszakos eseményre és szellemi mozgalomra kiterjeszkedik. A vallási és erkölcsi tanulságok mintegy önmaguktól kinálkoznak. A tanuló ismeretszerzés közben lelkileg is művelődik. A hang és a mód ezt a részt a nagy közönség számára is alkalmas olvasmányyná avatják.

Utolsó helyen szerző rövid héber nyelvtant állít össze, amely céljának megfelel. Vannak ugyan benne javítandó rész- letek, de ezek az egésznek értékét nem csökkentik. A könyv újabb kiadásánál nézetünk szerint a következő pontokat kellene helyesbíten:

16. lapon: Dániel könyvét a próféták közt nem is kell említeni, nemcsak azért, mert a hagyomány nem vette fel a próféták közé, hanem azért is, mert mind tartalomra, mind formára nézve elüt a prófétái iratoktól. — 81. l. »környékezett« hely. olv. környezett. — 83. l. lent: A titkos feljegyzésekről szóló mondat nem helyes és különben is kimaradhat. — 94. l. A misna három recenzióban van ugyan meg, de azért nem mondható, hogy »tartalomra nézve is egymástól eltérő alakban maradt reánk«. Ez hamis képzeteket kelt az olvasó- ban. Az egyes evangeliumok szövegei legalább differálnak annyira, mint a misna szövege, de azért senki sem mondja, hogy Máté »tartalomra nézve eltérő alakban maradt reánk«. — 95. l. Onkelosz Targuma a harmadik században Babiloniá- ban keletkezett. Helyesen: szerkesztetett. — 96. l. Ki kell mondani, hogy a *babiloni* amórakról van szó. — 153. l. Maimuni nem Szanhedrin-traktátus, hanem Chélek-fejezet bevezetésében adja a 13 hitágazatot.

A héber szavakba több hiba csúszott be, melyeket technikai okokból csak röviden jelünk. 16. אֵל h. olv. אֵל ; 109. אֵל h. olv. אֵל ; 112. 9. sor: karaim szóban az első betű alá kámecc teendő. 146. 4. helyesebb: אֵל ; u. o. Szaadja az א alatt chatef és a dalet alatti sevá grammatikailag helytelen. De talán mégis írták. 182 b. lent hiányzik a dages. 183 a. lent

מֵרֶגֶץ (mérleg) nem létezik és nem vehető fel a héber szavak között. 183 b. pathach h. olv. chateft; 183 b. s többször helyesen מֵרֶגֶץ, de a grammatikában 205 a. hibásan מֵרֶגֶץ; 187. מֵרֶגֶץ, helyesen 205. מֵרֶגֶץ-ből; 187. מֵרֶגֶץ hif. מֵרֶגֶץ-ből, helyesen מֵרֶגֶץ-ből (cf. 190. מֵרֶגֶץ).

A grammatika (193—207.) általában sikerült. Csupán néhány hely javítandó. 1. §. (193 b) מֵרֶגֶץ (a tavba nem kell dages). 2. §. »nyugró s'vá, mely a szótag végén van s a kiejtésben nem hangzik« kissé homályos. 3. §. A patach furtivumnál kiegészítendő: chirek, minthogy ezután is beáll. 7. §. מֵרֶגֶץ nem alkalmas példa, mert kivételesen a מֵ előnévvel ellátva pausális alakot kap. 13. §. A 3—10. számnemeknél a hím- és nőneműek fel vannak cserélve. Mint ismeretes, a hím- és nőnemű alakok nőneműek és a nőnemű alakok hím- és nőneműek. 200, 8. sor: a dages sajtóhiba. 19. §. מֵרֶגֶץ pausális alak, helyesen tehát מֵרֶגֶץ (kivételes alak). U. o. (200 lent) a pual főnévi ige neve elmaradhat. 27. §. II. A pé jod igéknél nifal impf. sgl. 1 szem. rendesen i hangzót kap (nem e-t). Az ajin vav nif. prf. tsz. 2. személyénél az első hangzó nem u, hanem o pl. Jechezkel 11, 17. 20, 34. 41. A grammatikusok rendesen a szerző által adott alakot tanítják, de azért nem helyes. 206, 4. מֵרֶגֶץ, kivándorolt (helyesebb: száműzésbe ment). Ugyanazon oldal utolsó szava sajtóhiba; úgyszintén 207, 2. és 6. sor (az utóbbiban 3 egymásután).

Végül nem hagyhatjuk szó nélkül a címlap ezen szavait: »Az asszír korszak prófétái könyvei«. Ez olybá tünteti fel a hitoktatást, mintha az asszír korszak volna a földolog, holott az asszír világrablók történelmi és főképp vallási hatásra nézve a próféták mellett nullák. Az »asszír korszak« cím Izrael történetének előadásában sincs helyén, mert nem az asszirek kedvéért tanulják a bibliai történetet. Többször kifogásoltuk ezt a tudományos falsumot, hogy egyebet ne mondjunk.

Budapest.

B. L.

KÜTFÖK.

307. szám.

AZ IZR. ORSZÁGOS IRODÁJÁNAK VÉLEMÉNYE A »MAGYARORSZÁGI CZIONISTA SZERVEZET« KÉR- VÉNYE TÁRGYÁBAN.

27869/1907. szám.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Urunk!

Dr. Gruber Sándornak, mint a magyarországi cionista szervezet elnökének Budapest székesfőváros polgármesteréhez intézett, Nagyméltóságod részéről 36094/1907. sz. leirattal véleményes jelentéstétel végett az izraelita országos irodához áttett kérvényét és annak mellékleteit van szerencsénk alábbi jelentésünk kapcsán visszaterjeszteni.

Dr. Gruber Sándor úr kérvényében eleve kifogást tett az ellen, hogy a magas kormány az ő kérvénye tárgyában az izraelita országos irodától kívánjon véleményt, mert az mindig rossz véleményt adott a cionisták mozgalmairól, és mert ez az iroda »a cionizmus létre és fejlődésére nézve teljesen tájékozatlan«.

Azt hisszük, hogy ami a korábbi, kedvezőtlen információkból merített kifogást illeti, az nem vonatkozhatik személyeinkre, mert a magas kormány a budapesti cionista egyesület ismételt megkísérlétt alakulásakor ennek az irodának kötelekében nem állottunk, és az akkori jelentések tartalmára befolyást nem gyakoroltunk.

Teljes elfogulatlansággal tudjuk megítélni a cionista pártok (mert ez időszerint két ilyen párt áll egymással szemben) törekvéseit, és hivatali elődeink idevonatkozó 1902. évi szeptember hó 26-án 23.831 és 1904. évi július hó 12-én 24.880 sz. a. tett előterjesztéseinek tartalmához magunkat kötve nem érezzük.

Ami pedig a tájékozottságot illeti, igaz az, hogy mi sohasem vettünk részt semmiféle cionista szervezetnek sem

tanácskozásaiban, sem működésében. Ha tehát volnának nekik titkaik is, úgy igaz, hogy ezekről nekünk tudomásunk nem lehet, de ami a cionizmusra nézve nyilvánosságra jutott, az előttünk sem maradt ismeretlen, és azt hiszszük, tájékozottságunk elégséges lesz arra, hogy felvilágosítást adhassunk Nagyméltóságodnak arról, mi dr. Gruber Sándor úr kérvényének elintézésénél figyelembe jöhet.

Budapest székesfőváros tanácsa a kérvényt véleményezés végett a IX. kerületi előjárásához tette át, és ez jelentésében két tényt állapít meg. Egyik az, hogy az alakulni óhajító szervezetnek Budapesten rendszeres székhelye nincsen, főszékhelye Kölnben van, Németországban, és élén Wolffsohn odavaló bankár áll. Ez megfelel a valóságnak. Kérvényező és társai, amikor szabályzatuk szerint a »baseli programmot« fogadják el, ahhoz a cionista párthoz kívánnak csatlakozni, melynek központi irodája Kölnben van, és melynek élén Wolffsohn Dávid hitsorosunk áll.

Wolffsohn Dávid, ki mindenképen köztiszteltetre méltó egyéniség, és ki meggyőződéseért elismerésre érdemes buzgalommal és áldozatkészséggel helyt áll, ebben az ügyben f. évi június hóban levéllel közvetlenül alulirott elnökhöz fordult, mely levélre az teljes őszinteséggel közölte vele ez ügyben elfoglalt álláspontját.

Mindkét levélnek másolatát bemutatjuk A) és B) alatt, annak bizonyosságául, hogy maga Wolffsohn nem látta alulirott elnökben a cionizmus megátalkodott ellenségét, kinek meghallgatását ez ügyben eleve ki kellene zárni, és hogy viszont az is teljes loyaltással jelölte meg azt a határt, melyen belül a cionizmus működését hazánkban lehetségesnek tartja. A) B) alatti levélben meg van már mondva az a konklúzió, melyre ezen terjedelmes jelentésünk során eljutnunk kellend.

A másik tény, melyet Budapest székesfőváros IX. kerületi előjárósága a maga jelentésében megállapít, az, hogy »a magyarországi szervezetet a szükséges költséggel Bécsből és Kölnből látják el«. Nem állapíthatjuk meg, hogy a kerületi előjáróság ezt a tudomását honnan merítette, de ha volna ebben valami, ami igaz, az nyilvánvalóan csak az lehet, hogy a még nem létező magyarországi szervezetnek az alakulással járó költségeket a kölni központ, vagy annak bécsi fiókja hocsátja rendelkezésére; de ami az alakulás célját és a kilátásba vett működését illeti, természetesen éppen az ellenkező az igazság. Wolffsohn nem azért akar Magyarországon cionista szervezetet létesíteni, hogy ő küldjön ide pénzt, hanem azért, hogy innen kapjon pénzt arra a célra, hogy Oroszországból kiüldözött hitfeleinknek Palesztinában új otthont szerezzen. Hogy ez a vállalkozás óriási pénzbeli áldozatokat igényel, az

bizonyításra nem szorul. Erre a célra vár Wolffsohn pénzt Magyarországból is a cionista hivektől. Várja tőlük a »magyarországi cionista szervezet«, hogy fizetni fognak »székel-pártielléket« (székel, az ó-kori zsidó állam pénzegysége, melyet a bemutatott szabályzat évi egy koronára konvertál), hogy darabonként 25 koronáért vegyék meg a központi szervezet által alapított gyarmati bank részvényeit és hogy adományaikkal gyarapítsák a központ által kezelt »nemzeti alapot«.

Hogy ez így van, bizonyítjuk a »budapesti kerületi bizottságnak« a folyamodó dr. Gruber Sándornak, mint elnöknek, aláírásával ellátott C) alatti körlevelével. Ha ugyan egyáltalán kétséges lenne, hogy a cionizmus politikai célokat követ, és hogy következképpen egyesületei politikai társulatok, elég arra utalnunk, hogy dr. Nordau Miksa, a cionizmus ez idő szerint legkiválóbb szellemi vezére, ez év november havában Párisban tartott beszámolójában ezt nyíltan hirdette. A cionizmus tervei — úgymond — politikaiaik, programja és formái politikaiaik és csakis politikai eszközökkel valósítható meg. Mi a tárgya a cionizmusnak? kérdezi. És erre így felel: Szándéka és kötelessége, hogy a zsidó népnek *nemzeti* méltóságának öntudatát adja, benne a nemzeti érzés kötelességét ébreszsze. Ha a cionizmus csak abban állana, hogy a zsidók egy kis számát Palesztinába szállítsa, azzal az egyetlen czállal, hogy őket mintegy mesterségesen plántált fajként, mint múzeumi ritkaságokat mutogassa, akkor — így fejezi be — a cionizmusnak sem joga, sem lehetőségé nem volna, hogy vállalata iránt a zsidóság tüzét lángra lobbantsa.

Felette sajnáljuk, hogy a kérvényezők által bemutatott szabályzat a szervezkedésnek ezt az egyedüli célját gondosan eltitkolja, és 24—27. §§-aiban kerteléssel hallgatja el, hogy mire fogja fordítani a szervezetnek ott felsorolt jövedelmeit.

Ha a magyarországi zsidók részt kérnek abból, hogy az Oroszországból kiüldözött zsidók számára Palesztinába vagy másutt Európán kívül új otthon szereztessek, erre nincsen számunkra más mód, mint az, hogy az e részben külföldön megindított akeziót pénzálldozatainkkal mi is támogassuk. Ezt őszintén be kell vallani, nincs is rá ok, hogy miért hallgassák el. Mi ebben csak nemes szívű és dicséretes cselekedetet látunk, melyért éppen nem kellene szégyenkeznünk.

Igaz, hogy a nagyméltóságú magyar királyi belügy-miniszterium a cionista szervezkedéshez az engedélyt már két ízben részben azzal az indoklással tagadta meg, hogy a külföldre küldendő pénzek hováfördítése tekintetében a magyar kormány és a magyarországi hatóságok ellenőrzést nem gyakorolhatnak; és talán ezért kerültek a szervezet tervezői ezuttal a gyűjtött pénzék hováfördítésének bevallását.

De ezzel szemben nem a kertelés a helyes út, erre nyíltsággal kell válaszolni, érvekkel kell a magas kormányt felvilágosítani és őszintén feltárni azokat a célokat, melyekre ezek a pénzek fordíthatni fognak, a mely külföldre küldendő segélyösszegek, ha nem lesznek is a magyar kormány által ellenőrizve, de egész bizonyossággal nem fognak a magyar állam érdekeibe ütköző módon felhasználtni.

Mi a magunk részéről nyíltan megmondjuk, ezt az indoklást helyesnek el nem ismerhetjük, nem is ismerjük el, hogy abban az esetben, ha hontalan és éhező külföldi hitsorsosainkat tehetségünk szerint segíezzük, államellenes vagy egyébként tilalmazható cselekedetet követnénk el és ha a szándékolt szervezkedést mégis ellenezzük, erre minket más okok kényszerítenek.

Ellenben, ha igaza lehetne a IX. kerületi előljárásnak abban, hogy itt olyan szervezet tervezetik, mely külföldi pénzzel itt akar indítani agitációt, hogy a magyar zsidóság köréből toborozzon kivándorlókat, a palesztinai jövődöbéli új zsidóország számára, — vagy ha komolyan kellene venni dr. Gruber Sándor úr kérvényének azt a részét, mely az állítólag hazánkban létező zsidókérdés zionistikus megoldását tűzi ki célul, és 800.000 magyarországi zsidó koldus vándorlásával rémitget, — akkor bizonyára még kevésbé lehetne megítélni ezt a szervezkedést, mely utóvégre is arra lyukad ki, hogy a magyarországi zsidóságot vetköztesse ki magyar voltából. Ilyen célzatu agitációra magyar zsidó sohasem fog vállalkozni, meg vagyunk róla győződve, hogy nem vállalkoznak dr. Gruber Sándor és társai sem.

Egy évszázadot meghaladó kulturális munkának eredménye az az asszimiláció, melyet a magyar zsidóság produkált; ez egész időn át az volt törekvésünk, hogy csupán csak vallás tekintetében különbözzünk más vallásu polgártársainktól, de minden más tekintetben beolvadjunk a magyar nemzetbe. Amennyire mi tudjuk, a magyar zsidóságban nincsen hajlandóság arra, hogy most ellenkező irányt kövessünk, hogy a hajdani zsidóország föltámasztásáról ábrándozzunk, és a »zsidó nemzet« új életre keltéséért rajongjunk.

Ha meg tudtunk lenni eddig, mint mózesvallású magyarok, az a szomorú körülmény, hogy Oroszországból kiüldözték számos hitsorsosunkat, nem szolgálhat okul arra, hogy ezentúl akarjunk lenni Magyarországon »zsidó nemzetiség«.

Mi, kik kizárólag hitfelekezetünk képviselői nyilatkozunk, csak azt mondhatjuk, hogy ezt elutasítja magától a magyar zsidóság; ezt tiltja a magyar zsidóság érdeke, érzése, hazafiassága. Hogy a magyar állam szempontjából kívánatos volna-e az ilyen irányú agitáció, ezt ítélje meg a magyar állam-kormány.

A zionizmus keletkezése folyamánya az oroszországi zsidóüldözésnek. Hontalanná és koldussá vált zsidók ezrei özönlöttek Nyugot-Európa felé! Világszerte felajdul az emberiség szíve ennyi tömeges nyomor láttára, zsidó és nem zsidó környéklet sietett annak enyhítésére. Csak természetes dolog volt, hogy elsősorban és a legnagyobb áldozatkészséggel a zsidók állottak és a rendszeres segélyezői szervezéséhez fogtak. Nyugot-Európa és Amerika igen tekintélyes összegeket bocsátottak rendelkezésre; bizottságok alakultak, melyek pártfogásuk alá vették az üldözötteket, új otthont kerestek, új existenciát alapítottak a legkegyetlenebb felekezeti intolerancia áldozatai számára. E segítő akciónak főtényezői nem zionisták, habár lehetnek és vannak közöttük kétségtelenül elegendő, akik a zionizmusnak is hívei.

Miért ne vallanánk azt be, hogy hitsorsosaink felebaráti szeretetének és irgalmas voltának eme nagyszerű megnyilatkozásában mindenképen csak dicséretes cselekedetet látunk? Miért ne vallanánk be azt, hogy amikor erre a célra az adományok gyűltek, a magyarországi zsidók is elküldték a maguk szerény adományait? Igaz, hogy akkor más jel-szavakat hallottunk, más áldozó köröket és más neveket láttunk a mozgalom élén mint azokat a neveket, melyeket legnagyobb-részt a magyarországi zionista szervezet értekezletének jegyzőkönyvében olvastunk először.

A zionista mozgalom vezérférfiai utóbb két pártra szakadtak; az egyiknek vezére Zangwill, a másiké előbb néhai dr. Herzl Tivadar, és ennek halála óta Wolffsohn Dávid. Az előbbeni, a Zangwill pártja az u. n. territorialisták, Angliának és az Amerikai és különösen délfrikai gyarmataiban igyekszik letelepíteni a hontalanná vált zsidókat; természetesen az angol kormány beleegyezésével, ennek fennhatósága alatt, minden állami önállóság és nemzeti különváltság praetendálása nélkül.

A másik párt, a Wolffsohné, amely a zionisták Bäselen tartott kongresszusán megállapított programot tette magáévá, kizárólag Palesztinában akarja a hazájukból kiüldözött, vagy onnan kikivándorló zsidókat egybegyűjteni, elhelyezni és ott külön zsidó államisággal, vagy legalább autonómiával felruházott »zsidóországot« akar szervezni »zsidó nemzeti« alapon.

Részünkről azt hisszük, hogy ami annak a szegény hontalan bujdosónak kell, az tisztességes kenyérkereset és hajlék, melyben végzett munka után nyugodtan hajthatja le fejét, emberséges lét, melyben erkölcsi és szellemi feladatait teljesítheti. Ha ezt megszerezhették nekik, meg lehetünk elégedve mi is, ők is!

»A közjogi biztosíték«, az állami és nemzeti sallang, nézetünk szerint utópia. Lehet, hogy tévedünk, hogy Wolffsohn ur téved, Emberek vagyunk, tévedhetünk mindannyian.

Megengedjük azt is, hogy az a körülmény, hogy valamely törekvés utópisztikus, magában még nem lehet ok arra, hogy ez a törekvés a mellette való agitáció államilag megakadályoztassék, az országból kitiltassék.

Amde nekünk az az aggodalmunk, hogy minálunk, a mi viszonyaink között ez a törekvés, ez az agitáció veszedelmes. Veszedelmes egyaránt akkor is, ha ez államalkotási utópia komoly cél. Veszedelmes akkor is, ha csak eszköz arra, hogy a hangzatos jelszavakra könnyen lelkesedő tömegek erszényeit megnyissa.

Világért sem kívánjuk mi azt, hogy a zsidó hitű magyarok érzései, ábrándjai, sóvárgó vágyai az álmok honából való új zsidóországhoz fűződjenek. Mi nem kételkedünk benne, hogy a magyar zsidóság zöme így gondolkodik, mi azt akarjuk, hogy a zsidó vallás maradjon vallás, és ne legyen semmi egyéb mint csupán csak vallás.

Aggodalmainkat csak növelheti az, mit legközelebbi szomszédságunkban észlelünk: a politizáló czionizmus fejlődése Ausztriában. Az osztrák birodalmi tanácsban már is van külön czionista politikai párt, nemzetiségi különállással és nemzetiségi pretenziókkal. Lehet, hogy az osztrák zsidóknak ez jó, hogy nekik ez kell; idegen viszonyok megbírlásától tartózkodunk. De amennyire a magyar zsidóságot ismerjük, azt hiszszük, hogy a magyar zsidóság épenséggel nem akarja azt, hogy a magyar parlamentben is egy felekezeti jellegű, zsidó nemzetiségi párt üsse fel a fejét.

Az osztrák, jobban mondva galicziai példa minket nem vonz a czionizmus felé, hanem elijeszt a czionizmus mellől.

Ez az, mit felekezetünk érdekében a tervezett szervezkedés tárgyában, a magyar zsidóság álláspontjáról elmondanunk kellett.

Hogy már most a magyar állam szempontjából kívánatos-e, hogy a magyarországi zsidók között fészket verjen egy nemzetiségi irányú agitáció, hogy Magyarország földjén működjék egy zsidó irredenta; hogy abban az esetben, ha a török kormány represszáliákkal élve, üldözöbe venné a palesztinai zsidókat, kik között nagyon sok a magyar állampolgár és az osztrák állampolgár: hogy ebből nem keletkezhetnének-e a monarchiára nézve diplomáciai kellemetlenségek is, erre nézve, azt hiszszük, Nagyméltóságod nem kíván tőlünk véleményt. Ezt a magyar állam kormányának bölcsesége döntse el.

Dr. Gruber Sándor úr arra hivatkozik kérvényében, hogy ő és társai már három év óta a legszélesebb nyilvánosság mellett agítálnak a fővárosban, s ime mégsem történt semmi veszedelem. Hogy hol folytattak agitációt és minőt: megvalljuk ennek valami nagy nyomát fel nem fedeztük. De

azt hittük, a »széles nyilvánosság« daczára nem igen vett róla tudomást a magyar zsidóság sem, legalább nem vettek tudomást azok a körök és azok az egyének, melyek és kik a magyar zsidóság közéletének látható tényezői. A nagy országos értekezleten, mint a bemutatott jegyzőkönyvből látjuk, ennyi agitáció után harminczheten voltak.

Hát az igaz, hogy ez még nem veszedelem, reméljük, hogy a magyar zsidóság józansága a jövőben is elejét fogja venni minden veszedelemnek. Amde az izgatást nem menti az, hogy nem volt sikere!

Ezek után feleslegesnek tartjuk azt, hogy a bemutatott szabályzat pontonkénti bírlásával foglalkozzunk. Csak két megjegyzést kívánunk tenni.

Egyik az, hogy a mit folyamodó és társai terveznek, és aminek szabályzatát bemutatták, tulajdonképen nem is egyesület, a nálunk divó felfogás szerint; nincsenek tulajdonképeni tagjai, nincsen közgyűlése, melyben minden tag részt vehet. A magyar kormány által jóváhagyott szabályzat tekintélye alatt külföldön működő czionista központnak (Zionistisches Centralbureau) magyarországi exposituráját akarják létesíteni, melynek alapján az a hivatása, hogy Magyarországon szervezzon híveket ennek a czionista pártnak, és adófizetőket az ő eszményi országuknak — in partibus infidelium.

Másik megjegyzésünk, hogy a szabályzat szerint, a szervezőt célja: »a bázeli program megvalósítása.« Hát legalább is be kellett volna mutatni ezt a bázeli programot, egész terjedelmében, eredeti német szövegében. Ne kelljen a magyar kormánynak kérdeznie sem tőlünk, sem mástól, hogy mi van abban a bázeli programban. Olvashassa el a kormány maga, és bírálhassa meg a kormány maga. Persze, hogy azután még mindig fennmarad az a kérdés, hogy mi módon, mily eszközökkel kívánja a szervezet ezt a programot megvalósítani, és milyen lesz az ő viszonya a külföldi központhoz, amiről a szabályzat szintén nem nyújt semminemű tájékoztatást.

Mély tisztelettel vagyunk

Nagyméltóságodnak

Budapesten, 1907. évi december hó 19-én.

kész szolgálai

az Izraeliták Országos Irodája.

DR. MEZEY FERENCZ S. k.,
irodai titkár.

MEZEI MÓR S. k.,
irodai elnök.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Monumenta Judaica Altera pars. Monumenta Talmudica.* Erster Band, Heft I—IV. Akademischer Verlag Wien und Leipzig 1906—1907. Erste Serie: Bibel und Babel. Bearbeitet von Dr. Salomon Funk. — *Évkönyv.* Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Szerkeszti Bánóczi L. Budapest, 1908. — Dr. Kecskeméti A., A zsidó irodalom története. Az IMIT-által jutalmazott pályamű. Első kötet, Budapest, 1908. — Dr. Persl A., Beszédok III., Pécs, 1908. — Az erdélyi nemzeti muzeum könyvtára feles számú könyveinek jegyzéke. Első füzet. *Kolozsvár*, 1908. — Weisz Mór (Kolozsvár), Javaslat. A magyar-izraelita hitfelekezetnek szervezeti szabályzata, *Kolozsvár*, 1908. — Mahler E., Zu Genesis XLI. (Kül. leny. a ZDMG. LXI. kötetéből, Leipzig, 1907). — Ugyanaz, Sothis und Mondaten der alten Aegypten (K. I. az Actes du XVIe Congrès International des Orientalistes 1. kötetéből, Páris, 1906). — Funk S. dr., Die Juden in Babylon 200—500. Mit einer Karte von Babel. II. Teil, Berlin 1908. — Balog Szidóni, A magyarországi zsidók kamaraszolgátsága és igazságszolgáltatása a középkorban. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest 1907 (Művelődés történeti Értekezések 28. szám).

Visontai Soma dr. orsz. képviselő az ügyvédi pályán és a közélet terén szerzett érdemei elismerésül udvari tanácsossá lett kinevezve.

Nemesítés. Strasser Sándor, a Strasser és König cégé főnöke, kisbábi előnévvel nemességre emeltetett. Hédervári Soma dr., Ujpesti tisztviselő főorvosa hévgyörki előnévvel szintén nemességre emeltetett. Fia orsz. képviselő és nem zsidó többé.

Mendelssohn Mózesnek Berlinben szobrot állítanak. A bizottság, amely a felhívást kibocsátotta, tisztán zsidókból áll. A korában keresztény körökben is általánosan tisztelt nagyírú bölcész és író, a német nyelv mestere, a városházán kis mellszoborral már meg van örökítve, de máshonnan, hol helyén lett volna, következetesen kihagyták. A »berlini bölcse«, a nagy írenikus, csendes mosolyogna barátai és nem barátai fölött.

Michelson Alb. A. chicagói tanár, aki mint a világosság gyorsaságának meghatározására szolgáló egy újabb módszernek felfalója a Nobel-díjak egyikét elnyerte, zsidó.

A pogrom szerzőjének nyomorult vége. Varsóból jelentik: Tichanowski ezredes, a siedleci pogrom értelmi szerzője, a

kórházban meghalt. Az ezredes üldözési mániás rohamában néhány hét előtt golyót lőtt a lábába, aminek következtében a lábát le kellett vágni. Kévéssel rá újra üldözési roham jött rá és meg akart szökni, amit csak úgy akadályozhattak meg, hogy az ágyhoz kötötték. (Pesti Hírlap 1908 január 2. 10. l.)

Zsinagógák romjai Galileában. Kohl építész és Watzinger tanár ezeket a romokat átvizsgálták és tanulságos publikációt ígérnek róluk. A költségekről a »Deutsche Orientgesellschaft« gondoskodik. Úgy tudjuk, hogy a nevezett társulatnak jórészt zsidók adják a pénzt, de nincs tudomásunk róla, hogy zsidó által tervezett ásatásokra valaha egy garas állt volna rendelkezésre.

Freund István dr. alapítványai. Freund dr. szülei emlékére a pesti Chevre Kadisa létesítendő Szeretetháza javára 100,000 koronát adományozott. Ezenkívül Weimann Fülöp dr. pesti izr. hitközs. elnökhöz intézett levele szerint még 50,000 koronát adományoz különböző czélokra, melyek közül a legnagyobb, 20,000 korona, az Izr. M. I. Társulatnak jutott.

A »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums« virágzik, mint minden német alkotás. Az utolsó beszámoló szerint az évi jövedelem kerekén 29000 márkára emelkedett. Ez az összeg tisztán tudományos czélokra fordítatik, mert a népszerű tudományt — már amennyiben ilyenről szó lehet — számos külön egyesület (Verein für jüd. Geschichte und Literatur) szolgálja. A »Gesellschaft« folyóiratán kívül 4 munkát adott ki és 18-t szubvencionált. Budapesten 23 tagja van.

Husz Ábrahám m.-szigeti lakos rablőgyilkosságra való bujtogatás miatt kötél által való halálra ítéltetett. A lapok állítása szerint 40 esztendő óta ez az első eset, hogy zsidót felakasztottak. A napi sajtó itt nem taglalandó körülmények miatt, melyek a bűn beigazolt volta vonatkoznak, az ítélet ellen állást foglalt és a justifikált özvegy és árvái számára jelentékeny összeget gyűjtött.

Singer Izrael. A sátorlajúhelyi izr. anyahitközséget és a magyarországi zsidó tanítói kart érzékeny csapás érte február 17-ikén. E napon költözött el az élők sorából a felszáradon át majdnem megszokás nélkül működött, érdemes veterán tanító, Singer Izrael, 80 éves korában. A megboldogult, aki több jesiván tanult, majd Hirsch Sámson Ráfiál lábainál ült és Graetz előadásait is hallgatta, mindvégig barátságos összeköttetést tartott fenn ifjú kora óta Kayserling Mayerrel, a pesti hitközség volt nagyírú rabbijával, valamint több tudós kortársával. Irodalmilag is működött. Számos pedagógiai cikke látott napvilágot a külföldi felekezeti lapokban. Saját kiadásában néhány önálló jelentékeny könyvet is meg-

jelentetett, bár távolról sem volt jómódú. Vallásos, jámbor, puritán életű férfiú volt, ki a békét szerette és barátságos érintkezést tudott fenntartani az újhelyi zsidóság sok részre szétágazó gondolkodásának minden árnyalata között, amit aztán a temetése napján impozánsan honoráltak is, a rémes és egészségtelen időjárás ellenére kikisérvén őt utolsó útjára. Ravatalánál búcsúbeszédekkel mondták fia, dr. Singer Bernát szabadkai, Weisz Kálmán, dr. Goldberger Izidor sátoraljaújhelyi rabbik, tanítványai nevében dr. Reichárd Salamon ügyvéd, a nyitott sírnál kartársai nevében Szabó Jakab igazgatótanító. Aldás az igaz emlékezete. (Dr. Goldberger Izidor.)

Bernfeld Móricz milliós alapítványa. A nevezett ki eddig teljesen ismeretlen férfiú volt, végrendeletileg több mint egy millió koronát hagyott jótékony célokra. Az alapítványok négyötöd része általános humanitárius intézménynek jut, számos kifejezetten keresztény egyleteknek, mint pl. a kath. legényegyletnek stb. A legnagyobb összegeket a magyar kir. honvédség és csendőrség altisztjeinek alapja (340,000 korona) és a zsidó árvaház (190,000 korona) kapja. Bernfeld Neuraussnitz magyarországi városból származott. E város, Bécs, Belgrád stb. szegényeiről is megfelelően emlékezett meg, különösen fővárosunkról.

Az V. községkerület, melyhez Bars, Hont, Nógrád és Zólyom vármegye tartozik, márczius 22-én megalakult Losonczon. Az alakuló gyűlést, melyet a mincha-istentisztelet alkalmával Dr. *Silberfeld Jakab* aranyosmaróthi rabbi beszéde előzte meg, *Schneller Károly* losonczyi hitközségi elnök nyitotta meg. Képviselve voltak: Aranyosmaróth, Besztercebánya, Breznóbánya, Gáramszentkereszt, Körmöcbánya, Losoncz és kerülete, Nógrádkálló, Selmeczbánya, Szécsény, Szirák, Zólyom, Gyetva, összesen 24 képviselővel. Elnöknek nagy lelkesedéssel *muczinji Wohl Romy* választott meg, kinek programbeszédje nagy tetszést aratott. Elnökhelyettesnek *Schneller Károly*, jegyzőnek dr. *Vajda Béla*, pénztárnoknak *szinobányai Kramer Leó* választott meg. A többi tisztségek szintén betöltöttek. A közgyűlés határozati javaslatot fogadott el, mely szerint felhívja a kerületi elnököket: 1. hogy tiltakozzék a törvénytelen kormány azon rendelete ellen, a mely külön orthodox hitfelekezetéről beszél és 2. hogy szorgalmazza a kongresszus egybehívását, mert meg van győződve, hogy a különböző árnyalatu zsidóság küldötteinek tárgyalása kölcsönös megértéshez fog vezetni. A közgyűlés sürgőnyileg üdvözölte gróf *Apponyi Albert* vallás- és közoktatásügyi ministert és *Tóth János* államtitkárt, kik az üdvözlést udvariasan viszonozták. A közgyűlésen dr. *Mezei Mór* az orsz. iroda elnöke és dr. *Mezey Ferencz* az orsz. iroda titkára is részt vettek. Este százerítőkü bankett volt.

TÁRSADALOM.

A SZERVEZET.

A május hó 15-ike után sorra került kultusztárca költségvetése kínos benyomást keltett felekezetünk összes köreiből: Az izraelita felekezet egyáltalában nem került szóba. Gróf *Apponyi Albert* vallás- és közoktatásügyi miniszter bejelentette a kath. autonómia, a kath. kongrua, a protestáns felekezetek államsegélye és egyéb ügyekre vonatkozó nagy horderejű javaslatait, de az izraeliták számára egy szava sem volt. Ekkora negligálásra a legsötétebb pesszimizmus sem volt elkészülve. Igaz, hogy az izr. felekezet ügyének rendezése nem bír politikai jelentőséggel, bármely autonómiája lesz a zsidóságnak, nem lesz keretében a politikának helye, a magyar állam kisujja sem fog tőle megfájdulni, de azért mégis 900,000 polgár vállkásáról van szó, oly vallásról, melyre az uralkodó felekezetek mint szülőanyjukra némi tekintettel lehetnének. Mikor az állam az összes felekezetek ügyeit rendezi, még pedig nagy áldozatokkal; mikor az uralkodó vallásnak oly hatalmat ad, melyet sohasem mert kezéből kiadni: akkor a magyar állameszméhez minden időben hűségesen ragaszkodó izr. felekezetet meghagyja ziláltságában és szegénységében. Sőt még jó szóra sem érdemesíti. Erre Ausztriában sincs példa. A nagy német birodalom, amely nem vádolható liberalizmussal, az utóbbi időben rendezett iskolaügyben a zsidókról nem feledkezett meg, noha számára nézve aránylag csak negyed-részt annyian vannak, mint hazánkban. Az adminisztráció végre első sorban mégis csak adminisztráció és nem vezéreltetheti magát egyéni érzelmeiktől és az állam nem követhet

el jogtalanságot semmiféle kisebbségen. Az ilyen tény meg-ingatja a polgároknak a jogi érzést, elsősorban azokban, kik en-sérem nem esett. Nagy tévedés az, hogy a zsidók ellen elkövetett jogtalanság csak a zsidókat sújtja, sújtja a többi felekezeteket is, kik arra szoknak rá, hogy az erősebbé a jog. Ha pedig ez a hit meggyökeresedett bennük, nem fognak a zsidónál megállni, csakhamar elkövetkezik az idő, midőn egy-mással fognak birokra kelni és akkor beáll a középkori vallásos villongások kora, melytől Isten óvjon meg bennünket. A népek, fájdalom, hamar felejenek, nem tudják már, hogy mennyi vérbe került a vallások jogegyenlőségének a kivívása. A zsidó a leggyengébb felekezet, de a leggyengébb után követ-kezik a gyengébb és azután a gyenge. Elborul minden józan hazafi lelke az ilyen látványra és ugyanezért nem hihetjük, hogy a jelen helyzet végleges maradjon. Győzni kell a jobb belátásnak és be kell következni, a felekezetek egyenjogúsága-nak is.

*

Ilyen jelenleg a zsidóság külső helyzete, de a zsidók azért nem térnek észre: nagy garral hirdeti műveletlenebb része, hogy ő autonóm külön felekezet. Vajjon miből áll az autonómiaja? Minden csete-patétját az állam adminisztratív közegei döntenek el, de azért autonóm. Roskadoznak az egyházi terhek alatt, papjaik és egyéb hű szolgálók szegénységben tespednek, és haláluk után szereteteiket nyomorban hagyják hátra. Nincs nyugdíj, mert a felekezet szegénysége mellett nem képes nyugdíjintézetet létesíteni. A német hitrokonokra hivatkoznak, kiknek kebelében, állításuk szerint, Frankfurtban és még más három városban külön zsidó felekezet áll fenn. Ez emlékeztet bennünket a pozsonyi orthodox hitközségre, amely 17 év előtt az ottani más hitközséggel való vagyonjogi pörében azt állította, hogy ő önmagában külön felekezetet alkot, amely semmi más községgel összefüggésben nem áll — orthodoxszal sem. Ilyen zöld valláspolitikusok merészkednek ki a küzdőtérre akkor, midőn felekezetünk becsülete forog kockán, u. n. orthodoxaink káromkodása kísérletében. Mikor fog ez a bárdolatlanság eltűnni?

De hát térjünk vissza a főkérdésre: van-e két zsidóság Németországban? Nincs. Az állam elismer önálló községeket

egy helyen, de nem két zsidó felekezetet. Nincs törvénye, amely a frankfurti, berlini és kölni zsidó felekezeteket külön fel-sorolná. Hazánkban sincs ily törvény. A chaszidok a mi orthodoxainkat sem tekintik teljes súlyúnak, de azért az orthodoxok velük egy felekezeten levőknek vallják magukat. Egyelőre még nem átkozták ki egymást, csupán gyenge kísér-let történt néhány év előtt a Teitelbaumok vezérlete alatt. Az orth. elmélet majd megérleli a teljes chéremet.

Az orthodox vezetők nagy tévedésben leledzenek, midőn azt hiszik, hogy a kongresszusták az u. n. orth. községekkel benső közösségben akarnak élni. Erről szó sincs. A multban sem fértek meg, most sem férnének meg. Az orthodoxok egymással is nehezen férnek meg. Nincs másról szó, mint arról, hogy az állammal szemben egy corpust képezzenek. Az ilyen egyesülés által csak nyerhetnek, mert jelen helyzetük-ben tisztán a váltakozó kormányok és adminisztratív közegeik kénye-kedvétől, ha jobban tetszik, ezek által alkotott szabályoktól függnék. Ezt bőségesen kitapasztalhatták. Ha azonban az autonómiát megkapják, saját ügyeiket saját belátásuk szerint intézhetik. Semmi objektív ok nem szól az ellen, hogy a hazai zsidóság az autonómia kivívására egyesüljön. De ha ez akár valódi, akár színlelt rémlátásból nem történne meg, nem képzelhető más mód, mint az államhatalom által való dekre-tálás, amint áprilisi füzetünkben bővebben kifejtettük.

Az állam 40 esztendő óta egyebet sem tesz, mint dekretál. Minden egyes esetben, tehát minden nap dekretál, nem is egyszer, hanem akár tízszer. Nem látható be, hogy miért volna sérelem az egyszeri dekretálás egyszersmindenkora s miért nem sérelem a mindennapi dekretálás? Ha az orthodoxia lelkiismerete nyugodt akkor, midőn a keresztény referensek döntenek el ügyeiket napról-napra egyenként, nyugodt lesz akkor is, ha a vallásügyi kormány egyszerre dönti el összes jelen és jövő ügyeiket, s maguknak a zsidóknak adja át. Melyik a nagyobb lelkiismereti kényszer? az-e, amely napról-napra gyakoroltatik, vagy az, amely lemond ennek gyakorlásáról? Minden pártatlan szemlélő látja, hogy az egységes autonómia ellen tárgyi okok nem szólnak. Más okokat pedig ily nagy hord-erejű kérdésben honorálni nem szabad. A tények logikája ebben a kérdésben is dönteni fog és ugyanezért mi nem adjuk

fel a reményt, hogy az autonómia létesülni fog. Vagy meg-
egyezőssel, vagy a nélkül. Az állam kötelessége, hogy rendet
teremtson oly eszközökkel, amelyek célhoz vezetnek.

*

Ha még van valami, ami a fentvázolt sanyaruságnál
még elszomorítóbb, úgy az a zsidóság társadalmi helyzetének
állandó rosszabbodása. Talán nem tévedünk, ha a valláskö-
zösségünkön esett sérelmek forrását a zsidóellenes közhang-
ulatban látjuk, amely több ízben a parlamentben is (Barkó-
czy-demonstráció. Polonyi-Lengyel-per) megnyilatkozott. A köz-
hangulatot mesterségesen teremtették ugyan elő, de az eredet
a brutális tényen nem változtat és csekély vigasztalás azokra,
kik hatása alatt szenvednek. A józan magyar népet nem fogják
a gyűlölet paroxizmusáig excitálni, de azért a veszedelem még
fokozható. Sűrűn hangzik a felebaráti szeretet, ez pedig pog-
rom, melynek különben nyílt hirdetői is vannak. Az osztrák
nagyon közel van és nincs ország a kerek ég alatt, amely
Ausztriától minden 48 daczára szellemileg annyira függne,
mint éppen hazánk. Véleményeink épűgy Bécsben készülnek,
mint kultúrcikkeink: a szellemi csata ránk nézve Bécsben
dől el. Ezzel a ténnyel tisztában kell lennünk és ezt a szo-
morú valóságot számításba kell vennünk. Magyarország leg-
ádázabb és legcsúnyább ellensége és pártja eszméi egyre terjed-
nek, talán már uralkodnak a lelkeken. A zsidók vad ellenségei
tömörültek, a hatalmat részben megkaparították. Itt az ideje,
hogy a zsidók ellenük — felekezeti ügyeiktől függetlenül és
azokkal minden kapcsolat nélkül — társadalmilag szervezke-
jenek. Még van idő. Ne higgye senki, hogy a zsidók csendes
tűrése az államot vagy a társadalmat meghatja. Erre az
utolsó emberöltő zsidóüldöző mozgalmai példát nem szolgál-
tatnak, de arra igen, hogy a sarkukra állt zsidók ellen írá-
nyult támadások gyengültek. Az események csendes megfigye-
lője arra a szomorú meggyőződésre jut, hogy jelenleg az euró-
pai népeket — egy-kettő kivételével — a hallgatag gyűlölet
és nem a hangos szeretet mozgatja. Sok jelenség vihart jelez.
Tanuljon a magyar zsidóság a szomszéd példából és ne várja
be tétlenül a vihart. Ellenségeink csak egy zsidóságot ismernek.

AZ ÚJ NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNYEK.

Az 1907/26. és 27. t.-cz. és a most szőnyegen lévő
ingyenes népoktatásról szóló törvényjavaslat nagy lökést és
lendületet fog adni népoktatásunknak. Mert mi türes-tagadás,
a népoktatás terén ázsiai állapotok uralkodtak nálunk. Meg-
államait megelőztük, ámde a törvény írott malaszt maradt,
mert se a községek, amelyekre a kötelező oktatás súlypontját
helyezte a törvény, se a felekezetek, se az állam nem tudott
annak eleget tenni. Három gazdája is lévén a népoktatás
ügyének, egyik a másakra háritotta a kötelesség terhét. Meg-
foltozták tehát az 1868/38. t.-cz.-et az 1876, 1879, 1891,
1893. t.-cikkekekkel, egy csomó rendelettel és utasítással, amely
csak nem akart apadni. Apponyi Albert gróf végre a prakti-
kum terére lépett. Rendelte a tanítók jogviszonyait és fizetését
és most eltörli a tandíjat. E két intézkedés számát és vagy 4000-el szaporítani fogja az osz-
tályok számát. Ámde vizsgáljuk meg a kellő objektivitással
a zsidó iskolák ügyét, mennyiben nyerne azok erőben, tekin-
télyben, a jelzett törvényes intézkedések által? Megfelelek rá
őszintén, nyíltszívűen. A nagyobb hitközségek iskolái, mint
pl. Budapest, Szeged, Miskolcz, Nagyvárád, Debreczen stb.
nem veszítenek az új törvény által semmit. Felszabadul egy
csomó szegény ember a tandíjfizetés kötelezettsége alól, amelyet
a kormány, az állam fejenkét 16 K-val kártalanítani fog. Az
1907/27. t.-cz. 2. és 3. §-a is áldás az iskolákra, meg iskola-
fenntartókra nézve egyaránt, ámde a kisebb hitközségek iskoláit
elsőpri úgy az 1907/27. t.-cz. 15. §-a, valamint a tandíj eltör-
léséről szóló új törvényjavaslat.

Megindokolom, hogy miért?

Az a zsidó iskola, akármelyik hitközségben kezdte is meg
működését, elfogultság nélkül mondva, mindig az első köz-
tartozott. Mert a zsidó hitközség, ha fizet, a hozott áldozatá-
val szemben ellenértéket kíván; annak a zsidó tanítónak
tanítani kell, még pedig lelkiismeretesen és jól. Ebből kifolyó-
lag még az a rongyszedő és szatócs is szívesen áldozott, hogy
gyermeké magyart, németet, hébert tanulhasson, hogy esetleg
a középtanodára is előkészítsék. Keresztény gyermekek is látog-
gatták a zsidó iskolát; a pap, a jegyző, a földbirtokos, a kör-
orvos, a patikáros, az ügyvéd gyermeke odajárt a zsidó isko-
lába, mert a zsidó tanító a zsidó iskolában szeptember 1-től
június végéig tanított reggeltől délig és délutántól estig.
Annak a 25—30—40 tanulóknak a tandíja és az 1893/26. t.-
cz. szerinti fizetésekiegészítés teljesen fedezte a költséget, biz-

tosította a sok kis iskolának existenciáját. Az 1907/27. t.-cz. 15. §-a megszabja, mely iskola tarthat igényt segélyre. E szerint az az iskola, amelynek tanulói nem haladják meg a 30-at, nem tarthat igényt segélyre. Továbbá: ott, ahol községi, állami, vagy államilag segélyezett iskola van és azok befogadják eme 20—25 zsidó gyereket, azokat be kell olvasztani jelzett iskolákba, mert segélyt nem kap többé a 20—25 tanuló (gyermekből álló) iskola. A vesztes tehát ismét csak a zsidó iskola. Ámde a zsidó ember áldozatkész ott, ahol gyermeke oktatásáról van szó, fizetett tehát 30—40—60 sőt 80 K évi tandíjat, kivették az 5%-os iskolaadót, amely olyik hitközségben 10—15%-ot tett ki és valahogyan csak összehozták azt a szükséges iskolaköltséget.

A tandíj eltörlésével illuzóriussá válik egészen az ilyen iskola existenciája. A tanyákról, vidékről beözönlött gyermekek és más felekezetű tanulók tandíjától is elesik az iskola. Megkondul fölötté a lélekharang. Mindazonáltal üdvözlünk kell a tandíj eltörléséről szóló törvényjavaslatot, mert ez egy lépés az általános civilizáció felé. Abszurd dolog volt az, megadóztatni a szegény embert azért, hogy gyermeke az elemi ismerteteket megszerezhesse; azt az ismeretkört, amelynek elsajátítására a törvény kényszerítette. Hogy ezen intézkedés kárára lesz eme kisebb iskoláknak, hitközségeknek, ez más dűlőre esik.

Az 1848/XX. t.-cz. valamennyi felekezet kulturális intézményeinek országos, állami gyámlításáról intézkedik, de a zsidó egyházakkal, iskolákkal szemben nem hajtották végre. A zsidó iskolaalap, amelyet az állam kezel, csak arra elegendő, hogy a szemináriumot és képezdét, meg a két orsz. irodát fenntartsa; ebből iskolákra nem jut. A közalap sem segélyezheti oly mérvben a szegény iskolákat, ahogy a szükséglet megkíváná azt. Ugyanazért már évekkel ezelőtt proponáltam újságban, tanítói gyűléseken, röpiratban, hogy létesítsünk az *Emke* mintájára iskolaegyesületet, még pedig országosat.

345—50 zsidó iskola van Magyarországon, amelyek közül legalább 100-at gyámlítani kell. Ha egyre-másra 600 koronára teszem egy iskolának az évi segélyét, úgy ez 60,000 K-t teszen ki egy évre. A közalap hozzájárulását 10,000, a zsidó iskolaalapét évi 5000, összesen 15,000 K-ra teszem, marad még 45,000 K hiány. Ezt az összeget az országos izr. iskolaegyesületnek kell megteremtene és összehoznia. Tudom, hogy a magyar zsidóság anyagi viszonya nem valami fényes. Tudom, hogy a fogyasztási szövetségek ezrével koldussá tették a kis existenciákat. Mindazonáltal az a közel egy millió zsidó lélek akkor, mikor létkérdése forog fenn, tud fejenként évente 4—5 fillért áldozni iskolacélra. A tanügyi kormány

tudja, hogy az a zsidó iskola, legyen az Ung megye Beszkidhágóján, Árva megye Maduráján, Zólyom vagy Túróc megye Krivánján, az mindig és mindenütt a magyarság, a magyar nemzeti eszme védőbástyája, mentővára. Aztán a r. kath., az ev. ref., a gör. kath. iskola beleolvadhat a községi, vagy állami iskolába: az keresztény iskola marad, az megünnepi a pirosbetűs napokat; a pap, káplán itt is ott is tanítja a vallást: nem úgy a zsidó iskola, ahol heti 8—10 vallástani óra kell egy-egy osztálynak és az úgynevezett, gyakorlati — pozitív vallás — istentiszteletek, ünnepek, szertartás, liturgia stb. sok időt veszen igénybe. Ezt a penzumot heti 2 óra alatt nem tanulja meg a gyermek. A keresztény gyermek, legyen az bármily nemzetiségű, anyanyelvén tanulja az egri, a heidelbergi kátét; a zsidó gyermek Magyarországon csak magyarul tanulja a zsidó iskolában a reál tantárgyakat. A hébert neki külön kell megtanulnia, ami bizony kemény dió annak a 6—7 éves gyermeknek. A biblia-pentateuch, a zsidó kalendárium, héber írás, az mind szoros összefüggésben van az úgynevezett vallástannal. Ha tehát feloszlik az a zsidó iskola az állam istápolása hiányában és beleolvad a községi vagy állami iskolába, vagy más felekezetbelibe: annak külön vallástanító alkalmazása válik szükségessé, akinek fizetése egy koronával sem lehet kevesebb, mint a rendes tanítóé. De ha az a kis hitközség nem tudja fenntartani az iskolát, honnan fizesse a hitoktatót? Apponyi Albert gróf humanus ember és a vallásos, hazafias vallásos nevelés híve, mint ilyen nem akarhatja, hogy ezek a kis kaliberű, 20—25—30—40 tanuló zsidó iskolák elpusztuljanak. Azon böles államférfiu belátása megtalálja a helyes expedienst, hogy a törvény keretén belül megmentse ezeket az iskolákat az állameszmének. Értsük meg a dolgot! A zsidó pap és tanító, működök Mármarosban vagy Zemplén északi részén, legyen orthodox, avagy hyperorthodox, a magyar állameszmének feltétlen híve; nem táplál semmiféle exkluzivitást hazáját illetőleg, nem gravitál se Románia, se Oroszország, se Nagy-nemetország felé; neki e haza szent és imádkozik királya és kormányja jólétéért. Ezt meg kell szívelni a felekezetek dotációja és az állami iskola segélykiosztása mellett. Ha a kormány megszegi a dotáció és iskolasegély osztó kenyerét, ne sajnálja a kést kissé beljebb vágni a karéjnal. Ezt meg is tette Apponyi Albert gróf az 1907/27. t.-cz. végrehajtásakor: száz meg száz zsidó iskola, zsidó tanító kapott segélyt és száz meg száz zsidó tanító áldja érte. Adja meg az állam az izr. felekezeteknek is a lélek száma szerint öt megillető államsegélyt, hogy pusztulással fenyegetett intézményeit fenntarthassa. A zsidó hitközségeknek nincsenek fundatiói, nincsenek patrónusai, nincsenek holtkezes birtokai; ők a rabbit, a tanítót, a

saktert, az egyházfit verejtékes filléreikből fizetik: ezt is meg kell szívelelni! Végre szálljon magába a magyar zsidóság is és ha már külön templomokban imádják az egy istent, legalább az iskola legyen közös csarnoka a még ártatlan lelkű gyermekekre nézve. Miért tekintsek már a 6—12 éves gyermekek egymást, mint nem egyazon valláshoz tartozók?

Debreczen.

KÚTI ZSIGMOND
iskolaigazgató.

*

Kuti igazgató ur fent közölt cikkében a tanférfiu szakavatottságával világította meg az új népiskolai törvények várható hatását a zsidó iskolákra. Mi ezt, valamint cikkének egyéb tartalmát helyeseljük, csupán az iskolai egyesületre vonatkozó ponttal nem értünk egyet. Mi képtelenségnek tartjuk, hogy hiveinket új iskolaadóval terheljék akkor, mikor az állam a többi felekezetekről ezeket a terheket leveszi. Gróf Apponyi kultuszminiszter — a lapok közlése szerint — két tanácsot adott a nála tisztelgő zsidó tanítóegyesület alkalomával: 1. a zsidó községek a kultusz adóból fizessék az iskola költségeit, 2. alakuljanak át a zsidó felekezeti iskolák magániskolákká. Vajjon mit szólnának a katolikusok, ha azt a tanácsot adnák nekik, hogy felekezeti iskoláik alakuljanak át magániskolákká? Vajjon mit szólnának ahhoz, ha azt mondaná nekik az állam, a magániskolátnak megadom a segíelyt, felekezeti iskolátnak nem adom meg? A mi az első tanácsot illeti, hát az a kérdés, hogy honnan kerüljön elő az új kultuszadó, a mikor a mai a régi szükségletek fedezésére sem elegendő? Az állam éppen a hitközségi adóterher könnyítése céljából más felekezeteknek milliókat ad, hogy gondolhatja tehát, hogy a még súlyosabb helyzetben levő zsidó hitközségek újból emeljék, még pedig magasabb mértékben, adóterheiket? Az állam emeli az adót, hogy szükségleteit, ezek közt van a felekezeteknek adandó támogatás, fedezhesse. Természetesen a zsidó polgárok adóját is emeli, de míg más felekezeteknél a hitfelekezeti adón könnyít, addig ugyanekkor a bevett izraelita felekezet adóját közvetve súlyosítja. Hol van itt a jog és méltányosság? Miért kell minden a felekezetek anyagi támogatását célzó törvénybe egy-két paragrafust felvenni, a mely a bevett izraelita felekezetet az állam támogatásából körülbelül kinullázza? Miért? Ekkora csapást, mint az ingenyoktatási törvény, népiskoláinkra még soha nem mértek. Egy évszázad becsületes kultúrtörökvéseinek nehéz eredményei egy csapással semmisítettnek meg. Nemcsak az izraelita felekezet, hanem a magyar nemzet kulturája is súlyos veszteséget fog szenvedni, ha meglevő népiskolák kapui be fognak zárulni.

(Szerkesztő.)

TÁRSADALMI SZEMLE.

Mig nálunk a felekezet szervezete is csupán vajudik, az alatt a hazánkban amúgy is uralkodó kath. egyház hatalmasai híveiket nemcsak egyházilag, hanem politikailag, sőt társadalmilag is szervezik. Ez a félelmetes hatalom exkluzivitása mellett az összes többi felekezetekre reá fog nehezedni, de első sorban a zsidókra. Az új hódítók ideálja Lueger bécsi magyar barát keresztény-szocializmusa azaz antisemitizmusa. Ők is remélik, hogy a zsidó szótól megbokrosodik majd a nép és akkor az ország szőröstül-bőröstül a papság és főnemesség markába kerül. Az új borbé bujt mozgalom ismertetését átadjuk »Egy-katolikus pap«-nak, ki a *Budapesti Hírlap* június 21. számában »Katolikus szervezkedés« című héthasábos cikkében egyebek közt a következőket írta:

»Megszületett e körülmény közt a katolikus népszövetség, a katolikus sajtó-egyesület, a katolikus gyermekvédő egyesület s erősödött kifelé és befelé a keresztény szocializmus pártja, a katolikus egyesületek országos szövetsége, a keresztény szövetségek középpontja, az országos Pázmány-egyesület stb.

A katolikus népszövetség a legnagyobb súlyu mindezen intézmények közül. Növekedését napról-napra látjuk s itt-ott munkájának hatását is érezzük. Körülbelül hat évvel ezelőtt támadt megalakításának gondolata, de csak az elmúlt év végén, mikor a néppárt tagjai vették kezükbe szervezését, kezdett rohamosan terjedni. Ez év februárjának 27-én a Vigadó épületében volt a szövetség alakuló nagygyűlése. Magát a vidéki agitáció kényelmetlen munkáját eleven mozgás, nem épp nagytudás, de fanatikus hittel telt fiatalberek végzik, akik még tettelegességeket is bátran elviselnek a szocializmusokkal való küzdelemben. Februártól e hó közepéig a szövetség egy táborba is hozott majdnem 80.000 embert s ez a szám év végére minden kétségen kívül túllépi a százezret. A szervezés munkája alig néhány megyében van eddig befejezve, de máris 1300 gyűlést jegyez föl a szövetség története, ami-egyben azt jelenti, hogy 1300 községben hajtott ki a népszövetségi agitáció virága. A szövetségnek minden tagja... jogi tanácsért bármikor a szövetség középpontjához fordulhat... A németországi *Volksvereine* mintájára van a népszövetségnek is minden faluban csoportja, a csoport fölött csoportvezetője s a nagyközségekben, városokban a csoportvezetők élén igazgatója; a fővárosi középpontban kétszáz tagu igazgatósága, tizenkéttagu kormányzó tanácsa s háromtagu elnöksége. Ez a hierarkikus szervezet biztosítja az egységes vezetést, gyors intézkedést, s határozott fellépést, amint a Barkóczy-esetben már meg is nyilvánult. Egyetlen este négyszáz táviratban utasította a középpont a vidéki szervezeteket, hogy utasítsák képviselőjüket a Barkóczy mellett való állásfoglalásra s a függetlenségi és alkotmánypárti képviselők egy részének viselkedése mintha magán is viselte volna ennek látszatát. A Barkóczy-eset elintézését első sikerének vallja a szövetség...

A célok korai teljes főtámasa nem is lehetett a vezetők célja... tudvalevő, hogy mikor a népszövetség szervezésének jelszavai kiadattak, senki sem volt tisztában... Az eddigi eredménye azonban a legvakmerőbb reményeket is fölmúlták, s ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy, valamint a német *Centrum* tagjait a *Volksvereine* választja, a katolikus népszövetség a keresztény-szocializmus képviselői mandátumainak szállítására lesz hivatva. E végső cél eléréséhez persze még számos év szükséges. A hazai keresztény-szocializmus még fejletlen s ismeretlenek azok a

férnak, kik az osztrák keresztény-szociálisokhoz s a Centrum kiválókbb tagjaihoz hasonlóan, esetleg fölül is mulva azokat tudással, energiával s a történelmi összefüggések világos meglátásával vezetni tudnák a keresztény-szocializmus mozgalmát Leó pápa »*Rerum novarum*« bullájának s az azóta még inkább tisztázódott társadalmi szükségletek szellemében. . . Együttműködésben marad a néppárt és a keresztény-szocializmus s fejlődik a két fa közt fölött erősödő új csemete, a katolikus népszövetség. Oriás hadsereg toborzódik, amely a vezetőség intésére bármikor egy pillanat alatt talpra áll s szavát hallatja bármirő kérdésben.

Mai stádiumában a népszövetség oda igyekszik hatni, hogy befolyást nyerjen a községi választásoknál, irányítást adjon az időközben választott országos képviselőknek, mint mádi Kovács János és Mansz-dor Géza báró programjában nyíltan meg is látszott.*

*

Valóságos felüdülés a fenti szűkkeblű felekezetiség sötét szelleme után oly fenkölt szellemet hallgatni, mint Széll Kálmán. A közművelődési egyesületek kongresszusán hatalmas beszédet tartott, melyben sem felekezetünkről, sem híveiről nem volt szó, hanem a nemzetiségek és a magyar nyelv viszonyáról. Minthogy a zsidók nem alkotnak nemzetiséget, magyarul beszélnek és a Széll beszédében előtérben álló magyar állam-eszmének rajongó hívei, tehát róluk nem volt szó. De azért mégis ide iktatjuk a beszéd egyik-másik passzusát azon megjegyzéssel, hogy mindnyájan megelégszünk, ha az ebben kifejezett elvet reánk is alkalmazzuk, persze a gyakorlatban.

»A magyar politikának alapvető gondolata és főcélja: az egységes magyar állam kiépítését folytatni alkotásokban, intézményekben, az ország politikai, kulturális és gazdasági viszonyainak fejlesztése és megmegerősödése az egész nemzet számára, a nemzet minden fia számára vallásfelekezeti és nyelvi különbség nélkül. Az egységes magyar nemzetnek minden fia egyenlő a magyar törvény előtt. A magyar törvény különbséget nem ismer és nem tesz, egyenlő jogokban részesít . . .

És mi, akik a magyar kultúrát erősítjük és terjesztjük, mi nem elfogultsággal, nem előítélettel: szeretettel közeledünk ama honfiktársak felé, akiknek anyanyelve nem a magyar nyelv. Nem akarunk mi senkit közülük bántani, sem törvényes jogaiban, sem nyelvében, sem vallásában, sem kulturájában, sem szokásaiban megcsorbítani. Mi egyformán békés és engesztelékeny szellemmel közelítünk hozzájuk. Csak egyet követelünk, és ez az, hogy a magyar állameszme híveinek vallják magukat, még pedig vallják hátsó gondolat nélkül, lélekben és szellemben, nemcsak szóval, hanem tettel is.

Mint minden politikai tétel, mint minden politikai igazság a maga elvi meghatározásában egyszerű, már kevésbbé egyszerű és nehéz a maga alkalmazásában . . . A törvény előtt való egyenlőséget senki kétségbe ne vonja! Az igazság legyen minden alkotásokban, minden kormányzati tényükben és társadalmi életükben, az érintkezésben is a vezéreszme; méltányosság, engesztelékenység, békés fölfogás és közeledés. De követelünk egyet: követeljük a magyar állameszme föltétlen és nyílt elismerését, sőt kimondom, meghódolást a magyar állameszme előtt. Mindig azt tartottam, hogy a magyar állam a maga erejét ne csak akkor éreztesse, amikor büntet, amikor szorít, de legyen erős akkor, amikor kapcsol, amikor odafűz s a szeretetnek melege és a jóindulatnak a melege és az engesztelékenységnek a malasztja vezessen. A magyar állameszme ne taszítson, de vonzzon.*

»Az Országos Rabbiegyesület Havi Közölnye« cím alatt a nevezett egyet megbízásából Neumann Ede dr. egyesületi alelnök szerkesztésében f. év április havában hivatalos organum indult meg. Az első két szám, amely előttünk fekszik, teljesen megfelel minden várakozásnak és remélhető, hogy a szerkesztő szakavatottsága és buzgalma a kezdet nehézségeit csakhamar leküzdí, úgy hogy kifejtett programját minden irányban a kívánatos mértékben megvalósítja. A rabbiknak az új organum alkalmat ad arra, hogy eszméiket egymással közöljék és ily módon az egész felekezet érdekeit, valamint saját érdekeit, melyek végelemzésben teljesen azonosak, hathatósan előmozdíták. Az első két szám hivatalos közleményeken kívül a szerkesztő és Bacher Vilmos tollából eredő cikkeket ad. Örömmel üdvözljük új laptársunkat és szívből kívánjuk, hogy nemes törekvéseit teljes siker koronázza.

*

Az orsz. rabbiképző-intézet vezérő bizottságának üresedésben levő helyeire gróf Apponyi Albert m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter Kohner Adolf dr., Weinmann Fülöp dr. udvari tanácsos és Winterberg Gyula urakat nevezte ki. Kohner dr. néhai Kohner Zsigmond, az intézet nagy barátja elhalálozása folytán támadt fájdalmas hézagot tölti be. Weinmann dr., a pesti izr. hitközség és Winterberg, a pesti Chevra Kadisa nagyérdemű elnökei az orsz. rabbiképző-intézet iránt nagy érdeklődést tanúsítottak és körüle már eddig is érdeket szereztek. Az érdekl. körök az új bizottsági tagok működésének nagy várakozással néznek elébe és azt remélik, hogy a kipróbált lelkes régi tagokkal egyetemben az intézetet, a magyar zsidóság egyetlen főiskoláját, fejleszteni fogják és új virágzás elé viszik. Sok itt még a teendő.

TUDOMÁNY.

AZ ASSUANI PAPIRUSOK TALMUDI VILÁGÍTÁSBAN.

II.¹⁾

(Folytatás és vége.)

Az assuani okmányok azt bizonyítják, hogy a zsidók már az V. században időszámításunk előtt az aram nyelvet beszélték. Ez nem új tény, de azért mégis jó, ha ez okmány-szerűleg van bebizonyítva. Nem ok nélkül nevezik az új héberben (a talmudban) a héber nyelvet »szent nyelv«-nek. A mindennapi életben az aram nyelv járta, a vallásban a héber; a szentélyt jelzi. Tény, hogy a szent könyveket héberül írták, ezen a nyelven írt még Szirach is a II. század fordulóján időszámításunk előtt, ellenben az okmányokat aram nyelven állították ki. Ez látható még a hagyomány értesítéseiből.

Okmányoknál (*get*, *setár*) a hagyomány szeme előtt mindig az aram nyelv lebeg. Hivatkozhatnánk a *Megillath Taanith* és a *Széfer Gezerátha* könyvekre, a Gamliel patriarcha levelére²⁾ és egyebekre,³⁾ de ezeket mellőzzük. Csupán oly okmányokra fogunk utalni, melyeket héberül

¹⁾ Lásd az első közleményt 1907. évf., 222—238.

²⁾ Tósz. Szanh. 2, 6 (416, 27); j. Szanh. 18 d 13 (párh. hely); b. Szanh. 11b.

³⁾ Aramul beszél Sámuel Hakátán, Jóchanan főpap és igazságos Simon ezen a nyelven hallja a hírt (tósz. Szóta 13, 4—6 = 319, 6—10).

beszélők idéznek, más szóval a hagyomány olyan helyeire, hol a héber szövegben aram részletek jelennek meg azért, mert okmányokból idéztetnek. Méir héber nyelven előadott állítását bizonyítandó hivatkozik arra, hogy az okmányban írják: ¹⁾ *חנן אביר ולא אביר אשלים במישא*. Hasonlót olvasunk Jehuda ben Ilaj és Józua ben Karcha tannákról.²⁾ A kethuba (házasságlevél) szintén aramul volt írva, amint a misnából³⁾ kitűnik. Az alexandriaiak, tehát az assuanbeliek földjei, szintén aramul írták házasságleveleiket. Előfordult eset alkalmából Hillél, ki időszámításunk elején már nem igen élhetett, bekövetelte az alexandriai nő házasságlevelét és ebből aram részletet idéz.⁴⁾ Az egyik példából, melyet a misna⁵⁾ idéz, az tűnik ki, hogy az adósságlevél szintén aram nyelven állított ki.⁶⁾ Ezeket azért emeljük ki, mert a misnából az a törekvés látszik, hogy az aramot a héberrel helyettesítsék. Ez a házasságlevélnél sikerrel is járhatott, úgyszintén a válólevélnél. Ez utóbbiról más helyen szándékozván értekezni, itt csak Keth. 4, 15-re utalunk, honnan az látszik, hogy Jehuda tartományban, Galiléával való ellentétben, a házasságlevelet héberül írták.⁷⁾ De a héber nyelvnek ezt a felelevenítését csak 150 körül, a Hadrian elleni szabadságharcot követő korban, kísérelhették meg. Minden siker nélkül, mert a talmud csak aram nyelvű okmányokat ismer.⁸⁾ Nem is gondol más nyelvre, ami frapansul jelentkezik pl. Bába Bathra 164 a, hol héber nyelvű ellenvetés után következik: Így írnak *חנן על מחקא* *אנהא סחרי התמא*.

¹⁾ Tósz. Keth. 4, 10 (265, 2).

²⁾ U. o. 4, 11. 12. Lásd még B. M. 9, 13 (392, 1).

³⁾ Keth. 4, 7—12.

⁴⁾ j. Keth. 28 d. Lásd még 29 a fent és 26 d 7. Nem Palesztinába bevándorolt alexandriaiakról van szó, mint pl. j. Meg. 73 d, 37.

⁵⁾ B. B. 10, 2. 3.

⁶⁾ Más példa j. Keth. 29 a 16: *המלוה את חברו וכו' שכן הוא כותב: תשלומי מן נכסיה די אחיה לי ודי אחיה לקי דנה* (Józua b. Karcha).

⁷⁾ *אנשי יהודה היו כותבין עד שירצו היורשין ליתן לה כתובתה*.

⁸⁾ Lásd pl. B. B. 168 b fent: *היה ארמית*. Az okmányok nevei is aramok, melyeket felsorolni felesleges. Babylóniában perzsa okmányok is készültek, de rendszeren aramok voltak. (Gittin 11 a, 19b. V. ö. Halákh. Ged. ed. Hildesheimer 324 és 330 = Tesub. Hageonim ed. Harkavy 254. szám.)

וּשְׁמֵהּ כֶּתֶב עַל נִירָה. Eredményül megállapíthatjuk, hogy a zsidók nemcsak Palesztinában és Babylóniában, a zsidóság két törzsszülőországában, hanem Egyiptomban is آرامul beszéltek. Sőt még Alexandriában, a hellenizmus főfészkeben, Philó városában, a zsidóság zöme Hillél korában, tehát időszámításunk kezdete körül, szintén آرامul beszélt. Jól érthető ebből, hogy papyrusaink az elephantinei zsidókat hol آرامoknak, hol zsidóknak nevezik. Mert nyelvükre nézve tényleg آرامok voltak, már pedig a nyelv az, ami a nemzetiséget első sorban jellemzi.

A vegyes házasságok, melyeket az elephantinei zsidók kötöttek, azt mutatják, hogy nem voltak más fajta nemzet, mint a többi. Mint ismeretes, magában Judeában vegyes házasságokban éltek a zsidók Ezra-Nehemia¹⁾ vagyis a mi papyrusaink keletkezése idejében. Ez tudva van. De általános nézet szerint Ezra-Nehemia kora után ez a helyzet megváltozott és a zsidók csupán egymás közt házasodtak. Ez csak Palesztináról és Babylóniáról (ennek diaspora-góla névvel jelölt részéről) áll, de nem a többi zsidókról. A messenebeliekről²⁾ és másokról a talmud világosan mondja, hogy pogányokkal összeházasodnak. Itt azonban bennünket csak az egyiptomi zsidók érdekelnek. Azt hiszem, hogy közöttük még az I. és II. században is nagyobb számban fordultak elő vegyes házasságok. Alapítom pedig ezt a feltevést a következő helyre. Lev. 24, 10 ezen verséhez: »Kiment az izraelita nő fia, ez pedig egyiptomi férfi fia volt«, a Mekhilta 12, 6-ra (Friedmann 5 a) ezt jegyzi meg: »Ezzel tudatja Izrael dicséretét, hogy nem volt köztük más, csupán ez az egy és az Írás köztudomásra hozza és világosan megjelöli«. Az éles fül ebből az agadából kihallja, hogy az agadista korában ily vegyes házasságok elég sűrűn fordultak elő, különben az ilyen »dicsőség« nem lett volna érdemes arra, hogy Mózes külön kiemelje. Az egypt. zsidók talán éppen erre a bibliai elbeszélésre hivatkoztak, hogy már ősidőben összeházasodtak a zsidók az egyiptomiakkal. Az agadista tehát meg-

¹⁾ Ezra 9, 2, 11—40; 10, 2, 3, 11, 14, 17, 18. — Neh. 13, 25, 28.

²⁾ Ezekkel Grätz részletesen foglalkozik. Érdekes a Jerusalmi (Jebám. 31 b 14) következő helye: A messenebeli kohániták elvált nőket is vettek feleségül. Babylóniában Messene-t halottnak nyilvánítják: וְכֵּהֵנִים שֵׁשׁ לֹא הִקְפִּידוּ עַל הַגְּרוּשׁוֹת מִן קִרְיָן לְמִשְׁעָ מִיָּהּ וְכוּ'.

czáfolja, azt mondván, nem azért említetik az eset, hogy mutassa, hogy zsidó és egyiptomi összeházasodott, hanem azért, hogy több ilyen eset nem volt. Hogy aktuális kérdésről van szó, mutatja a contextus. Eliezer Hakappar Berabbi ugyanis ebből indul ki: »Nem volt-e Izrael kezében négy parancsolat, melylyel nem ér fel az egész világ: nem voltak gyanusak a vérfertőzés (= vegyes házasság) és a rágalmazás tekintetében és nem változtatták meg a nevüket és a nyelvüket.¹⁾ Az összeállítás a név és nyelv megváltoztatásával elárulja, hogy az agadista a bibliai versből indul ugyan ki, de saját korára, a hellenizmus korára, gondol, midőn a zsidók görög neveket vettek fel és görögül beszéltek. »A tengervidekről jövő való-
levelek, ámbár a bennük foglalt nevek olyanok, mint a pogányok nevei, érvényesek, mert a tengervideken lakó izraeliták nevei olyanok, mint a pogányok nevei.«²⁾ Teljesen világos, hogy Eliezer a vegyes házasságnál époly aktuális kérdésről szól, mint a név- és nyelvváltoztatásról.³⁾ Látjuk tehát, hogy fél évezreddel Mibtachja asszony halála után is virágzott még a vegyes házasság Egyiptomban, még pedig mindkét alakban, hogy zsidó férfi elvett egyiptomi nőt és megfordítva.⁴⁾ A pal. talmud egyik helyéből (Kidd. 64 d közepén) az csillámlik ki, hogy Alexandriában még a III—IV. században is előfordulhattak vegyes házasságok. Valószínű ugyanis, hogy a zsidó hajadon és a pogány férfitől született gyermek mivoltának kérdésénél házasságból és nem csupán csábítás folytán született gyermekekről van szó és a talmud csupán azért beszél hajadonról, mert a pogány házasságot nem ismeri el.⁵⁾

¹⁾ שְׁלֹשׁ נִהְיָדוּ עַל הַעֲרִיּוֹת וְלֹא עַל לִשָּׁן הָרַע וְלֹא שֵׁנוֹ אֶת שֵׁנוֹ וְלֹא שֵׁנוֹ אֶת לִשָּׁנוֹ.

²⁾ Tósz. Gittin 8, 4 (332, 23): מִפֵּי שִׁישְׁרָאֵל שֶׁבְּמִדְיָת הֵימָּן שְׁמוֹתָהֶם: כִּישׁוֹת נוּיִם. V. ö. Gittin 11 b.

³⁾ Az egyiptomi áttérés útján sem lehetett zsidóvá. De azért akadt prozelita, mint »Minjamin az egyiptomi prozelita« esete mutatja, ki Akiba tanítványa és Jehuda ben Ilai társa volt és azt mondta: Én első egyiptomi prozelita vagyok, fiammal elvétetek egypt. prozelita nőt, hogy unokám felvehető legyen Izrael gyülekezetébe (Jeb. 76 b; tósz. Kiddusin 5, 4 (342, 1): Akiba azt mondja M.-nak, hogy téved.

⁴⁾ A Mekh. idézett helyén mindkét esetről van szó.

⁵⁾ Az ismert elv szerint: אֵין אִישׁוֹת לְנִכְרִי.

... הרי את משולחת. הרי את מותרת לכל אדם ה"ו מנורשת
איני אישך, איני בעליך, איני ארוסיך אין כאן בית מיהוש.¹⁾

A formula tehát megvan, csak hogy nem ismerik el. Nem is Sámuel találta ki, ő csak az előforduló esetek jogi erejéről mond véleményt. Elég világos, hogy a régi, hatályon kívül helyezett formula maradványáról van szó, melyet nem tudtak véglegesen kiküszöbölni a nép ajkáról. Egész biztos, hogy a házasságkötő *מקדשה* *הרי את מותרת*: *הרי את מותרת לכל אדם* az írástudók által megállapított formulák. A *מקדשה* és *מותרת* jogi műszók és nem népies szólások és a bibliában elő sem fordulnak. A *הרי את מותרת* ellenkezője: *הרי את בעליך*.²⁾ Eredményül tehát azt kapjuk, hogy a papyrus formulája az őszsidó házasságkötő formula és valószínű, hogy ez a palesztinai és babylóni zsidóknál is eredetileg két alkotó elem-ből állott: »*Te vagy feleségem és én vagyok férjed*».

A papyrusban a formula még meg van toldva ezekkel a szavakkal: *מימא נה ולעלם*. Ezt a házasságkötésnél nem találjuk, de Rab³⁾ elrendelte, hogy a válólévélbe írják be: *מימא נה ולעלם*.⁴⁾ A divatos kritika szerint ez a formula a 3. század első feléből származik, hisz Rab nevéhez fűződik. A papyrus azonban megtanít bennünket arra, hogy legalább 600 évvel régiebb a feltett időpontnál és megerősíti a házassági formula által is támogatott nézetünket, hogy rendszeren csak az alkalmazás az írástudóé, de nem a dolog maga. Ezt az alapvető és az egész talmudra kiterjedő igazságot nem lehet eléggé hangsúlyozni. A bibliából is bizonyítható a kitétel régi volta. Tartalomra nézve azonos vele Hósea 2, 21 ismert verse: »*Eljegyezlek magamnak örökre*«. Az *אישתיך* t. i. nemcsak eljegyzést jelent, — furcsa is volna az örökké tartó jegyes állapot — hanem a feleségül vételt, amint a talmudban is *הרי את מאורסת לי* — *הרי את מקדשה לי* — vel. A bibliában nincsenek okmá-

¹⁾ Kiddusin 5 b.

²⁾ Kiddusin 5 b (barajtha). Cowley 44. l. kifogásolja a papyrus szóalakját, minek, mint látjuk, semmi alapja. Ez a rendes szóalak a hagyományban.

³⁾ Dalman i. h. 5, 2. j. »Rab oder Raba«. Az utóbbi tisztán téves olvasat.

⁴⁾ Gittin 85 b.

nyok, tehát ez a formula sem található benne, de az »örök idők« kifejezése biztos alapot nyújt a következtetésre. A »most és mindörökké« így fejeztetik ki: 1. *מעתה ועד עולם* (Ézs. 6, 9; 59, 21; Mikha 4, 7; Zsoltár 113, 2; 115, 18; 121, 8; 125, 2; 131, 3). 2. *מן העולם ועד העולם*¹⁾ és csupán grammatikai variációi (Jeremiás 7, 7; Zs. 41, 14; 90, 2; 103, 17; 106, 48; I. Krónika 16, 36; 29, 10). Az 1. formula azonos az aram formulával, csupán *ma* helyett *most* használtatik. Hogy ez így van, látjuk még a gáonok responzumaiból (ed. Harkavy 1. szám) hol *מעתה ועד עולם*-ot olvasunk. A misna a biblia és az aram nyelv hatása alatt mindkét formulát használja, pl. »*זה נישך ... מהיום אם מתי מעבשיו אם מתי*« Ez válóléveled mátlól fogva, ha meghalok, mostantól fogva, ha meghalok. A formula a középkori házasságlevélben megvan azon szavakkal, mint az assuani papyrusban.²⁾ Ha meggondoljuk, hogy az okmányformuláék hihetetlenül konzervatívek, mit a válólévélről írandó tanulmányban bizonyítani fogunk, akkor nem fogjuk alaptalannak találni azt a feltevést, hogy a szóban forgó formula nem mint újítás alapján, hanem ősrégi volt, melynek véletlenül nem maradt nyoma a két talmudban, ami érthető, mert ezekben formuláék csak akkor közöltetnek, ha vita keletkezik. Egyébként mint közismert dolgot hallgatással mellőzök.

Az assyr-babylóniai okmányok viszonyát az assuani papyrusokhoz és a zsidó okmányokhoz nem vagyunk hivatva megítélni. Csupán figyelmeztetünk arra, hogy a házasságkötő formula azonos volt az általunk tárgyaltal. Starck (Assyrien und Babylonien 301) több házassági szerződést idéz. Az egyik így hangzik: N. szólt D-hez: »*Add nekem B. leányodat*, az

¹⁾ A héber nyelv »elejétől végig«-et így fejezi ki: *מן הקצה אל הקצה* (Ex. 36, 33), mint a magyarban »egyik végétől a másik végéig«. Összetételekben, pl. *מקצה הארץ ועד קצה הארץ* Jer. 12, 12; 25, 33 stb., sürűn használtatik. Az új héberben *מן העולם ועד סוף העולם* — Érdekes még (Zs. 12, 8): *מן הדור ון לעולם*.

²⁾ Gittin 7, 3, 4. és több helyen. Más variációkban is (pl. u. o. 5, 8—10.).

³⁾ Lásd *שטר מפרקן* 19 a lent *שטר כתובה* 18 a *שטר מפרשה* 20 a *שטר מתנה* 28 a.

énekesnőt, hogy feleségemmé legyen.« Az egész ó-keleti világban egyazon formulák járhatták.

A kötő formula mellett a legfontosabb az oldó formula. Éppúgy mint a házasságlevél formulárajét, a válólevél formulárajét sem találjuk a bibliában. De a válás törvényéből (Deut. 24, 1—4.) következtethetünk a magvára, úgyszintén az elbocsátás okára.

A törvény azt mondja, hogy ha valaki feleségénél teljesen dolgot talált és válólevelet ad neki »és elküldte és (az asszony) elment házából és más férfi lett és gyűlöli az utóbbi férj és válólevelet ír neki«, akkor az első férj nem veheti vissza. Ha jól odafigyelünk, akkor észre kell vennünk, hogy a válólevél lényege ezekben a szavakban tükröződik: ויטאה מבינו, a válás oka pedig ebben az egy szóban, והלכה והיתה לאיש אחר, t. i. a férj. A válólevélben eszerint ilyesmi állt: *kimehetsz házából és elmehetsz más férfihez*. Ez a formula azért is illik, mert az asszony a férfi tulajdona, mintegy rabszolgája volt, kinek a szabadságát visszaadja. A talmud a válólevelet és a szabadságlevelet tényleg rendszeren együtt említi és felveti azt a kérdést is, hogy érvényes-e a válólevél formulája a felszabadítandó rabszolganőnél és a szabadságlevél az elbocsátandó asszonynál.¹⁾ Az aram formula a misna idejében még így hangzott: Ez legyen válóleveled להנכי לכל נבר די הנכיין »hogy menj és légy felesége minden férfinak, kit akarsz.«²⁾

Ez teljesen azonos היה והלכה kitétellel, mert היה, mint láttuk, annyit jelent: »férjhez megy«, tehát להתנכא = להנכי, pedig לכל נבר די הנכיין egyenértéke. Hogy ez a Jehuda nevében közölt formula mily régi, mutatja a G. papyrus, a hol kétszer (26. és 29. sor) fordul elő, hogy válás esetén: *mehetsz, ahova akarsz*. Ez a formula járhatta eredetileg a zsidók közt is, talán némi módosítással: תך לכל להנכי, pedig להנכי, hogy házasság nélkül is mehet bármely férfihoz. De ez mellékes, a fő az, hogy a get lényege már 600 évvel Jehuda kora előtt létezett. A misna nem is azt referálja,

¹⁾ Lásd a részleteket Gittin 9, 3. és u. o. a talmudot.

²⁾ U. o. 9, 3.

hogy Jehuda ezt a formulát kitalálta, hanem azt, hogy ő más nézetrel szemben ehhez, mint a papyrus mutatja, ősi formulához ragaszkodott.

Az ok, amely ezt az elmenetelt maga után vonja, a papyrus szerint kétféle lehet. Vagy az asszony mondja: gyűlölöm Asz-Hor férjemet, vagy a férj mondja: gyűlölöm Mibtachja feleségemet. Mindkét esetben anyagi rendelkezések stipulátumnak, természetesen a gyűlölő hátrányára. Az eredeti így hangzik: 1. מחר או יום אחר תמות מפתיה ובר דבר נקבה לא איתי לה מן

אסחור בעלה אסחור הו ירתנה בנכסיה וקניה.³⁾

2. מחר או יום אחר תקום מפתיה בעדה ותאמר שנאת לאסחור בעלי כסף שנאה בראשה תתב... ותך להאן די צבית.

3. מחר או יום אחר יקום אסחור בעדה ויאמר שנאת לאנתתי מפתיה מחר יאבר... ותך לה אן.⁴⁾ די צבית.

A »gyűlölet« a hitvestárs kötelességének megtagadását vagy a megutálást jelenti. Mindkét eset lényegében azonos és ősidőben rendszerint ez okból történt a válás. A biblia ezt az állapotot tükrözteti, amint a következő helyekből kitűnik, hol a biblia mindenütt a *gyűlölet* jellemző szavát használja. »Ha férfi elvesz egy nőt és bemegy hozzá és meggyűlölte s hamis dolgot ró reá stb. És szóljon a leány atyja a vénekhez: leányomat feleségül adtam ennek a férfinak, de ő meggyűlölte stb. s ezek leányom szüzesség jelei stb., felesége legyen neki, nem küldheti el egész életén át.«⁵⁾ »És meggyűlöli az utóbbi férj és ír neki válólevelet.«⁶⁾ Miután Amnon Támárt megejtette, kikergeti. »Igen nagy gyűlölettel gyűlölte Amnon, mert nagyobb volt a gyűlölet, melylyel gyűlölte, mint a szerelem, melylyel szerette.«⁷⁾ A szerelemnek az ellentéte a gyűlölet és műszó a nemi életre. A »gyűlölt« nő el van hagyva,⁸⁾ ha a férj mégis közeledik hozzá, akkor nem bírja ki vele a

¹⁾ Ezt a részletet is ide tettük, mert később a következőkkel való összefüggésben szólnunk kell róla. Magyarul így hangzik: »Ma vagy holnap meghal Mibtachja és sem fiú-, sem leánygyermek nem lesz Asz-Hor férjétől, akkor Asz-Hor örökölje vagyonát.«

²⁾ Deut. 22, 13—19.

³⁾ U. o. 24, 3.

⁴⁾ II. Sámuel 13, 5.

⁵⁾ Ézs. 60, 15.

férről-e (1. szem.), vagy pedig a feleségéről (3. szem.). De ez a kérdés a mi észrevételeinket, melyeket tenni akarunk, nem tangálja. A bennünket érdeklő részlet az értékösszegek és némely más dolgok kihagyásával így hangzik: הנעלה לה בידה לביש... שביט חדה... לבש אהרן וי עמר נשחט... מה וי וי נחש... מן... על עלי וטוב לבני. »*Átadtam neki kezébe [vagy: Hozott magának kezébe] ruhát új gyapjuból tarkán himzettet, kézzel festettet,⁴⁾ hossza... Új szövetet, hossza... Más ruhát a vágott állat gyapjából,⁵⁾ hossza... Réz tükröt... Réz tálat... Réz serlegeket... Réz korsót... Minden pénz és tárgy értékösszege... megkaptam és meg vagyok elégedve.*

Mellette fekvőhely papyrusból...»

A többi említett tárgy nincs identifikálva és nem fordítottuk. Világos azonban, hogy kétféle tárgyak vannak felsorolva. A nő személyes használatára szánt tárgyak, a ruhák és a szövet. A háztartáshoz tartoznak a tükör, a tál, a serlegek és a korsó (vízmerítésre). A harmadik csoport, amely az előbbiektől el van választva, amint a »megkaptam és meg vagyok elégedve« bezáró formula és a felsorolás előtt levő בני (benne, mellette) mutatják, az összefüggés és az érthető első tárgy szerint a háláshoz szükséges tárgyakat sorolja fel. Mi ugyanis kétségtelennek tartjuk, hogy שני וי נמא papyrusból készült fekvőhelyet jelent. Ezt Cowley is említi, de képtelenségnek tartja.⁶⁾ Elkerülte figyelmét, hogy az ókorban a papyrus-

¹⁾ A tárgyakat jelentő szókat kiemeljük.

²⁾ Itt következik az összeg = 6 kevesz + 6 sekel stb.

³⁾ Itt külön sort kezdünk a külön felsorolás feltüntetésére.

⁴⁾ Feltevésem szerint, mert ez az értelem nincs biztosan megállapítva. Talán a ruha ujjja volt festve és így fordítandó: himzett, festett ujjakkal.

⁵⁾ Így fordítom לבש וי עמר נשחט-ot. Cowley, Nöldeke és valamennyi magyarázó konstatálja, hogy נשחט csak nifal lehet és összefüggésbe hozták a szöveggel (Jerem. 9, 8 és II. Krónika 9, 15). Lidzbarsky (D. Literaturzeit., 1906, 51/52. szám) azt hiszi, hogy a föníciai kereskedő nyelvből vették át.

⁶⁾ 44. lap. Staerk (29. l.) szintén kérdőjellel látja el, sőt a syr gewájth-at (= kötél) is felhoozza, amiről az összefüggés szerint szó sem lehet.

ból mindenféle tárgyakat készítettek, még hajókat is. A gyermek Mózes papyrus-ládában lett vízre bocsátva, כל נמא (Ézs. 8, 9) a Vulgata szerint *vasa papyri*. A talmud ismer papyrus ruhát és edényt.¹⁾ Ha Palesztinában ily nagy szerepe volt a papyrusnak, képzelhető, hogy milyen volt Egyiptomban, a papyrus őshazájában. Érthető az is, hogy kövel volt kirakva vagy alátámasztva, mire a בנה נעבני וי אבן utalni látszik. Nem tudjuk, hogy micsoda פרכס, de azt hisszük, hogy a hálószoba tárgyai.

Kérdezzük most meg a talmudot a tárgyalt témáról. Mindenekelőtt konstatáljuk, hogy a misna szerint is köteles a férj feleségének ágyat és takarót adni.²⁾ Ez ugyan oly esetben említettik, hol a férj feleségét megbízott útján tartja fenn, de egész biztos, hogy a rendes esetben, midőn állandóan vele élt, szintén köteles volt erről gondoskodni. Ha tehát a papyrus az ágyat említi, nem tesz egyebet, mint amit az akkori házasságlevéltől várunk. Részletesebben nyilatkozik egy amóra, ki azt rendeli, hogy a férj feleségének párnát, lámpát és kanócot, poharat, hordót és fazekat adjon.³⁾ Meglepő összetalálkozás a talmud és a papyrus közt a háztartás első csoportjára, mai nyelven szólva a konyhaberendezésre nézve konstatálható. A palesztinai talmudban a következőt olvassuk:

»Régebben (az asszony) hozománya atyja házában feküdt és ezért könnyen vette (a férj) a válást, behozták tehát azt, hogy hozománya férjénél legyen. De még mindig könnyen vette a válást és ezért behozták azt, hogy az ember vegyen felesége hozományaért: serlegeket, kis tálat és nagy tálat. Ez az, ami a misnában (Keth. 7 végén) áll: Ne mondja (a férj a feleségnek): Hozományod az asztalon van, hanem minden vagyona felelős (biztosíték) hozománya számára. Azután behozták, hogy az ember kereskedjék felesége hozományával,

¹⁾ Lásd Löw L., Graphische Requisiten I., 96—102.

²⁾ Keth. 5, 11: ונתן לה מטה... ומפין ואם אין לו מפין נתן לה מחצלה. A misnában fel van sorolva minden, amit a nőnek tartásul adni kell: fejkötő, öv, czipő, 50 zuzért ruha, élelmi szerek (részletezve).

³⁾ j. Keth. 30 b 17. sor alulról: ונתן לה כר נר ופתילה. Józse szerint párna nem jár, mert a szegények feleségei nem alszanak párnákon.

elveszti és nehezeire esik a válás. Ezt Simón ben Setach hozta be.¹⁾

Itt a kethuba kis történetét látjuk, melynél az utolsó szereplő Simon ben Setach, ki 70 körül (idősz. előtt) virágzott. A középső stádium az volt, hogy a férj a hozományért vett: כסות וקרית והמזון. A mi papyrusunk szintén említi ezeket: תמחין כסן ולוץ. A kérdőjel תמחין-nál a talmudi analógia folytán bátran törölhető, sőt ez a szó többszámra is kiegészíthető, bizonyára magában foglalja a talmudi קרית »kis talakat« is, vagy pedig קרית megfelel לוץ-nak. A b. talmud (Keth. 82 b) némileg eltérő barajthát idéz, amely így hangzik:

»Régebben szűznek kétszáz és özevgynek egyszáz denárt írtak (a házasságlevélbe), de megöregedtek és nem vettek (azaz nem kaptak) feleséget. Behozták tehát, hogy letétbe helyezték ezt (az összeget) a leány atyja házában. De még mindig (nem volt a dolog rendben), mert (a férj) haragjában azt mondta neki (feleségének): menj moringodhoz (kethubádhoz). Behozták tehát, hogy (a moringot) helyezték el az asszony apósa házába. A gazdag nők, (kiknek nagy a moringjuk, kethubájuk), ezüst és arany kosarat készíttettek belőle, a szegények pedig érczedényt (bor számára).²⁾ A kethuba története e helyen nem érdekelvén bennünket, a két reláció különbségét nem feszegetjük,³⁾ csupán azt emeljük ki, hogy a fenti barajthában az asszony »ezüst, arany kosara« és »ércz edénye« említetik, ami emlékeztet a papyrus ércz tárgyaira. Hogy a tükrőről nincs szó, vagy véletlen, vagy pedig szándékos, amennyiben ősjámbor körökben tükrő használatát erkölcsbe vágónak tekinthették. A kultura alacsonyabb fokán álló körökben nem is lehetett mindennapi tárgy.

A G papyrus, mint látjuk, oly kethuba, amely évszázadokkal kelte után akár Palesztinában is használható lett volna.

¹⁾ j. Keth. 32 b lent — 33 c.

²⁾ עבית של מימי רגלים és קלותה של כסף ושל זהב. Ez utóbbi tőszafóth olvasata, míg Rasi olvasata: עבית של מימי רגלים »éjjeli edény«. Ez utóbbi talán a helyesebb, ha nem is az esztétikusabb. Először élesebb az ellentét, másodsor házberendezési cikkekéről van szó. Az ezüst vagy arany kosarat a nő a fején hordta és varrőszközeit tartotta benne. Ilyen minden nőnek volt (l. Gittin 8, 1 és u. o. 78 a).

³⁾ V. ö. Bloch M., Institutionen II, 1, 79 köv.

A felhozottakkal az egyezések még nincsenek kimerítve. Ez a kitétel: יתב לך (5. sor) lényegében, sőt formájában is azonos a még most is érvényben levő kethuba következő szavaival: יתבנה לך מר בתולי כסף וזוי. Már említettük, hogy a papyrusban egy helyen kétely támad, hogy a második יתבנה לך בידה 1. vagy 3. személy-e? Az első helyen nem kétséges, mert így hangzik: הנהלת [מפתחה] בידה כסף. »Átadtam leányodnak berendezés-pénzt«²⁾ de a második, amely közvetlenül ez után következik, talán így értendő: »Ó (Mibtachja) magával hozott gypjű ruhát« stb. Emellett szólna az, hogy felesleges volna, ha az előbbivel azonos és pusztá folytatása az ajándékok felsorolásának. Továbbá a még mai napig érvényben levő kethuba ugyanezzel a szóval vezeti be a menyasszony által a házhoz hozott tárgyak felsorolását: וזן נותיה דהנהלת ליה מבי אמה בין כסף בין ברה בין בהשטין וזן נותיה דהנהלת ליה מבי אמה בין כסף בין ברה בין בהשטין . . . כל הכל . . . Az aláhuzott szavakban benne van mindaz, amit papyrusunk felsorol. Sőt végül az értéket is összegezi: . . . כסף ודמי נכסי כסף. De akár 1., akár 3. személy, דהנהלת, a jelentése felől nem kételkedhetek volna a kiadók, ha a kethubára gondoltak volna. A szó jelentése: bevinni, hozni. Asz-Hor Mibtachja házába ment lakni, mint más papyrusból következik. A kifejezés tehát egészen helyén van: ő ezeket hozza a házba.

Kissé hosszasan időztünk a G papyrusnál, mert nemcsak a talmud világítja meg a papyrust, hanem a papyrus is a talmudot. Amint rosszalandó az, hogy a papyrológusok nem veszik figyelembe a talmudot, épúgy rosszalandó az is, ha a talmudisták nem veszik figyelembe a papyrusokat. Egyáltalában rosszalandó az egyoldalúság, amely a tudományt ketté szakítja: szent és profán tudományra. Minden tudomány szent. Negatív kvalifikáció a talmudistánál sem ismerendő el.

A G papyrus még néhány részletéről kell egyet-mást mondanunk. A benne megnevezett tárgyak talán azok, melyek lyek F papyrus szerint per tárgyát képezik. Mindkettőben (G 15) azonos lesz (F 4)

¹⁾ Tesub. Hag. ed. Harkavy 73. szám elején מוהרי דכסף מוהרי ; B. B. 145 a lent.

²⁾ תכונה (Ez. 43, 11; Nah 2, 10) berendezés, staffirung. Talán lakáspénz is érthető alatta. A papyrus megnevezi az összeget.

היהל-jevel. Az időmeghatározás: »bármikor« négyszer (17, 20, 22, 27.) fejeztetik ki יום אחד¹⁾ al azaz »holnap és holnapután«-nal. Ez a héberben pusztán מחר szóval fejeztetik ki. pl. Exodus 13, 4; Deut. 6, 20; Józsuá 4, 6, 21; 22, 24; I. Sám. 28, 19. De előfordul ביום מחר is Gen. 30, 33. Még közelebb áll az aram kitételhez ביום II. Sám. 18, 20. Teljesen adeguát kitétel a héberben csakis a múlta van: המול שלשום (pl. Gen. 31, 2, 5.) »tegnap és tegnapelőtti«.

III.

A jogi formulák közül az érdekesebbek közé tartozik a sűrűn használt דין ודבב, melynek jelentése Cowley elfogadott magyarázata szerint: [per és panasz. A דבב gyök kétfélelt jelenthet: 1. *Ellenségeskedés*. 2. *Szóbeszéd* azaz *rágalom*.²⁾ Ha az utóbbiból ered, akkor a magyar »se szó, se beszéd« hasonlítana hozzá. Gyakori kitétel — papyrusainkban 18-szor fordul elő — és értelme az, hogy az ügy be van fejezve, perrel nem támadható meg. A következő négy főformulában találjuk:

1. לא אהלל אנניך דין ודבב (B 12, F 7. 9, H 10).
2. אישך דין ודבב (C 13, D 12, 20, E 9, 10, H 11).
3. לא דין ולא דבב C 15, D 14, 21, F 10, G 26, 29, H 16).
4. ואנן רחוק מן כל דין ודבב (F 11).

A talmud jogban a דין ודבב-nak kétségtelenül דבר = *beszéd* felel meg, amiből az következik, hogy דבב = *beszéd* jelentésben vették. De bármi legyen az etymológia, az kétségtelen, hogy a papyrus דין ודבב-ja mint jogi formula azonos a talmud דין ודבב-jával. Elég sűrűn találjuk,³⁾ de mi csupán két helyet, egy misnát és egy barajthát idézünk, amelyek czéljainkra teljesen elegendők. A misna (Keth. 9, 1.) így hangzik:

»Ha (a férj) azt írja feleségének: »jog és szavak ne legyen nekem birtokodhoz«, akkor (az asszony) életében a

¹⁾ Így még C 13.

²⁾ Levy, Chald. Wörterbuch I. 159. (Fleischer u. o. 422.); Neuhebr. Wörterbuch I. 371. Ez utóbbi szerint דבב (= vádló) volna az eredeti és ez E 10 csakugyan előfordul, de Cowley szerint (glossarium s. v.) ez téves.

³⁾ Lásd különösen j. Kethub. 32 d.

haszonélvezet az övé, halála után pedig örökli. Ha így áll a dolog, mi czélból írta: »jog és szavak ne legyen nekem birtokodhoz«? azért, hogy ha (az asszony) eladta vagy elajándékozta (a birtokát), érvényes. Ha azt írta: »jog és szavak ne legyen nekem birtokodhoz és gyümölcsehez« (jövedelméhez), akkor (az asszony) életében a haszonélvezet nem az övé, de halála után örökli. . . . Ha azt írta: »jog és szavak ne legyen nekem birtokodhoz és gyümölcsehez sem életében sem halálod után«, akkor (az asszony) életében nem az övé a haszonélvezet és halála után nem örökli. R. Simon ben Gamliél azt mondja: (az asszony) halála után örökli, mert (a férj) a törában írt törvény ellen csinált feltételt, aki pedig a törában írt dolog ellen csinált feltételt, annak feltétele érvénytelen.¹⁾ A barajtha²⁾ pedig így hangzik: »Ha valaki azt mondja társának: »Se jog se szavak ne legyen nekem erre a földre« vagy »nincs dolgom vele« vagy »kezeim levétetnek róla«, akkor nem mondott semmit.«

A talmud az idézett, valamint más helyeken azt konstatálja, hogy a szóban forgó formulák nem tökéletesek és így jogi érvényük korlátolt. De azzal, hogy ezeket az eseteket mint előfordulókat említi, azt bizonyítja, hogy a nép ezeket a jogi formulákat használta, mert, mint már hangsúlyoztuk, »a tudósok a rendes esetekről szólnak«. Igaz, hogy a tudósok ezeket a formulákat ki akarták küszöbölni, de a történelmi szempontból az a fontos, hogy a népies jogi gondolkodásban ezek a formulák éltek. Sőt állíthatjuk, hogy a nótáriusok (szóferek) ezeket a formulákat írták, mert a formulák, mint a valólevélről irandó tanulmányunkban ki fogjuk mutatni, rendkívül szívós életűek voltak. A papyrusok azt bizonyítják, hogy ezek a kiküszöbölni kívánt formulák az ősi formulák voltak. Általában megfigyelhető, hogy a talmud polémiái régebbi jogszokások és állapotok ellen irányulnak.

¹⁾ A bennünket érdeklő részeket eredetiben: הובח דין ודבבים און לי מנסך היו זה אוכל פירות בחייה... כתב לה דין ודבבים און לי מנסך ובפירותיהן... כתב לה דין ודבבים און לי מנסך ובפירותיהן בחייה... ובמית' אין אוכל פירות בחייה ואם מתה אינה וירשה.

²⁾ Kethub. 83 a; B. B. 43 a; 49 a: האומר לחברו דין ודבבים און: איני עסק בה ודין מסולקת הימנה לא אמר כלום. לי על שדה זו ואין לי עסק בה ודין מסולקת הימנה לא אמר כלום.

Ezt az állítást illusztrálhatjuk a jogilag érvénytelennek nyilvánított másik két formulával is. Nem érvényes: *אין לי עסק בה*. Ez a formula velejében azonos az elsővel: *אין לי עסק בה*-vel, mert *עסק*, bibliai héberséggel *עשק*, eredeti értelmében azt jelenti: nincs czívdásom vele, ami népies nyelven annyi mint: nincs perem vele. Valóban frappans a *הימנה* »Kezeim (hatalmam) legyenek távol tőle.« Ezzel a jogi formulával teljesen azonosak a papyrusokban előforduló következő formulák. E 7: *נה ביתא יהבתה לך ורחקת מנה*. »Ezt a házat neked adtam és eltávolodtam tőle.« U. o. 16: »Ezt a házat neked adtam és eltávolodtam tőle, a tied örökre.« F 6: *רחקת מנכם מן בית יונה*. J 4: *רחקת מנכי מן יומא זה ועד עולם*. A lemondó okmány neve is: *ספר מרחק* (J 20). Az újhéber *מרחק* megfelel az aram *רחק*-nak. A papyrusból tehát azt látjuk, hogy a czedálást éppen azzal a jogi formulával fejezték ki ősi időben, melyet a talmud elutasít.

Elutasítása dacára tovább élt. Ilyen az idézett: *בחיך* »életemben és halálodban«²⁾ is. A kethubában még mai napig figurál *בחיך*, úgyszintén más okmányokban.³⁾ Ez a jogi formula annyira behatolt az életbe, hogy az agáda Mózes szájába is teszi nem jogi formulakép.⁴⁾ »Élet és halál« a bibliában is megjelenik egymás mellett (pl. Deut. 30, 19), de a szerződésekre emlékeztet Dávid elégiájában elhalt barátjára II. Sám. 1, 23: *בחייהם ובמותם לא נפרדו*. Még abban az esetben is, ha *בחייהם* a megelőző »a szeretettek és kedvesek« szavakhoz vonatlik, az összeállítás *בחייהם ובמותם* a szerződésekből ismert »örökké érvényes« kitételre emlékeztet. De ez mellékel, fő az, hogy a papyrusokban is találjuk már ezt a zsidó okiratokban mai napig honos kitétel. Az apa azt az írást adja a leányának (G 3. 8): *אנא יהבת לך בחי ובמותי*. »En adtam neked életemben és halálomban.«

Már említettük, hogy jogi ügylet tárgyát képező ház vagy föld megjelölése a négy határ megadása által történt.

¹⁾ Lásd még j. Keth. 32 d 8: *האומר ידיו מסולקות מן השדה הוא ורנלי* »a mondatok az a szőlő, amelyről az ember kezét levágta«.

²⁾ Keth. 9, 1. és másol.

³⁾ Jéfé Néf 19 b 15: *ממני ומורשי בחי ובמותי*.

⁴⁾ Peszách. 119 b. *אמר להם אני מביך שלא נכתי ליכם לארץ* »mondta nekik, hogy ne írtam meg nektek földet, mert nem írtam meg nektek földet«.

Ezt látjuk a papyrusban és a talmudban, sőt a középkori formularégyűjteményekben. Pótlólag csupán néhány idézetet iktatunk ide a misnából és talmudból, melyekből kitünik, hogy okmányaikban, melyekből mintákat nem közölnek, az ingatlan jelölése teljesen így történt. Bába B. 7, 3: »Ha valaki egy körmennyiségű port (földet) ad el *jeleival és hatáiraival*.¹⁾ Gittin 3, 2: »Aki adás-vevés okmányok formulárait előre írja, hagyja üresen a vevő helyét és a föld helyét.«²⁾ Barajtha j. B. B. 7 végén (15 d): »Ha valaki azt mondja a másinak: földem felét eladom neked, X vesz körül, Y vesz körül és Z földjének fele vesz körül« stb.³⁾ A legvilágosabb azonban Keth. 55: »Ha (a férj az asszonynak kethubája biztosításául) kijelölt földet négy határával (szomszédjával)« stb.⁴⁾

Az utolsó családi okmány (K) Machszéja és Jedonja, Náthán fiai örökségének felosztásáról szól. Megosztozkodtak anyjuk rabszolgáin oly módon, hogy mindegyik kapott egy férfi rabszolgát, de ezek anyja és még egy fia, ki a Lilitra emlékeztető *Lilu* nevet viseli, még nem került felosztásra. Jedonja kapja Petosiris és Machszéja kapja Bela szolgát, kik Tabo rabszolgánál gyermekei. Mindkettő ismertető jele az okmány szavaival: *על ידה בימן שניה מקרא אמת מנה* »egy jód (betű) van bevésve kezére, a jobbra, aram írással vésés, mint a *למבטחה* is« (azon írással), (4, 6). Cowley emlékeztet arra, hogy Egyiptomban még mai napig el van terjedve a kar tätövírozása, a koptok keresztet vésnek kezükre. Ez utóbbi szokásról Lüttke (Das heilige Land im Spiegel der Weltgeschichte 425) azt mondja: »A koptok a Babylon nevű erődvárosban levő kis templom körül az idegenektől koldulnak, rámutatva a kezükre kéken tätövírozott keresztény keresztre, melylyel keresztényeknek mutatják be magukat.« C. utal még Ezekiel 9, 4. 6-ra, ahol azonban csak arról van szó, hogy a

¹⁾ בסמיני ובמצרו

²⁾ ומקום השדה, hogy kitölthesse.

³⁾ ופלוני מקיף ופלוני מקיף ופלוני מקיף. Vita folyik arról, hogy mit köteles az eladó a vevőnek átadni.

⁴⁾ יהו לה איעה בך מצורחה

⁵⁾ Cowley 48, 4. jegyzet nem ismerte fel a szót, de Nöldeke (Zeitschr. f. Assyriol. XX. 149.) helyesen utalt már Levy IV., 587-re.

jellel ellátott emberek nem pusztítandók el, minek a rabszolgát-tovirozáshoz semmi köze.

De Ezekiel próféta fiatalabb kortársa egyik mondásából bizonyíthatjuk, hogy a palesztinai zsidóknál is szokás volt az, hogy a tulajdonos a saját nevét rabszolgája tenyerére véste. II. Ézs. 49, 16 ezt olvassuk: »Ime, tenyeremre véstelek, falaid mindig előttem vannak.« Ezt isten mondja Czionhoz. A képet a próféta minden kétségen felül abból a szokásból vette, hogy a jámbor az isten nevét tenyerére véste. Az izraelita a tetragrammatont, a moabita Kemóst s így tovább. Ezzel a bevéséssel a jámbor magát a bevésített isten tulajdonának vagyis rabszolgájának jelezte. A rabszolga t. i. ilyen módon lett lebélyegezve, mint pl. még ma is a lábas jószág. Bizonyos, hogy a régebbi szokás a rabszolga tenyerének vagy karjának gazdája nevével való bevésése. De ez a bennünket foglalkoztató kérdés szempontjából egyre megy. Tény, hogy a »tenyeremre véstelek« a rabszolgák ily módon való jelzését tükrözteti. A mi papyrusunkban is כנה למכשה azt jelenti, hogy ' az oly írás, mint a למכשה, vagyis mindkettő aram írással volt a rabszolgák kezére vésvé. A papyrus világosan mondja, hogy a két testvér anyjuk Mibtachja rabszolgáin osztozkodik, למכשה tehát annyit jelentett: *Mibtachjájé*. A ' vagy még valószínűbb יד, mert így van kiírva a papyrusban, értelmére nézve talányos. Talán az előbbi tulajdonos jelzése, talán rövidítve van יד-ből¹⁾ és czélzás Mibtachja zsidó voltára. Hisz az okmányokban állandóan jelezve van a szerződők nemzetisége: *arameus, zsidó*.

Palesztinában ez a barbár szokás nem volt általános, már azért sem, mert a tätovirozás sem volt elterjedve. A kérdést incidentaliter nem tárgyalhatjuk bővebben, csupán azt konstatáljuk, hogy a rabszolga vagy a nyakán hordott gazdája pecsétjével ellátott jelt vagy a ruháján. A babyl. exilarcha udvari személyzetének köpönyege szintén le volt pecsételve az exilarcha pecsétjével, [ami körülbelül az, ami manapság a főuri lakájok gallérszíne.²⁾ De a rabszolga vétellevelének egyik állandó formulájából következtethetjük, hogy a palesztinai és

¹⁾ A talmudban a szó különben is יד. A görög *Ioudaio*; és a latin *Judaews* szintén az összevont alakra mennek vissza.

²⁾ Sabb. 58a.

babylóniai zsidók rabszolgái közt is voltak ilyen lebélyegzettek. A Rab Jehuda (250 után) által behozott vétellevelében egyebek közt ugyanis ez áll: וישם ראש לא אה עליו »ember (tulajdonos) jele nincs rajta.«¹⁾ A rabszolgát íróanyagul is használták, tehát a tulajdonos nevét is bevéshte. A tósziáfában²⁾ ugyanis ezt olvassuk: »Ha (a férj a válólelet) a rabszolga kezére írta és (az asszonynak) odaadta a rabszolgát, akkor (az asszony) birtoka és (a férj) azt mondja neki: Ez a válólelet és a többi a házasságleveled (összege fejében).« A kifejtettek után a K papyrus ezen Cowley által nehéznek talált részlete teljese- sen világos.

IV.

Még csak néhány részletre kívánunk rövid megjegyzéseket tenni.

A csapat, amelyhez az egyesek tartoznak, לילי szóval fejeztetik ki, pl. A 2 קניה בר צוק אימי לרל וריי Konja, Czádók fia, arameus Varizath *Regele*-jéből. A facsimile kétségtelenné teszi, hogy רל és nem רל olvasandó, mely utóbbi mellett egyértelműen állást foglalnak és Staerk már ezt az olvasatot nyomatja a szövegbe. Nézetiünk szerint mint מטה *bot*, שבת *vessző*, úgy רל *láb* is jelenthet egy összetartozó embercsoportot. Mindháromnál közös kép az, hogy az emberek egymás mellett állva vagy fekvé, mintegy vonalat alkotnak. Így fognám fel Ex. 11, 8: és az egész nép, amely בנלך csapatodban van és a nehéz vers Deut. 33, 3 talán szintén így értendő.

A Mibtachja zsidó asszony és Asz-Hor egyiptomi férfi házasságából származó két fiu zsidó lett. Ebből C. (11. lap) azt következteti, hogy egyiptomi jog szerint a gyermekek anyjuk jogi állapotát nyerték. De maga Asz-Hor is Náthán lett, tehát zsidó; továbbá zsidó jog szerint a zsidó anya gyermekei zsidók. C. rámutat a vegyes házasságra és izléstelenül hozzáteszi, hogy egyiptomi ember elvett »a Jewess if she were rich

¹⁾ Gittin 86a. Így magyarázza RSJ. ארוך ת-רש (ישות = jog, birtok), tószafoth szerint = követelés. Levy IV, 472. ישות uralom. Ez helytelen.

²⁾ Gittin 2, 4 (325, 10): על יד העבר וכו'. A tehén szarvára is irtak válóleletet, melynek átadásával egyuttal az asszony követelését is kielégítették.

enough» (11. l.). Ez jól összevág azon feltevessel, hogy az assuani zsidók bankárok voltak, mint manapság. Most már mindenki tudja, hogy a zsidók határőrseréget alkottak. — A dokumentumok babylóniai formát mutatnak (12. lap). Ezt azóta mások is állították, magunk is találtunk analógiát, de mindebből nem következik, hogy az assuani zsidó nótárius az ékiratokból másolta formuláit. Mint láttuk, az okmány-formulák a rabbinikus jogban tovább éltek, tehát a palesztinai és a babylóniai őszsidóságtól eredtek. Az assuani zsidók is hazájukból hozták magukkal és nem vették át egyenesen az akkor már letűnt assyr-babyloniaktól.

Az okmányokban nem ritka az íráshiba. Egyik-másik talán másolat az eredeti okmányokból, melyek bizonyára legalább két példányban állítottak ki, hogy az érdekelt felek mindegyikének jusson egy. Akármint van, tény az, hogy hibák vannak bennük és Lidzbarski a D. Literaturzeitungban helyesen hangsúlyozta, hogy az okmányokon szabad szövegkritikát gyakorolni. De az eredeti okmányban is lehet hiba. Erre érdekes példát említ a talmud,¹⁾ hol Pápa (4. század) ezt a kérdést veti fel: Ha az okmányban fent קפל áll, lent pedig ספל, feltesszük-e, hogy a légy okozta az eltérést, (elvívén ק lábát és így ס lett) vagy nem? Nem kívánunk ugyan a bibliai szövegkritika síkos terére lépni, de megengedhetőnek tartjuk és egy helyen élni fogunk vele. És most kövessük az okmányok sorrendjét.

C 5, 6. *Én Machszéja azt mondom neked:* אִיקָא יך בני. Az aláhúzott két szó minden magyarázatnak ellenáll. A fotográfiában t בהמיתה olvastam és ebben most megerősít Staerk (18, h). Az első szót Nöldeke עִקָא-nek olvassa és »készíts» szóval fordítja, de nem tudja, hogy mit jelent az utána következő szó. Lidzbarski a Cowley olvasatát fogadja el és »szaporítani» szóval fordítja, de értelmet nem tud kihozni. Ki kell indulni az okmány tartalmából. Machszéja azt mondja: Mibtachja nevű leányomnak, Jezanja feleségének adom אִיקָא בִי יוֹלִי (3). Ez héberül שרה בית שלי = házra

¹⁾ B. B. 166 b. A magyarázatok eltérők, melyeket az olvasó szíveskedjék megneézni. Írástörténeti szempontból is érdekes *ibbaja*, a mely megoldatlan marad.

való földem, a mi nyelvünkön telkem. Minthogy sem בְּהִמִּיתָ, sem בְּהִמִּיתָ értelmet nem ad, okvetlenül íráshibával állunk szemben. Mindössze egy betűt kell megváltoztatni, hogy az összefüggésbe illő értelmet kapjunk, t. i. a בֵּית helyett בֵּיתָ: יְעִתָּר בֵּיתָ בִּיתָ »állás fel) rajta házat.« De minthogy az áll: ezen ház mérete 13 rőf stb., úgy látszik, hogy a ház már állt. Ebben az esetben אִיקָא בִי יוֹלִי a földszintet jelentheti.²⁾ Mindkét felfogás szerint jól illik a folytatás: »és lakj benne feleségeddel. Ezt a házat nem vagy jogosítva eladni vagy elajándékozni, csakis gyermekeid Mibtachja leányomtól ők vannak jogosítva utánatok«.

E czedáló okmány. A külsején azonban pusztán az áll, hogy ez okmány, melyet Machszéja, Jedonja fia írt Mibtachja leányának. Ezenfelül a konstrukció is nehéz, amennyiben במחיתה szóban a בֵּית nincs helyén. Azt hiszem, hogy a nótárius itt kifejezett 6 betűt, tényleg a szokásosnál nagyobb űr van a két szó közt. Az okmány címe B. F. I. mintájára szögletes zárjelbe tett kiegészítéssel így hangzik: ספר [מִתְּחֵלָה בֵּיתָ בִּיתָ] בְּיָדָהּ לְמַחְשֵׁה בִּיתָ

F 4 אִיקָא világosan olvasható, az utolsó betű nun lenne és ez alapon Cowley így fordítja: »nyugtát adok«. A facsimileben én utolsó helyen *vav* betűt látok. E szerint אִיקָא (= házasságlevél) volna említve. Ez a kifejezés alakilag כְּתוּבָה אִשָּׁה és נֶט אִשָּׁה-ra emlékeztet. A papyrusokban ugyanis mindig ספר az okmány neve. Tartalmilag pedig szintén jól illik az összefüggésbe. Előzőleg ugyanis *Pi bar Pachi* azt mondja Mibtachjának: osszunk meg az ezüstöt és gabonát és ruhát és érczet és vasat minden vagyont és szerzeményt וספר אִיקָא. Az itt felsorolt dolgok még sorrendre is a G házasság-levél tartalmára emlékeztetnek, melyben első helyen áll a pénz, amit a férj a menyasszony atyjának adott és azután következnek: ruhák, érczedények. Ha felteszszük, hogy Pi építész is férje volt Mibtachjának, mint később Asz-Hor, akkor az okmányt értjük. Különben nem tudjuk, hogy milyen minőségben akar Pi osztozkodni és miért tesz Mibtachja esküt az ő kívánságára. Miért nem említi az okmány a földelget, a per okát. Ha azonban a vagyonfelsorolás végén אִיקָא házasságlevelet olvasunk, akkor

¹⁾ Példabeszédek 24, 27.

²⁾ Bacher elnök nézete.

egyszerre világos lesz, hogy elvált házaspárak vagyonfelosztásáról van szó. A talmudban is főtétel, hogy a nőnek a kethubát csakis esküre fizetik ki. Minden esetre felteendő, hogy Pi építész Mibtachja férje vagy legalább vőlegénye volt.

H papyrus elismerés arról, hogy Asz-Hor két fia kielégítette Mesullam két fiát azon követelés tekintetében, melyet atyjuk által Asz-Hornak megőrzésre adott és vissza nem szolgáltatott tárgyak folytán támasztottak. A papyrus a talmudban számtalanszor előforduló פקדון szót használja (7. sor), ami nemcsak a talmudi szóra, hanem a talmud korabeli szokásra is fényt vet. A felsorolt tárgyak a következők: לבשי קמר וכתן מאני נחש ופרול מאני עק וחוצן ואהין.

Az ilyen írást a rabbinikus jog שטר מחילה név alatt ismeri. Ha a nyilatkozat nem speciális esetre, hanem általában minden képzelhető követelésre állítatik ki, akkor neve שטר פניני. Ilyennek a formuláját olvassuk a többször idézett Széfer Hasetároth 8. s. köv. lapján. Az ottani felsorolásban ezüst és arany után (9. lap, 4. sor) szintén találjuk a mi papyrusunk tárgyait: לאכסויה י ולא מאני השמישה ולא מאני papyrusunk tárgyait: פרולה ולא מאני נחשה ולא מאני נדבה ולא מאני אעא aláhúzott részletek közösek, javításunk szerint a ruha is. Az értelmetlen נדבה helyett ניריה-t kell olvasni, ami jól illik az összefüggésbe: sem papyrus-,²⁾ sem faedények.

A papyrus nyelvéről szólva Cowley felemlíti, hogy פ és י¹⁾ egymással felcserélhetnek (15. lap). Ugyanezt a palesztinai talmud nyelvén rég megfigyelte Frankel מנחה הירושלמי cz. művében (Breslau 1870) 8 a. א ד helyett állandóan י iratik a névmásoknál, י נה stb. Ez a konzonanscsere is megfigyelhető a pal. talmudban, pl. השורה (Názir 56 c 28 = tósz. Oholoth 17). Úgy ez, mint a nevek is³⁾ megerősítik azt az egyébkép is nyert benyomást, hogy az assuan-elephantinei zsidó kolónia nem Babylónián át, hanem egyenesen Judeából került Egyiptomba. Az újabb, az elephantinei templomra vonatkozó papy-

¹⁾ Ennek nincs értelme és לא נכות-ra emendálandó = sem ruha. Vagy pedig az előző כספה ולא dittográfiaja.

²⁾ A misna említ papyrus edényeket (lásd Löw fent idézett művét).

³⁾ א השעיה és מהשיה a talmudban szereplő nevek. Az utóbbi Sabb. 10 b és 11 a משהי א 3. század második felében Babylóniában élt.

rusok majdnem minden kétségen felül helyezik azt, hogy a Jeremiást magával vivő zsidó kivándorlók közül kerültek ki ezek a zsidó határőrök, kik 2400 év után annyi tanulságot szolgáltatnak magánokmányaikkal.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

ÖSSZEHASONLÍTÓ LITURGIATÖRTÉNETI TANULMÁNY.

(Folytatás és vége.)

X. Chanukka.

A Jahrtuch für jüdische Geschichte und Literatur 1901. évfolyamának 70. s. kk. lapjain igen tanulságos értekezést közölt Bacher Jüdische Märtyrer im christlichen Kalender czímen, melyben az augusztus elsejét jelző Commemoratio Sanctorum Macchaeorum Martyrum történeti vonatkozásait tárgyalva, kimutatja, hogy nemcsak az antiochiai őskeresztények, hanem a palesztinai zsidók is egybekapcsolták a hős makkabeusok vértanúságának emlékét az Ab hó kilencedikén ünnepelt templompusztulás emlékével.

Persze ezen egybekapcsolás mindkét részről csak a képzetársulás természetes szüleménye volt, de hogy a kereszténység valósággal a Chanukka-ünnepel kapcsolatos makkabeusi emléket is megőrizte, annak világos bizonyítékát abban kell látnunk, hogy a Breviarium Romanum ma is október hó minden napjára — tehát körülbelül a Kiszlev hó idejére — a Makkabeusok könyvének olvasását írja elő, miből joggal következtethető, hogy az egyház megőrizte a Chanukka-ünnep legjellegzetesebb emlékét. De megőrzött-e az egyház valamit ezen ünnep lekeziói közül?

Chanukkára vonatkozólag is csak Thóra-lekeziót említ a Misna (Megilla 30. b.): »felolvassák a törzsfőnökök áldozatait«, miket a pusztai frigsátor- és oltárainak felavatása alkalmával mutattak be (Numeri VII.), mely Thóra-szakasz meg is felel a jeruzsálemi templom felavatási jellegének a makkabeusok által. E Thóra-szakaszt a Talmud (Meg. 31. a.) prófétai részzel toldja meg, mondván: »Prófétai lekeziónak Zekharja lámpáiról olvasnak (Zekh. II. 14—IV. 7.); ha pedig úgy esik a Chanukka nyolcz napja, hogy kiterjed két szombatra, úgy az első szombaton Zekharja

lámpáiról, a másodikon pedig Salamon lámpáiról (I. Kir. VII.) olvasnak.»

Mindezekből az egyház nem tartott fenn semmit, aminek természetes magyarázata az lehet, hogy a Thóra-lekciót, mely kizárólagosan áldozatok bemutatásáról szól, az áldozatok ellen elfoglalt álláspontja miatt nem tarthatta meg, a megjelölt prófétai lekcziók pedig oly késői berendezésűek, amikor a kereszténység már teljesen elvált s ki volt zárva minden kölcsönhatás. Igaz ugyan, hogy az előbbi szakaszokban kimutatott példák mintájára itt is azt várhatnók, hogy a Chanukkát ünneplő öskeresztény gyülekezet épp az áldozatokkal szemben elfoglalt álláspontjánál fogva polemikus célzattal szemelt volna ki erre az ünnepre is valami prófétai részt, de minthogy ez nem történt, valószínű, hogy erre az ünnepre — mely a jeruzsálemi templom visszaállításának ünnepé — nem helyeztek súlyt s talán meg sem tartották.

Hogy e kérdés — mely egyszersmind a Chanukka megünneplésének késői eredetével is összefügg — nagyon fontos, azt a Peszikta bizonyítja.

Mindenekelőtt feltűnő az, hogy a Chanukka-ünnepre kijelölt Peszikta-szakasz nagy csomó prédikációtörredékei közt egyre sem akadunk, mely Zekharja lámpáit vagy Salamon lámpáit, vagy a Chanukka-mécseseket, vagy egyáltalán Chanukka emlékeit emlitené. Feltűnő továbbá a meglepően sok magyarázat az Énekek Énekéből vett idézetekre; minő összefüggésle volna hozható a Chanukka ünnepe az Énekek Énekével, mely Peszach ünnepkörben olvastatott? Legfeltűnőbb azonban az, hogy az Énekek Énekéhez fűzött nyolcz oldalnyi magyarázat után egyszerre, minden átmenet nélkül, felveti a kérdést: »Ki az, aki felment az egekbe s lejött onnan? ... Ez az Örökkévaló, mert Róla mondta a Zsoltáros (XLVII. 6.): Riadás közt szállt fel az Isten.« A Peszikta tovább is folytatja a kérdést, melyre akként válaszol, hogy Mózes és Illés voltak azok, kik felszálltak az égbe s ismét lejöttek. Ha ehhez még hozzáveszszük a Pesziktának bevezető megjegyzését, hogy: »Eleinte a földön tartózkodott Isten szel-leme (Sekhina), de bűnös nemzedékek miatt visszavonult a hetedik mennyekbe, azután ismét jöttek jámbor nemzedékek, melyeknek megjelenésekor egygyel-egygyel lejjebb szállt a Sekhina, míg végre eljött Mózes, aki újból lehozta a földre«, úgy el nem zárkózha-

tunk azon benyomás elől, hogy itt nem Chanukka-ünnepi prédikáció gyűjteménnyel van dolgunk, hanem más egyébbel, aminek heves polémia a háttere.

A megoldás kulcsát a XLVII. zsoltár adja kezünkbe, melyet a róm. katolikus egyház Introitus, Halleluja és Offertorium gyanánt mond Aldoó Csütörtökön (In Ascensione Domini), ami még a husvétüi ünnepkörhöz számítható. A zsinagóga nem hallgathatott, bizonyítania kellett, hogy nem Jézus volt az, aki mennybe ment, lehozta a Sekhinát, hanem Isten, Mózes, Illés! És ha el is tekintünk attól, hogy Aldoó Csütörtököt a husvétüi ünnepkörhöz számítsuk, minthogy az egyház a pünkösdihez sorolja, úgyde érdekes az, hogy éppen Aldoó Csütörtök Vigiliáján lekczió gyanánt Ephes. VI. olvastatik, melynek 15. verse »a béke evangéliumáról« szól, úgy megokolva látjuk Salamon királynak, az Énekek Éneke szerzőjének, a Peszikta »Friedensfürst«-jének (ישועה שלום) szembeállítását.

Ámde most már kénytelenek vagyunk felvetni a kérdést, hogy hát mikor olvashatták Numeri VII. fejezetét, melylyel kapcsolatba hozta a Peszikta ezen prédikációkat?

Blau tanár úr egy magánbeszélgetés alkalmával kifejezést adott azon feltevésének, hogy a Talmud azon közlése, mely szerint Palesztinában a három éves ciklus dívott, nem felel meg az eredeti tényeknek; Babilónia az egyévi ciklussal az eredeti palesztinai szokást őrizte meg. E föltevéshez itt bizonyítékot szolgáltatunk. Az előbbi szakaszban kimutattuk, hogy sátoros ünnep utolsó napján Józsuá első fejezetét azért olvasták, mert a Thóra utolsó fejezete, Mózes áldása került felolvasásra. Ha tehát volt olyan idő, amikor sátoros ünnep után következő szombaton megkezdték a Thórát, úgy Numeri VII. fejezete, amint a mai gyakorlat szerint is Pünkösöd utáni szombatra esik, mindenesetre oly időszakba jutott, mely még engedte, hogy aktuális módon polemizáljon a zsinagóga Jézus mennybemeneteléről. Később, a lekcziók rendezése alkalmával, a Chanukkára kiszemelt Numeri VII. fejezete magával vitte a prédikációkat is Chanukkára, amelyre nem illenek.

XI. Rós Chódes.

Az újhóldi Thóra-lekczió a Talmud Megilla 21. b. rendelkezése szerint Numeri XXVIII. 1—15. rész, mely az újhóldi áldozat törvényét tartalmazza. Próféta lekozióról a Talmud sem tesz

említést, valószínűleg azért, mert a Misna törvénye értelmében újhholdkor épp úgy, mint köznapon, nem volt prófétai lekezió. De ha szombatra esett az újhhold, olvastak-e akkor prófétai részt? Bizonyára, és valószínű, hogy már eredetileg azt, ami ma is gyakorlatban van: Ezsajás LXVI. fejezetét.

E fejezet utolsóelőtti verse megjósolja ugyan, hogy: »minden újhholdkor s minden szombaton el fog jönni minden halandó, hogy leboruljon Előttem, mondja az Örökkévaló«, mely mondatban feltalálható a kapcsolat az Újhhold és a prófétai lekezió közt, de ha elolvassuk a fejezet bevezető mondatait, úgy el nem képzelhetjük, hogy az áldozatok bemutatását még gyakorló zsinagóga szemelte volna ki e fejezetet újhholdi prófétai lekezióknak. »Az ég az Én trónom s a föld lábaim számolya; melyik az a ház, melyet építetek Nekem és melyik a hely az Én nyugalmamra? Hiszen mindezt kezem alkotta és lettek mindezek, úgymond az Örökkévaló; de erre tekintek Én: szegényre és levert lelkűre és aki igémre remeg. Ki ökröt vág, embert öl; ki bárányt áldoz, ebnek szegi nyakát; ki lisztáldozatot hoz, sertésvért hint; ki tönjént illatoztat, bálványt áld.« Így csak az szólhatott, ki pálczáat tört az áldozatok felett; ezt a próféciát az újhholdi áldozatok lekeziója után csak abban a körben olvashatták, ahol gúnyolták és elítélték az áldozatokat. Szinte hallani véljük a gúnyt, mely újhholdkor az őskeresztény gyülekezetben elhangzott a napi lekezió halatára: »Parancsold meg Izrael gyermekeinek az Én áldozatomat, az Én táplálékomat stb.«, hát Istennek táplálékra volna szüksége? Erre a zsinagóga nem hallgathatott, szintén olvasta gyülekezetében e fejezetet, hogy eloszlassa kellő magyarázattal híveinek kételyeit.

Ezen magyarázatoknak hű nyomát őrizte meg a Peszikta (p. 57. a.) »Áldozatomat, táplálékomat; erre vonatkozik a Zsoltáros szava (L. 12.): Ha éhezem, nem mondom meg neked, mert Enyém a világ s minden, mi benne van... Hát képzelhető-e Istenről, hogy éhes vagy szomjas?« s így lapokon át ezen kérdés körül forog minden magyarázat, mely magyarázatok azonban — úgy látszik — nem nagyon elégíthették ki a közönséget, mint-hogy az a kérdés is felvetődik (p. 60. b.) hogy: »ha ma már úgyssem hozzuk ezeket az áldozatokat, úgy minek is foglalkozunk velük?« Minek olvassuk? Mire a felelet az volt: »Isten mondá: Ha foglalkoztok velük, úgy tekintem, mintha meg is hoztátok

volna.« Bizonyára akadtak a gyülekezetekben olyanok, kik más lekezió kiválasztását ajánlották újhholdra, hogy ne legyenek kitéve a keresztények gúnyjának.

Ezt a Thóra-lekeziót az egyház természetesen nem tartotta meg, hiszen már csirájában opponált ellene; az Ezsajás LXVI. fejezetének azonban, ha nem is a misekönyvben, de a breviáriumban megtaláljuk nyomát, mely szerint Ezsajás LXVI. 5—16. része Advent negyedik hetének péntekjén mondatik. Igaz ugyan, hogy a breviárium szerint Advent első hetének vasárnapjától kezdve a negyedik hét péntekjéig naponta Ezsajás könyve olvassatik, ami teljesen érthető a karácsonyt előkészítő időszakban, mindazonáltal kell valami összefüggésnek lennie az Advent időszak és az újhholdi prófétai lekezió közt, minthogy az *L. Zsoltárt, melyre a Peszikta e szakaszban hivatkozik, szintén Advent idejében, a második vasárnapon mondják Graduale gyanánt.* A rendelkezésünkre álló adatok alapján nem láthatjuk tisztán az összefüggést, de a fent közölt megegyezések csak azt bizonyítják, hogy a zsinagóga önmagát támasztotta volna, ha eredetileg nem csupán polemia céljából kezdte volna gyakorlatba venni ezt az újhholdi prófétai részt.

XII. Bőjtnapok.

Bőjt napi lekeziókról a Misna nem emlékezik meg. Csak a Talmud szól még meg nem állapodott gyakorlatról a következőkben (Megilla 31. b.): »R. Huna mondá: Ha Ab hó újhholdja szombatra esik, akkor olvassák: Újhholdjaitokat s ünnepeiteket gyűlöli lelkem (Ezsajás I.); ... s mi a prófétai szakasz magán Ab hó kilenczedikén? Ráb mondá: Óh miként vált paráznává (Ezsajás I. 21.); hát a Thóra-lekezió melyik? Némelyek mondják: ha nem hallgattok Reám (Levit. XXVI. 14.); R. Nathan b. József mondá: Meddig fog még ez a nép boszantani Engem (Num. XIV. 11.); némelyek mondják: Meddig tartson még ezzel a bűnös gyülekezettel (Num. XIV. 27.); Abaji mondá: Ma szokásos olvasni: Ha gyermekeid születnek (Deut. IV. 15.) s prófétai résznek: Össze fogom őket gyűjteni (Jeremiás VIII. 13.).«

Az utóbbi szokás maradt meg mai gyakorlatnak Ab hó kilenczedikének reggeli istentiszteletére, holott az estire, épp úgy mint más bőjt napokra, Thóra-lekezióknak Mózes könyörgése az

aranyborjút imádó népért (Exodus XXXII. 11.) s prófétai résznek Ezsajas LV. 6—LVI. 8. van gyakorlatban.

Egyöntetű gyakorlat még a gáóni korszakban nem volt. Amram gáón (Sziddur p. 35. és 43.) sem Ab hó kilenczedikének délutánjára, sem egyéb bójtnapokra nem említ prófétai szakaszt, de Thóra-lekcióznak már ő is ezen napokra Exod. XXXII. 11. részt tünteti fel. Haja gáón Ab hó kilenczedike délutánjára Hósea XIV. 2. (Súvoh) próféciáját írja elő (József Karo, Túr Orach Chajjim 559.). A Toszafoth (Megilla 31. b.) szerint Ezsajas LV.—LVI. 8. (Dírsú) Gedaljah bójttjén mondandó. Hogy mindezen szokás nem ötletszerűen fejlődött, bizonyítja az a körülmény, hogy Vajjelech szombatján, mely rendszerint Gedaljah bójttjére következik, askenázi ritusban Ezsajas LV. 6. (Dírsú), szefardi ritusban pedig Hósea XIV. 2. (Súvoh) mondatik. De vajjon Haja gáón által említett s a mai gyakorlatban meglevő prófétai lekezió Ab hó kilenczedikének délutánjára visszavezethető-e olyan időre, amikor még csak kialakulóban voltak a meghatározott prófétai olvasmányok? Az eddigi fejtegetések után irányadóul vehető az a tétel, hogy amely lekeziók feltalálhatók a róm. kath. liturgiában, azok megvoltak már a zsidóság s kereszténység teljes különválása előtt és régiebbek, mint azok, melyek az egyház liturgiájában nem fordulnak elő.

Amit mi Ab hó kilenczedikének reggelén a Talmud által említett szokás alapján ma olvasunk: Deut. IV. 15. és Jeremiás VIII. 13. részek nem fordulnak elő a róm. kath. liturgiában, de a többi valamennyi feltalálható.

Exodus XXXII. 11—14. részt (Vajchal) mondják Offer-torium gyandánt a Quadragesima második hetének csütörtökjén és a Pünkösd utáni XII. vasárnapon (amely nap rendszerint már szeptemberbe esik s körülbelül összevág Gedaljah bójtnappal), valamint e bójti szakasznak a zsinagógában szokásos folytatólagos részéből a görög katolikusok ma is olvassák. Exodus XXXIV. 4—8. verseket Jézus színváltásának ünnepén: augusztus 6-án (19-én), ami időben összevág az Ab hó 9-ével.

Ezsajas I. fejezetét (Chazon), melyet a Talmud szerint Ab hó újhóld szombatján olvastak, megtaláljuk jelenleg csak 16—19 versek rövidítésével a Quadragesima negyedik hetének szerdáján (tehát bójtidőben). E fejezet ugyan Czijon megváltását hirdeti s

így összefüggésben van a jeruzsálemi templom pusztulása miatti gyásznappal, de különben az egész fejezet a népnek s vezéreinek oly erkölcsi fogatkozásait hirdető feddésből áll, hogy inkább tételezhető fel az, hogy e fejezetet azok választották ki eredetileg, akik nem a templom pusztulása miatt szomorkodtak.

Ezsajas LV. 6.—LVI. 8. (Dírsú) részről ma LIV. 17.—LV. 11. verseket olvassák Nagyszombaton és LV. 6—11. verseket külön is a Quadragesima első hetének keddjén. Ezen bójti lekezió utolsó (LVI. 8.) verse ugyan szintén Izrael szétszórtjainak egybegyűjtéséről szól, de a prófécia egyéb tartalma éppen nem bizonyít, hogy a zsinagóga választotta volna ki a templom pusztulása emléknapijára, aminthogy tényleg — tartalmának megfelelően a bűnbánati időre, Vajjelech szombatjára tétetett; ámde az a körülmény, hogy nemcsak akkor mondatik, hanem minden bójtnapon is, bizonyítja, hogy eredetileg Gedaljah bójttjére volt kiszemelve. [V. ö. a harmadik vigasz-szombatról mondandókat.]

Ami pedig Hósea XIV. 2—10. próféciát illeti, melyet Haja gáón Ab hó kilenczedikének délutánjára írt elő, bizonyára csak azért, hogy a templom pusztulása napját bűnbánati nappá avassa s amely prófétai részt szefardi ritus szerint Vajjelech szombatján, rendszerint Jóm Kippur előtti szombaton olvassák, ma is a róm. kath. liturgiában XIV. 2—10. részzel a *Quatuor Temporum Septembris péntekjén kerül felolvasásra, mely nap tényleg Jóm Kippurnak, a bűnbánatnak idejére esik.* Hogy Hósea XIV. 2—10. volt eredetileg a bűnbánat-szombati lekezió, nem pedig Ezsajas LV. 6. (Dírsú), azt alább fogjuk bizonyítani.

Bójti prófétai lekeziónak eredetileg Gedaljah napjára Ezsajas LV. 6. (Dírsú) s Ab újhóld szombatjára Ezsajas I. (Chazon) volt kiszemelve. Az Ab hó kilenczedikén olvasott Jeremiás VIII. bevezetése oly időből származik, amikor a kereszténység már teljesen elvált a zsidóságtól.

Az Ab hó kilenczedike előtti három szombatot a gyászos büntetés szombatjainak nevezi a hagyomány, mely prófétai lekezióknak az elsőre Jeremiás I., a másodikra Jeremiás II. fejezetét rendeli el, a harmadikra pedig — mint fent említettük — Ezsajas I. fejezetét. E három szombat közül csak az utolsónak, a templompusztulás emléknapiját megelőző szombatra találjuk nyomát a kereszténység keletkezése korabeli zsidó forrásokban. A Toszafoth (Megilla 31. b.) nyújt bizonyítékot arra, hogy nem eredeti

e három szombat együvé tartozása, midőn megjegyzi, hogy: »A Pesziktán alapszik a mi szokásunk«, hogy három szombaton át készülünk elő a templompusztulás emléknapijára. Ugyanis a Pesziktának három szakasz prédikációgyűjteménye van: Jeremiás I., II. és Ezsajás I. fejezeteiről, melyek a templompusztulásra vonatkoztathatók s így ennek alapján fejlődött ki a három külön gyászszombat megjelölése. Ha eredetileg csakugyan kapcsolatos volt e három szombat, akkor feltételezhetnők, hogy mind a három szombat prófétai lekeziója Ezsajásból vétetett volna, mint ahogy a bójtnap utáni hét vigasz-szombat prófétai lekezióit is Ezsajás szolgáltatta s amint azon hét lekeziót — mint látni fogjuk — megtaláljuk a mai róm. kath. liturgiában, épp úgy megtalálunk nemcsak Ezsajás I. fejezetét, hanem Jeremiás I. és II. fejezeit is. Az utóbbi két fejezetet a prófétai lekeziók fejlődésének későbbi fokán jelölték ki e szombatokra, hogy épp a pusztulás szemtanujának, a Síralmak prófétájának beszédeiből olvassanak a gyászos emlékü nap előtt. Ha Jeremiás e két fejezete Ezsajás I. fejezetével egyidejűleg jutott volna liturgiai gyakorlatba, úgy bizonyára nem Ezsajás, hanem Jeremiás jelöltetett volna ki az Ab kilenczedikét közvetlenül megelőző szombatra.

XIII. A vigasz-szombatok.

Fent idéztük a Tószafoth azon megjegyzését, mely szerint az Ab hó kilenczedikét megelőző három gyász-szombat és a reá következő, újévig terjedő hét vigasz-szombat a Peszikta prédikációgyűjteményének beosztásán alapul. Kétségtelen, hogy a templompusztulás emléknapiját közvetlenül követő időben foglalkozott a zsinagóga a gyászos emlék kapcsán az újraéledés reményének vigaszával. De vajjon tényleg 7 héten át, egészen újévig, csak ez a gondolatkör foglalta le eredetileg minden szombaton a zsinagógát vagy csak egy szombaton (amint megelőzőleg is csak egy szombat volt eredetileg a gyászos emlékek szentelve), holott a többi már előkészítése volt a közelgő Újévnek, az ma már pontossággal ki nem mutatható. De ha egyrészt a többi szombaton is akadunk elvétve templompusztulásra vonatkozó megjegyzésre, ami természetes is az emléknap közelsége miatt, úgy másrészt nagyon számos adatot találunk, melyek azt a feltevést támogatják, hogy nem mind a hét vigasz-szombat prófétai lekeziója vonatkozik a templompusztulás emlékére.

A) Az első szombat prófétai lekeziója Ezsajás XL. 1—26. (Vigasztaljátok meg népemet.) E fejezet, mely a bekezdő szó — Vigasztaljátok — kivételével igazán nem tartalmaz semmit, ami megokolná, hogy Ab kilenczedike utáni első szombaton olvassák, a róm. kath. liturgiában ma Ezsajás XL. 5. versével *communio* gyanánt karácsony Vigiliáján és XL. 9—11. verseivel lekezió gyanánt Advent harmadik hetének szombatján fordul elő, a görög katolikusok pedig Ezsajás XL. 1—9. verseket Keresztelő János születésének emléknapiján (jún. 24.—júl. 7.) olvassák, tehát az eredeti zsidó-keresztény újév fogalomkörének megfelelően.

Emellett azonban megfigyelendő az, hogy a róm. katolikusok még ma is a CXXXVII. zsoltárt (Bábel vizei mellett ülünk) mondják Offertoriumnak a Pünkösöd után 20. vasárnapon, vagyis 7—8 héttel karácsony előtt (ami újabb bizonyíték fenti feltevésünk mellett, hogy eredetileg Rós Hasónóh-kor tartották a Karácsonyt); továbbá, hogy a Pünkösöd utáni 21. vasárnapon — vagyis 6—7 héttel Karácsony előtt — 6—7 héttel Rós Hasónóh előtt, tehát a Nachamu szombatra megfelelően — Offertorium gyanánt Jób I. 1.—II. 7. olvastatik, mely bizonyítani látszik, hogy eredetileg ez időtájt egész Jób-ot olvasták, ami ismét megokolja azt, hogy a Peszikta a Nachamu szombatra (p. 123. b. és 126. b.) többször idéz magyarázatot Jób-ra; továbbá, hogy a Pünkösöd utáni 24. vasárnapon evangelium gyanánt Máté XXIV. fejezete olvastatik, melynek 2. versében Jézus azt mondja a templomról, hogy nem marad majd benne kő kővön; továbbá, hogy a Pünkösöd utáni 23. és 24. vasárnapon egymásután kétszer mondják Introitus gyanánt Jeremiás XXIX. 11., 14. verseit, Jeremiásnak a babilóni fogságban élt zsidókhoz írott vigasztaló levelének legjellegzetesebb részeit: »Mert én ismerem a gondolatokat, melyeket Felőletek gondolok, úgymond az Örökkévaló, gondolatokat békére és nem veszedelemre, hogy adjak nektek jövőt és reményt. És megtalálhatom Magam veletek, úgymond az Örökkévaló és visszahozom foglyaitokat és összegyűjtlek benneteket és visszahozlak benneteket azon helyre, ahonnan számkivetettek benneteket; s végre, hogy a CXXX. zsoltárt (A mélységből kiáltok Hozzád), mely bűnbánati zsoltár, a Pünkösöd utáni 22. vasárnapon Introitus gyanánt, a 23. és 24. vasárnapon Offertorium gyanánt mondják, úgy nemcsak azt látjuk, hogy a róm. katolikus liturgia

teljesen híven őrizte meg a jeruzsálemi templom pusztulásának emlékét, de azt is, hogy a róm. katolikus liturgia őrizte meg az egész Szentírásból kiszemelhető egyetlen próféciát, mely igazán és teljesen felel meg az első vigasz-szombatnak: Jeremiás vigasztaló levelét a fogságban levőkhöz. A józan gondolkodás nem választhatott egyebet, mint Jeremiás levelét. Föltétlenül ezt olvasták zsidók s zsidó-keresztény gyülekezetek, mely utóbbiak azonban Jézusban keresték a vigaszt s felvették a rendes emlék-lekció mellé Ezsajas XI. fejezetét, melyet a vigasztaló Jézusra magyaráztak s amely nappal egyszersmind már előkészültek a Rós Hasónoh-ra, amiért is ezen fejezet Advent idejére jutott s mely előkészülést a CXXX. zsoltár is bizonyítja, mely ma is a karácsony, illetve a keresztényesített Rós Hasónoh előtti 5—7 hétre van felvéve.

A zsinagóga ezt nem tűrhette hallgatagon, szintén felvette Ezsajas XL. fejezetét s megmagyarázta közönségének, hogy e prófécia nem vonatkozik Jézusra. E magyarázatok világos nyomait a Peszikta őrizte meg. Azt mondja ugyanis (p. 123. b.) a Nachamu szombatjára: »Vigasztaljátok az én népemet; vajjon az ember igazabb akar-e lenni Istennél, a férfiú tisztább akar lenni, mint a teremője? (Job. IV. 17.) Hát létezik ember, aki igazabb, mint Isten? De így szólt Isten: Boaz tudott vigasztalni s Én ne volnék képes a vigasztalásra? ... Amint Boaz tudott Ruth szívéhez szólni, mennyivel inkább fog Jeruzsálem megvigasztalódni, ha majd eljő az Isten, hogy vigasztalja népét.« Semmi értelme sem volna e magyarázatnak, mely Isten vigasztaló erejét Boazéval veti egybe, ha e prédikáció nem volna Ezsajas XL. alapján polémia a keletkező kereszténység ellen, mely Boaz-Ruth ivadékában keresett vigasztalódást.

A másik jellemző közleménye a Pesziktának (p. 125. a.) a következő: »Amit a Zsoltáros mond: (XLV. 8.), szeretted az igazat s gyűlölted a gonoszt, azért kent föl téged Istened örömolájával téged társaid közül.« R. Azarja szerint Ábrahámra vonatkozik; mások szerint azonban Ezsajasra mondatott, akit Isten azért kent föl prófétájának, mert szerény és türelmes volt, mert hátát odatartotta az ütőknek, arcát a marcangolóknak stb.« Ezt a XLV. zsoltárt, mely a Pesziktának alkalmat adott jelen magyarázatra, ma a római katolikusok a karácsonyra következő

vasárnapon mondják Graduale gyanánt; valószínű, hogy eredetileg a Nachamu szombatjának időszakában mondták, ami alkalmat adott a Peszikta prédikátorának a polemikus magyarázatra, hogy azon zsoltárvers nem Jézusra, hanem Ábrahámra vagy Ezsajasra vonatkozik.

B) A második vigasz-szombat prófétai lekcziója: Ezsajas XLIX. 14.—LI. 3., mely résznek csakis az utolsó verse (LI. 3.) tartalmaz »Megvigasztalja az Úr Czijont« szavakkal összefüggést a szombat jelentőségével. Ebből a részből ma a római katolikusok XLIX. 8.—15. verseket a Quadragesima negyedik hetének szombatján s az L. 1—10. verseket a Nagyhét második napján olvassák. Hogy e két részt valaha nemcsak egy napon olvasták, hanem kiterjesztették LI. 3. versig, ameddig ma tart a zsinagóga lekcziója, bizonyítja az a körülmény, hogy az LI. 2. vers »Tekintsetek Ábrahámra, atyátokra« felszólítás van, melynek megfelelően ugyanazon a napon, a Quadragesima negyedik hetének szombatján evangelium gyanánt olvassák János VIII. fejezetét, mely 31—59. verseiben Ábrahámról, utódairól s az ő igaz követéséről szól. E találkozást nem lehet csak véletlennek tulajdonítani, valamint azt sem, hogy a LXXVII. zsoltárt, melyet a Peszikta ezen szombati szakasza (p. 129. b. kk.) nem kevesebb, mint nyolcszor idéz, ugyancsak a Quadragesima negyedik hetének szombatján mondják Introitus gyanánt. E találkozások látára joggal felvethető a kérdés, hogy vajjon eredetileg mindezt a második vigasz-szombaton olvasták-e s csak utóbb helyezték át husvét előtti időre, vagy tán megfordítva történt a zsinagógában? A kérdést még csak megközelíthetőleg sem lehet eldönteni, minthogy a Pesziktának ezen szombati szakasza további folyamában olyan zsoltárokat idéz, melyeket a róm. katolikusok ma részben husvét előtt, részben az első vigasz-szombatok idejének megfelelő időszakban olvasnak. A Peszikta idézi (p. 131. b. kk.) a CXXXVII., XCI., XCVI. és CXVIII. zsoltárokat, melyek közül ma a CXXXVII-et a Passió-hét csütörtökjén és a Pünkösöd utáni 20. vasárnapon mondják Offertoriumnak; a XCI-et a Pünkösöd utáni 21. vasárnapon mondják Gradualénak; a XCVI-ot a Pünkösöd utáni 18. vasárnapon mondják Communionak és a Passió-hét csütörtökjén Gradualénak, s végre a CXVIII. zsoltárt a Quadragesima negyedik hetének péntekjén Gradualénak. Mindezek nagyon szembevető adatok, de a versekhez fűzött Pesziktabeli magyarázatok nem szólnak eléggé világosan, hogy következteté-

seket vonhatnánk. Szilárdabb alapot csak e Peszikta-szakasz végén találunk, hol négyszer egymásután (p. 130 a. 130 b., 131 a. és 133 a.) a Tesúvóh-ra, a bűnbánatra történik utalás, mely nemcsak amellett szól, hogy a vigasz-szombatján olvasták, de azt a feltevésünket is támogatni látszik, hogy a vigasz-szombatok inkább az Újév előkészületi időszakához számítottak. Bármiként álljon is a dolog, a Peszikta ezen szakaszából merített találkozások bizonyítják, hogy eredetileg mindkét gyűlekezetben olvasták e második vigasz-szombatra kijelölt prófétai leckeziót, melynek tartalma, minthogy e próféciához fűzi az egyház christológiai fejtegetéseinek nagy részét, éppen nem teszi valószínűvé, hogy először a zsinagóga választotta volna ki istentiszteleti használatra.

C) A harmadik vigasz-szombat prófétai leckeziója: Ezsajas LIV. 11.—LV. 5., melyben a bevezető szavak »Szegény, viharúzótt, *vigasztalhatatlan*» egyetlen kitétele adja meg a kapcsolatot a leckezió és a szombat jellege közt.

A r. katolikusok Ezsajas LIV. 17.—LV. 11. részt ma Nagyszombaton mondják; ebből a részből LV. 6.—11. verseket (Dírsú) kiemelve külön is mondják a Quadragesima első hetének keddjén, amely napon evangéliumnak *Máté XXI.* fejezetét és Communionak a *IV. zsoltárt* mondják. Vegyük ehhez még figyelembe azt, hogy Ezsajas LIV. 17.—LV. 11. részén kívül Nagyszombaton még *Ezsajas V. 1—7.* (hasonlat a szőlőkertről) és *Jónás III. 1—10.* is olvastatik, úgy a Pesziktának a harmadik vigasz-szombatra gyűjtött prédikációitöredékein meg fogjuk ismerni, hogy eredetileg valamennyi itt említett részt egy napon olvashatták s csak később osztattak el különböző napokra.

A Peszikta (p. 134. a.) mondja: »Szegény, viharúzótt emberfiak, mondta a Zsoltáros (IV. 2.), meddig legyen becületem becsnérléssé, szeretitek a hiábavalóságot?« Hogy jutna eszébe a Pesziktának »Szegény, viharúzótt«-re épp ezt a zsoltárverset idézni, ha nem kapott volna impulzust kívülről, ahol ezt a zsoltárt a prófétai leckezióval kapcsolatban mondták s Jézusra vonatkoztatták, melylyel szemben a Peszikta következőleg magyarázza e zsoltárverset: »Azt mondta Dávid az ő környezetének: miért szégyeníttek ti engem azzal, hogy mindig csak »Jisáj fiá«-nak szólítottok? Hát nincsen-e magamnak is nevem? Miért mondjátok, hogy Isten elhagyott engem, megfélekezett rólam, hogy nem tér hozzám az uralom? Miért vélekedtek úgy, hogy örökre

vételezett el tőlem az isteni szellem dicsősége, melyet csak ideig-óráig kell nélkülözni? Tudjátok meg, hogy csodát művel az Úr az Ó jámborával!« Oly világosan szól e Peszikta-töredék, hogy valóban felesleges még magyarázatot is fűzni hozzá.

A Peszikta ezután csodás regékét közöl kapcsolatban a prófétai leckezió szavaival: »És teszem rubinttá ormaidat, kapuidat karbunkuluskövekké s egész határodát drágakövekké, legendákat Jeruzsálem jövő nagyságáról s gazdagságáról. A többek közt a következőt (p. 136. a.): Egyszer egy zsidó gyermek hajón utazott, melynek többi utasai nem zsidók voltak; hirtelen remítő vihar támadt, miközben megjelent a fiúnak Illés próféta, ki átadott neki egy drágakövet, mondván: ha megígéred, hogy fölkeresed R. Jósuát s megmutatod neki e követ, úgy megmentem éretted a hajó minden utasát. Megtörtént. Három napig vezette a gyermek R. Jósuát, míg egy barlanghoz nem érték, ahol megmutatta a követ, melynek fénye bevilágította egész Lyddát, mire R. Jósua földre ejtette a követ, mely eltűnt. Csodás ez az elbeszélés, melynek vonatkozásai ma már meg nem állapíthatók, de egyes motívumai elég világosak, különösen, ha egybevetjük azzal, hogy nagyszombaton a római katolikusok Jónás prófétát is olvasák, melyben a hajó és a vihar egyik főmotívumot képez s hogy ugyanakkor Ezsajas V. 1—7. részt olvassák, amelynek megfelelő evangélium *Máté XXI.* ma a Quadragesima első hetének keddjére tetetett, mely fejezet 33. versében Jézus szintén a szőlőkert-ről mond parabolát, 42. versében pedig idézi a zsoltárverset: »a kő, melyet megvetettek az építők, sarokkővé lett«, ami ismét a napi prófétai leckeziónak a drágakövekről mondott jóslatát egészíti ki.

Mindezen találkozások bizonyítják, hogy valaha egy napon olvasták e szentírási részeket s hogy a harmadik vigasz-szombatra fenntartott prófétai leckeziókat christológiai kiaknázása azt a feltevést támogatja, hogy eredetileg nem a zsinagóga választotta ki, hanem csak polemikus magyarázat céljából vette át.

D), E) A legérdekesebb jelenségek egyike tárul föl előttünk a *negyedik és ötödik vigasz-szombatra* kijelölt prófétai leckeziók révén; az előbbinek Haftórája: Ezsajas LI. 12—LII. 12., az utóbbié: Ezsajas LIV. 1—10. Ez a két rész a mai misekönyvben nem fordul elő, de előfordul ép e két részt összekapcsoló Ezsajas LIII. 1—12. rész, melyet a Nagyhét szerdáján olvasnak, valamint a

görög katolikusok Ezsajas LII. 13.—LIV. 1. részben megállapított lekeziója, mely náluk Nagypénteken kerül felolvasásra.

Eredetileg is két külön prófétai lekezió volt-e ezen mai két lekezió, melyek közül csak az elsőnek bevezető szava (En, En vagyok a ti vigasztalótok) mutat kapcsolatot a vigasz-szombattal vagy pedig eredetileg egyetlen lekeziót alkotott az egész Ezsajas LI. 12—LIV. 10. rész, melyből kikapcsolatván a katolikusok által fenntartatott s christológiai fejtegetésre alkalmas rész, csak utóbb vált két lekezióvá?

A Peszikta bizonyítékot nyújt az utóbbi feltevésre; bizonyítja, hogy eredetileg a zsinagógában is a negyedik vigasz-szombaton olvasták nemcsak azt a folytatlagos részt, melyet ma a római katolikusok olvasnak, de ugyanazon a napon azt a rákövetkező részt is, melyet ma az ötödik vigasz-szombaton olvasunk.

Ugyanis a *negyedik* vigasz-szombatra szóló Peszikta-rész (p. 137. b.) így kezd: »En, En vagyok a ti vigasztalótok; erre vonatkozik a Zsoltáros szava (LXIX. 21.): gyalázat törte meg szívemet és sínlódtam, reméltem megszánást, de nincs, vigasztalót, de nem találtam.« *Ezt a LXIX. zsoltárt a róm. katolikusok ugyanazon a napon, Nagyhét szerdáján mondják Gradualének, amikor Ezsajas LIII. 1—12. részt olvassák lekezióknak.* Hihetetlen, hogy a Peszikta prédikátora ezt a zsoltárverset csupán véletlenségből vette fejtegetése alapjául. Bizonyos, hogy ezt a most elhagyott Ezsajási fejezetet szintén olvasták a LXIX. zsoltárral együtt a negyedik vigasz-szombaton s polemikus magyarázatokat fűztek hozzá.

Továbbá ugyancsak a *negyedik* vigasz-szombatra szóló Peszikta-rész (p. 139. a.) Isten vigasztaló kegyelméről elmélkedve, hivatkozik Ezsajas LIV. 9. versére, mely szerint Isten mondá: »ahogy megesküdtem, hogy Noé vizei nem árasztják el többé a földet, úgy esküdtem, hogy nem haragszom többé rád.« Nincs ugyan kizárva annak a lehetősége, hogy Ezsajas LI. 12. verséről prédikáló szónok idézzon egy verset az LIV. fejezetből is, de ha a fentiek szerint bizonyos, hogy az LIII. fejezetet is olvasták, úgy ez az idézet már több, mint valószínűvé teszi azt, hogy ugyanakkor olvasták az LIV. fejezetet is. A kikapcsolt LIII. fejezet pedig eléggé világosan szól amellett, hogy itt is oly lekezióval van dolgunk, melyet eredetileg nem a zsinagóga szemelt ki felolvasásra.

F) A *hatodik* vigasz-szombatra kijelölt prófétai lekezió: Ezsajas LX. 1—22. (Támadj fel világosságom), mely rész Ezsajas LX. 1—6. rövidítéssel a római katolikus liturgiában is olvastatik Epiphania és Octava Epiphaniae napjain úgy lekezió, mint Graduale gyanánt, hogy Ezsajas próféciájából bizonyítsák a bethlehemi csillag feltűnésének s a fűszereket hozó napkeleti bölcsek megjelenésének előre való megjósolását. Ezsajas próféciájának illetén félremagyarázására a zsinagóga nem hallgathatott; fel kellett világosítania saját híveit, aminthogy az ezen napra szóló Peszikta-rész (p. 143. b.) mindjárt azzal is kezd: »Támadj fel világosságom, erre vonatkozik Ezsajas másik mondata (XXIV.; 15.): Világosságokkal tiszteljétek az Örökkévalót, a tenger szigetein az Örökkévalónak, Izrael Istenének nevét. Minő világosságokkal tisztelik az Örökkévalót? R. Aba bar Kahana mondá מִן הַנֵּרִים-*val*«. Ez a מִן הַנֵּרִים = lámpa nem egyéb, mint a görög *φανός*, mely magyarázatra semmi más nem adhatott indítót okot a Peszikta prédikátorának, mint csak a törekvés, hogy az Epiphaniának adjon ellensúlyozó hatást. Fontosnak tűnhetett fel e körülmény, mert a Peszikta még egyszer hangsúlyozza (p. 144. b.); »a jövőben Jeruzsálem lesz majd מִן הַנֵּרִים = *κολοσσός* *φανός* óriási lámpa«, valamint a Pesziktának azon mondása is (p. 144. a.) Epiphania ellen van irányítva, hogy: »Te nálad van az élet forrása, a Te világosságodban akarjuk mi látni a mi világosságunkat, ... *nem várunk mi* semmi egyéb világosságra, csak a Tiédre«, nem pedig üstökösök jeladására.

Nagyon jellemző továbbá a Peszikta polémiájára a következő. Az ötödik vigasz-szombatra (tehát a megelőzőre) szóló Peszikta-rész (142. a.) idézi a LXXII. zsoltár 16. versét: »Legyen gabonának bősége az országban a hegyek csúcsán, rengjen mint a Libanon a termése«, mely verset hosszasan magyaráz azon kérdés kapcsán, hogy a fa, melyről Ádám evett a paradicsomban, mi volt: buza, füge, szőlő vagy citrus? Hogyan kerül e kérdés tárgyalása ide? Tény az, hogy a LXXII. zsoltárt a római katolikusok egészen lefoglalták Epiphania-zsoltárnak: mondják Epiphania napján Introitusnak és Offertoriumnak, Epiphania után következő vasárnapon Gradualnak, Oktava Epiphaniae napján szintén Introitusnak és Offertoriumnak. Ha eredetileg is nem akkor mondták volna e zsoltárt, úgy a Peszikta prédikátorának nem jutott volna eszébe erre a zsoltárra hivatkozva, pole-

mizálni s utalni — nézetünk szerint — arra, hogy mivel a napkeleti speciális termékek vagy búza, vagy füge, vagy szőlő vagy citrusz, minthogy a keleten volt paradicsom fája is csak ezek közül képzelhető, természetes volna, hogy az állítólagos napkeleti bőlesek ezen specialitásokat hozták volna Bethlehembe; mint-hogy egyebet hoztak, tehát az egész elbeszélés nem igaz.

Világosak e vonatkozások az Epiphania mondakörére s érthetővé válik általuk a föltevés, hogy ezt a prófétai lekcziót is ellensúlyozó polemia céljából vette föl a zsinagóga.

G) A *hetedik* vigasz-szombatra, mely közvetlenül a Rós Hasónoh előtt van, a prófétai lekczió Ezsajás LXI. 10—LXIII. 9., melyből a római katolikusok lekczió gyanánt olvassák LXII. 11.—LXIII. 7. részt a Nagyhét szerdáján, a LXI. 10. verset pedig Introitusnak mondják december 8-án, a szeplőtlen fogantatás napján. E prófétai lekczió éppenséggel nem nagyheti lekczió s tartalma arra utal, hogy valamikor karácsonyt megelőzőleg olvasták, amint-hogy a zsinagóga tényleg a Rós Hasónoh előtti szombatra őrizte meg, ami ismét annak a bizonyítéka, hogy az őskereszténység Rós Hasónoh-kor tartotta meg a Karácsonyt.

A Peszikta (p. 146. a.) azzal kezd, hogy: »Örvendve örvendek az Örökkévalóban; így szól a Zsoltáros (LXXXV. 7.): Nemde, Te újra fölélesztesz majd minket, hogy néped örüljön Benned«, ezt a LXXXV. zsoltárt pedig csakugyan még ma is mondják Advent harmadik vasárnapján Introitusnak és Offertoriumnak!

Erre a zsoltárversre folytatja a Peszikta: »Sára azt mondta: Nevetséget csinált belőlem az Isten, mindenki, aki meghallja, nevetni fog rajtam (Gen. XXI. 6.). ... Amikor Sára ósanyánk szült, nemcsak az ő házat érte öröm, akkor vele egyidejűleg teherbe estek az összes meddő asszonyok ... Sáránál mondja az Irás: Megtette az Úr Sárának, amint megígérte; s a teremtés elbeszélésénél mondja az Irás: Megtette Isten világítónak a két nagy világosságot; mindkét helyen használt megtevés kifejezése arra utal, hogy miként az első megtevés célja az volt, hogy világosságot adjon Isten a világnak, úgy Sáránál is az volt a megtevés célja, hogy Isten világosságot adjon a világnak.« A Peszikta még tovább is folytatja elmélkedését Sára teherbejutásáról, de az itt közölt részlet is teljes bizonyítékot nyújt mindarra, amit a Rós Hasónoh szakaszban mondtunk. Az őskereszténység Rós Hasónoh ünnepével kapcsolta egybe Jézus születését, amely alkalommal Mária

igazolására Sára rendkívüli terhességét vonták elő, amire a zsinagóga természetesen megadta az ellensúlyozó felvilágosítást.

De a Peszikta prédikátora nem is akar elzárkózni a jelen prófétai lekczió messiánikus tartalma elől; a LXIII. fej. 1. versére: »Ki az, aki Edomból jó, piros ruhában Bocrából; az, aki díszes az öltözetében, lépdelve ereje bőségében«, mely verset bizonyára az őskereszténység is alaposan kiaknázta hite érdekében, mire a Peszikta prédikátora azt mondta: Ha a messiásra vonatkozik is, az még nem jött el, mert »a ruha, mely a messiás öltözkékét fogja alkotni, be fogja fényével tölteni az egész világot; Izrael élvezni fogja fényét s majd mondja: Üdv az órának, melyben a messiás született, üdv az anyaméhnek, mely világra hozta, üdv a nemzedéknek, mely megpillantotta, üdv a szemnek, mely láthatja, mert ajkainak megnyitása áldást és békét áraszt, beszédje nyomán megnyugvás kél, szavaiban biztonság s boldogság rejlik, nyelvén megbocsátás és engesztelődés rejlik, imája tömjén, könyörgése szentség és tisztaság, üdv néked Izrael, mit rejt még számodra a jövő!«

Talán az egész zsidó irodalomban nincs ehhez fogható dicsőítés a messiásról, melyet az őrszinagóga prédikátora zengett a Rós Hasónoh előtti szombaton, amikor az őskereszténység Jézus születésének ünnepére készülődött.

Ha pedig elolvassuk a jelen prófétai lekcziót, tartalmából nem fogjuk azt a benyomást nyerni, hogy Rós Hasónoh előtti napokra választatott ki, hanem azt, hogy az őskeresztény gyülekezetben olvasták először, amit legjobban bizonyít a Peszikta leplezetlen polémiája.

XIV. Sívóh szombatja.

A zsinagógiai Thóra-lekcziók évi ciklusában az utolsó, néha azonban utolsó előtti szombatra, mely Rós Hasónoh és Jóm Kippur közé esik és Bűnbánat szombatjának neveztetik, külön prófétai lekcziókat tartott fenn a szefárd és az askenáz ritus. A mai gyakorlat szerint Vajjélech szombatján (az utolsó előttin) olvassák szefárd ritus szerint Hósea XIV. 2—10. és Micha VII. 18—20. részeket, askenáz ritus szerint pedig Ezsajás LV. 6—LVI. 8. részt; Haazinú szombatján (a ciklus utolsóján) olvassák szefárd ritus szerint II. Sámuel XXII. 1—46. részt, askenáz ritus

szerint Joél II. 15—27. részt és némely szokás szerint Ezekiél XVII. 22—XVIII. 32. részt.

Ezek közül kimutattuk, hogy eredetileg Ezekiél XVII. 22—XVIII. 32. Zakhor szombatjának volt prófétai lekeziója s utóbb vétetett erre a szombatra is, mert bűnbánatra felszólító tartalma van; Joél II. 15—27. eredetileg Ómer-lekezió volt s csak a Sófár említése adott okot arra, hogy a prófétai lekeziók végleges rendezésekor ide tétetett; II. Sámuel XXII. 1—46. eredetileg Peszachkor olvasatott, mely örömeinek megfelel a tengeren átkelés énekének, de utóbb a Haazinú ének miatt itt talált elhelyezést; Ezsajas LV. 6—LVI. 8. eredetileg Gedaljah bőjtjének volt lekeziója s utóbb vétetett a rákövetkező szombatra is. *Igy tehát Sívóh szombatjára egyedül a szefárd rítus által megőrzött, de azért az askenázők által is mondott Hósea XIV. 2—10. és Micha VII. 18—20. azok, mely részek valóban az eredeti lekeziók Sívóh szombatjára, minthogy ugyanezen részeket mondják lekezió gyanánt ma is a római katolikusok, még pedig Hósea XIV. 2—10. részt a Quatuor Temporum Septembris péntekjén és Micha VII. 14—20. részt a rákövetkező szombaton, tehát velünk körülbelül egyidejűleg.* Ezen lekeziók eredetiségét nemcsak az bizonyítja, hogy az egyház is megőrizte azokat liturgiájában, hanem az is, hogy a Peszikta Sívóh szombatjára Hóseához fűződik s egyszer (p. 167. a.) Michára is hivatkozik.

Van azonban a Pesziktának néhány jellemző zoltáridézete is, mely a találkozást még jobban is megvilágítja. A LXXXIX. zoltár 14. versét (p. 157. b.): »Imámat Hozzád intézem kegyelem idején«, mely zoltárt Offertoriumnak mondják Karácsony III. főmiséjében; az LI. zoltár 19. versét (158. a.): »Isten iránti áldozat a megtört lélek«, mely zoltárt Communionnak mondják a hamvázó szerda utáni csütörtökön; a XCV. zoltár 7. versét (p. 163. b.): »azon a napon, amikor szavára hallgattok«, mely zoltárt Introitusnak mondják a Quatuor Temporum Septembris szombatján; a LXXXV. zoltár 3. versét (p. 166. b.): »megbocsátottad néped bűnét«, mely zoltárt hatszor mondják Advent idején; megemlítendő itt a Peszikta Jeremiás XVII. 13. versének idézése (p. 158. a.): »Izrael reménysege az Örökkévaló«, mely Jeremiási fejezet a Quadragesima második hetének csütörtökjén olvastatik, amikor Offertoriumnak Exod. XXXII. 12—18. (Vajchal) mondatik.

Ha mindezen találkozás mellett figyelembe vesszük a Pe-

szikta ezen szakaszának számos kijelentését, mely a tiszta szívbéli megtérést hangsúlyozza s mintegy kifejezetten fölébe helyezi nemcsak a pusztán szavakban kimondott bűnbánatnak, de a véres áldozatoknak is, úgy megtaláljuk e szavakban is a polémiának azon nyomait, melyet az őskeresztények által kiválasztott prófétai lekezió alapján folytattak a gyülekezetekben.

*

Feltárt kutatásaink alapján oly eredményekhez jutottunk, melyek időszámításunk első százada liturgiájának azon legfontosabb részét, amelyet a Szentírás felolvasása alkotott, világítottak meg. A protestáns theologiai irodalom mindenkor a legszorgosabban foglalkozott azon kérdések megoldásával, amelyek a kereszténység keletkezésének korabeli istentisztelet megismerésével függnek össze, de ha egyrészt a zsidó források nem ismerése vagy meg nem értése következtében sok téves és helytelen felfogás jutott forgalomba, úgy másrészt a szentírási lekeziók tekintetében éppenséggel nem tudott eredményt elérni. Csak a tényt konstataálták, hogy a zsidóknál megvolt a Thóra- és Próféta-olvasás, mely istentiszteleti gyakorlatot folytatta a keletkezett kereszténység. De hogy mit olvastak egyes napokon, azt mindeztideig csak pium desiderium gyanánt tekintette a liturgiátörténeti kutatás. Kiterjedt ugyan erre a kérdésre is a legnagyobb figyelem, de eredménytelenségét annak tulajdoníthatjuk, hogy részben a zsidó forrásokból nem tudtak kellően méríteni, részben pedig az egykorú nem zsidó forrásokban keresték a felvilágosítást, amely források azonban az első három században oly kevés adatot nyújtanak e kérdés megoldásához, hogy azok alapján meg sem lehet kísérelni a Szentírás-olvasás ismeretetését a kereszténység keletkezése idejéből. Ez a körülmény keltette fel a gondolatot, hogy megfordított módszerrel kutassuk a kérdést s tanulmányunk kiinduló pontjának vegyük a jelen állapotot; keressük a megegyezéseket a szentírási lekeziók körül a jelenkori zsidó és keresztény istentiszteleti gyakorlatban: ha találunk megegyezést, úgy biztosra vehetjük, hogy nem újkori időkből származik az, hanem oly időből, amikor még nem vált külön a kereszténység a zsidóságtól.

Módszerünk révén meglepő eredményekhez jutottunk. Látuk, hogy a római katolikus liturgiának fontos részei, a lekeziók és a mise betétei gyanánt szereplő zoltárok a mai gyakorlatban

is ugyanazt a helyet töltik be, melyet 18—19 századdal ezelőtt foglaltak el s amely gyakorlat 18—19 század előtti zsidó források tanúsága szerint a zsinagóga talajából fakadt. Láttuk, hogy a római katolikus liturgia mind a mai napig megőrizte azokat a Thóra-lekciókat, melyeket magával vitt a zsinagógából, megőrizte híven, bár idő folyamán nagyon is ellentétbe jutott az ünnepek törvényeivel, melyeket mise közben ama lekeziókból oltár előtt felolvasott. De láttuk azt is, hogy amint a katolikus liturgia megőrizte a zsinagógából magával vitt Thóra-lekciókat, amire a katolikus egyháznak semmi szüksége sem volt, úgy másrészt a zsinagóga is fenntartotta a keletkező keresztény gyülekezetek által gyakorlatba vett prófétai lekeziókat, melyekre a zsinagógának nagy szüksége volt, hogy azok magyarázásával s helyes értelmezésével ellenhatást gyakoroljon azon fejtegetésekkel szemben, miket a keletkező kereszténység a próféták jóslataihoz fűzött hitének igazolása céljából. Forrásaink ugyan nem tudnak arról, hogy időszámításunk előtt is olvastak-e már a Prófétákból a zsinagógában, de valószínű, hogy a megszabott Thóra-lekciókon kívül olvastak egyéb szent könyvekből is, azonban bizonyára csak rendszertelenül, meghatározott, előre megállapított terv nélkül, hiszen még a második századvégi Misna is csak általánosságban szól prófétai könyvek olvasásáról. Mihelyt azonban a keletkező kereszténység szükségét látta annak, hogy a Szentírással, a próféták jóslataival gyakoroljon hatást a Szentírást nem ismerő s a próféták jóslataihoz fűzött magyarázatok helyességét ellenőrizni nem tudó népre, a zsinagógának létérdeke követelte meg, hogy ugyanazon prófétai részeket helyes világításba helyezze s erősítse az ingadozókat, visszatérítse az elpártolásra készeket. Több századon át tartott a létküzdelemnek e szent munkája, mely buzgó lelkesedéssel tárgyalta a keresztény gyülekezetekkel egyidejűleg e prófétai részeket, míg végre megtörtént a teljes különválás, amikor ünnepekre s kiválóbb szombatokra megvoltak a meghatározott prófétai lekeziók, amelyeknek sorozatát utóbb kiegészítették valamennyi szombatra, kapcsolatosan a heti Thóra-lekció tartalmával.

Amíg azonban a teljes különválás meg nem történt, addig eleven frissességben folyt mindkét részről a polémia, a palesztinai zsidóság kebelében, a teljes különváláson túl már csak a hatalmi kérdés érezte erejét, de egymás eszmei tartalmával többé nem törődtek. *A prófétai részek istentiszteleti gyakorlatba*

vételének kölcsönhatása nem a kereszténység által történt a zsidóságra, hanem magában a zsidóság kebelében ment végbe az a folyamat, melylyel egyik árnyalat a másikat akarta meggyőzni. Zsidók voltak minden izükben a Jézus-hívők is, kik ellen óvó rendszabályokat csak akkor kezdtek életbe hívni, amikor külön gyülekezetekkel a jövő kiválás jelét adták. Addig természetes proczesszus volt az, hogy prófétai olvasmányaikat a zsinagóga figyelembe vegye s azok alapján közönségét felvilágosítsa. Sajnálatos csak az, hogy a különválás után teljesen kiveszett a zsinagógából e prófétai olvasmányok tulajdonképpeni eredetének s igaz rendeltetésének tudata; ma, midőn a legkülönbözőbb téren működő hittérítés épp ezen prófétai lekeziók alapján fejti ki a Szentírás és a Szenttörténet körül tudatlan nép közt tevékenységét, elérkezett az idő, hogy a zsidóság visszavezesse eredeti rendeltetésükhöz e prófétai olvasmányokat s fölvilágosítsa közönségét azoknak igazi tartalma és helyes értelme felől.

Ujpest.

DR. VENETIANER LAJOS.

HOROVITZ MORDECHAJ.

A »Magyar Rabbik« utolsó kettős füzetében (IV. 7—8, 76. lap) a feliratban nevezett rabbi két szám (647. és 648.) alatt szerepel, mint halmii és mint szilágysomlyói rabbi azon kérdéssel, hogy a kettő nem azonos-e? Mindössze az van róla feljegyezve, hogy 1866-ban láttamozta a nagymihályi rabbi-jelölés határozatait és hogy neve előfordul a MHRM Sik döntvénytárának II. 21. száma alatt. Beteljesedett Horovitz Mordechajon is, mint sok más jeles rabbin, a prófétai ige: »Elvész bölcséinek bölcsesége és okosainak okossága eltűnik« (Ézs. 29, 14.). Héber művet nyomtatott ki 42 év előtt, a héber irodalom sorsa pedig a feledés. De nem szándékom, hogy ezt az elszomorító jelenséget ecseteljem, hanem megragadom az alkalmat, hogy hajdani tanítómról, kinek jesiváját két évig (1876—78) látogattam, az életrajzi adatokat közöljem. Együttal némileg lerovom hálám és kegyelemem adóját oly férfiu iránt, ki engem szeretettel közelített magához, érdemeim felül kitüntetett és bizalmával később is megtisztelt.

Horovitz Mordechaj papi családból származott. Atyja H. Hirs morva volt és Benedikt Mordechaj csurgói száрма-

zású morva országos főrabbinál több évig tanult, úgy hogy benne főmesterét tisztelte. Később Szinerváralján (Szatmármegyében) lett rabbi, hol 1829. nyárutóján (5589 elul 16-án) született fiát röviddel azelőtt elhunyt mestere után Mordechajnak nevezte. Az atyai házban való kellő előkészülés után 16 éves korában Csengerbe ment *Jungreis Ansel* jesivájába. Jungreis Ansel, a jelenleg elterjedt hasonló nevű rabbi-család őse, már akkor is neves ember volt. A talmud mellett valamely orvosi könyv alapján, nem kabbalisztikus módon, gyógyítással is foglalkozott és a környezet csodarabbivá avatta és a »csengerer« az egész országban ismeretes lett, úgy hogy »utaztak hozzá«. A tódulás akkora volt, hogy Horovitz nyilatkozata szerint »fürdött a századokban« (melyeket *pidjon* és egyéb címen jutattak neki a mai napig divó szokás szerint). Kabbalisztikus irányja mellett is kiváló talmudista volt, miről 1877-ben megjelent műve tanuskodik.

Horovitz mesterétől némi chaszidizmust örökölt, de ez csak külsőségekben nyilvánult, velejében régi talmudista volt. Kétévi bocherkedés után 1848-ban, tehát 18 éves korában, megházasodott. Felesége előkelő, jómódú ember leánya volt, *Majer Almás* bécsi rabbi, néhai *Fleissig J. H.* bécsi rabbisági elnök apósának dédunokája. Ez a szerény nő, aki 21 évvel élte túl férjét (1908 január 10-én halt meg Szilágysomlyón), több gyermekkel ajándékozta meg, kik nagy fájdalomra jórészt felnőtt korukban fiatalon haltak meg. Legtöbb örömét Ármin nevű lelkes fiában találta, ki egy emberöltő óta nagyszombati főrabbi és kinek ezen pontos életrajzi adatok java-részt köszönöm.

Régi szokás szerint H. házassága után fokozott buzgalommal folytatta a tanulást és oly jó névre tett szert, hogy »Ber Mikolás«, Liptószentmiklós országos nevű rabbija, 1854-ben önként küldte el neki a rabbiképesítést. Erre a megtisztelésre az említett rabbi az birta reá, hogy az ő atyja H. atyját képesítette. A nagyszombati rabbi, ki atyja emlékét és írásait kegyelettel őrzi, ezen hattára birtokában van még. 1854 niszán újholdelőtti napján kelt és a fenti tény külön ki van benne emelve. Egy évvel később, az 1855. évi szefira 10-ik napján. Horovitzot mestere, a csengeri rabbi is graduálta, egy nappal később pedig *Perls Májer* (1811—1894) nagykárolyi rabbi,

ki a mult század második felében hazánk legnagyobb talmudistái közé tartozott, széles körökben a legnagyobbinak tartott.¹⁾ Ez utóbbi felette elismerően nyilatkozott a 26 éves fiatal emberről, egyebek közt így írván: *עניי כוונים על אפי' שים פוסקים, בשע' יורה דעה, הוא כמעין הנובע, ובשע' אורה חיים, ידיו רב לו בכפלים, וגם שיע' אמן העז, לו לעשרה ולמור*. Később még az első huszti rabbi, *József Sámuel* és a h. mádi rabbi, *Reinitz Fülöp* csatlakoztak az előbbiekhöz képzéseikkel. De abban a korban, a világi liberális pályák megnyitának kezdetén, midőn a törekvő zsidó ifjuság zöme ősi jámborságból a rabbinikus pályán keresett érvényesülést, ezen a téren a tehetséges ifjak is nehezen helyezkedtek el. Ugyanezért H. örömmel fogadhatta, hogy 19 éves korában tanítója mellett működési kört kapott. Nyolcz évig »ült« Csengerben mint második dajjan, még pedig 4 mondd négy váltóforint heti bérért, melyet Jungreis főrabbi saját zsebéből fizetett neki. Végre 1857. évi június 29-én az akkor úgynevezett »tiszántúli járás« (Ugocsa) Halmi székhelylyel megválasztotta rabbivá és röviddel reá, Nachamu szombatján, installálták. Halmiban 12 évig működött és nagyon népszerű volt. Értésülésem szerint még ma is, 40 évvel onnan való távozása után, megható kegyelettel emlegetik.

Első nyilvános szereplése 1868/69. évre esik, amikor őt is beválasztották abba a tíz, magyarul beszélő rabbiból álló küldöttségbe, amely báró Eötvös József kultuszminiszternél az orthodox párt képviselőtében tiszteltgett. Évek multán is szívesen beszélgetett a »kongresszus« eseményeiről, gyermeki kedélylyel mindig csak a derült oldaláról látta. Semmi keserűség, semmi harag: Hildesheimer, Oberländerék stb.; csak Iczig Reichchal és a »Sévesz Achim« akkori pártorgánummal volt néha elégedetlen. Türelmes ember volt és a mai pártoskodást meg sem értette volna. Öcsöse Horovitz Sámuel, kivel benső testvéri szeretetben élt, a kolozsvári »neológ« hitközség elnöke és, úgy tudom, egy időben kerületi elnök is volt.

A kongresszuson összegyűlt rabbikra H. jó benyomást tett, és általában jó híre volt, mert 1869 augusztus havában

¹⁾ Dr. Perls Ármin, kitünő munkatársunk pécsi, dr. Löwy Mór az imént elhunyt temesvári és dr. Flesch Ármin mohácsi főrabbi apósa. A Perls családról l. most az első helyen nevezetnek *בית נחמן* cz. művét (Mármarosziget 1907).

megválasztották Szilágysomlyón. Ott több éven át látogatott jesivát tartott, mely legkedvesebb foglalkozását 1880 után betegeskedése folytán kénytelen volt feladni. 1887-ben Bécsben operáltatta magát. Hat nappal a sikerült s teljes gyógyulással járt operáció után szombat este ima közben szívszélhűdés következtében 58 éves korában hirtelen elhalálozott. A szilágysomlyói hitközség nagy anyagi áldozatokkal haza hozatta és illő tisztelettel eltemette.

A hajdani rabbik tipikus élete: küzködés és gond. A tisztelet és szeretet sem volt mindig akkora, mekkorának romantikusaink látják. A hívek régenté is kritikusok voltak és gerendával szemükben meglátták a rabbi szemében a szálkát. Össze lévén préselve és egymás közt élvén, napirenden voltak a torzsalkodások és nem ritkán a rabbi hátán vívták meg apró csatáikat. Ha a rabbi más vidékről származott — ami gyakori eset volt — hívei lelkiületét és modorát nem ismerte és ennek következtében nehezen illeszkedett be a környezetbe. Elnézést pedig a régiek nem ismertek. Ezekből a körülményekből érthető az, hogy hajdanában számos rabbi akár 70 éves korában is helyet cserélt. »Ne mondd, hogy a régi idők jobbak voltak a maiaknál, mert nem okosságból gondolod ezt.«

De minden viszontagságon diadalmaskodott a tanulás vágya, a talmudban való elmélyedés. Ebben a világban »a rabbik fejedelmek«, legalább fejedelmeknek érezték magukat. A valódi és képzelt fejedelemség érzése közt talán nincs is különbség. Horovitz is a talmudban élte boldog perceit: szuverenül uralkodva élők és holtak fölött kérdések és feleletek tekintetében. Ritka gyors felfogással volt megáldva és a legkeményebb »kase«-re stante pede tiz felelet jutott eszébe, melyek közül legalább kettő igaz volt.¹⁾ Általában »charef« volt és csakúgy ontotta a »blojzer« és egyéb fajtájú megjegyzéseket. A zsidó intellektualizmusnak nincs meghatározott tanubizonyossága, mint az a sok »tojre«, ami az egész ország-

¹⁾ Mendele Dézs (deési rabbi, jelenleg unokája uralkodik) jelenlétében mondott H.-nak egy »kaset«, melyet senki sem tudott »megmozgatni«. Mikor befejezte, könyörgött, hogy H. ne feleljen azonnal. A psetli és a pénz között — mondta H. — az a különbség, hogy a psetli megvan, ha az ember akarja, a pénz pedig nincs meg, ha akarja.

ban kéziratban hever. Minden rabbinak megvolt a maga »tóra széfer«-je. H. után is sok kézirat maradt.

Nyilvánosságra azonban csupán két alkalmi irata került. Az egyik — a későbbi — a »dicsőszentmártoni get« ügyében közrebocsátott röpirata. Erről az annak idején nagy port felvert ügyről ez alkalommal csak annyit mondhatunk, hogy a nagyszombeni törvényszék Horovitz álláspontját tette magáévá.

Műve szintén gyakorlati czélból készült. Halmi és vidékén a múlt század 50-es és 60-as éveiben a zsidók foglalkozása többnyire a pénzkölcsönzés és borkereskedés (korcsma) volt. Az ezekre vonatkozó rabbinikus szabályokat állította össze Horovitz »Parasath Mordechaj« cím alatt. Együttal közzétette ebbe a körbe vágó új észrevételeit (»Chiddusé tóra«), melyeket »Gedullath Mordechaj«-nak nevezett. A könyv, amely *Ungvárt* 1866-ban Karl Jaeger nyomdájában nyomtatott, nagyon ritka, a héber bibliográfiák nem jegyzik fel, sőt az antiquáriusok régebbi katalógusaiban sem található. Ugyanezért közöljük a teljes czímlepet (folytatólagos szedéssel).

Így hangzik:

לא השיך לאהרן

ספר פְּדֵשֶׁת מֶרְדֵּכַי

כולל הלכות רבות. ומודעה רבה למקומות. אזהרה רבה לשבת. והתננות עשיית יין בהכשר בין בשל בין בשל עכו"ם. ועוד נרחוק בו הדיוש תורה אשר חגגו ההגון לאדם דעתו. וקראתיו בשם

גדולת מֶרְדֵּכַי

מאת הצעיר והקטן מֶרְדֵּכַי הלוי איש הורוויץ בלאאמיו הרב המה"נ הצדיק מוה"ר צבי הלוי א"ה וצוקל"ה, רובין תחת משא ע"ה פה ק"ק האלמין והגליל. נדפס באונגוואר זה מעשה ידי האבדן המסדר יוסף במוה"ר שלמה נ"י נגמר בשנת ושמו מֶרְדֵּכַי הלוי איש הורוויץ לפ"ק.

Horovitz Mordechaj ügyes szónok is volt. Szép organuma és tekintélyes külseje a hatást jelentékenyen emelte. A beszéde néha két óráig is tartott, egy órán alul soha. Német prédikációkat olvasott és abban a barbár világban a hasonivású férfiak közt bizonyára ő tudott legjobban németül. »Megidesz«-t bármely »medres«-re rögtönözve mondott és rendszerint elmésen. Az alkalmat erre a »saleszudez« szolgáltatta, amikor hosszabb ideig tartó mély csend — kabbalistikus elmélyedés — után kérte a »medrest«. A megtisztelt 30 év előtt állandóan én lévén, már készen hoztam a »esodás« midrasokat. Jellemző

adatul megemlíttük azt is, hogy a héber nyelvtant kedvelte, még lajnolás közben is megállt valamely feltűnő szóalaknál. A szép héber stílust pedig nagyra becsülte; jelesebb tudásnak tartotta a gyenge talmudismeretnél.

A viszonyok kisszerűek voltak, nem nyújtottak kellő alapot nagyobb szabásu alkotásokra és H. nagy tehetségei nem érvényesülhettek megfelelő mértékben. Különben neve szélesebb körben vált volna ismeretessé és nem lett volna szükség ez igénytelen visszaemlékezésre.

Tanítványai igaz kegyelettel őrzik az egyszerű és őszinte férfitü nemes emlékét.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

EGY LAP PÉCSI SIMON QOHELET-FORDÍTÁSÁBÓL.

A marosvásárhelyi gr. Teleki-levéltár legújabb rendezésénél ifj. Biás István levéltáros egy fólió-lapot talált, melyen rögtön ráismert *Pécsi Simon* erdélyi kancellár, a szombatos vallás tulajdonképpeni megalapítójának jellegzetes írására. Elém adva a lapot, megállapíthattam róla, hogy ez Pécsi eddig teljesen ismeretlen, senki által sem említett *Qohelet-fordításának egy kicsiny töredéke*. A megrongált lap külseje azt mutatja, hogy egy egész műnek a része, felső címe, beosztása is azt bizonyítja, hogy egy nagyobb könyv töredéke, melyből csak az az egy lap maradt fenn, »mint egy tűzből megmentett üszök«, hacsak még ezután elő nem kerül valahonnan a többi része is.

Hogy Pécsi ezt is a héber eredetiből fordította, azt első tekintetre felismerhetjük, még ha széljegyzetben levő javításait és a »sid« (zsidó) jelzést nem is látnók. Pl. I. 14 *המעשה שיעשו* munkát munkálkodnak. 16 v. *והוספתי* többítettem (Károli a Vulg. és Luth. nyomán: nyertem azok felett); *לִי* az én szívem (Károli a Vulg. mens után: elmém). II. 1 v. *לֵב נֶחֱדָה* jersze kérlek (Károli: no). 3 v. *בשרי* husomat (Targ. is). 7 v. *קִנִּיתִי* pénzen vevék. 9 v. *עֲמַדָּה לִי* megállá magamnak. 11 v. *וַיִּפְתָּה* fordulva tekinték. Hogy mennyivel magyarosabb Pécsi fordítása mint a több évtizeddel előbb készült Károli Gáspáré, szolgáljon például a következő: I. 17 »megtudtam, hogy még ez is

gyötrelme a léleknek.« Károli: »de megesmerém ezt is lenni a lélek nyomorúságának. II. Pécsi: a juhoknak is sok nyája volt énneköm; Károli Luth. után: nyájaival birtam.

Hogy mikor készült e fordítás, azt e lapnyi fordításból nem lehet pontosan megállapítani. Annyit azonban határozottan merek állítani, hogy előbb mint a tóra fordítása, mert ott már a margón nem jegyzi meg mintegy a saját igazolására, hogy a zsidó szó pontos fordítása így vagy úgy van, mivel ott már egészen a zsidó hagyományos magyarázat szerint fordít és magyaráz; különben is a tóra fordítása már sokkal nagyobb készséget és pontosságot mutat. Tehát bizonyára 1634 előtt fordította, körülbelül az időben, midőn első fogságából 1624-ben kiszabadulva Szentterzsébeten (Udvarhely m.) visszavonulva, idejét irodalmi tevékenységének szentelte. Különben is 1634-ben történt második elfogatása után többet úgysem igen mert írni.

Ezek előrebocsátása után itt közlöm a töredéket betűhű másolatban az eredeti helyesírással mint az első, héber eredetiből készült magyar Prédikátor-fordítás érdekes és több szempontból értékes egyetlen lapját.

Prædika[tor]

[I. fej. 13 v.].... Munkajmra, melyeket tselekedn... alatt. Ezt.... njavaljat adta az.... emberek.... hogy gjeötredőgjenek....

[14.] Lattamis hogy minden munkak, melljek.... munkalkodnak az nap alatt; Es ime minde.... hwsagok, es gjeötrelmj az Leleőknek.

[15.] Az horgas nem lehet, hogy megh egjeneó.... es az fogiatkozasokat sem lehatt hogy megh szamlalljak.

16. szolek en ekkeppen az en szwvémel, mondua', ime en nadgya leöttem, es teóbbiteöttem az Beöltsegeött mndazoknak kik voltanak*) en eleöttem Jerusalemben es az en szwvém latott soksagu Beöltsegeött es tudomant.

17. Es adam szwvemet tudakozasara az (kwlseó) Beöltsegek es tudomannak: az bolondsagoknak es esztelenségeőknek: Es megh tudam hogy megh ezis gjeötrelme az leleőknek.

18. Mert a sok Beöltsegekben, sok busulas*) vagjon. Es valakj teóbbiti tudomanjat, teóbbiti banatjat.

*) Az attjainal Davidnal is beöltsebb volt.

*) Bolondok okoskodása ez es a Bolondok nevében mondja Salamon.

Masodik resz suja. (summája)

Sokfele dolgokban keresven Salamon, ez vilagon allando gjeonjeórwséget nem talál: vigasagban, bor italban, szep ker-teők eppiteseben, Arany Ezwst kwncz gjwitesebe', szolgak szol-galok szaporitasaban, Beöltsesegnek, Bolondsaghnak visga-lasaban Eőreőkeősinek utanna valo hagyasaban, de semyben nem találva' maradando jot. Ez egesz keőnjvnek Sarkat az utolso versben foglalja: Hogy a kit az Isten szeret, annak ad Beöltsesegeőt, Tudomant, es Eőreőmet; Az bwnéosnek szorgalmatos gondot, hogy takarjo' gjwjtseőn annak a' kynec Isten azt adnj jouallja.

Cap. II. 1. Mondek az en szwvemben; Jersze kerlek megh proballak tegeődet az vigassagban, hogy lathass gjeonjeórwsé-geőt,*) Es ime megh ezis hjsvagh.

2. Az katzagonak mondam Bolondskodol; Es az viga-dozonak: Miert tselekeszed ezt?

3. Visga az en szivemben, hogy testeőmet,*) Es az en szw es ragazkotta Bolondsagokhozis, addigh hogy megh latnám volna job az emberek fiainak, a' miket tsele az egek alatt, szamlalt napjaiban az eő eletek

4. Nagjsagosokka teuem az magam munka eppituen magamnak hazakat; plantalvan [ma-] gamnak szeőleőket.

5. Tsinalek magamnak kerteőket: es paradicsomokat; es plantalek azokban minden gjwmeőcs fakat.

6. Tsinalek magamnak viz meriteőkutakat; hogy asztat-nám azokbol a' fiatalozando faknak erdejét.

7. Szerzek *) magamnak szolgakak szolgaloakat; es feles tseledj voltak az en hazamnak. Megh teheneknek, Juhoknakis sok njajai voltanak ennekeőm; teőb hogy sem mindeneknek *) kjk voltak eleőtem Jerusalemben.

8. Gjwjtek en magamnak megh Ezwsteőt es Aranjatis, kiraljoknak tartomanjoknak kjnceit, szeőrzek magamnak enek-leő firfiakat es aszonjokat: gjeonjeórwségit *) az emberek fiajnak, firfju, es leanzo rabokat.

9. Es feől magasztaltatam, es teőbbitem mltosagomat feőljb mindazoknál, kik voltanak en eleőtem Jerusalemben, De megh az en Beőlcsesegeőmis megh alla magamnak.

10. Es mindent valamjt kevantanak az en szeőmejm

*) jot sid.

*) husomat sid.

*) venek pénzén.

*) minnjok-nak

*) valoga-tott szepeő- ket

nem szakaztottam el eő teőlleők; Megh sem tiltottam az en szwvemet, semmj vigasagtul, Mert az en szwvem vigadott minden en munkajmban.

Maros-Vásárhely.

DR. LÖWY FERENCZ.

ÚJABB SÍRKÖLELET BUDÁN.

A budai régi virágzó község temetőiből tudvalevőleg nagyon kevés emlék maradt reánk. Az Árpád-házbeli és a török hódoltság alatti korból maradt meg néhány emlék.¹⁾ Az emlékek száma gyarapodott most meg egygyel. A Disz-tér 4—5. számú régi házban, amelyet most József főherczeg Klótild főherczegnő számára átalakított, a falban befalazva találtak egy sírkő fragmentumot. Dr. Kuzsinszky Bálint egye-temi tanár ur, a fővárosi muzeum igazgatója felszólítására meg-néztem a követ. 45 czm. magas, 55 czm. széles és 22 czm. vastag homokkő darab, mely négy sor felírást tartalmaz. A betűk mélysége $\frac{3}{4}$ czm. Az írás igen szép egyenletes, gyakorlott munkás kezére vall. Csupán az első sor nehezebben olvasható. A dátum világos, de nevek — fájdalom — hiány-zanak. Dupla síron volt a kő, amelyben hitvestársak nyu-godtak. Valószínűleg az 1686-ban történt Budavár visszafog-lalása után dűlték fel a zsidó temetőt és onnan hordták szét a kőveket a különböző épületekre. A fennemlített házat 1688-ban restaurálták és akkor kerülhetett a kő a falba, épügy mint a Mátyás-templom István-kápolnájának falazatában voltak 1672, 75, 76 és 78-ból való kőfragmentumok, melyek ugyan-ekkor kerültek oda. A zsidó temetők nem számíthattak kegye-letre oly korszakban, midőn a zsidó élete a legelősebb volt. A felírat különben a következő:

1. ד' י' תשרי שס"ז
2. ואשרו חסדה
3. אשר חיל עשר
4. בעלה *) מרת

Budapest.

DR. WEISZ MIKSA.

¹⁾ Jelenleg a Nemzeti Múzeumban és a Székesfővárosi Múzeumban. Az emlékekről v. ő. M. Zs. Sz. 1887. 377.; Mtschrift. 39. 305—309. stb. Az irodalmat és a kővek fényképét l. összefoglaló cikkemben: Régi zsidó sírfeliratok Budáról. Budapest Régiségei V. 43. o. f.

²⁾ Letörve és így meg nem állapítható.

³⁾ Prov. 13.

IRODALOM.

KAUFMANN DÁVID ÖSSZEGYŰJTÖTT IRATAI.

(David Kaufmann, Gesammelte Schriften, Erster Band. Herausgegeben von M. Brann, Frankfurt a. M. 1908.)

Kaufmann Dávid, az országos rabbiképző-intézet felejtetetlen tanára, a szónak és tollnak egyaránt nagy mestere volt. Széles és mély tudás sokoldalú és finom műveltséggel párosult személyében és túlzás nélkül állítható, hogy nemcsak a zsidó tudomány körében, hanem az egész tudós világ elsőrangú képviselői közzé tartozott. Rabbiképzőnk szervezői, kik hazánkba hívták és díszes állással hozzánk kötötték, élesebb szeműeknek bizonyultak, mint azok a külföldi testületek, melyek a nekik kínálkozó 25 éves fiatal embert mások mögé helyezték. Kaufmann Dávid akkor 25 éves volt ugyan, de nem fiatal, mert, mint írásai mutatják, sohasem volt fiatal, hanem elejétől fogva érett ítéletű és teljes képzettségű tudós. Bár a sokoldalú tudást becsülte a legtöbbre és ezt tartotta az elérendő czélnek, a gondolkodó túlszárnyalta benne a tudóst. Eredeti gondolkodó és szellemes író volt. Legszébb ékessége azonban az a végtelen lelkesedés volt, mely lelkében a zsidó irodalomért lobogott, és az a forró szeretet, melylyel a zsidóságot körülvette. Ez a lelkesedés és fajszeretet — Kaufmann zionista volt, mielőtt még a név létezett — egyéniségének legjellemzőbb vonásai és tudományos tevékenységére rányomták bélyegüket. Ebben találjuk meg a kulcsot ahhoz a jelenséghez, hogy a kiváló kritikus történetünk némely eszményeit és alakjait nagyító üvegen át nézte. E lelkesedés és szeretet egyik forrása sűrűn felhangzó keserű és jogos pana-

szainak, hogy az egyetemek és akadémiák, tudományos jelzőik mellett, a zsidó irodalomban nem az irodalmat, hanem a zsidót látják. Nem tudott megbarátkozni a zsidó tudomány lenézésével. Se szeri, se száma ebbeli nyilatkozatainak, mint az előttünk fekvő kötetnek, a kiadó által helyesen első helyre tett dolgozatai is mutatják. Ezekben Kaufmann szellemi egyéniségének legjellegzetesebb vonásait kell látnunk. Mutatóul azonban folyóiratunkból idézzük a következő részleteket:

»Egyetemeinken mindent lehet tanulni; minden irodalomban, minden kornak külön-külön tanára van; a cigányok nyelvét az egyiknél, az érczkor szokásait a másiknál lehet hallgatni, csak a zsidó irodalom és történet vannak számkülvze . . . egyetemeinken nincsen helye. . . . Zunz lelkében lobogott, ereiben lüktetett a meggyőződés, hogy a zsidó tudomány felszabadítása a zsidó élet emancipációjának csálhatatlan hirnöke és keze. Azért írta 1845-ben egyik legremekebb könyve címére: Zur Geschichte und Literatur, mivel e munka nemcsak a zsidó, hanem az általános történethez és irodalomhoz járul. Zsidó könyv is, úgyszólván, könyv, a zsidó is, ha szabad kimondani, ember. Ezt az egyszerű tant nem fáradt el s nem szünt meg hirdetni soha Egyetlen európai akadémiának sem tagja; de megnyugtathatja ama tudat, hogy valamennyi akadémiának összes tagjai közül egy sem bírta volna könyvei bármely lapját megírni« (M. Zs. Szemle I (1884), 387, 389, 393).

Panaszai nem használtak sem kint, sem bent: a zsidó tudomány száműzése panaszainak negyedszázados jubileumán teljesebb és kirívóbb, mint valaha volt. Fájdalom, nem is mindig zsidó gyűlöletből. Ugyanezért még ma is akutális az előttünk fekvő kötet két első dolgozata, melyeknek címei: *Die Wissenschaft des Judentums* (1—13) és *Die Vertretung der jüdischen Wissenschaft an den Universitäten* (14—38). A helyzet inkább rosszabbodott, mert Nöldeke strassburgi tanár nyugalomba vonulása óta az egyetemek már a doktorjelöltekben sem honorálják a zsidó tudást és e körbe vágó disszertációikkal Helvetia hótákart hegyeit kell felkeresniök. Ebbe a csoportba tartozik még *Paul de Lagarde's jüdische Gelehrsamkeit* (207—258). A zsidó nép jelentőségéről szól: *George Eliot und die Juden* cz. eszme gazdag tanulmány

(39—79), a mely valóságos gyöngye a kötetnek és melynél szebbet a tárgyalt kérdésről még nem írtak.

Zavarban vagyunk, hogy mely cikkeket emeljünk még ki, valamennyi tanulságos és felette szép. Ha Kaufmann levetette a tudomány nehéz fegyverzetét, teljes pompájában ragyogott a szellem és vonzó író, ki az olvasót teljesen lebilincseli. Remek tárczacikk pl. *Der Phonograph und die Blinden* (203—207), a mely a Neue Freie Presse esti lapjában látott először napvilágot. A sok tudós jegyzet mellett ebbe a körbe sorolható *Manoello und Dante* (151—160) és *Wann ist Heinrich Heine geboren?* (194—202, Pester Lloyd). A 28 dolgozat között nyolcz rövid életrajz vagy méltatás van, melyek Frankel Zakariás, Grätz, Rosin, Delitzsch Ferencz, Perles József, Rapoport, Sachs Mihály és Zunz kiváló tudósról szólnak.

Kaufmann Dávid suverénül uralta a zsidó irodalmat, de talán egyik ágát sem karolta fel oly lelkesedéssel, mint a zsidó művészet történetét. Az elnyomott és szegény zsidók között a művészet is művelőkre és pártfogókra talált, noha a zsidó vallás a képeket köréből kiküszöbölte. Ez oly meglepetés, a mely kétségtelenül a nem zsidó körök érdeklődését is fel fogja kelteni. Így gondolkozott Kaufmann és nagy buzgalommal kutatta a művészetek ápolását a zsidók történetében és irodalmában. Ezen a téren úttörő volt és kutatásait nagy siker koronázta, de nem a remélt érdeklődés tekintetében: Judaica sunt non leguntur. Ebbe a körbe tartozó dolgozatai közül a jelen kötetben csupán egyet találunk: *Zur Geschichte der Kunst in den Synagogen* (87—103). Helyesebb lett volna valamennyit együtt adni, már azért is, hogy a vakok szemei megnyíljanak.

Ámbár K. tisztán a tudománynak élt, Rosinhoz intézett levelének szavaival: csupán a tudományos munkásságban talál vigasztalást — nyílt szemmel nézte a zsidóság minden ügyét. A jelen kötetben is van ily gyakorlati irányú remek elmefuttatás: *Wie heben wir den religiösen Sinn unserer Mädchen und Frauen?* (104—120). Felvetett eszméi mai napig sincsenek megvalósítva. Pl. az, hogy tanítónőképzőket kell felállítani.

»Es ist geradezu unbegreiflich, dass mit der Errichtung von Präparanden oder Seminarien für jüdische Lehrerinnen bis heute gezögert wurde. Ich habe hier ganz besonders die

Ausbildung jüdischer Erzieherinnen im Auge, die im Stande sein sollen, jüdischen Mädchen gebildeter Familien eine religiöse Erziehung angedeihen zu lassen Die jüdische Wohlthätigkeit ist ja bereits wahrhaft um Ziele verlegen, deren Verwirklichung sie ihre Opferwilligkeit widmen könnte; hier ist eine Aufgabe, deren Lösung nicht nur zahlreichen jüdischen Mädchen ein ehrenvolles und dankbares Feld erschliesst, sondern geradezu einem öffentlichen Nothstande Abhülfe und Heilung schafft.» Ezt javasolta Kaufmann 1893-ban a bécsi Guttmann Dávidtól hozzá intézett, a czímben jelölt kérdésre adott válaszában.

Kaufmann kisebb iratai époly tanulságos, mint élvezetes olvasmányok és Gomperz Róza urasszony, Kaufmann anyósa, a zsidóságnak és irodalmának hálát érdemlő szolgálatot tett, midőn ezeket az iratokat összegyűjtette és négy kötetben kiadta. Az összes költségeket fedezte és a »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums« által a tagoknak illetményül adta és ily módon nagylelkűen gondoskodott arról is, hogy e remek gyűjtemény, a mely irodalmunk klasszikusai közt foglal majd helyet, eljusson mindazok kezébe, kik a zsidóság és tudománya, Kaufmann e két imádottja iránt érdeklődnek. A fenkölt urasszony Kaufmann Dávid szellemét követte és e nagylelkű tételle a dicső férfiúnak, a nagy tudósak és lángoló zsidónak, élete irányához és fényes nevéhez méltó nemes emléket állított.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Funk S., boskovitzai rabbi, a Monumenta Judaica bécsi nagy vállalat talmudi szakának szerkesztője és részben írója, megírta a babylóniai zsidók történetét két kis kötetben, melyek közül az első 1906, a második az imént (*Berlin* 1908) jelent meg. Szakavatottságról és ügyességről tanuskodó mű. Tudományos alapon, de azért nem tisztán a szakkörök, hanem a nagy közönség számára is készült mű, a mely elevenen és érdekesen mondja azt el, a mit a babylóni zsidókról még tudhatunk. Ez a külső történetre nézve jóval kevesebb, mint a mennyit a palesztinai vagy az alexandriai zsidókról tudunk.

A bab. nincsen Josephusuk és nem ismeretesek a perzsa államnak a fennhatósága alatt élt zsidókra vonatkozó törvényei. A perzsa írók és költők sem foglalkoztak annyit a zsidókkal, mint görög és római társaik, különben sem produkáltak olyan terjedelmes irodalmat. A babyl. zsidók ezt nem fájlahatták ugyan, mert a zsidókkal, sajnos, majdnem kizárólag csak ellenségeik foglalkoztak. A kultúrtollakat különben is rendszerint a gyűlölet vezette, az olvasók más irodalmi termékeket nem vettek be. A világirodalom tanúsága szerint a szeretet nevében is többnyire gyűlöletet prédikáltak. Ezt cselekedték a népek nemcsak a zsidókkal, hanem egymással szemben is. A babylóniai zsidók tehát bizonyára nem kívánczok az írók tolla hegyére és a róluk való hallgatást nem tekintették veszteségnek, mint mi késő utódok. Mert az ellenségtől megtudhattunk volna egyet-mást, különösen a zsidók helyzetéről az állammal és a többi népekkel szemben. Csupán az egyház szentelte figyelmét a bab. zsidóknak is, Ephrem syr egyházatyja mennydörög ellenük homiliáiban. Ezeket a későbbi arab Tabari történetét — a többi források csekélyebb jelentőségűek — használhatta fel Funk munkájához.

A főforrás a babylóniai talmud. Ez azonban nem történeti, hanem valláserkölcsi mű, melyet beemlékeltek, és érthető, hogy történelmi elbeszélésekkel nem akarták az amugy is eléggé megterhelt emlékezetet megtönni. A bab. talmud tehát történelmi adatokat nem tradál, csak itt-ott elárul, midőn egyéből beszél. Ezeket az adatokat az elődök nyomán F. ügyesen használta ki, de azért az anyag természeténél fogva belső történetnél egyebet alig adhatott. A belső történet pedig, a talmudból merítve, első sorban az iskolák és fejeik története. A régi zsidó nép különben is teológiai nép volt és leginkább a vallás és képviselői iránt érdeklődött.

*

Guttman M. encyclopedikus művéből »Maftéach Hatalmud« peszach ünnepre megjelent a 4. füzet, a mely az 1. befejezésén kívül (241—259) 7 főcikket tartalmaz: אֲבִי, אֲבִי (261—265), אֲבִי, אֲבִי (265—275), אֲבִי (276—309), אֲבִי (309—320 befejezetlen) és néhány apróbbat illetve utalást jövőre címekre. Az előző három füzet ismertető-

seinél (XXIV, 79 és 382) általánosan már jellemeztük a művet és kívánságainkat is kifejeztük, ugyanezért ez alkalommal a jelen füzet részleteihez tartjuk magunkat. Az anyagot, a mi encyclopedikus műnél első fontosságú, szerző még teljesebben adja, mint az előző füzetekben és a munka e tekintetben is egyre tökéletesebb lesz. A modern irodalom bevonása főképp a halákhán kívül eső cikkeknél, mint pl. a jelen füzetben Oinomaos cikknél (utolsó feldolgozás Jewish Encyclopedia IX, 386, Blau) nagyon kívánatos. A füzet egyik főcikke az »Éber«, mely a héber szó jelentésének megfelelően tarka tartalmu. Figyelemre méltó az »pesat«, a mit szerző (302—303) az אֲבִי אל kapcsolatos אֲבִי מִן הָרִי mond. — Az »élből való tag« már a ben-Noachnak is meg volt tiltva Gen. 9, 4 alapján (Szanh. 56, Maftéach 306). Megjegyzendő, hogy ennek a felfogásnak a keresztény világra is volt hatása, a mennyiben a görög-keletiek az idézett versre támaszkodva a megfojtott állat husát tilosnak deklarálják, mert az »élet (t. i. a vér) még a husban van«. A zsidók számára az éber-min-hachaj tilalmat Jóch. és Sim. b. L. Deut. 12, 23-ból vezetik le (Chullin 102b; Maft. 301). Kérdés, hogy ez volt-e az ősi levezetés? Épügy kérdéses, vajjon tannaitikus időben tettek-e különbséget az élből vett hus és tag között? Jóch. és Sim. b. L. mindkettőt tilosnak tartják, csak afölött vitatkoznak, hogy mely bibliai szavakból következtetjük. De talán eredetileg éber-min-hachaj ugyanaz, mint bászar-min-hachaj, csupán azért használták az éber (tag) szót, mert az élő állatból nem husdarabokat, hanem egyes tagokat téptek ki. Az ősi barbar szokásra kell gondolni, mikor az ember neki ment az állatnak és kitépett belőle egy tagot, akár az oroszán vagy a medve vagy a farkas. Eliczer ben Jakob azt mondja j. Názir VI, 1 (Maft. 302, jegyz.) וְבִשְׂרֵי בִשְׂרָה טָרֵף לֹא תֹאכְלוּ אֹל, tehát a fenti módot említi. Mellesleg megjegyezzük, hogy a בִּשְׂרָה szót tartja feltűnőnek, mert טָרֵף előtt és nem utána áll, azért magyarázza ekkép: Hust a mezőn azaz úgy mint a növényt a mezőn, hogy kitéped, ne egyél. Jóch. és Sim. b. L. (Chullin 102b) szintén a בִּשְׂרָה szót magyaráztatják. Rövidség okáért erre az utalásra szorítkozunk. — A nyomás szép és általában korrekt, de mégis sok a hasonló betűk felcserélése (בִּשְׂרָה és בִּשְׂרָה).

2 és 3, 7 és 7, 11 és 11, 12 és 12). Technikai okokból ezeket csupán a szerzőnek bocsátottuk rendelkezésre, de nem soroljuk fel. Nem ritkán egész betű pattant le. —

A régi zsidóknál a fiut az apa fiának nevezték, pl. ben Zakkai. De talán előfordult az is, hogy a fia apjának nevezték, mint az araboknál szokás, pl. Abu Iszchak. Ezt következtetjük a következő midrasból: »Ne rabold meg a szegényt, mert szegény (Pldb. 22,22). A szegény mivel nevezze nevét előttd? A gazdag pénzéről, ezüstjéről, aranyáról, drága köveiről és gyöngyeiről nevezi nevét előttd, de a szegény miről nevezze nevét előttd? A fia nevérol« (Yalkut II, 902 — Maft. 255: ... אבל עני במה יקרא שמו לפניך? על שם בנו). Alkalmilag (259) megjegyezhetjük, hogy a régi zsidóknál nem bibelődtek sok ruhadarabbal; a főpap teljes díszben 8-at, a közönséges pap csak 4-et viselt magán. 265. l., 16. szám (O mellől lepattant a 7) hiányzik a második forrás t. i. j. Taanith 68. —

Ez alkalommal újból hangsúlyozzuk, hogy kitűnő munkatársunk műve a rendszeresen feldolgozott gazdag anyagnál fogva nemcsak hasznos, hanem elsőrendű segédeszköz. A 12 korona kötetenként felette olcsó ár és nem kételkedünk benne, hogy az érdekelték, első sorban a papok, megrendelik. A mű megjelenése biztosítva van és szerzője új állásában az egyes füzeteket az eddiginél gyorsabb tempóban fogja megjelentetni. Megrendelések szerző címére: Budapest, VIII., Baross-u. 79. küldendők.

*

Staerk W. kiadta az assuani papyrusokat »Die jüdisch-aramaeischen Papyri von Assuan sprachlich und sachlich erklärt« (Bonn 1907) a »Kleine Texte für theologische Vorlesungen und Übungen« cz. érdekes gyűjteményben (22/23 szám, ára 1 márka). Felhasználta a máris meglehetősen nagy irodalmat rövid magyarázataihoz, ezen felül vokalizálta a szöveget. Ez utóbbi eljárásában, mint mondja, nem »mitmacholta« a bibliai aram »Schrullen«-jait (5. lap). Kár volt. Felette sok vokális lepattant, talán minden második szóban, de számos helyen nem vagyunk tisztában, hogy a ba. szabályoktól való eltérés min alapszik. De hát a földolgo, hogy mindenki olcsó pénzért olvashatja a jelentős okmányokat. A rendkívüli érdeklődés, a mely a Mibtachja asszony archivuma iránt mutatko-

zott, új jele annak, hogy az ókori világ iránti érdeklődés a keresztény népeknél jórészt a biblia iránti érdeklődés. Az assyrek, babylóniaiak, egyiptomiak és perzsák — az apróbb népekről nem is szólva — mint a biblia népei váltak ismeretessé és ezen minőségüknek köszönhették a kulturnépeknek irányukban tanúsított kíváncsiságát. Az archaeologusok, az egyházi, részben világi történetírók által leikicsinyelt zsidó népre megy vissza az »Alter Orient« körül jelentkező kutató buzgalom. Ha a kulturnépek még ősi nemzeti vallásaikat követnék, karddal mennének ugyan Keletre, de nem ásóval. A héber biblia nélkül különben sem tudtak volna az ékiratokból egy sort sem megfejteni. De ez más lapra tartozván, térjünk vissza a mi kis iratunkhoz. Jól kihasználta az eddigi kutatásokat, de ujat alig mond. A homályos helyeket nem derítette fel, de az ékiratokból több érdekes párhuzamot ad.

*

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat czéltudatosan arra törekedvén, hogy a magyar közönséget ellássa mindazon művekkel, amelyek a zsidóság multjának és jelenének megismerésére szükségesek, határozott terv szerint jár el, midőn e művek megalkotása czéljából pályadíjakat tűz ki és megbízásokat ad. Ezen eljárása folytán az évek folyamán oly könyvtárt fog megteremtteni, amely a magyar irodalomban eddig hiányzott. Bátran állítható, hogy ez által nemcsak a zsidó, hanem a magyar irodalomnak is szolgálatot tesz, mert törzsébe új ágat olt be. A külföldi példa azt a reményt kelti, hogy az érintett műveket nemcsak felekezetünk hívei, hanem másvallású polgártársaink is olvasni fogják. Ez felette kívánatos, mert ez által a zsidókat való lényük szerint fogják ismerni, nem pedig a multból rájuk maradt előítéletek alapján.

A szentírás után a zsidó irodalom az, amely a zsidóság szellemét leghívebben tükrözi és ugyanezért az IMIT nagy áldozattal teremtette meg »A zsidó irodalom története« című művet. Évekkel ezelőtt megfelelő pályadíjat tűzött ki, amely először nem járt teljes sikerrel. A benyújtott részletek a pályázóknak minden pontra kiterjedő észrevételekkel és a megjelölt szempontok szerint való átdolgozás végett visszaadottak. Az új pályázat annyiban eredményes volt, hogy

dr. Kecskeméti Armin a mű kidolgozásával megbízott. A kidolgozott teljes művet a bírálók kijavították és a sajtó alá való rendezés előtt e sorok írója még egyszer átnézte és legjobb tudása szerint a tárgyi hibáktól újból megtisztította. Nézeteit a mű készülése közben alkalmilag a szerzővel különben is közölte. Ezen tényállás mellett mondanivalója már nincs és a jelen ismertetés a részletekre nem terjedhet ki. Általános bemutatásra kell tehát szorítkoznia.

A mű a gazdag zsidó irodalmat — kerek számban 20,000 művet ölelhet fel — hat szakaszra osztja, melyek közül a jelen első kötet hármát foglal magában. Az első szakasz: »A hagyományos irodalom kialakulása« (13—143) 800 esztendő szellemi életéről számol be (300 ante — 500 post). A második szakasz: »A tudományos szellem ébredésének kora« (144—214) az 500—1040 közt keletkezett irodalmat dolgozza fel és a harmadik szakasz: »A zsidó szellemi élet egyetemessége« (215—332) a zsidó irodalom virágkorát mutatja be (1040—1204), a mely Maimuni halálával végződik. Minden szakaszt »A korszak történeti áttekintése« előzi meg, amely nagy vonásokban ismerteti és méltatja az illető korszak irodalmi termékeit. Kecskeméti nagy szorgalommal tanulmányozta az irodalomtörténet segédeszközeit és tömör stílusa mellett is világos és vonzó képet festett irodalmunkról. Remélhető, hogy szép alkotása megtalálja az utat a művelt közönség széles rétegeihez és sorsunkat osztó irodalmunknak új híveket szerez. Ebben látná bizonyára a buzgó szerző is a legszebb elismerést.

*

Perls Á. dr. pécsi főrabbi szép emléket állított nagyatyjának, Perls Mózes Izsák néhai kismartoni és bonyhádi rabbinak, a משה בן יצחק cz. művel (*Marmarossziget* 1907, helyesen 1908), melyben a neves talmudtudós responzumait (valamenynyit?) kiadta és bevezetésül terjedelmes életrajzzal ellátta. Perls Mózes élete simán folyt volna le, ha a bonyhádi község meg nem keseríti. A hatóságnál bepanaszolták — nem névtelen levélben és nem az antisemitizmusra való spekulációval, ellenfelei ilyen alávalóak nem voltak — és mindenképen kellemetlenkedtek neki, míg hosszú évek keserűségei után lemondott állásáról és visszatért hazájába. Röviden megírtuk ezt Brill Sámuel

Lőw életrajzában (10. lap), hol utaltunk P. Mózes egyik levelére, melyben Brillnek megköszöni a védelmet — nyilván valamely cikkben — és örök haláljáról biztosítja. Erre szerző nem utalt és Brillről is csupán futtában (20. lap 3. jegyzet) emlékezik meg. P. szép héberséggel írt biográfiája érdekes adalék a magyar zsidó községek és a rabbik történetéhez. Történelmi fénynél a romantika szétfoszlik és némely nagy rabbi — többen szerepelnek a biográfiában — nagyon kicsivé válik. Nem árt, ha az ilyen események héberül iratnak meg. A responzumok java részét szintén olvastuk. Rendszerint egyszerűek, de nem jellegzetesek. A kiadó a levelezőkről nem adott listát és személyeikről sem szólt, mert ez bizonyára nem illet — nézete szerint — a héber keretbe. A tisztelt szerző, kitünő munkatársunk, ezt a házagot magyarul pótolhatná, mely czélra folyóiratunk készsége áll rendelkezésre. A bemutatott művel egyidejűleg Perls dr. beszédeinek III. kötete is kikerült a sajtó alól, fényes kiállításban és ügyes ujítással a héber idézetek tekintetében. Reméljük, hogy legközelebbi füzetünkben e beszédgyűjteményről hivatott tollból eredő ismertetést közölhetünk. Kitünő munkatársunk két szép alkotással gazdagította irodalmunkat és az érdekelt köröket hálára kötelezte.

*

Dr. Kiss Arnold, régi kitünő munkatársunk, kinek Morris Rosenfeld és költészetéről a Petőfi-társaságban felolvasott érdekes és tanulságos tanulmányát ezidei januári füzetünkben közöltük, azóta külön. kötetben adta ki »Morris Rosenfeld költeményei«-t (*Budapest* 1908). Ezek a fordítások, mondhatjuk átköltések, olvasóink előtt részben már ismeretesek folyóiratunk közléseiből. Dr. Kiss kiváló tagja ama tekintélyes gárdának, amely folyóiratunkban kezdte meg a héber költészet remekeinek áttüztetését magyar nyelvre, hogy azután más körökben kiváló sikerrel terjessze. A korral haladva a régi héber költészetből átment az új héber költészetre, amíg eljutott a modern jargon versekhez. Dr. Kiss az első, ki a zsidó poézis eme legújabb hajtását a magyar költészet hatalmas törzsébe beoltotta és ezáltal a hazai költői irodalmat gazdagította. Áttüztetéseiben nem mutatkoznak a kezdet nehézségei, ezt az idegen világot oly mesteri módon plántálta át a hazai földbe,

hogy régi ismerősnek látszik. Teljesen beleélte magát az üldözött páriák lelki világába és mély érzéseiket, ha nem is a szavakban, de a lényegben hűséggel tolmácsolja. Felesleges emlitenünk, hogy a verselés technikája, melyet Kiss Arnold versei általában mutatnak, ezt a versgyűjteményt is díszíti. Nem kételkedünk, hogy Morris Rosenfeld magyar mezben megjelenő muzsája hazánk művelt köreit épűgy meg fogja hódítani, amint meghódította Európa összes művelt népeit. Ez annál biztosabban várható, mert Kiss Arnoldban az angol, francia, német, cseh stb. fordítókhoz méltó bemutatóra akadt. A szépen kiállított testes kötet mindössze 5 koronába kerül és minden könyvkereskedésben kapható.

*

A »Magyar Zsidó Oklevéltár« eddigelé a külföldi irodalomban talán sűrűbben szerepelt, mint a hazaiban. Mintha a *kész* okmánygyűjtemény nem vonzotta volna történetünk munkásait. Annál örvendetesebb, hogy az Okmánytárnak teljes és rendszeres feldolgozója akadt *dr. Balog Sziódónia* kisasszonyban. Az Oklevéltárt több szempontból aknáztá ki és a gazdag anyagot, mint előttünk volt kéziratából meggyőződünk, a történelmi irodalom tekintetbe vételével szakavatottsággal csoportosította. Ezt a művet átdolgozza és kiegészíti. Csupán egy tökéletesített részletet bocsátott közre, melynek címe: »A magyarországi zsidóság kamaraszolgasága és igazságszolgáltatása a középkorban. Bölcsészeti doktori értekezés« (*Budapest 1907 = Művelődéstörténeti Értekezések* 28. szám). A 100 lapos irat, mint címe mutatja, két részből áll. Általános bevezetés után, amely a zsidóknak hazánkban való letelepedését és szaporodását vázolja, szerző az első részben (13—55) egy-egy fejezetben ismerteti a kamaraszolgaságot és szabadságleveleket, az adóügyet és a kamaraszolgasággal összefüggő egyéb ügyeket. A második rész (57—99) szintén három fejezetre oszlik, melyekben B. ismerteti a hatóságokat és a bírósági más tényezőket és végül szól a bizonyításról (a perekben). A mű, melyben minden adat mellett ott van a forrás, alaposágról tanusodik. Az elrendezés világos és az előadás egyszerű. Kíváncsok, hogy sz. megkezdett munkáját folytassa és minél előbb befejezze.

*

Az izraelita magyar irodalmi társulat ez idei Évkönyve a megszokott gazdag és változatos tartalommal jelent meg. Mielőtt a közleményeket felsoroljuk, megemlítjük, hogy jövőre az Évkönyv az év vége felé, tehát a legközelebbi, már a folyó év december havában fog közrebocsáttatni. *Dr. Bánóczy József* szerkesztő máris előkészíti a legközelebbi kötetet. A tagilletmény második kötete *dr. Kecskeméti Ármin* zsidó irodalomtörténetének hátralevő második fele lesz. A társulat egyéb publikációkat is előkészít: a zsidók általános történetét, a magyar zsidók történetének köréből vett népszerű iratot és egyebeket.

Az 1908-iki Évkönyv tartalma a következő:

Dr. Hevesi Simon, A »nagy szószóló«.

Dr. Kiss Arnold, Jargon irodalom és költészet.

Palágyi Lajos, Lord Byron héber melódiáiból.

Szabolcsi Lajos, Ujhéber lyrikusok.

Dr. Mahler Ede, A biblia és a talmud a tudomány szolgáltatában.

Dr. Grünhut Lázár, Lévi ibn Chábib.

Feleki Sándor, Péntek estén.

Dr. Venetianer Lajos, Református zsidók.

Dr. Vajda Béla, A zsidók és hazájuk.

Dr. Klein Mór, Részlet Gabiról »Király-koronájá«-ból.

Dr. Flesch Ármin, A zsidó a magyar közmondásban.

Fehér Jenő, Súr leánya.

Dr. Kecskeméti Lipót, A cionizmus.

Dr. Heller Bernát, Szivet kíván az Isten.

Dr. Goldberger Izidor, Zsidó bucsu Ujhelyen.

Sebestyén Károlyné, Asszonyi dolgokról.

Dr. Neumann Ede, A német zsidók önvédelme.

Dr. Eisler Máttyás, A magyar zsidók emancipációja.

Heves Kornél, Zsoltár.

Dr. Krausz Sámuel, Egy kis embertan.

Dr. Frisch Ármin, Acsádi Ignác.

Dr. Bacher Vilmos, Neubauer Adolf.

*

A német irodalmi társulatok idei Évkönyve tizenegy közleményt tartalmaz, melyek közül az első kettő visszatekintés

a lefolyt évre és irodalmára, a három utolsó pedig novella. A többi dolgozatok címei a következők:

Leimdörfer D., Die Religion ein Naturgesetz der Seele.

Bacher W., Ein jüdisch-persischer Dichter.

Cohn E., Ueber den Buchschmuck der Hagada.

Gruncwald M., August von Hennings, der Freund Mendelssohns.

Rosenberg J., Koheleth und Goethe's Faust.

Geiger L., Karl Emil Franzos.

Geiger írta a legterjedelmesebb dolgozatot. Behatóan ismerteti Franzos irodalmi működését, főképp zsidó szempontból. F. volt a lengyel zsidók kulturtörténésze, habár regény és novella keretében. Hívebb volt mint Kompert, mélyebb is. A magyar zsidóknak még nincs Franzosuk, az idő lemossa sajátosságaikat, mielőtt írásba foglaltatnának a jelen- és utókor számára.

*

Ötvös Károly »Israelita Családi Naptára« a folyó évre is a szokott csinos kiállításban jelent meg. A naptári részen kívül az év krónikáját és egyéb hasznos közleményt ad. A jelenlegi Naptár az ötödik. A szerkesztő szives volt az előző négy évfolyamot is beküldeni, melyekből meggyőződünk, hogy a vállalat házagpótló célját jól szolgálja. Több dolgozat a naptári éven túl is megtartja becstét és ezek folytán az Israelita Naptár régibb évfolyamai is megérik azt a csekély összeget, melybe kerülnek.

*

Ujvári Péter: »Legendák és krónikák« című munkája (Szeged 1905) 12 zsidó tárgyú mondat dolgoz fel az ó- és újkorból. Az első »Bűnös asszony csókja« a templom fennállása korából (a hűtlenség miatt megítatott nő = szóta), az utolsó »Zuleika« a kozák üldözések korából (1656). Nem tudjuk, hogy sz. mely forrásból merítette az anyagot, csak azt látjuk, hogy a hamis átírásokból (Gisbari = Gizbar; Sziloah = Siloa stb.), hogy német volt (Kotek?). A poetica licentia-val is bőven élt, midőn Jaltát, Chizda leányát, a templom fennállása idejében Jeruzsálemben szerepelteti, holott 300 évvel később élt Babylóniában. De ezeket az anachronizmusokat és egyéb torzítóso-

kat mellékeseknek kell tekintenünk, miután az író nem historiai, hanem szépirodalmi célzt tűzött maga elé. Ugyanezért az elbeszélések színezését, amely látszólag őszsidó, tényleg pedig magyar, sem szabad kritikai szemüveg alá tenni. Ujvári egyes meseszöve és jó elbeszélő lévén, továbbá nemes irányzatot szolgálván, legendái elérik a kitűzött célzt: az olvasók szórakoztatását és erkölcsi nemesbítését. Szép kötete a zsidó érzés erősítésére is alkalmas. Mindezen tulajdonságok azt a kívánságot ébresztik bennünk, hogy a törekvő író a zsidóság multjába való kellő elmélyedés után még sok ez irányú alkotással gazdagítsa népies irodalmunkat.

*

Két év alatt megalapítottatott a »Gesamtarchiv der deutschen Juden«, melynek élén *Philippson M.* tanár, a Deutsch-Isr. Gemeindebund elnöke áll. Az új intézmény rendeltetése, hogy a községek, egyesületek stb. azon aktáit, melyekre adminisztráció céljából szükségük már nincs, megőrzésre felvegye, tudományos és adminisztratív célból feldolgozza. 200 község már csatlakozott és *Täubler Eugen dr.*, kit az Archiv céljaira a »Geheimes Staatsarchiv«-ban kiképeztettek, a munkát már nemcsak megkezdte, hanem organumot is megindított, melynek címe: »Mitteilungen des Gesamtarchivs der deutschen Juden« I, 1. (Leipzig 1908). A Gesamtarchiv Berlinben van és az archivaliák mellett a német zsidók története számára központot kíván képezni. A főadatát azonban azzal teljesíti majd, ha a városi és állami levéltárak zsidó okmányállományát ismerteti és feldolgozza. Ez tervben van. A »Mitteilungen« évente kétszer fog megjelenni. Az első füzet a programmon kívül három község (Wandsberg a. W., Neuenkirchen in Westfalen, Stettin) okmányállományának inventáriumát közli. Utolsó helyen áll még Naudsbeck. Ennek levéltára leégett és a maradványok csak azért közöltnak, hogy lássák, mily sok égett el. Az eszme (Gesamtarchiv) és kivitele egyaránt kitűnő. Ósrégi okmányok alig vannak zsidó kézben: 1648-ig nyúlnak fel. A legrégibb maradvány a nürnbergi memorkönyv (1298-al kezdődik). Mindössze még csak néhány darab idősebb a XVII. század elejénél, melyek a Mitt. 4. oldalán fel vannak sorolva.

*

A folklóre népszerűvé tett oly témákat, melyektől a tudomány már elfordult volt. Ilyen téma az álom, a mely hajdanában széles tért foglalt el az emberek gondolkozásában, sőt cselekedeteiben is. Újabban a Jew. Encyclopediában (s. v. *Dream*) röviden összeállítottuk a régi adatokat és azután Schnitzer komáromi rabbi tárgyalta a kérdést a Neuzeit vagy a Wochenschrift osztrák heti lapban. A legújabb monográfia szerzője dr. Löwinger Adolf jeles munkatársunk, ki először a »Mitteilungen der Gesellschaft für jüd. Volkskunde« cz. folyóiratban és azután külön becsájtotta közre a következő összeállítást: »Der Traum in der jüdischen Literatur« (Leipzig 1908). Nagy szorgalommal gyűjtötte az anyagot és tömörten adja elő. Schnitzer dolgozata, úgy látszik, kikerülte figyelmét.

*

Régi baja felekezetiünknek, hogy nincsenek modern népies művek, melyekből a közönség vallásunk közönséges, úgy szólva napi kérdéseiről kellő felvilágosítást szerezhetne. Hajdanában a zsidóságnak voltak szórakoztató és erkölcsnemesítő vallásos iratai: a maasse-buchok és a muszar-szefárim. Az olvasmányok meggyarapodása, de az olvasók megmagyarosodása folytán is, ez a nemes régi irodalom elvesztette olvasóköreit, új pedig nem lépett helyére, a mely minden rendű és rangú olvasó igényét kielégíthetné. Valósággal hézag támadt irodalmunkban, melynek részben való kitöltésére vállalkozik dr. Flesch Ármin mohácsi főrabbi »A zsidó« című terjedelmes, 365 oldalas munkájával (Budapest 1908), a mely Sándor Pál orsz. képviselő lelkes hittestvérünknek van ajánlva. Szerző mondanivalóját szerencsés formában, párbeszéd alakjában a jámbor és világfi között, és könnyed nyelven adja elő. A terjedelmes anyagot a következő hat szakaszra osztja fel: I. Általános elvek a vallásról. II. A zsidó a templomban. III. A zsidó a házában. IV. A zsidó öröme. V. A zsidó gyászja. VI. A zsidó a társadalomban. Munkája céljáról szerző a következőket mondja: »Az a célom, hogy mindenkinek kezébe adjam a vallás ellen intézett támadásnál a legbiztosabb védő eszközt: a vallás tételeinek ismeretét!... csakis azon gondolatokat tárom fel, melyek a gyakorlati vallásos élettel függnek össze!« (Előszó 11. lap). Az olvasott részletek egy-némelyikét másképp kívántuk volna, de hát ily irányu műnél

a nagy közönség illetékesebb bíráló. Reméljük, hogy a munkának kellő sikere lesz, miben a lelkes szerző fáradtságának legkíváncsiabb jutalmát látná.

*

Waldeboer J. művét a héber biblia kánonról több nyelvre fordították le, melyek közül a francia kiadást folyóiratunkban ismertettük (LXX, 91). Hogy mekkora az érdeklődés a kis Hollandiában a héber biblia iránt, mutatja az a tény, hogy az eredeti hollandi kiadás az imént negyedszer került a könyvpiacra, még pedig fényes kiállításban, mint nálunk valamely diszmű. A címet az Irodalmi hírekben közöljük. Saját iratunk »A héber bibliakánon« csupán néhány példányban kelt el, noha más ilyfajta magyar összefoglalás még nincs.

A GYERTYAÁRUSÍTÓNŐ.

(Morris Rosenfeld.)

Egy körüti sürgőnyópözna mellett
Hesterstriten ül egy szegény asszony,
Szemek vérgyűrűkkel, mint a halál sápadt,
Egykor hamvas arcán korasötét alkony,
Nem a szerelemtől, sem az úri módtól
Lett oly hamar gyűrött, redős arca bőre,
A piacon ott ül vakra sirt szemekkel,
Bánatosan néz egy szopó csecsemőre,
Mely a mellét szopja, s néha föl-föl sikkant,
Elaluszik s fölsir, anyja ha rikoltoz:
»Gyertyákat asszonyok, két garasért kettőt!
Az enyémnél nincs jobb, úgy legyen én boldog!«

Kicsiny a kosara, kevés portékája,
Hajh! mily nehéz élni és megélni ezzel,
Hóban és esőben, fagyban, metsző szélben
Ott ül gyermekével későn s kora reggel.
Szegény zsidó asszony áruját kínálja —
S otthona, ruhája, kenyere az nincsen,
Nincsen más barátja, csak a sürgőnyoszlop.
Nincs, ki rája gondol — s messze van az Isten.
S mégis, bár nyomorult, elhagyott és árva,
Senkitől sem koldul, ajándékot nem kér.
Péntekesti gyertyát árulgat az utcán,
Egyéb vágya nincsen: csak megszolgált fillér.

Szent vendég a szombat és tiszteletére
 Sürögnek, forognak, tolongva szaladnak,
 Emberek nyüzsgönek a vásári zajban,
 De a szegény nőre biz' ügyet sem adnak.
 Kinek kell szegényes két kis gyertyaszála?!
 Halat, húst és jó bort mind csak azt keresnek,
 »Gyertyákat asszonyok, két garasért kettőt!«
 Hiába kiáltoz, tőle mitse vesznek.
 Szava elenyészik. Elvész a nagy zajban,
 Ott a nő ölében csak a kicsiny árva
 Anyja rekedt hangját egyedül az hallja,
 Köröttük részvétlen, vad vásári láрма.

Meddig tarthat még e viaskodás, küzdés?
 Életét ez asszony meddig bírja még el?
 Betegen, kínlódva, lelke gyertyaszála
 Hamvadó üszökkel óh mikorra ég el?
 Könnye apadóban — elsirta már mindet,
 Alig hull egy csöpp még gyermeke fölébe —
 Végső tusát viv már a lélek a testtel,
 Bús halálos árnyak gyűlnek már köréje.
 Szíve szakadóban, — alig hogy hörög még,
 Lázasa agya lüktet, vér lepi el száját,
 S ajkai még mindig fásultan morogják:
 »Vegyetek asszonyok két szombati gyertyát!«

Hesterstriten sir egy árva, kicsiny gyermek,
 Elhagyottan fekszik a gyertyakosárnál,
 Megdermedten, holtan ül mellette anyja,
 Szegény gyertyás asszony a sürgönypóznánál.
 Nincs ideje látni senkinek e képet,
 Ma a gazdag népek igen sok a dolga,
 Jámor, istenfélők készülnek falásra,
 Szombatelő van ma, mindnek nagy a gondja.
 Leszáll már az este... szombati menyasszony
 Patyolatruhában jó már áhitattal...
 Templomba készülnek... és a gyertyák égnek,
 És meleg szobákban áll terített asztal.

Fényes, tiszta, enyhe, sugaras a templom,
 Énekel a kántor, mind reá figyelnek,
 Am a menórának tüze mért oly halvány?
 A meggyújtott gyertyák mért hogy úgy libegnek?
 Mert ezek a gyertyák az asszonyé voltak,
 Aki imént halt meg az utczasoron, éhen,

A gazdagok hozták, lángját felgyújtották,
 Hogy a zsidó nőért s gyermekéért égjen.
 Oh a gazdag, jámbor emberek jól tudják,
 Hogy a halottakért mécsnek kell lobogni,
 Testtel nem törődnek... csak a lelket mentik,
 Mikor már a szívek megszűntek dobogni.

Oh ti szent gyertyácskák! tanuk vagytok rája,
 Hogy anyát gyermekkel nyomorúság ölt meg,
 Hogy éhen pusztulnak emberek az utcán,
 Ott ahol vigásra milliókat költnek,
 Ruhára, ékszerre telik a pénz bőven,
 De az éhezőknek alig jut egy morzsa,
 Hiába lángoltok, míg ilyen az élet!
 Míg a nyomorgóknak ilyen bús a sorsa!
 Oh ti szent gyertyácskák! lángotok majd egykor
 Lobogjon föl ott a végétlen napján!
 Tüzetek majd ottan álljon tanúságra:
 Kegyetlen szíveknek pokolkárhozatján!

Budapest.

KISS ARNOLD.

A BUTYOR.

Jargon népdal.

Amióta elveszett az országunk,
 Súlyos teher nyomja földre a hátunk,
 Vándorolunk egy országból a másba,
 Arcunkon ég Ézsau testvér csapása;
 Kaczag rajtunk: mért nem dobjuk a porba,
 Hátunk butyrot a sárba letiporva.
 Amit az a régi butyor rejteget:
 El nem veszik mitőlünk hadseregek,
 Pénzen, kincsen tőlünk el nem vehetik,
 Sír mélyébe soha el nem temetik —
 Bárha üzik, tépik és kigúnyolják,
 Az én zsidóm ajkai ezt dúdolják:
 »Vidd a butyrot zsidócska, és sohse félj,
 Hátadon vidd, el ne csüggedj, csak remélj,
 Vidd a butyrot, kicsi zsidó, s. Istened
 Megőriz, míg zsidó neved viseled.«

Megragadta Ézsau ezt az ősbutyort,
 Amelyben a zsidó tóra benne volt,
 Darabokra zúzta, tépte, szaggatta,
 Új tanához csábítani akarta;
 De a zsidó a tépett tant fölszedte,
 Darabjait a porból megkereste,

Minden betűt megtisztított mocsártól,
Egymás mellé illesztgette a sárból,
S fölvette azt csöndesen a vállára,
És megindult vele vándorútjára,
Egész tórát akar révbe juttatni,
Hazájába így akar eljuthatni.

Budapest.

KISS ARNOLD.

KIS KERTEMBEN . . .

Jargon népdal.

Kis kertemben megyek, mendegélek,
Álmaimban sírva keresgélek,
Egyszer csak egy kis madárka röppen le a fáról,
Kis kertemben zöldvirágos ágról.
Szép madárka — szép a röpülése,
Szép madárka — szép a röpülése.

Lábaimhoz egy levélkét tesz le,
En elébem a virágzó gyepre,
Első sorát olvasom repesve,
Azt olvasom: a kedvesem veszve.
Másik sora azt jelenti nékem,
A kedvesem elhagyott az éjjel.
Harmadik sor azt hirdeti sírva:
A kedvesem fekszik a mély sírba!

Aki tudja, mit jelent, szeretni,
Aki tudja, mit jelent, epedni;
Ifjak! lányok! sirjatok hát vélem,
Ezt a csapást én már túl nem élem.
Sírni nékem segíteni jertek!
Sírni nékem segíteni jertek!

Budapest.

KISS ARNOLD.

EGY FALAT KENYÉR.

(Jargon dal.)

Oly mély a tó, hogy lenn a tófenéken
Nem akad rá a háló a halakra;
Ám horgot tart a halász a kezében,
A csöndes sajkán úgy vár jó falatra,
S a horognyélről fonál ringatózik,
S egy éles kampó leszkodik a mélyben —
Utat talál ez bizton a fenékre,
Halál lakik a kis falat kenyérben.

A halacska reákap a falatra,
És megakad a keserű csalétkén,
Már ott vergődik a halászcsonakban,
Hajh! póruljárt a csalafinta lépen.
És ha az ember halat akar fogni,
Mély tófenékről is ki tudja fogni
Egy kis falat kenyérről.

Mi emberek halakhoz hasonlítottunk,
És úgy úszunk a mélységes világban,
Mikép sötétlő opálos tavakban.
Háló feszül ott lenn az örvényárban;
Nem bántja az a vig aranyhalacska,
S az embert, aki dús aranyát méri —
Mély tófenéken és a mély világban,
A halászháló őket el nem éri.
De ím fönn leng már a horog, s aláhull,
Oh ember! hal! tirátok les kajánul,
Már horgon vagytok . . . halalos veszélyben . . .
És ha barátom! embert akarsz fogni,
Mint a halacska, úgy meg tudod fogni
Egy kis falat kenyérről.

Van olyan, aki őseire büszke,
És selyem suhog végesvéig rajta,
S van olyan, aki dús czimekkel ékes,
Állása, rangja, irigyelt hatalma.
Van olyan is, kinek a legfőbb üdve:
Hű feleség és drága, édes gyermek,
S a tiszta, boldog tűzhely többetértőbb
Mint márványékes, krizolitos termék.
És jó a gyalom . . . s rajta a csalétek . . .
Hogy oszlik akkor rang, becsület széjjel!
Idegen földre vándorolt a férfi . . .
És hitvese tengődik gyermekével . . .
Mind meg lehetett csalétekkel fogni,
Miként a halat mind meg lehet fogni
Egy kis falat kenyérről.

Oly mély a tó, s oly mély a nagy világ is,
De hosszúak a fonalak a horgon,
S az emberek s a halak oly egyformák
És megakadnak a csalétkén folyton.
Azért üdvös, ha énreám hallgattok,
S ha valahol jó falatra találtok,
Törjétek ketté, kutassátok jól át:

Nem les-e benne halászhorog rátok?!
 A jó falat, zsiros falat az jó dolog.
 A jó falat, zsiros falat az jól ropog —
 De olyik bizony telve halálvésszel...
 S halat, embert fogni ha akarnak:
 Éles horgot konczzal tele raknak...
 Szép falat kenyérrel...

Budapest.

KISS ARNOLD.

MEGTÖRVE.

(Jom Kippur.)

Lakván földi testben
 Égre törő lélek, —
 Merész szárnyal égre törve,
 Megbotolva földi rögbé'
 Megbántottunk Téged.

Te adtad a lelket,
 Amely égbe szárnyal,
 S lelkünknek földi testet,
 Hogy az égig föl ne engedd
 Merész, küzdő szárnyal.

És ó mi, a gyengék
 Mégis égbe vágytunk; —
 Elfeleedtük; földi terhet
 Föl az égig nem emelhet,
 Ha merész is szárnyunk.

Nem hittük, hogy testünk
 A földhöz van kötve.
 S mikor szárnyunk alig lebbent,
 — S azt hívők, már szállunk
 [ott fent. —
 Elestünk a rögbé'.

S mert égi lélekkel
 Kell a földön éltünk; —
 Hogyha szállunk égre törve,
 Vagy megbotlunk földi rögbé,
 Ó bocsásd meg nekünk.

Budapest.

PFEIFFER IZSÁK.

KÚTFŐK.

308. szám.

A VI. IZR. KÖZSÉGKERÜLET BEADVÁNYA GROF
 APPONYI ALBERT VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI
 MINISZTERHEZ AZ 1848: XX. T-CZ. VÉGREHAJ-
 TÁSA TÁRGYÁBAN.

A hatodik izr. községkerület előjáróságától Budapesten.

756/VI. szám.

Nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi Miniszter Ur!
 Kegyelmes Urunk!

Közeletünknek a vallásfelekezetek jogállására vonatkozó
 jelenségeit és Excellenciádnak, mint a vallásügyi kormány
 hivatott vezetőjének, a törvényhozói testületben, valamint más
 alkalmakkor tett nagybecsű nyilatkozatait megfigyelve, azt
 látjuk, hogy a hazai törvényeinkben lefektetett elvek alapján
 immár amaz irányzat kezd erőteljesen kifejlődni, hogy a tör-
 vényesen bevett vallásfelekezeteknek az állam erkölcsi oltalma
 és anyagi támogatása megadassék.

E bölcs kormányzati elv, mely a hitfelekezeteket erkölcsi
 feladataik teljesítésében és a nemzeti közművelődés mélyítésé-
 ben segíteni kívánja, főképpen a törvényesen bevett felekezetek
 állami támogatását biztosító 1848: XX. t.-cz. végrehajtásában,
 illetve szellemének az állami oltalomból folyó elhatározások
 által való érvényesítésében nyilvánul.

A meglegedés érzetével látjuk, hogy az állam a többi
 bevett egyházak érdekében az idézett törvényből folyó jogokat
 részben már megvalósítja, részben megvalósítani törekszik. De
 ugyanakkor sajnálattal kell tapasztalnunk, hogy az 1895:
 XLII. t.-czikkel a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé
 iktatott izraelita vallásfelekezet az államhoz való viszonyában
 ugyanazon jogbizonytalanság állapotában hagyatott, melyben
 a recepczió közjogi ténye előtt állott, hogy helyzete némely
 tekintetben rosszabbodott és hogy a lefolyt nagy idő alatt

komoly kísérlet sem történt arra, hogy a törvényből folyó jogkezelvények és az abból származtatott állami segítség előnyei hitfelekezeteinkre is kiterjesztessenek.

Nagyméltóságod államférfiai bölcsességébe és igazságszeretetébe vetett bizodalommal reméljük, hogy az izraelita vallás recepcziójából következő jogaink végre teljesülni fognak, és hogy kiváltképpen az 1848 : XX. t.-cz. végrehajtásánál az ezen törvényben kimondott jogegyenlőség és viszonyosság elvei a törvényesen bevett izr. vallásfelekezettel szemben is alkalmazást nyernek.

Midőn eme bizalmunkat a hazánk székesfővárosában, Pest-Pilis-Solt megyében és az e megyebeli szabad kir. városokban lévő izr. hitközségekből a kir. ő Felsége által szentesített kongresszusi statutumok alapján szervezett hatodik izraelita községkerület folyó évi január hó 20-án tartott közgyűlésének utasításához képest Nagyméltóságod előtt nyilvánítani szerencsénk van, nem terjeszkedünk ki hitfelekezeti szomorú viszonyainak részletes ecsetelésére, mert hiszen éppen az említett közgyűlés tapasztalta először, hogy Nagyméltóságod ez állapotokat ismeri és azokat orvosolni hajlandó. Épp e közgyűlés volt felekezeti életünk ama nyilvános fóruma, mely ezért Nagyméltóságodat folyó évi január 16-án 258. eln. szám alatt az országos izr. irodához intézett nagybecsű leirata alkalmából először ünnepelhette.

E kegyes leiratból megértette a hazai zsidóság, hogy Exczellenziád kormányzásának rövid ideje alatt és a nagy politikai kérdések torlódása közben is időt és gondot szentelt a hazai zsidóság ügyeinek, rendezésük szükségét felismerte és a célravezető intézkedések tekintetében, mint egyedül helyes kiindulási pontot, a jogfolytonosságot jelölte meg.

Ennek hálás tudatában járulunk e tiszteletteljes előterjesztésünkkel Nagyméltóságod elé, esedezve okadataink kegyes méltatásáért és kérelmünk teljesítéséért.

Hitfelekezeteink ez országban évszázadokon át elfoglalt állásánál és az államhoz való viszonyánál fogva a bevett vallásokhoz sok tekintetben hasonló jogállást foglalt el. Ennél fogva gyakran találkoztunk ama felfogással, mely az izraelita hitfelekezetet »elismert« jellegéről kialakult nézettel szembeállított, sőt ez okon a külön recepczió szükségességét is tagadta. A kellően nem tisztázott helyzetnek azonban a gyakorlatban az a következménye volt, hogy az »elismert« felekezet jogai is szűken szabattak ki felekezeteinkre és hogy a recepiált egyházakat illető jogok kimérésénél az izraelita vallásfelekezetre az állami méltatásból vajmi kevés jutott.

Azonban az izraelita vallásnak a bevett vallásfelekezetek sorába való beiktatásáról szóló 1895 : XLIII. t.-cikk után

hitfelekezeteinkkel szemben a további jogmegvonásoknak és a többi vallásfelekezetekkel szemben való diminuczióknak többé helye nem lehet.

Mert amidőn a magyar törvényhozás az izraelita vallásfelekezettel külön törvényben a bevett vallásfelekezetek sorába czikkelyezte, e ténnyel azt dekretálta, hogy az izraelita vallás hazánk történelmi egyházai közé tartozik és hogy mindama jogok, melyek a többi recepiált felekezeteket megilletik, ez alaptörvény folytán a mi felekezeteinkre is teljes mértékben kiterjesztetnek.

Habár ez a törvényből világosan folyik, nagyobb bizonyosság okáért arra a tényre utalunk, hogy a *törvényhozás* e külön beczikkelyezést akkor rendelte el, mikor a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény is javaslatképpen feküdt előtte. És ha nem az lett volna a cél, hogy hitfelekezeteink a történelmi egyházak jogi attributumaival ruháztassék fel, ha nem az lett volna a törvényhozás elhatározásának alapja, hogy a bevett felekezetek jogainak teljessége terjesztessék ki az izraelita felekezetre és ha nem az lett volna a szempont, hogy az alaptörvényben megadott bevett vallásfelekezetek viszonyosságát illetőleg és más kérdésekben az izraelita vallásfelekezet jogköré kiépíttessék, az alaptörvényben megadott külön recepczióknak czélja és értelme egyáltalán alig lett volna.

Ekképen nyilvánvaló, hogy az 1848 : XX. t.-cz. 2. §-a, mely az e hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot állapít meg, az izraelita hitfelekezetre is kiterjed, és hogy e törvény 3. §-a, mely szerint minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségletei közálladalmi költségek által fedeztetessenek és hogy az elvnek részletes alkalmazása iránt a mondott §-ban jelzett és a hitfelekezetek meghallgatásával fogantatba veendő kormányintézkedések az izr. hitfelekezet érdekében is megteendőek.

Jóllehet Nagyméltóságod ismert igazságszeretetével szemben sem ennek tüzetesebb taglalására, sem pedig helyzetünk külön kiszínezésére szükség nincsen, legyen szabad arra utalnunk:

hogy a recepiált izraelita vallásfelekezet meghallgatása és hozzájárulása nélkül keletkezett rendeletekkel tovább nem kormányozható;

hogy az izr. hitközségek, melyek fenntartásukra szolgáló alapok hiányában politikai községek területén lévő más vallású egyházakkal szemben átlag csekély számú tagokkal bírnak, aránytalan magas kultuszbeli és iskolai szükségletük fedezésére szolgáló horribilis adóterhek és jötekményi intézmények igényelte áldozatok alatt roskadoznak;

hogy az izr. hitfelekezet e viszonyai folytán közigazgatását nem szervezheti, sem lelkészei, hivatalnokai, ezek özegei és árvaí számára más kellő állami támogatásban részesülő egyházak módjára nyugdíjintézetet nem létesíthet, a kisebb községekben és oly helyeken, ahol csak állami, vagy más felekezetbeli iskola áll fenn, az erkölcsi nevelés tekintetéből is nagyfontosságú hitoktatást kellően nem rendezheti;

hogy a szabadságharcban való részvétel miatt a hazai zsidóságra kivetett Haynau-féle hadisarczból alakult és Nagymétóságod miniszteriuma által kezelt orsz. izr. iskolaalap a felekezet közös intézeteinek méltó módon való ellátására és kifejlesztésére is elégtelen;

hogy lelkész-növendékeink, tanítóképző-intézetünk növendékei más államilag támogatott egyházak hasonló intézeteiben berendezett köztartások hiányában a zsidóság áldozatai daczára nyomorognak;

hogy a magyar zsidó tudományos irodalom, mely, mint azt más kulturnépek elismerik, hivatva van, hogy a nemzeti közművelődés egyik hiányát pótolja, áldozataink daczára küzdve küzd;

hogy a felekezet zilált jogviszonyai folytán autonómiájának keretében az egyetemes szükségletek közalapjainak megteremtésére, illetve növelésére képtelen, és hogy

mindennél fogva törvényesen bevett hitfelekezetünk, mely az egyházaknak adott bőkezű állami segítséglől, sem számával, sem feladataival, sem jogaival arányban nem álló és recepziója előtti időből eredőleg hosszú negyven esztendő alatt hatvanézer koronára vergődött évi adományban részesül, nem képes intézményeit akként berendezni, amint azt közjogi állása, erkölcsi hivatása és nemzeti irányban való haladása állami szempontból is megkövetelné.

Mindezek alapján az iránt esedezünk Exczellenzciád elött:

hogy az 1848: XX. t.-cz. alapján tett intézkedéseket 1895: XLII. t.-cz. értelmében az izraelita vallásfelekezetre is kiterjeszteni méltóztatassék.

Kik is egyébiránt kiváló tisztelettel vagyunk

Budapesten, 1908. évi április hó 12-én.

Nagyméltóságodnak alázatos hívei
a hatodik izraelita községkerület elnöksége:

MEZEI MÓR S. K.

a hatodik izr. községkerület elnöke.

309. szám.

AZ IZR. ORSZ. IRODA VÉLEMÉNYE A HITKÖZSÉGI ALKALMAZOTTAK ÁLLANDÓSÍTÁSA ÜGYÉBEN.

Az orsz. izraelita iroda elnökségétől.

27.095/1908. szám.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Minister Ur!

Az izr. hitközségi alkalmazottak (kántor, metsző, tanító stb.) alkalmaztatásának állandósága ügyében f. évi március hó 24-én 134.568/1907. sz. a. felhívni méltóztatott a vezetésünk alatt álló irodát, hogy 1904. évi június hó 11-én 45.551. sz. a. hozzánk intézett felhívásnak tegyünk eleget.

Ennek folytán van szerencsénk a következőket előterjeszteni:

Még 1904. évi október hó 17-én 25.220. sz. a. kelt jelentésünkben volt szerencsénk e kérdésre nézve általánosságban nyilatkozni. Most sem változott álláspontunk, mely oda irányul, hogy a hitközségi alkalmazottak sorsának javítása és az e téren fennálló jogbizonytalanságok megszüntetése kétségtelenül egyik nagy feladatát képezi hitfelekezetünknek. De mindaddig, míg vallásfelekezetünk jogviszonyai rendezve nincsenek, mindaddig, míg hitközségeink anyagi viszonyai szilárdabb alagra nem helyezhetők, zilált felekezeti állapotainkból a szóban forgó kérdés ki nem ragadható, mert a több irányban hiányzó előfeltételek hiányában meg nem oldható.

Gyakran fájlaljuk, hogy művelt és jó sorsra érdemes hitközségi alkalmazottaink bajain nem segíthetünk. Ámde hitközségeink túlnyomó része, melynek létalapja folytonos ingadozásoknak van kitéve, megfelelő alapok és segélyforrások nélkül csak nagy küzdelmek árán képes a vallásos élet legprimitívebb szükségleteit is fedezni. A legtöbb esetben néhány nélkülözhetetlen alkalmazottjának fentartásáról is csak szegényesen képes gondoskodni, mennyivel kevésbé lehetne tehát e napról-napra tengődő, elkényszeredett testületeket ezidőszert rendszerbályokkal arra szorítani, hogy előregedett, alkalmatlanná, feleslegessé vagy munkaképtelenné vált alkalmazottainak és családjaiknak végellátásáról önjerejükön gondoskodjanak.

Ez a kérdés is szorosan összefügg a hazai zsidóság függőben lévő nagy szervezeti ügyével, anyagi viszonyainak rendezésével, melynek megoldását Nagyméltóságod bölcs elhatározásaitól várjuk.

Nem terjeszkedhetünk ki e kérdésre újból külön, mert meggyőződésünk szerint a tényekhez híven tájékoztattuk Nagyméltóságodat és csak az izraelita községkerületi elnökök 1906. évi június hó 11-ik napján tartott gyűléséből átnyújtott emlékiratunkban érintettük e kérdést mint olyant, mely szintén megoldásra vár.

Köszönettel elismerjük, hogy Nagyméltóságod a hitközségi alkalmazottak szomorú helyzetét a miniszteriumában felgyülemlett panaszok hatása alatt kegyesen felkarolni méltóztatott. De a kérdés igen nehéz, mert megoldásánál nemcsak a hivatalnokok alkalmazásának jogi formáiról, az illetők érdekeiről, hanem a hitközségek, kiváltképen pedig a kisebb hitközségek, fiókhitközségek és imaegyesületek anyagi helyzetéről, illetőleg a különböző tekintetek lehető összeegyeztetéséről van szó.

A kisebb izraelita hitközségek elsőrendű vallásos szükségleteik kielégítésére rendszerint egy metszót tartanak, aki egyúttal kántor, illetve előimádkozó, gyakran vallástanító, hitközségi jegyző, vagy ha szorúl a helyzet, rabbihelyettes is. Sőt nem ritkán a körülmételő, adóbeszedő, egyházi és funerári teendőket is ellátja. Ott, ahol 10—15 zsidó vallású család lakik, egy ily »egyházi mindenek« alkalmazása elkerülhetetlen. A hivatalnok képesítése rendszerint néhány rabbi írásából áll, melyek a szertartások kérdéseiben való jártasságot igazolják. A kántori vagy előimádkozói képességet a hívők gyülekezete bírálja meg. A vallás-oktatásra való alkalmasságát a helyi iskolás gyermekek e részbeli szükséglete szabályozza. Jegyzővé válik a hitközséget érdeklő rásbeli teendők révén, egyházfivá teszi a helyi nyomorúság, körülmételővé ebbeli ügyessége.

E legsúlyosabb fokú, többnyire fiókhitközség név alatt tengődő kisebb-nagyobb falvakban fennálló törpe egyházi testületek léte egészen bizonytalan, hiszen gyakran több politikai község területén elszórtan lakó zsidók együtt tartják fenn, amikor is a mindenkor minden-hivatalnok ki-kiszáll az egyes falvakba is, hogy ott funkciókat végezzen. Megesik, hogy egy-két jobbmódú család tartja fenn az imaházat, a metszót. Ha ezek meghalnak, elköltöznek, tönkrementek, ami a gazdasági téren utjabban tett észleletek szerint épen nem ritka eset, a metszői állás fizetés nélkül marad, földönfutóvá válik, a szegény tagok pedig vallásos szükségleteik kielégítésére gyakran nagyon távol eső más hitközségre szorúlnak.

Hol lehet itt szó állandóságról, véglegesítésről, ellátásról, nyugdíjról?

Az ily metsző fizetése a legjobb esetben heti 15—20 korona, a vágatási díj a levágott marhának némely értéktelenebb része, itt-ott lakás, tűzifa, sportulák, melyet egyes funkcióknál adnak, egyszóval külön az úgynevezett szegődött bér, a »conventio«, melyből valahogyan megél. Amellett az egyesek még aránytalanul meg vannak terhelve. De sok ám az olyan helység, melyben a jelzett járandóságoknak csak felét kapják. Az ilyen ideig-óraig való, gyakran egyes földbirtokok adójára alapított fiókhitközségeknek se vagyona, se más számbavehető jövedelme. Az egyesek roskadoznak a terhek alatt. Hiába adna az ily testület

definitívumot a metszőjének, nem vehetne meg rajta semmit. Hiába volna igénye ellátásra, nyugdíjra, nem hajthatná be senkin. Ha már most az ilyen kis hitközségnek hivatalnokja beteg lesz, megrokkban, teljesen munkaképtelenné válik, ha reszketeg kezéből kiesik a szerszám, mi legyen vele és családjával, hiszen hitközsége új ember alkalmazására szorúl, akinek ellátása elegendő gondnal és teherrel jár, amit csak fokoz, hogy az ilyen fiókhitközségek a rabbi fentartásához, a központi hitközséghez is adózni kötelesek.

Úgy vagyunk meggyőződve, hogy ha kimondatnék, hogy a metsző, kántor stb. vagy ha e tisztségeket egy személy látja el, az ilyen élethosszigan alkalmaztassék, az ily intézkedésnek hatálya nem lehetne. A rabbira nézve 1885. évben, mikor még az állami anyakönyvvizetés meghonosítva nem lett, az állam köztekintetéből kimondotta az élethosszigli alkalmazást. De ezt a hitközségek elviselheték, mert a nyugdíj vagy ellátás kérdése ezt nem komplikálta. A rabbi ugyanis holtáig teljesíti feladatát, nyugdíjas rabbi három nincs az országban. A tanító törvénytörvényes véglegesítése sem járt bajjal, mert az országos nyugdíjintézet gondoskodik a munkaképtelenné vált tanítóról és családjáról. E véglegesítés a rabbira nézve igen alacsony, a tanítóra nézve törvényes minősítés alapján történt.

De egyéb hitközségi hivatalnokok minősítésének kérdése szabályozva nincsen, lehet-e egy kvalifikáció nélküli egyének, gyakran becsületesen írni, olvasni nem tudó embereknek államilag definitívumot adni, vagy más kivételes jogokat engedélyezni, ez által gyakran tehetetlen, alkalmatlan vagy intelligencia hiányában összeférhetlen embereket a küzdő, államilag nem gyámoltott hitközségekre oktrojálni? Eltűrné-e bármely más felekezet, hogy egyházfia, harangozója, vagy hasonló alkalmazottja az állam által élethosszigan alkalmazottnak nyilváníttassék, mikor az állam erre nézve anyagi segítséget nem ad?

Törvényesen bevett hitfelekezetünkre ily szabályokat rendellel erőszakolni szintén nem lehet. A felekezetnek ez belső ügye, rendezése az önkormányzat tárgya és így a felekezetnek módott kell adni arra, hogy ügyeit szervezhesse és e kérdést is az összes tekintetbe eső körülmények alapos mérlegelése után önmaga oldja meg. Az állam feladata pedig nem lehet más, mint-hogy a felekezet ama tényezőit, melyek szervezetet, rendet öhajtanának, erkölcsileg támogassa, a gyenge hitközségeket pedig ügyeinek méltó ellátásában anyagilag gyámolítsa. A kisebb hitközségek után az a kategória következik, mely már száz vagy ennél valamivel több adófizető taggal bír. Az ily helyeken a megemlített funkciók már nem összpontosíthatók. Itt már külön metsző van, külön kántor, jegyző és egyházi. Az alkalmazottak itt már különbek. Rendszerint rabbi is van, még pedig természetesen véglegesített alkalmazásban, azonképen egy vagy több

tanító, sőt nem ritkán külön vallástanító is, mely utóbbinak kvalifikációja rendezetlen és így jogi helyzete is bizonytalan. Az ily hitközségek további feladata, hogy templomot, iskolát, rituális fűrdőt tartsanak fenn, a helyi izraelita vallású szegények gyámolításáról és a helyben fennálló nem izraelita felekezeti iskolákban a vallásoktatásról gondoskodjanak. A hitközséggel párhuzamosan a zsidó vallásos hagyományoknak megfelelően fentartandó ugyanazon tagok által a hitközséget átruházott hatáskörben kiegészítő Chevra Kadisa izr. szent egylet, mely a betegek segélyezéséről, a temető fentartásáról és egyéb kegyeleti szolgáltatokról intézkedik, a mi ismét nagy áldozatokkal jár.

Ezen, egy aránylag jelentéktelen csoportra eső áldozatokat leginkább megmérhetjük, ha az ország legtöbb helyén lévő nagyszámu virágzó keresztény egyházközségek idevágó viszonyai között párhuzamot vonunk. A közvetlen hitközségi adó az állami adó többszörösére is felszökken és gyakran az anyagi egzisztencia gyökérszállait támadja meg. De még ez sem elég, hanem a gabella közvetett adó intézménye által nagybán megterhelik mindennapi életünket, csak hogy az állam által magarahagyott hitközség iskolája és intézményei valahogyan fennállhassanak.

A középhitközségek ilyen állapotában is lehetetlennek mutatkozik, hogy országos intézetek kreálása nélkül alkalmazottaik élethossziglani felvételére és következősképen munkaképzetlenné vált vagy elaggott hivatalnokainak végellátására szoríttassanak.

A nagyobb hitközségek jórésze spontán és erkölcsi feladataik teljes tudatában már most is emberséges létet igyekeznek biztosítani hivatalnokaiknak az alkalmaztatás módja, a véglegesítés és külön nyugdíjintézmények létesítése által.

A hitközségi hivatalnokok esetetel helyzete, de különösen bizonytalan jövője és a hitközségek anyagi sorsa indított minket is arra, hogy az izr. hivatalnokok részére létesítendő országos nyugdíjintézet érdekében széleskörű mozgalmat indítsunk, mert úgy látjuk a helyzetet, hogy a kisebb, sokszor még a nagyobb hitközségeket az riasztja el hivatalnokainak véglegesítésétől, hogy viszonyaik között az illetőnek, családjának és árváinak sorsáról önerejéből gondoskodni képtelen és mert intézményesen erről a felekezet nem gondoskodik és a képtelenné vált, de élethossziglani alkalmazást igénylő hivatalnokát mással pótolni, illetve ennek terhére is vállalni nem bírja. Az ország valamennyi hitközségeihez fordultunk adatokért és ily intézet alkotásához való hozzájárulás kilátásba helyezéséért.

De nyomban megindult a felekezet ügynevezett orthodox vezetősége részéről az ellenmozgalom és e kérdésbe is belevitette áldatlan politikáját. A felekezeti egység helyreállításának »veszedelmei« csiráját fedezte fel ezen tisztán humánus és felekezet szolgálatában állók jövőjének biztosítására irányuló kérdéssünkben.

Sikerült is neki a szervezeti különbség nélkül feltámadt érdeklődést üttört-kopott és bomlasztó jelszavaival, melyek felekezetünk ügyeinek egész komplexumára oly kártékony jelentőségre emelkedhettek, most is megbénítani. És mert az ily nyugdíjintézetek sikere a nagy számok törvényein épül, egyelőre működésünk szünetel anélkül, hogy az üdvös tervet feladtuk volna. Sőt a magunk körében az alapgyűjtéshez is hozzáfogtunk és e célra máris több mint 8000 korona összeget rezerváltattunk.

Káros kihatással volt e tervünkre, hogy hasztalanul emeltük fel szavunkat a különböző cizmeken alakuló nyugdíj- és segítő-egyesületek alakulása ellen. Hasztalanul hangsúlyoztuk Nagyméltóságod miniszteriuma előtt, hogy ezen, egyenesen terveink meggátolását célzó, az öröket szétforgácsoló egyesületek kompromittálják a hitközségi hivatalnok érdekeinek védelmi ügyét, rendre egymásután alakulhattak egyesületek, melyek a nagy feladatot soha még megközelíteni sem fogják.

Az épen a szerencsétlensége felekezetünknek, hogy ügyeiben rendszertelenül történnek intézkedések, melyek fejlődés helyett bonyodalmakat eredményeznek. Ámde az itt szóban lévő kérdés szabályozását nemcsak a már érintett körülmények gátolják, hanem a *hitközségi alkalmazottak kvalifikációjának kérdése is* hátráltatja. A kérdések természetesen összefüggnek egymással. A hivatalnokok mostani kvalifikációja minimális, mert megfelelő ellátás és jogállapotok nélkül a jobb elemek csak kisebb számban és a szorultság eseteiben választják e pályákat.

Az első teendő voltaképpen az lenne, hogy a hivatalnokok nyugdíjintézete szerveztessék és hogy a recepiált izr. hitfelekezetnek a népesedés arányában megadandó állami segély egy része, amint ezt például a protestáns egyházban is történik, ily, a felekezet önkormányzati szervei által kezelendő nyugdíjintézet javára használtassék fel.

Ezzel párhuzamosan egészen függetlenül a felekezet különböző irányzatai által saját körükben meghatározandó vallási kvalifikációtól intézkedés lenne teendő az iránt, hogy mindazok elméleti képzettséghez is juthassanak, akikre az élethossziglani alkalmazás jogkedvezménye kiterjesztendő lenne. Különböző módok képzelhetők arra nézve, de bármelyikére gondolunk, mint tolasz emelkedik előttünk felekezetünk jogállapota, mely felette elszomorító. A zsidók vallásos és kulturális intézményének hordozói a rabbik, kántorok és tanítók közül egyedül a kántorok azok, akik az újabb zsidóság keretében a legcsekélyebb korszerű kiképzés nélkül bocsáttatnak magasztos és fontos hivatásuk teljesítésére. A kántorsággal szerényebb igények mellett vele jár a vallástanítás is és a metszői állás. A régi időben a kántorkodás empirikus természete semmi kárral nem járt, mert a kántorságot teljesítő egyének műveltség dolgában miben sem maradtak hátra.

közsegek tagjai mögött, sőt az akkori felfogás szerint a zsidó kultuszt ellátó férfiak egyenesen a világi műveltségtől való távolmaradást tartották tisztükkal járó kötelességüknek. Ismeretes, hogy a közvélemény még a rabbinnál is így gondolkodott és a tanítótól is csak vallásos tárgyak ismeretét követelték. E felfogásnak, fájdalom, még most is sok a híve, kárára felekezetünknek és nemzeti irányú fejlődésének.

Leghamarább változtak a nézetek a tanító tekintetében. Elég volt a 18. és 19. század mindent átalakító áramlata és a zsidóság megértette az újkor parancsoló szavát és akként emelte tanítóinak értelmi fokát, hogy most a felekezetnek büszkeségét, az illető országnak áldását képezik. De ha akár hazánk, akár más ország e részbeli viszonyait tekintjük, a történeti igazság szempontjából el kell ismernünk, hogy az állami törvényhozás intézkedései nélkül e téren a viszonyok alig fejlődtek volna ide.

A rabbik dolgában is a modern életben számot tevő zsidóság a legszelebbebb alapokra fektette a kiképzés feladatát, elhárítva ezzel magáról a rideg elzárkózást, a maradiság, a szándékos különösség módját és oly lendületet adva felekezeti életének, melyvel biztosítja híveinek kitartását és kiérdemli a szélesebbkörű társadalom tiszteletét. De, fájdalom, a magyar zsidóság jobbainak törekvése itt sem nyert teljes méltatást, mert a legmagasabb fokú rabbiképzés mellett megmaradhat és állami védelemben részesül hazánkban, hogy aki négy polgári iskolát végzett, illetve ily tanulmányról bizonyítványt produkálhat, a hitközség lelkésze, szellemi vezére lehet. Csak nem régen, 1907 július hó 22-én 27.063. szám alatt utaltunk e kérdésre és kértünk Nagyméltóságodtól orvoslást.

Szemünk előtt folyik le az az átalakulás, melyet rabbijaink és tanítóink kellő kiképzése a zsidóságban előidézett. Milyen más például a tanítónak társadalmi állása azóta, hogy tanult és képesített ember. Milyen más az a szószék, melyről művelt magyar rabbi hirdeti Isten igéjét és a haza iránti szeretetet! Ezzel szemben milyen elszomorító ama látvány, melyet a nagy hitközségeken kívül — kevés kivétellel — a vidéki községek nyújtanak, ahol csak kántor van, aki úgy személyében, mint állásában, enyhén szólva, a százalmas kicsinylés tárgya.

Nem akarunk e visszas állapotok káros hatására kiterjeszkedni, mely az istentiszteletben első szerepet vivő kántor, metsző helyzetéből ered. Egy tekintet hazai viszonyainkra és ez nyilvánvalóvá lesz előttünk. A nyugati államok közt nincs ország, melyben a zsidó lakosság falvakban és mezővárosokban annyira szét-szórva volna, mint Magyarországon. A már jellemzett feladatoknál fogva a kántor vagy metsző nélkülözhetetlen a hitközség életében, nélkülözhetetlenebb, mint a rabbi.

Most már hogy állunk hazánkban ezzel a nélkülözhetetlen

emberanyaggal? Tagadhatatlanul szomorúan! A kántorságra vetik magukat — tisztelet a kivételnek — a legképtelenebb egyének. Nem szólva arról az igen gyakori esetről, hogy külföldről, nevezetesen Galiciából, Orosz-Lengyelországból, Romániából származnak a községek kántorai, tehát olyan emberek, akik nyelvben, szokásban, viseletben, gondolkodásban lényegesen elütnek a hazai zsidóság legnagyobb részétől. Emberek, akik az új környezetben is sem hajlandóságot, sem képességet az átalakulásra nem mutatnak, tehát külsőségekben is elütnek híveiktől, annál kevésbé folyhatnak be híveik hitbeli és érzelmi életének alakulására. Ezeken kívül még azok a hazai elemek is, melyek a kántorságra adják magukat, a jesibákból kimaradt bachurok műveltségi állapota is elszomorító. Szegény, elhagyatott emberek nem tehetnek róla, hogy a modern műveltségről fogalmuk nincsen, hogy a haladás, a rend és a külső követelmények iránt kevés kivétellel érzékkel nem bírnak. Miként lehetnének tehát a hitközségi élet igaz tényezőivé, mely alapon igényelhetik mostani szellemi állapotukban állásaiknak a teljes jogi oltalmat, az állam által védett kivételes jogkedvezményeket?

E hivatalnokok nivójának emelése a hitközségekre nézve elsőrendű szükség, de egyúttal kulturális és nemzeti érdek is. A kántorok vagy előimádkozók rendszeres képzése és képesítése tehát első feltétel, ha alkalmaztatásukkal összefüggő jogviszonyaikat rendezni akarják. Ennek első és legcélszerűbb alakja pedig az lenne, ha *anélkül, hogy a hitközségeknek az illető tisztviselő vallási kvalifikációja megállapítására vonatkozó szabadsága a legkisebb tekintetben is korlátoztató, a műveltségi igényekre való tekintettel az országos izraelita tanítóképző-intézettel kapcsolatosan kántori tanfolyam szervezettnék és az ott aztán kántorokká, az intézetben vagy azonkívül pedig a bármely szélső konzervatív vallási irány orgánumai által metszőkké is képesítettéknek a végleges alkalmazás biztosítottatnék.*

Igy fejlődne ki aztán a kántor-tanító-képzés, mint az más hazai hittelekezeteknél is divik. Így a görög katolikusok csak kántortanítókat képeznek. De követnénk különösen a református egyházaknak hasonló eljárását, amelyek a kántor-tanító rendszer mellett szépen prosperálnak. A zsidó kántor-tanító megélhetése biztosabb alapot nyerne és a kisebb hitközség ily hivatalnokkal jobban boldogulna. Csökkenne a jesibák által nevelt speciális zsidó proletárság, rend honosodnék meg a hitközségben és elcsendesedne az előzőtt zsidó hivatalnokok jalkiáltása, mely nekünk fáj leginkább, melyet hatáskörünkben enyhíteni is törekszünk, de amelyet csakis intézményesen lehet gyökeresen megszüntetni.

Hogy mi történjék azokkal, akik most hivatalban vannak és kellő képzettséget nem igazolhatnak, az egyidejűleg oly átmeneti intézkedésekkel lenne megoldandó, melyek méltók legyenek Nagy-

méltóságod nemes intencióihoz és ahhoz a humánus szellemhez, mely a zsidó felekezetnek minden időben a legértékesebb tulajdonsága volt.

A külföld, mely nem egy tekintetben megelőzött bennünket és mintául szolgálhat nekünk a kántorképzés dolgában is, megérdemli figyelmünket. Legmesszebb terjed a tekintetben az az Amerikában felmerült eszme, hogy a newyorki rabbiképző ép úgy lesz hivatva kántorokat minősíteni, mint rabbikat.

Belgiumban 1876 óta a főrabbi vizsgálja a szolgálatra jelentkezőket, kiknek a konzisztórium tudomásával képesítést ad.

Németországban szabályszerű kántoriskolát tartanak fenn a kis Baden nagyhercegségben, melyben évről-évre nyilvános tanítás és nyilvános vizsgák folynak. Boroszlóban már 1856. évben »Musik-Institut für jüdische Cantoren und Lehrer« czímen iskolát alapítottak.

Württembergben már 1828 április hó 25-én hoztak törvényt, mely szerint: »Nach Verfluss von 5 Jahren müssen die Vorsänger-Stellen mit Maennern, welche die vorgeschriebene Prüfung erstanden haben, besetzt sein.« Németországban a »Gemeindebund« (hitközségek szövetsége) szervezte általánosabban a tanítóképzőkkel kapcsolatban a kántoriskolát, jóllehet Berlinben 14 év óta jól működő kántoriskola áll fenn.

A berlini orthodox szeminárium hírneves tanára, dr. Berliner a rabbiszemináriumban már rég tart előadásokat a kántorképzés elméleti tárgyairól.

Ausztriában, még pedig Bécsben több kántoriskola áll fenn.

Nálunk ily iskola csak mint óhajítás él, pedig a preparandiával kapcsolatosan évi 10.000 koronával fenttartható és 3000 koronával felszerelhető. A kérdéssel már sokat foglalkoztunk. A felállítás iránt Nagyméltóságod rendelkezhetik és mi készek vagyunk arra, hogy az ügy kellő szervezését kezünkbe vegyük. E kérdés megoldásával egyidejűleg a hitközségi hivatalnokok jogviszonyainak rendezésére is kellő alap nyerhető, valamint hogy további áldozatokkal és állami segítséggel a zsidó hivatalnokok országos nyugdíjintézete is szervezhető lenne. Ha Nagyméltóságod e téren rendet óhajt, az erre való módok megvannak és aránylag nem nagy áldozatokkal a cél megvalósítható. A hitközségek és törekvő hivatalnokainak hálájáról biztosíthatjuk Exczellenziádat.

Midőn ezekben a kérdés részleteibe világítottunk, még fel-említjük, hogy a tanító állása a törvény védelme alatt áll és csak a vallástanáítók ügye rendezetlen, hogy az ő felsége által szankcionált kongresszusi statutumok szerint ezidőszert az a szabály, hogy a fizetési hivatalnokok közötti jogviszonyt a hitközség és alkalmazottai között létrejött szerződés szabályozza és ennél fogva, de a hitközségek anyagi állapotánál és a hivatalnokok jellemzett viszonyainál fogva is az, hogy az izr. hitközségi alkal-

mazottak (kántor, jegyző, metsző stb.) minden esetben élethossziglan alkalmazandók, ezidőszert rendeletileg ki nem mondható, minthogy ez oly ügynek tekintendő, mely iránt a törvényesen bevett izr. vallásfelekezet kellő előfeltételek mellett saját autonóm hatáskörében intézkedhetik, vagyis az izr. hitközségek anyagi létét érintő oly kérdés, mely a mondott irányban előkészíthető és a Nagyméltóságod folyó évi január hó 16-án 258. eln. sz. a. kiadott magas rendelete értelmében egybehivandó egyetemes gyűlés tárgysorozatában Nagyméltóságod további kegyes jóakarata mellett teljesen dűlőre vihető.

Kik is egyébiránt kitűnő tisztelettel vagyunk
Budapest, 1908. április hó 12-én.

Nagyméltóságú Miniszter Úrnak
alázatos szolgálai:

az izraeliták országos irodája:

DR. MEZEY FERENCZ S. K.
irodai titkár.

MEZEI MÓR S. K.
irodai elnök.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Ozar Ysrael*. An Encyclopedia of all matters concerning Jews and Judaism, in *Hebrew*, complete in 10 volumes. *I. D. Eisenstein*, Editor, assisted by scholars of various countries including Dr. *H. Malter* Dr. *G. Deutsch* Dr. *S. Pozmanski*. Volume II 201—281. Published by *I. D. Eisenstein* 165 East Broadway, New York 1908. Ára 24 korona. (Zsidó Encyclopedia héber nyelven). — *Kiss Arnold*, Morris Rosenfeld költeményei, Budapest, 1908. — *Marx A.*, The expulsion of the Jews from Spain (K. I. a J. Ou. R. 1908. évf. jan. füzetéből). — *Kaufmann D.*, Gesammelte Schriften, I. Band, herausg. von *M. Brann*, Frankfurt a. M., 1908. — 26. Jahresbericht d. Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums in Berlin, Berlin, 1908. — *Wildeboer G.*, Het Ontstaan van den Kanon des Ouden Verbonds, Vierde Druk, Groningen, 1908. — *Steckelmacher M.*, Widerlegung des Sendschreibens des Dr. D. Hoffmann über den von d. Gr. Bad. Oberrat d. Isr. herausg. Gebetbuchentwurf u. d. zugehörige Denkschrift. Mannheim. [1908.]. — *Hoffmann D.*, Midrasch-Tannaim zum Deuteronomium. I., Berlin 1908 (a berlini rabbiszeminárium 1906/7 évi Értesítőjében). — Izraelita Családi Naptár, szerkeszti *Ötvös Károly*, I—V. (1902/3—1907/8), Budapest, 1903—1908. Ára kötetenként 120 korona. — *Dr. Fleisch A.*, A zsidó, Budapest, 1908. — *Dr. Venetianer L.*, A prófétai leckeik eredete, Budapest, 1908 (Kül. leny. a M. Zs. Szemle 1908. évf.-ból). — *Junger M. S.*, Bein Károly 1853—1907, Budapest, 1908 (Kül. leny. a M. Zs. Sz. 1908. évf. januári füzetéből). — *Ugyanaz*, József Ibn Caddik Széfer Hamuszorja. Első ízben kiadta, bevezetéssel és a források kimutatásával ellátta, Vác, 1908 (dissz.). — Year Book of the Central Conference of American Rabbis, Vol. XVII, Frankfort (Michigan) [1908]. —

Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums. Az imént megjelent 26-ik »Bericht« (Berlin, 1908.) beszámol az intézet saját házának avató-ünnepélyéről és közli a gyászbeszédet, melyet Dr. *Warschauer M.* rabbi, az intézet jötevője *Oppert G. S.* tanár fölött tartott. A kuratórium értesítéséből a következő adatokat vesszük ki. A kuratórium volt elnöke, jelenleg tiszteletbeli elnöke, 42.000 márkás alapítványt hozott létre e

czímmel: »Salomon-Neumann-Stiftung für die Wissenschaft des Judentums zu Berlin«, melynek kamataiból az intézetnek évenként jelentékeny rész jut. Az új házra 196.500 márkát ajándékoztak, fedezetlen maradt 46.500 márká. Ezenkívül az intézet 1907-ben 16.000 márkát kapott ajándékol. Az évi járulékok összege kerekén 15.500, az egyszeri járulékoké 1300 márká. Az összbevétel 106.000 m. volt. Vagyon 715.000 m. A stipendiumok összege 8600 m. A hosszú években át anyagi nehézségekkel küzdő *Lehranstalt* ma-holnap a leggazdagabb ilyenü intézet lesz az ó-világban. Dr. *Maybaum* Zsigmond rabbi fáradhatatlan tevékenységét végre siker koronázta. Elismerésül a kuratórium tiszteletbeli tagjává választották.

Hallgarten Charles L. nagy filantróp 75 éves korában meghalt Frankfurt a. M.-ban. New-Yorkban született és atyja bankházában dolgozott, azután bejött Frankfurtha. Nagy vagyonát üldözött hittestvérei támogatására értékesítette. Személyesen is sokat dolgozott az orosz, lengyel, román zsidók érdekében. Áldás a nemes férfiú emlékére.

Herzmann Bertalan 100.000 koronás alapítványt tett a pesti izraelita hitközségnek. Részben kijelölte az intézeteket, melyek évenként a kamatokból részesítendők. Ezek között van az Orsz. Rabbiképző-Intézet, az Izr. Magy. Irod. Társulat, az Orsz. Tanítóegyesület és más kulturintézetek. Az alapítvány kifizetett kamatai addig tőkésítendők, míg oly összegre emelkednek, hogy az eredeti évi kamatot maguk adják. Az alapítványok teljesen tulajdonképen 20—25 év múlva fognak csak akcióba lépni, addig a kamatok kamatai osztatnak ki. Minthogy a jövő nemzedék nem lesz szegényebb, mint a jelen nemzedék, a nagylelkű alapítót számosan kövessék ugyan, de ezen rendelkezést ne utánozzák.

Neumann Ede dr. nagykanizsai főrabbi 25 éves papi működésének évfordulóját hitközsége fényes ünnepséggel ülte meg. A kiváló férfiut örömnapiján közelítünk számos kitünősége üdvözölte. Az Országos Rabbiképző-Intézet első növendékének külön üdvözlő iratot nyújtott át és a tanári kar sürgönyileg gratulált. Az ünnepelt 600 koronás alapítványt tett az intézet növendékeinek segélyezésére és megható levélben mondott köszönetet az intézetnek, melyhez — saját szavai szerint — örök hála fűzi. Kitünő munkatársunkat és tisztelt barátunkat, a jeles tudóst és lelkes rabbit, örömnapija alkalmából mi is szívóból üdvözlöljük.

Weisz Izsák dr. esztergomi főrabbi 30 éves papi működése alkalmából az arany-éremkeresztet kapta, melyet a megye főispánja a tisztikar élén megtisztelő beszéd kíséretében nyújtott át a kitüntetett érdemes férfinak. A diszlakomán Gyapay Pál főispánon kívül számos kitünőség vett részt.

Funk Sámuel dr. pozsonyi rabbi az óbudai hitközség rabbijává választotta.

Emlékkönyv. 25 éves fennállása alkalmából kiadja a sátorlajuhelyi izr. Nőegylet. Ebben az emlékiratban *Kozma Ármin*, ki szerkesztette, elbeszéli az Egylet történetét. Az ünnepélyen *dr. Goldberger Izidor* jeles munkatársunk imát mondott. *Mezei Mór*, az orsz. iroda elnöke, külön levélben gratulált az elnöknek, öv. *Teich Zsigmondné* urnének, ki az Egyletnek alapítása óta elnökölje. Az Egylet vagyona 12.000 korona, évi bevétele kerekén 2500—3000 korona.

Perfidis Judaei. Ez a kifejezés csakugyan előfordul a római katolikus egyház liturgiájában és pedig azon tizenhét általános könyörgés közt, melyek csakis nagypénteken szoktak »főljajánlatni a Mindenhatónak«. Ezen könyörgéseket az Officium Hebdomadis Sanctae tartalmazza és köztük a 15-ik a zsidókról vonatkozik következő latin szöveggel: Oremus et pro perfidis Judaeis: ut Deus et Dominus noster auferat velamen de cordibus eorum, ut et ipsi agnoscant Jesum Christum Dominum nostrum. Omnipotens Sempiternus Deus, qui etiam Judaicam perfidiam a tua misericordia non repellis, exaudi preces nostras, quas pro illius populi obcaecatione deferimus; ut, agnita veritate tuae luce, quae Christus est, a suis tenebris eruantur. Per eundem Dominum nostrum. Amen. — Magyarul: Imádkozzunk a hűtelen zsidókért is, hogy a mi Urunk Istenünk eltávolítván a leplelt szíveikről, ők is megismerjék a mi Urunkat Jézus Krisztust. (A zsidókért való imánál elmarad a »Flectamus genua stb.«, azért, mivel ezek ama Nagypénteken az Üdvözítő előtt gunyból hajtottak térdet.) Örök mindenható Ur Isten! Ki a hűtelen zsidóknak sem tagadod meg uralmasságot, hallgasd meg könyörgéseinket, melyeket e nép vakoskodása elhárításáért neked főljajánlunk, hogy megismervén igazságodnak világát, amely Krisztus, a sötétségből kibontakozzék. Ugyanazon Urunk Jézus Krisztus által. Amen. (Pesti Hir-lap 1908. ápr. 12. szám, 42. lap.)

Zsidó nemzetiség. Az osztrák egyetemek zsidó-nemzeti deákágának régi óhaja teljesedésbe ment, amennyiben a bécsi egyetem rektora megengedte, hogy azok a deákok, kiknek anyanyelve a német zsidó zsargon, az anyanyelvrovatba a »zsidó« szót írassák és hogy a zsidó nemzetiséget is kitüntethessék. A keletgalicziai zsargonról és nemzetiségről van szó.

Baumgarten Emanuel, felekezetiünk lelkes munkása, Bécsben május 20-án 81 éves korában meghalt.

Dr. Loewy Albert Londonban május 21-én élete 92. évében meghalt. 1816 decz. 10-én szül. Ausseeben (Morvaország); Bécsben és Prágában tanult, 1842—1892. a londoni reformköség hitszónoka volt. Írodalmilag is működött.

Asser T. M. C. hollandi miniszter 70 éves születésnapját fényesen megünnepezték. Eleinte egyetemi tanár volt, 1893 óta miniszteri tanácsos, több év óta miniszter. A nemzetközi jog terén elsőrendű tekintély.

Halévy Ludovic híres színműrő 74 éves korában meghalt. **Glaser Eduard** neves Arabiautazó 53 éves korában meghalt. 1855 márcz. 15-én szül. Deutsch-Rustban (Csehország); a múlt század 80-as és 90-es éveiben többször bejárta Arabiát. 1896 óta Münchenben a tudományok élt és ott halt meg. Sokat küzdött és semmit sem ért el.

Született keresztény. Pálffy János gróf végrendeletében azt hagyta meg, hogy alapítványából tanulmányi ösztöndíjat csak született keresztények kapjanak. Az állam és társadalom korrumpálja a zsidót akkor, midőn a keresztlevélre megadja azt, amit a születési bizonyítványra nem ad meg. Pálffy következetesebb, ő a zsidó katolikusnak sem ad. Ez újabb időben talán az első eset hazánkban, midőn a kitért zsidóról külön rendelkezés történik.

Orosz kitért zsidók. Minthogy Oroszországban újabban szaporodnak a magasabb iskolákat végzett zsidók kikeresztelkedései, annál fogva az ottani »közmívelődési« miniszterium rendeletet bocsájtott ki, mely szerint mindolyan bizonyítványokba és diplomákba, melyek kikeresztelkedett zsidóknak kiadatnak, felvételek még azon jegyzet is, hogy érdekelt előmutatott zsidó származású.

Löwy Mór dr. temesvári főrabbi április 25-én Abbaziában szívszélütés következtében meghalt. A halottat hitközsége hazaszállította. Löwy dr. 1851. okt. 24-én született Mosdson (Somogy m.), Kaposvárt és Nagyváradon tanulta a talmudot és végezte a középiskolát. Ezután a berlini egyetemet és egyidejűleg a »Hochschule«-t látogatta és 1879-ben Lipcsében lett doktor. Ugyanabban az évben választotta meg a temesvárbelvárosi hitközség rabbijának. Két évvel később Perls Mayer nagykarolyi rabbi leányát vette nőül és Perls Ármin dr. pécsi és Fleisch Ármin dr. mohácsi rabbik sógora volt. Régóta betegeskedett, de a halál mégis váratlanul lepte meg, mert kedélybaja javult volt. A jeles férfiú hitközsége körül nagy érdemeket szerzett, melyeket ez 25 éves működése évfordulóján nagy ünnepeléssel ismert el és Temesvár város közéletében is tevékeny részt vett. 1885-ben a törvényhatóság bizottsági tagjává és 1905-ben az Arany János Társaság tagjává választott meg. Nagy elfoglaltsága mellett becses tudományos tevékenységet fejtett ki, régebbi időben sűrűn kereste fel folyóiratunkat szép dolgozataival. Ezen kívül a »Monatschrift«, »Jüdisches Literaturblatt« és az »IMIT Évkönyve« munkatársa volt. Önálló iratai a következők: 1. Drei Abhandlungen

von Josef Ibn Akin (Berlin 1879. disszertációja). 2. Ueber das Buch Jona (Wien 1886). 3. Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár (Szeged 1890). Ez utóbbit folyóiratunkban annakidején megbeszéltük. Löwy Mór dr. előzékeny, kedves ember volt, ki mindenki rokonszenvét megnyerte. A korán elköltözött férfi halála Temesvár városában mély részvétet keltett, melynek Telbisz polgármester a városi közgyűlésen meleg szavakban adott kifejezést. A temetésen, melyet a község rendezett, nagy és általános részvétel nyilvánult; az elhunynak említett sógorain kívül több rabbi vett részt és tartott beszédet. Áldás a jámbor emlékére.

Derenbourg Hartwig francia akadémikus és egyetemi tanár április 12-én Párisban meghalt. Kiváló orientalista, főképp arabista volt. A zsidó irodalom körül is érdemeket szerzett. Idevágó dolgozatai között van egy katalógus azon zsidó kéziratokról, melyeket a British Museum 1867—1880 közt szerzett. A francia zsidó irodalmi társulat, Société d. E. Juives, lelkes támogatója és a Revue d. E. J. munkatársa volt. Az atyja D. József által megindított Szaadja Gácon összes munkáinak kiadását folytatta. Az Alliance központi bizottságának tagja és több zsidó intézmény tetterős vezetője volt. 1844 jun. 17-én született Párisban és halála hirtelenül következett be.

Az új francia főrabbi. Lévy Alfréd lyoni főrabbit választották meg Zadoc Kahn helyére és ápr. 6-án nagy ünnepélyességgel iktatták be hivatalába.

Horovitz Jenő alsó-kubini rabbit a hollandi és német kólél megválasztotta az általa Jeruzsálemben létesített chalukairodó vezetőjévé. A megválasztott hivatalát már elfoglalta.

Gerő Attiláné, Cserhalmi Hecht Irén író nő április 6-án 37 éves korában meghalt. A magyar irodalom külföldön való ismertetése és a külföldi irodalom átültetése körül jelentékeny érdemeket szerzett. Zsidó tárgyú dolgozatai is vannak. A mélyen sujtott férjnek, jeles munkatársunknak, ez úton is mély részvéttel fejezzük ki.

Oppert Gusztáv kiváló sanscritista Berlinben 72 éves korában meghalt. Hamburgban született, a régi neves Oppenheimer család sarjadéka volt, bátyja Jules Oppert az assyriologia egyik úttörője, ki Párisban élt és a francia akadémia tagja volt. Oppert G. is kivándorolt. Angliában és Indiában tanári állásokat töltött be; élte vége felé a berlini egyetemen magántanár lett. A »Lehranstalt« kuratoriumának tagja volt és ennek az intézetnek 300.000 márkát hagyományozott a sémi nyelvek számára felállítandó tanszék céljára. Felekezetünk lelkes hívet vesztett benne.

TÁRSADALOM.

AZ ISRAELITA KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK EMLÉKIRATA.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Minister Úr!

Az országos izraelita iroda elnöksége közölte velünk Nagyméltóságod folyó évi január hó 16-án 258. eln. szám alatt kelt magas leiratát, melylyel annak kegyes előrebocsátása mellett, hogy Excellenciád a hazai zsidóság ügyének rendezésével behatóan foglalkozik, a kívánt siker biztosítása céljából az izraelita községkerületi elnökök gyűlését az iránti véleményadásra méltóztatott felhívni, hogy mily intézkedéseket és mely eljárást tart célravezetőnek az izraelita hitfelekezet egységes szervezetének megalkotását tárgyalni hivatott izraelita egyetemes gyűlés egybehívása végett?

Mielőtt Nagyméltóságod e felhívásának eleget tenni szerencsénk volna, a kerületeink gyűlekezeteiben nyilvánult érületnek megfelelően mély hálával mondunk köszönetet Nagyméltóságodnak, hogy az ország kormányzására és hazánk vallási és közművelődési érdekeire irányuló tevékenysége közben nagybecsű figyelmét a hazai zsidóság rég elárvult ügyére is méltóztatott fordítani, ezzel is tanujelét adván annak, hogy Nagyméltóságodat kormányzati elhatározásaiban az igazságérzet és a jogegyenlőség elvei vezérlik.

Úgy látjuk, hogy midőn Nagyméltóságod ügyeinkkel behatóan foglalkozott, arra a meggyőződésre jutott, hogy az e téren évtizedek folyama alatt történtek nem felelnek meg felekezetünk jogállásának, hogy ügyeink végre rendezést igényelnek.

Ugyanezért Nagyméltóságod ott vette fel a hazai zsidóság ügyének fonalát, ahol az dicső hivatali elődje, báró Eötvös József kezdeményezése után megszakadt, belátva, hogy mindaz, a mi e téren időközben kialakult, mindaz, amit a kiegyenlítési törekvések termeltek, a mit a köznapi szükséglet megélelt, a mit a kormányzás elutasíthatlan követelményei az esetek hatása alatt egységes gondolat és rendszer nélkül felvetettek, vagy éppen ami a helytelen, értelem nélkül való intézkedések nyomán felburjánzott, sivar egészében nem méltó az ország vallásügyi politikájához, mely a magyar állam léte óta e hazában fennálló izraelita hitfelekezetet alaptörvénnyel a történelmi egyházak fényes sorába vette fel.

Nyilvánvalóvá válhatott Nagyméltóságod államférfiai ítéllete előtt, hogy midőn a hazai zsidó hitfelekezet tagjai előbb a politikai és polgári jogok gyakorlásában hazánk többi polgáraival egyenjogúsítottak, majd pedig vallásuk a bevett felekezetek közjogi attribútumaival ruháztatott fel, hitfelekezetünknek az államhoz való jogviszonya nem nyerhet rendezést más jogalapon, mint amelyen ebben az országban a bevett vallásfelekezetek állanak. Kell, hogy végre győzzön az a belátás, hogy hitfelekezeti ügyünk a jelenlegi ingoványos talajon meg nem hagyható, jogi és erkölcsi érdekeink a rendszertelen intézkedések tárgyai vagy éppen állami-lag védett pártos visszavonás martalékai tovább nem lehetnek. Mert valóban az adja meg az utolsó négy évtizednek feltűnő jellegét, hogy a mit a törvényhozási és nemzet akaratából az izr. hitfelekezet közjogi állása érdekében egységes és ünnepies aktusokban megadott, mindazt a váltakozó vallásügyi kormányok által gyakorolt végrehajtó hatalom gyakran a törvénnyel elfogadható ok és alap nélkül merev ellentétbe helyezkedő rendeleteivel tőlünk darabonként elvonta. Voltak ugyan időszakok, mikor böles belátás kezdeményezései a helyzet javulásának kilátását keltették, de kellő következetesség hiányában a hozzájuk kötött várakozásokat nem csak meg nem valósították, hanem az egységes munkára hivatott tényezők közötti szakadást még inkább mélyítették és a jog forrásait még jobban megzavarták.

Az igaz hála érzetével ismerjük el Nagyméltóságod előtt, hogy e több mint négy évtizedes küzdelmeink óta, melyeket czélszerűtlen kormányintézkedések által nagyra nevelt belső viszályok súlyosbítottak, Nagyméltóságod hozzánk intézett és a tett erejével ható praegnans felhívása az, mely hosszú idő után felekezetünk jobb sorsa iránti reményünkbe ismét lelket önt.

Bizodal munkát csak megerősíti Nagyméltóságod leiratában kifejezésre jutott ama tapasztalatokon átszűrte gondolat, hogy a hazai zsidóság ügyei rendezésének módja az izraelita hitfelekezet egységes szervezésének megalkotásában keresendő és hogy viszont erre az egybehívandó izraelita egyetemes gyűlésben szervesen megnyilatkozó felekezeti összakarattal van hivatva.

Nagyméltóságod ministeriumához intézett tiszteletteljes előterjesztéseink egész sorozatában évtizedeken át ezt a nézetet vallottuk mi is. Ez a nézet felel meg hazai jogfejlődésünknek, nevezetesen az izraelitákra vonatkozó 1867: XVII. és az 1895: XLII. t.-cikkeknél, melyek csak egyetlen zsidó hitfelekezetet ismernek. Ez felel meg a történelmi következetességnek az állam és felekezet jól felfogott harmonikus érdekeinek, kétségen felül állván, hogy törvényesen bevett felekezettől egyházi, oktatási és jótékonyági ügyei tekintetében, a törvény és az állami felügyelet korlátai között gyakorlandó önrendelkezési jog meg nem vonható.

A tényekhez hiven feltártuk hitfelekezetünk szervezkedésének történetét abban a tiszteletteljes emlékiratunkban, melyet 1906. évi június hó 11-én tartott ülésünkben Nagyméltóságodnak átnyújtani szerencsések voltunk, valamint amaz emlékiratainkban is, melyeket Nagyméltóságod hivatali elődeihez korábbi időkben ismételtén részint magunk, részint a képviselőtűnkben eljáró országos izr. iroda útján benyújtottunk. Ez előterjesztéseinkben a pártszempontokon felülemelkedve világítottuk meg az izraelita vallásfelekezetnek az emancipatorról szóló törvény idejétől egészen Nagyméltóságod hivatalbaléptéig kialakult helyzetét.

Az emancipatorról szóló 1867: XVII. t.-cz. életbelépte után, tehát amikor az egyenjogusítás közjogi tényének hatálya és kiterjedése az ország köztudata előtt hamisítatlan

tisztaságában állott, a kormány e törvény folyományának tekintette, hogy az izraelita hitfelekezet önkormányzatának kereteit a hazai jogszokásoknak megfelelően egyetemes gyűlésen állapítsa meg. De nemcsak a törvényhozás és az országos közvélemény intencióinak szemlélésében és felsőleges királyunk legmagasabb elhatározásához képest eljáró kormány foglalta el azt az álláspontot, hogy az emancipationális törvénnyel a zsidó vallásfelekezet a maga teljes egységében egyház-kormányzati és hitfelekezeti, közoktatási és jótékonyossági viszonyaink szabályozására egy a felekezet képviselőitől összealkotott congressusban gyakorlandó önrendelkezési jogot nyert és hogy ebben az ország egyházaira nézve kifejezték szerint teljes állami védelemben részesítendő, hanem ekként gondolkodott és ehhez képest intézkedett az egész izraelita hitfelekezet is, melynek egysége tehát sem az állam, sem a zsidóság részéről kétségbe nem vonatott. Pedig az izraelita vallásfelekezet alkotó részeit képező egyes izraelita hitközségek között a vallási szabványok observantiájának mértéke, a belső közigazgatás rendje tekintetében részint földrajzi helyzetekből és helyi szokásokból, részint pedig kulturális okokból eredő különbségek akkor épűgy, mint ma fennállottak, amint hogy egyenlőtlen külső viszonyok behatása folytán mindenkor észlelhetők lesznek. Pedig megállapítható, hogy az izr. hitközségek vallási és szer-tartási intézményeiben a congressus óta, vagy ennek határozatai folytán, vagy a külön szervezések közül eredőleg semmi néven nevezendő vallási jellegű változások nem történtek és hogy a hitközségek és intézményeik ritualis és liturgiai tekintetben ugyanabban az állapotban vannak ma, mint voltak az első congressus előtt. Az egyes hitközségek között létező és mindig létezett, szokásokból eredő eltéréseknek, vallási vagy éppen hitszakadási jelentőséget sohasem tulajdonítottak.

Es noha e különbségek négy évtizeddel ezelőtt szembeszökőbbek voltak, mint ma, és habár az első congressuson egybegyűlt képviselőnek az egész zsidóság, sőt tán más egyházak szervezkedésének történetében is páratlanul álló, jelszavakkal a szenvedélyességig fokozott választása körül az érintett különbségek élesen kidomborítottak, a felekezet egysége, vagy a z

egyetemes gyűlésnek jogköre kétségbe nem vonatott. Sőt éppen ellenkezőleg ez egység jegyében osztatlan örömmel és lelkesedéssel ünnepelte a congressus Nagyméltóságod dicsőült elődjét, báró Eötvös Józsefet, aki a megnyitás alkalmával azzal köszöntötte e testületet, »melyben most legelőször gyűltek egybe Magyarország izraelita vallású polgárainak választott képviselői, hogy mint önálló és szabad vallásos társulat egyházi ügyeiket önmaguk szervezzék és rendezzék, hogy »e congressus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezet, mint vallásos társulat is éppen oly szabad, önálló és autonóm testületet képezzen, mint a keresztény autonóm egyházak«.

A congressusnak a felekezet részéről kétségbe nem vont feladata és jogköre képezte alapját a képviselők küldésének, a megalkulásnak és a hozott határozatoknak. Ily alapon fogadták el néhány nappal a congressus megalakulása után egyhangulag az emancipációért és a congressus egybehívásáért a király ő Felségéhez intézett hálafeleletet. Ez volt eddig az első és törvényes alapon egybehívott gyűlekezet, melyben Magyarország izraelitáinak törvényes képviselői hitfelekezetük önkormányzatának megállapítása végett egybegyűltek. Ez tehát az a forum, mely hazai törvényeink értelmében és ennek korlátai között autonóm ügyeinkben jogszerűen rendelkezhetik, ezt nyilvánította annak a hazai zsidóság törvényes képviselője is. Ennek szabályait és határozatait sanctionálta az alkotmányos minister ellenjegyzése mellett felsőleges apostoli királyunk.

Ha már az emancipationális törvény alapján elismerést nyert az izraelita hitfelekezet ama joga, hogy ügyeit, mint szabad, önálló és autonóm testület a keresztény autonóm egyházak módjára önmaga és képviselőiből összealkotott congressuson rendezze, mennyivel inkább áll ez most, mikor az 1895: XLII. t.-cz., mely az izraelita vallást a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé iktatta, ledöntött minden korlátot, mely az emancipatio utáni congressus egybehívásának tényében lefektetett közjogi állásfoglalás ellenére a hitfelekezet viszonyainak a felekezetek jogegyenlősége elve alapján leendő rendezésére vonatkozó sürgetésekkel szemben a receptio hiánya czimén épült.

A jogfolytonosság elvéből pedig egyenesen következik, hogy

a congressus által megállapított szervezeten ismét csak az izraelita vallásfelekezet képviselőiből alkotott izraelita egyetemes gyűlés változtathat, ezt illeti meg a fejlesztés, a módosítás joga. A felekezet ez akaratát nem pótolhatják ministeri rendeletek, melyek alapján törvényesen bevett felekezet ügyét kormányozni nem lehet, sem magánosok értekezleteitől, közvetítőktől vagy azok bizottságaitól eredő javaslatok. Kizárólag az egész felekezet törvényes képviselőinek esorbíthatatlan joga, hogy a főfelügyeleti jog korlátai között megállapítsa azt a szervezetet, melyben feladatait teljesíteni akarja.

E megdönthetlen jogi alapról való időleges elkalandozás végzetessé vált hitfelekezetünkre, megakasztván azt csaknem negyven esztendővel ezelőtt állam és felekezet egyesült akaratával megindított üdvös fejlődésében és szárnyat adván egyesek ezelőtt ismeretlen olyan törekvéseinek, melyeket a felekezet egyetemesége, vagy bármely alakulata törvényesen soha el nem fogadott, de el sem fogadhat, mivelhogy azoknak sem vallási, sem erkölcsi, sem törvényi, sem történeti alapja nincsen. Nemcsak czéljainak méltó kifejtésében megbénított hitfelekezetünk sinli ezt, hanem az így fejlesztett téves kormányintézkedésekkel mesterségesen felidézett bonyodalmakból kiáradó jogbizonytalanságok, szüntelen sérelmek, panaszok, perek és viták alakjában súlyosan nehezédnek a jogszolgáltatásra, de kiváltképen a közigazgatási hatóságokra, melyeknek minden fokain felekezeti ügyeink jobbaink mélységes fájdalmára az ide-oda vetés tárgyai, vagy ami ennél is rosszabb, mert gyakoribb is, a következők mentes, önkényes, tájékoztatlan állami közegek sérelmes beavatkozásának hihetetlen intézkedések és túlterjeszkedések áldozatai. De mellőzni akarjuk most annak ecsetelését, hogy mivé lett b. Eötvös Józsefnek önálló, szabad vallásos társulata, az autonóm keresztény egyházakhoz hasonlított izraelita hitfelekezete, hova fejlődött a törvényesen befogadott izr. vallás ügye. Amit negyven esztendei kormányzat felekezetünk ellen vétett, az nemcsak ennek, hanem a hazai állami igazságszolgáltatás történetének is szomorú fejezete.

I.

Az első izraelita egyetemes gyűlés szabályokat állapított meg, melyek alapján a felekezet az állam jogvédelme alatt összes ügyeit önmaga intézheti, tehát azt a felekezeti szervezetet építette meg, melyekre czéljai szempontjából szükség volt és melyeket mint vallásfelekezet az államhoz való viszonyát tekintve már akkor sem nélkülözhetett.

Gondosan került, hogy a vallási kérdések a tárgyalások körébe vonassanak, illetve határozathozatal tárgyaivá tétessenek. A kormány már a congressus egybehívásakor ezt az álláspontot foglalta el és a congressus megnyitása alkalmából tartott beszédében báró Eötvös József akkori minister ezt osztatlan tetszés között ki is nyilvánította, mondván, »hogy e congressus a kormány által csupán az izraelita vallástestületek külső szervezetének és hatáskörének megállapítására és a közoktatás rendezésére hivatván össze, a hitelnek és vallástanok tanácskozásának tárgyát nem képezik«. Az első egyetemes gyűlés minden ezzel ellenkező és zavar előidézésére irányuló törekvessel szemben ehhez hiven ragaszkodott, sőt messzebb ment, midőn határozataiban ezt a jövődre nézve is követendő szabályul állította föl.

Az állam és felekezet akarata tehát ebben is teljes mértékben összhangzó volt és azért szilárd ama meggyőződésünk, hogy a hazai zsidóság törvényesen választott képviselői által az egyetemes gyűlés feladatának teljesítésére megállapított emez irányelvhez képest a második egyetemes gyűlés köréből a hitelvek és vallástanok feletti tanácskozások szintén kizárandók.

Ekként a tárgyalás keretéből eleve kirekeszthető minden olyan anyag, mely esetleg a vallás- és lelkiismereti szabadság elveire való hivatkozás vagy más ürügy mellett ellentéteket fejleszthetne, nehogy ilyképen a törvényesen befogadott izraelita hitfelekezet adminisztrációjának és egységes képviseletének szervezésében, az államhoz való jogviszonyának tisztázásában megátoltassék.

Igy például az első congressuson fennállott pártok között vita tárgya volt, hogy vajjon az izr. hitközségek szervezési szabályaiba felveendő-e, hogy azok a **sulchán-áruch** című ritualis codex alapján állanak. Az egyik oldalon ezt feltétlenül követelték, míg a másik oldalon épen arra való tekintettel, hogy az egyetemes gyűlés vallási és szertartási kérdésekben döntésre hivatottnak el nem ismertetett, ezt megengedhetőnek nem tartották, mert hiszen minden zsidó hitközség ennek a codexnek az alapján döntötte el vallási és szertartási kérdéseit addig is (és dönti el ma is szervezeti különbségre való tekintet nélkül) és így nem foroghat fenn ok arra nézve, hogy ez az adminisztratív jellegű szervezési statutumokba vagy hitközségi alapszabályokba külön felvétessék; mert ily congressusi határozat hozatala annak a feltétlenül kizárandó lehetőségnek engedhetne tért, mintha egy újabb congressus ezzel ellenkező, vagyis a sulchán-áruch című vallásszertartási szabványok erejét megszüntető határozatot is hozhatna.

Ma is találkozunk azzal a gyökereiben valótlan tannal, mintha az első congressus érintett határozata a hagyományos vallási alapról való eltávolodást jelentette volna. Pedig nincsen a föld kerekén egyetlen egy ország sem, melynek zsidósága önalkotta adminisztratív szabályaiban a kérdéses szertartási szabványok tekintetében külön határozatot hozott, vagy amelyre nézve az állami jellegű rendelkezések keretében ily intézkedés felvételét jelentette volna. Az 1906. évi június hó 11-én kelt tiszteletteljes előterjesztésünkben foglalkoztunk a különböző országokban élő zsidók szervezési szabályaival. Elég ha az említett kérdés tekintetében a hozzánk legközelebb álló **osztrák viszonyokra** utalunk. Az 1890. évben az izraelita hitközségek külső jogviszonyának rendezése tárgyában alkotott törvény ilyféle kérdést nem érint, holott bizonyítást nem igényel, hogy például a bécsi hitközség és a galicziai hitközségek között az istentiszteleti vagy más idevágó kérdésekben sokkal nagyobb a különbség, mint a milyen hazai orthodox és congressusi hitközség között fennáll.

Ha tehát a magas kormány az egyetemes gyűlés egybehívásánál annak köréből már eleve kizár minden vallási és szertartási kérdést, a hozandó határozatok *sanctio* alá terjesztésénél önmaga is bírása lehet annak, hogy vajjon a hitfelekezet közjogi állása-

ból folyó szervezkedési jogának gyakorlásánál, illetőleg e körüli köteletségének teljesítésénél nem vétett-e a lelkiismereti szabadság általunk is mindenkor szentül tartandónak talált magasztos elve ellen.

II.

A congressuson hozandó határozatok és alkotandó szabályok tárgyai lennének tehát a felekezeti alkotmányra és a külső szervezetre tartozó ügyek. Ilyenek volnának a hitközségek kategóriáinak megállapítása, egymáshoz való jogviszonyuk meghatározása, a különböző hitközségek kritériumai ehhez képest alakuló hatáskörük, a tagok jogai és kötelezései, a felekezeti anyakönyvvezetés, az igazgatás módjai, az adózásra, kezelésre vonatkozó általános szabályok, a lelkészek és hitközségi hivatalnokok jogviszonyai, a hitközségek autonómiájának kerületi körei, a felekezeti képviselő módjai, a bíráskodás és fegyelmi rendelkezések, a felekezeti oktatással összefüggő ügyek, a lelkészek és hitközségi alkalmazottak nyugdíjintézetének szervezése, özvegyek és árvák ellátásának kérdése, a hitközséggel kapcsolatos egyesületi és jótékony-sági szolgálat, a közalapnak a felekezet intézményei közé való felvétele és növelésének eszközei, az országos izr. iskola-alap és egyéb a felekezetet érdeklő alapok iránti intézkedés, egyszóval mindaz, ami az izr. hitfelekezet igazgatására és önkormányzatára tartozik.

De nem zárkozhatsz el az elől, hogy a lefolyt negyven esztendő alatt tett tapasztalatok az első congressus szabályainak lényeges változtatását vonják maguk után. Sőt beállhat az az eset, hogy egészen új szabályok alkottatnak, ami viszont módot nyújt arra, hogy egyértelmű és minden feltékenységet és félreértést kizáró megállapodások jöjjenek létre. Végre is, ha a pártoskodás szelleme felújítaná ama harcokat, melyek a jelenlegi állapotokat eredményezték, és ha eddigi tetteink és békéltető irányzatunk tanúsága szerint őszintének elismerendő fájdalunkra hittestvéreink egy

része az épen a miköreinkből kiinduló kérelmekre és sürgetésekre törvényesen bevett izraelita vallásfelekezet autonóm szervezkedésébe megnyugodni nem tudna, és felekezetünk adminisztratív rendjére irányuló törekvéseinkkel összefolyini nem akarna, ha külön elszakadó, más vallásítételek alapjára helyezkedő, más nevet viselő hitfelekezet létében vélnék csakugyan feltalálni üdvüket és a hazai történet által ismert és becikkelyezett ősi izraelita hitfelekezet jogtörténeti fejlődésében a lelkiismeretikus elemek ismereténél fel, sem a felekezet, sem az állam őket ebben tovább nem gátolhatná. A felekezetnek mindössze csak az az óhajta maradna, hogy ez az elszakadás ne egyesek vagy csoportok törvénytelen ténykedésével, lelkiismereti terrorral, vagy megtévesztésekkel gyártott nyilatkozatokkal történjék, hanem nyílt akarral az ország színe előtt a felelősség és következmények teljes tudata mellett a felekezet egyetemes gyűlésében a történet ítélőszéke számára érett formában. Viszont az államnak sem állhat érdekében, hogy a világtörténetben ismeretes izraelita vallásközösségéből való ily szakadás, illetve eddigi törvényeinkben ismeretlen név alatt történő, tehát új alakulást továbbis gátolja, hiszen hasonló alakulatokra való tekintettel hozatott a vallás szabad gyakorlatáról szóló, épen az izraelita vallás recepciójáról szóló törvényt nyomon követő 1895: XLIII. t.-cz., melynek 8. §-a értelmében, ha az ily elszakadásnak alapja van, és az esetre, ha egy »hitfelekezet« hitelvei, tanai, istentisztelet és egyéb vallási szertartás vagy a tervezett szervezet szerint a már létező törvényesen bevett izraelita vallásfelekezettől nem csupán az istentisztelet és egyházi kormányzat nyelvét illetőleg különbözik, a külön alakulás megengedhető. De mindaz, a mi eddigelé e téren a felekezet egy részének, sőt a hatóságoknak egyenes megtévesztésére történt, és ekképen a köztudatba is befészkelődni akart, az új vallásalapítás szempontjából komoly figyelem tárgya nem lehet.

Mi nem hittük soha és nem hiszszük most

sem, hogy azok, akik az isteni kinyilatkoztatáson alapuló hitünkben velünk egyek, melyegység, sem hazai történetünkben, sem a világtörténet tanuságtétele szerint a diaspora óta meg nem tört, sehol a földkereken meg nem szűnt, hogy azok, akik a valláskülönbség kritériumait megjelölni nem tudják és azt meg sem kísérlik, tőlünk elszakadni akarnának, vagy igazán erre képesek lennének. Hiszen még az is, ami az elmúlt negyven esztendő alatt szemeink előtt lefolyt, csak igazolja, hogy felekezetünk ama megtévesztett része, melynek nevében egyesek az elszakadást hirdetik, ennyi időn keresztül a szorongatás daczára nem saját vallásalapító, vagy törvényes formában nyilvánuló imponáló szervezkedési tényekre, hanem egyes kormányrendeletekre hivatkoznak. Az állami hatalomtól eredő rendeletek pedig új vallásfelekezetek alapításának forrásai nem lehetnek, amint hogy e törvénytelen rendeletek tökéletlenségük érzetében különben óvatosan tiltakozni is látszanak az ellen, hogy ily tények igazolásul felhívhatók legyenek. Mintha csak érezték volna, hogy a történet kárhóztató ítélettel fogja sújtani felekezeti visszavonást nevelő tényeket, oly következetlen, oly bátoratlan és ingadozó az, amit dekretálnak.

III.

Elég ha e körből néhány, részben egyáltalán köztudomásra nem jutott, részben pedig eléggé nem méltatott körülményre utalunk, melyeket legutóbb Lukács György, egy szomorú korszak volt miniszterének, az izraelita hitfelekezet elevenébe ékelt és a felekezet egyik megtévesztett részének magna charta-jaként feltüntetett rendeletével kapcsolatosak.

1. Egészen eltiint a köztudatból, hogy Lukács György Nagyméltóságod ministeriuma nevében 102284/1905. szám alatt az orthodox izraelita »hitfelekezet« érdekében valamennyi törvényhatósághoz intézett rendelet érvényét csak addig tartotta fenn, »míg hazánk izraelitáira vonatkozólag

az országos autonomia megfelelő módon közmegegyezésre létesíthető nem lesz, vagy a vallás- és közoktatásügyi királyi kormányzat az orthodox izraelitákat érdeklőleg más rendelkezéseket nem tesz en. Ez a rendelet tehát, mely egy lélegzet alatt orthodox hitfelekezetéről és a hazai izraeliták országos autonómiájáról beszél, nem akarja a recipiált izraelita hitfelekezet autonómiájának útját állani, hanem az izraelita felekezeti alkotmányban örök nyugvóhelyet biztosít magának. Másrészt arra is gondol, hogy az autonomia létesül, de az orthodoxokat illetleg esetleg a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény alapján más rendelkezések történnek, mely esetre ismét megszüntet hirdeti. Nyilvánvaló tehát, hogy ez a rendelet önmagában hordja az enyészet csiráit, ezt érzi is, és hogy abban a pillanatban, melyben Nagyméltóságod folyó évi 258. eln. szám alatt kiadott rendeletével a törvényes alapra terelte a hazai zsidóság ügyét, e rendelet utolsó órája ütött, vagy legalább a törvény és igazság elvei szerint kell hogy így légyen.

2. Az 1906. évi január hó 9-én kelt Lukács-féle rendelet a »legfelsőbb felügyeleti jog«-ra alapította létét, holott e rendelet kibocsátásánál sem törvény, sem a korona részéről felhatalmazása nem volt, és így e rendelet már gyökereiben érvénytelen, törvénytelen volt. Való ugyan, hogy a nevezett volt miniszter ur ezen a legfelsőbb felügyeleti jog egyenes és tudatos mellőzésével kibocsátott rendelet után utólag igyekezett a kiadott rendeletében illetéktelenül és a valósággal merő ellentétben alapul felhívott legfelsőbb felügyeleti jog alapján a hozzájárulást megnyerni, de mily mélyen elszomorító az, ami erről az országos izr. irodával folytatott érintkezések révén a közölt hivatalos iratokból tudomásunkra jutott. Ezek szerint a minister ur okiratilag bevallotta:

a) hogy sem az a közgyűlés, sem az a százas bizottság, melynek nevében hozzá az orthodox közvetítő bizottság az általa érvényre emelt szabályokat bemutatta, »hivatalos jellegűnek el nem ismerhető, hanem ezeket pusztán magánértekezleteknek kell minősíteni;

b) hogy azokat a szabályokat, melyeket mint felekezeti autonómiát emelt érvényre, azaz octroyált a felekezet egy részére, »úgy kellett tekintenie, mint amelyet az orthodox izraelita hitfelekezet közvetítő bizottsága saját kezdeményezésére mutatott be;

c) hogy ezeket a szabályokat, melyeket Berzeviczy Albert, volt minister ur egy 21606/905. számú rendeletével szintén a szervező szabályok szempontjából tisztán magánjellegű és joghatálytal bíró határozatokra nem hivatott értekezletnek tekintendő »közgyűlés« alkotott, az orthodox izraelita »hitfelekezet« — senki által nem választott — közvetítő bizottsága módosította;

d) hogy ezek az új szabályok nem érintik az orthodoxokra nézve 26951/1871. szám alatt kiadott kultuszministeri rendeletet, holott ez a tényekkel homlokegyenest ellenkezik, amint ez a két rendeletnek egyszerű egybevetéséből nyomban kiderül,

e) és végül magában a rendeletben Lukács György ur ott, ahol orthodox izr. »hitfelekezet«-ről szól, és ezt aztán kifogástalan módon, maga is kijelentette, »hogy törvényeink, noha a szervezetek többféleségét nem gátolják, csak egy izraelita hitfelekezetet ismernek, minél fogva ezzel ellentétes értelmezésre az orthodoxok új szabályzata sem szolgáltathat alapot«, holott ma az orthodox közvetítők minden erőfeszítése oda irányul, hogy a Lukács-féle rendeletet az új zsidó felekezet alapításának forrásává szenteljék.

Ily körülmények között, mikor a vallásügyi ministerium vezetője magánértekezleteknek egy senki által nem választott bizottság által módosított szabályait törvényesen bevett felekezet egy részére mint külön »hitfelekezet«-re egyszerűen octroyál, és ez eljárására utólag a legfelsőbb felügyeleti jog oltalma alatt igazolást keres, vélemezhető lenne, hogy ezen egy jogállamban egyszerűen hallatlan intézkedésnél valamely nagy, halaszthatatlan természetű állami érdekről van szó, melylyel szemben a vallásügyi kormányzat a rendes jogi alap elhagyása mellett a kényszerrendszer szabályok alkalmazását tartja helyén valónak. Igen ám, de ily sürgős és a felekezet meghallgatása nélkül való intézkedésre és a tiszta közélet nyilvánossága előtt igazolható oknak

nyomát nem látjuk. Sehol semmi erkölcsi magyarázata annak, hogy akkor, mikor az országot az alkotmányos küzdelem lángja borította el, miért kellett a zsidóság közé is újabb üszköt dobni.

Szinte a bűnhődés jellegével bír tehát, mikor Lukács György ur röviddel ezután önmaga kénytelen hivatalosan pálcázat törni ép jellemzett eljárása felett, midőn a Nagyméltóságod ministeriuma által őrzött iratok tanúsága szerint az orthodox közvetítőknek az »autonomia« kiegészítése körüli eljárásról jelenti, »hogy az orthodox izr. közvetítő bizottság eljárása ellenkezik az autonomia alapfeltételeivel és hogy az érvényben levő orthodox szervező szabályzat nem tartalmaz intézkedést arra nézve, hogy ennek a szabályzatnak a módosítására minő testület lesz feljogosítva; nyilvánvaló tehát, hogy erre feljogosítva az orthodox izr. közvetítő bizottság nincs».

Eszerint Lukács György önmaga sütötte rá a bélyeget rendeletére, mely az izraelita hitfelekezet ügyeit újból megzavarta és a felekezet egy részét, mint a Nagyméltóságod ministeriumánál folyton szaporodó panaszok mutatják, a bíraskodás és központosság túlkapásai révén, a merő önkénynek szolgáltatva ki. Azért ha azt az anyagot, melyből az orthodox »hitfelekezeti autonomia« megközelíthetlenné hirdetett emez erődjé épült, a jogunkban az egyházi autonómiahoz kötött fogalom világánál vizsgáljuk: e rendelet pillanatig sem maradhat meg jogforrásként, mert soha a főfelügyeleti jog kérdésében ily eljárást nem merészeltek, és soha hozzáfogható monstruosus intézkedés kormányrendeletek tárára nem éktelenítette. Arról nem is szólunk, hogy az egyházak történetében is példátlan, hogy egy egész felekezet nevében jogi alap és mandatum nélküli egyének közbenjárására ily zavarok keletkeztek, és hogy egy nagy vallásfelekezet erkölcsi érdekei évtizedeken át ily módon kormányzati támogatással közprédává válhattak volna.

Először egy, azóta a föld színéről eltűnt Hitór című egyelet bonthatta meg azt a szervezetet, melyet a király ő Felsége engedélyével a vallásügyi kormányzat által az egész izraelita hitfelekezet választott képviselőiből egybehívott, a felelős minister által meg-

nyitott izraelita egyetemes gyűlés által hónapokon át tartott nyilvános tárgyalásokban alkotott, a király ő Felsége által ministeri ellenjegyzés mellett ünnepélyesen szentesített szabályokban megállapított. Aztán a nevezett egylet aegise alatt valamiféle gyűlekezet által választott héttagú közvetítő bizottság ült »ideiglenesen« a felekezet egy részének nyakára, hosszú ideig vezetvén, izgatván, de főleg adóztatván azt. Mikor pedig ez ideiglenes közvetítő bizottság tagjai rég elporladoztak már, a közvetítő bizottság, melyet senki újra nem választott és nem is választhatott, még mindig ott lebegett a zavaros vizek felett, élt, uralkodott, sőt az így létesült »autonom« szervezetet most akképen törekedett kiegészíteni, hogy mint még Lukács György ur is beismeri, jogtalan eljárása az autonomia alapfeltételeivel ellenkezik, előretolt gyűlekezete pedig magánosok értekezletének tekintendő, mely joghatálylyal bíró határozatokat nem hozhatott.

Nem szívesen utalunk e körülményekre, melyek hihetetlen állapotokat tükröztetnek. Nem is szándékunk, hogy a felekezet ama része ellen, mely vallási téren a konzervatív iránynak hódol, vádat emeljünk, sőt egyszersmindenkorra meg kell jegyeznünk, hogy félrevezetett testvéreink erkölcsileg egyáltalán nem felelősek azért, a mit egyesek az ő nevében és állítólag az ő képviselőjében, de tudomásuk és hozzájárulásuk nélkül felekezetünk egyetemessége ellen elkövettek vagy elkövetnek, hiszen Nagyméltóságodhoz intézett panaszaik is inkább azt mutatják, hogy ők is homályos sáfárkodások megtévesztett és megfélemlített áldozatai.

De ki nem kerülhettük, hogy ezúttal ennyit fel ne említsünk avégből, hogy beigazoljuk, hogy az izraelita hitfelekezet ügyeinek Excellentiád által kegyesen folyamatba tett rendezésénél a törvénytelenül és szabálytalanul, sőt mindenképen aggályos körülmények között keletkezett Lukács György-féle (102.284/95. számú) rendelet egyáltalán figyelembe nem jöhet és hogy e rendelet, mely a felekezet önkormányzatának institúálása esetére létét különben önmaga is megszűntnek nyilvánítja, mint jogalapító előzmény számba nem vehető.

IV.

Nagyméltóságod kegyes felhívásához képest készséggel nyilatkozunk arra nézve, hogy mely intézkedéseket és mely eljárást tartunk célravezetőnek az izraelita hitfelekezet egységes szervezetének megalkotását tárgyalni hivatott izraelita egyetemes gyűlés egybehívására végett.

Mielőtt azonban erre a kérdésre rátérnénk, ismételt megemlítsük bennünk a hazai zsidóságnak Nagyméltóságod iránti háláérzete azért, hogy az izraelita hitfelekezetnek az egységes szervezet megalkotását méltóztatott célul tűzni. Mély államférfiai bölcsesség nyilatkozik meg ebben és annak belátása, hogy hazánk, melyet a különböző nemzetiségek, az eddig már létező felekezetek ugyanis eléggé széttagolnak, lehetőleg megóvándó attól, hogy a többi egyházakkal szemben még fejletlen, a felekezeti jogok élvezetének kezdetéig sem jutott izraelita felekezet most, mielőtt még törvényes receptiójának következményeképpen az államhoz való jogviszonya szabályozást nyert volna, máris töredékekre, három-négy felekezetre osztassék.

Az állami kormányzat ezt nem is teheti. Arra nézve, hogy a törvényeink által befogadott izraelita vallásfelekezet két vagy három részre osztassék, nem csak a jogalap, de a mód is hiányzik, mert az állam nem ismer és nem is ismerhet oly kriteriumot, melynek alapján a zsidóság egy része az egyik, másik része pedig más zsidófelekezethez vagy szervezethez soroztathatnék, tehát kizártnak tekintendő minden lehetőség arra nézve, hogy az izraelita vallásának a különböző irányzatokhoz való hovatartozandósága közigazgatásilag vagy másképpen megállapítható legyen. Epoly kevésbé határozhatja meg az állam, hogy az ily állítólagos különböző zsidó felekezetekbe való belépés, avagy az egyik zsidó felekezetből a másikba való áttérés mily módon történhetik, a mint hogy a zsidóság ama része, melyet évtizedek óta elszakadásra, az ősi zsidóságból való kiválásra buzdi-

tanak, nem volt, mert nem is lehetett abban a helyzetben, hogy akár a jelzett áttérés, akár »különböző« zsidó felekezeteknek egymás közti házasságra vonatkozó szabályokat, szóval a felekezeti különbséget határvonalakkal megjelölhesse. Mert erre nézve sem törvényes, sem vallási alapot találni nem lehet. Elég, ha e tekintetben arra utalunk, hogy a congressusi, orthodox, status quo ante vagy szefard közösségből való kilépés, illetve egyik közösségből a másikba való áttérés értelme módja, lehetősége, formája, soha még komoly megfontolás tárgya sem volt, hogy a különböző pártirányú, sőt még a legszélsőbb irányú rabbiknak soha még eszükbe sem jutott, hogy a feleknek Mózes és Izrael törvényeire való hivatkozással történő házasságkötésénél a bármely izr. hitközösségből származó felektől a törvényes előzmények igazolásán kívül mást mint az izraelita valláshoz való tartozandóság igazolását követeljenek. Soha az ily izr. házasságok anyakönyvi feljegyzésénél, vagy ebből, vagy bármely izr. hitközösségben kötött házasságból eredő gyermekek születésénél az egy és egyetlen izraelita valláshoz való tartozandóság kétségbe senki által nem vonatott, vitássá nem vált és az izraelita születésének anyakönyvelése, bejegyzése ebben az országban soha senki által más izr. felekezethez való tartozás címén meg nem tagadtatott, sőt ily kérdés felekezetünk egész közigazgatásában még fel sem vetett. Az állami anyakönyvek vallási rovataiba is csak egyféle izr. vallásút jegyeznek be, jelölnek, hogy ebben az országban többféle zsidóság nincsen. Biróságaink az igazságszolgáltatás egész vonalán csak egyféle zsidóságot ismernek. A temetkezések is a legtöbb helyen közösek és a pesti izraelita haladó zsidóság sírkertjében nem csak orthodoxokat, helybelit és vidékit ezrivel, hanem nem egy orthodox rabbitt, sőt az orthodoxia vezéreit is szertartásosan is eltemette anélkül, hogy bárki ebben valaha különböző felekezetiek vegyülésére csak a legtávolabbról gondolt volna. A legjellemzőbb, amit a vallásoktatásnál tapasztalunk. Így a máramarosi orthodox szülő gyermeke a pesti congr. izr. hitközség hitoktatásánál tanulja a vallást, ennek templomaiba jár az istentiszteletra, ettől nyer államilag érvényes hittani bizonyítványt. Az életnek ama viszonyaiban tehát, amikor a különböző felekezethez tartozók vallási elkü-

lönzéséről lehet szó, a zsidóság árnyalataira nézve ez meg nem állapítható, ily határvonalak keresve sem találhatók.

A hitközségi tagsági viszony is elegendő anyagot szolgáltat okadataink helyessége mellett. Elég ha megjegyezzük, hogy az úgynevezett orthodox izraelita hitközségek arra való hivatkozással, hogy minden izraelita ama hitközség tagja, melynek területén lakik, önmaguk tiltakoznának legjobban az ellen, hogy a területeiken lakó legelőrehaladottabb hitközségekből odaszármazott, az orthodox irányzattól távoleső áldozatkész izraelita vallású birtokosok, művelt kereskedők, orvosok és ügyvédek, legtöbbször a hitközség voltaképeni fenntartói, anyagi és szellemi erejének képviselői azon a czímen, hogy más izraelita hitfelekezethez tartoznak, a tagság, a teherviselési kötelezettségek alól felmentetnének, e czímen községekűkből kiválasztatnának, amint hogy ez idő szerint minden izraelitát vallásos irányától, származásától előbbi hitközségének szervezeti jellegétől, gyakran a congressusi zsidóságban foglalt vezéri állásától függetlenül nemcsak mint hitközségi tagot és adóalanyt reklamálnak, hanem saját templomaikban istentiszteletük rendjén ma is contributióba vonnak, amikor a különböző felekezetekről inkább a zsidóságon kívül álló társadalommal, de főleg a kormányhatóságokkal szemben hirdetett, de magában a zsidóságban érvényesíthetlen általánról egészen megfelelkeznek. Ha állhatna az, amivel némely kormányzatot félrevezettek, hogy a hazai zsidóság három-négy más-más felekezetre oszlik és hogy az orthodoxok is ily hitfelekezetet alkotnak, akkor voltaképen a mai viszonyok szerint a domicilium dönténé el, hogy ki milyen vallásfelekezethez tartozik és az elköltöztetés ténye állapítaná meg az áttérést. Már pedig igazolásra nem szorul, hogy valamely idegen felekezet hitközségének területén való lakás ténye, vagy a lakhely felcserélése senkire vallásváltoztatás következményével nem járhat. Ebből pedig önként folyik, hogy a hazai izraelita hitközségeknek ez idő szerinti, különben is tarthatatlan külön alakulásai az állampolitikai szempontból, valamint a zsidó vallás álláspontjából egy és egységes izraelita vallásfelekezet megosztását nem jelentik és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényben meghatározott módokon

kívül jelentkező ily bontó törekvések bárholonnan és bármily czímen is eredjenek, mint hazai törvényeinkbe és a zsidó vallás igazaiba ütközők, felekezetünk közéletéből és a hazai közigazgatás tiszta rendjéből végre gyökeresen kiküszöbölendők.

Hivatkozhatnánk arra, hogy orthodox és status quo hitközségek rabbijai, congressusi zsidó hitközségek és az országos rabbiszemináriumból kikerült rabbik orthodox és status quo hitközségek lelkészei, illetve hitszónokai lesznek, hogy a rabbi-szeminárium és az izr. tanítóképző intézet növendékei túlnyomó számban »orthodox« szülők gyermekei — utóbbi intézetben három negyed részben, — anélkül, hogy — ami gondolatnak is bizarr — tán ezt »áttérés« előzné meg, vagy ez egyáltalán ennek jellegével bírhatna. És az »orthodoxia« nevében eljárók által Nagyméltóságod előtt hivatalosan perhorreskált emez intézetekből kikerültek a legorthodoxabb hitközségekben és az onnan eredő gyermekek vallástaniítását országszerte végzik, anélkül, hogy ez akár állami, akár felekezeti szempontból valaha kifogás tárgya lett volna, mert zsidó vallás csak egy van, mert való igaz, hogy a hitélet eme legfontosabb részében a különböző irányú izr. hitközségek tagjai és a különböző hitközségekből eredők egy vallás híveiként egységesen összeforrtak. Van már olyan hitközség is, például Rozsnyó, hol két különböző hitközség, orthodox és congressusi egy közös templomban együttesen tartják istentiszteletüket az orthodox és szemináriumot végzett rabbik együttes jelenlétében és közreműködésével.

Végtelen a példák ama sorozata, melylyel igazolható, hogy a felekezet körén belül az elszakadás vallási jelleget sohasem öltött, a hit kérdésévé sohasem formálódott, hanem részben pártoskodáson, részben kulturális motívumokon fejlődött és téves állami intézkedéseken öregbedett.

De nem csak a felekezetben észlelhető soha meg nem czáfolt jelenségek mutatják, hogy az izr. vallásfelekezet széttagozása vallási vagy erkölcsi jogosultsággal nem bír, nemcsak az ezen tiszteletteljes előterjesztéseinkben idézett alaptörvények és történelmi tények zárják ki azt, hogy eme kérdésekben mesterségesen elplántált tévtanok az állam által tovább megtűressenek, hanem

alaptörvényeink igazságos végrehajtása és egyéb törvényeink helyes alkalmazása mellett ezt merő lehetetlenségnek tartjuk.

A receptióról szóló 1895: XLII. törvény izraelita vallásról, izraelita vallásuakról, rabbiról, izr. hitközségi előljárásról, izraelita felekezetéről szól. Ez a törvény, mely annak 4. §-a ellenére még ma is végrehajthatlan, megköveteli, hogy az egységes izr. vallás-felekezet ügyei e törvény világos intentiói szerint rendeztesse. Az 1895: XLIII. t.-cz., mely a vallás szabad gyakorlásáról szól, úgyszintén az 1894: XXXII. t.-cz., mely a gyermekek válásáról rendelkezik, a bevett felekezeteket érintő intézkedéseiben szintén csak az egységes izr. vallásfelekezetekre vonatkozik és sem a törvényekben, sem a magyar közigazgatás területén nyoma sincsen annak, mintha a magyar állam jogrendszere többféle izraelita vallást ismerne. Azért a törvényellenes megjelölések és magán-egyénektől eredő, törvénybe ütköző cím- és zavaró jogbitorlások minden körülmények között megszüntetendők.

Közművelődési viszonyainkra vetett tekintet után tiszta hazafiai érzéssel és az emancipatio óta tett tapasztalatainkra való hivatkozással állíthatjuk, hogy a hazai zsidóságban rejlő kulturális erőnek eldarabolása, nemzeti irányú fejlődésének ilyen módon való megakasztása bűn lenne ez ország érdekei ellen. Nemcsak a felekezet erkölcsi rendje bontatnék meg, nemcsak a minden egyházra háruló egyetemes feladatok hiusíttatnának meg felekezeteinkben, hanem az összeségből kiszakított, kedvezőtlenebb helyzetben levő csoportok teljesen értéktelenné válnának. A több szervezetekben élő zsidóság nem válhatná be ama várakozásokat, melyeket az ország az egységes zsidóságnak engedett történeti joghoz méltán fűzhetett, sőt kétségtelenül új terhe lenne az államnak, a közigazgatásnak, a helyett, hogy tevékenységével ezeknek érdekeit szolgálná.

Ha az utolsó évtizedekben az izraelita vallásuk körében elért közművelődési eredményeket mérlegeljük és ha a hazánk északi részére dülő megyék megmunkálásra váró területeit nézzük, joggal várhatjuk a magyar állam nemzeti irányú fejlesztése érdekében, hogy a magas kormány visszaadja a felekezetnek

megbontott egységét és békéjét, megadja felekezetünknek önrendelkezési jogát, hogy az autonómia eleven tényezőinek segítségével mélyen szánthasson a felekezet ugarföldjén és bátran binthesse szét az izraelita vallás tisztult erkölcsi eszméinek és a magyar nemzeti műveltségnek termő magvait.

De bármily felfogás emelkedik is érvényre abban az irányban, hogy a zsidóság egy vagy több felekezeti szervezetben éljen-e, bizonyos, hogy az e feletti döntés elsősorban magát a zsidóságot illeti és hogy ez akaratát csakis az izraelita egyetemes gyűlésben nyilváníthatja, valamint bizonyos az is, hogy a szervezés kérdése az izr. hitfelekezet egységét sem általában, sem az államhoz való viszonyában nem érintheti.

V.

A congressus egybehívásának módját az első egyetemes gyűlési szabályok határozzák meg. A jogfolytonosság alapján állva és 40 esztendő óta ez alapot védve, következetlenek volnánk és sértenénk szentesített szabályaink erejébe vetett hitünket, hazai jogszokásaink történeti szellemét, a multnak a jövődbe vetett bizodalját, ha az egyetemes gyűlés egybehívása iránt más intézkedéseket javasolnánk, mint amelyeket az izraelita hitfelekezet képviselői ez esetre részletesen megalkottak, és mint amelyeket a király ő Felsége legkegyelmesebben jóváhagyott.

Az egyetemes gyűlés egybehívása körül követendő eljárást eszerint az ő császári és apostoli királyi Felsége által szentesített congressusi statutumok rendelik. Az izraelita egyetemes gyűlés a magyarországi izraelitáknak egy, ugyancsak e statutumokban megállapított választási szabályzat határozataihoz képest szabadon választott 86 képviselőjéből álló gyűlése. Az egyetemes gyűlés hatásköréhez tartozó ügyeket a statutumok szintén megállapítják, még pedig oly módon, hogy a congressus a legszelebb alapon tárgyalhatja az izraelita község szervezési, iskolai és választási szabályzatait és módoszatait. Az a nagy idő, mely az első congressus óta letelt, és ama változások, melyek annak folyamán történtek, a felekezeti alkotmány tökéletesebb

formájának létesítésére utalnak. Ellenben helyes előrelátással kimondja a statutumok 79. §-a, hogy az egyetemes gyűlés illetékességi köréből az izraelita vallást és szertartásokat illető tárgyak ki vannak zárva, aminek szigorú betartása iránt szívesen vállaljuk a teljes erkölcsi szavatosságot.

Az egyetemes gyűlés képviselőinek megválasztását a szabályokban pontosan meghatározott módon a községerületi előjárások intézik, ami ellen, minthogy az izraelita hitfelekezet egysége komolyan soha kétségre nem vonatott, észrevétel nem tehető. Ott, ahol a kerületek szervezve nincsenek, véleményünk szerint e kerületek ideiglenesen valamely szomszédos kerülethez lennének csatolandók, vagy ily helyekre a politikai hatóságok által hathatósan támogatandó külön biztosok lennének kiküldetők.

Az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása a congressusi statutumok 62. §-a szerint Nagyméltóságod ő Felségének teendő előleges bejelentése mellett általunk, a kerületi elnökök gyűlékezete által és a már érintett választási szabályzat szerint eszközöltetik.

E röviden érintett szabályok teljességükben megjelölik az egyetemes gyűlés egybehívása iránti intézkedéseket. És noha a kifejtetekhez képest más eljárást javaslatba nem hozhatunk, megjegyezzük, hogy az esetre, ha Nagyméltóságod e felfogásunkhoz hozzá nem járulna, a magunk részéről, feltéve, ha ez által az ügy békés intézése inkább biztosíthatné, a jogfolytonosságra alapított elvünket és álláspontunkat egyéb vonatkozásokban teljes mértékben fenntartva abba is belenyugodnánk, hogy az egyetemes gyűlés a néhai br. Eötvös József vallás- és közoktatásiügyi miniszter ur által az első izraelita egyetemes gyűlés egybehívására megállapított, és a király ő Felsége 1868. évi július hó 30-án kelt, a congressus egybehívására vonatkozó legfelsőbb elhatározásának alapjául szolgáló választási szabályzat alapján közvetlenül Nagyméltóságod által hivassék egybe. Mert habár az első egyetemes gyűlés által megállapított választási szabályzatnak mellőzése és a felekezetre 40 év előtt oktroált választási szabályzat foganatba vétele a felekezetre nézve a jogfolytonosság megszakítása folytán sérelmes lenne is, ez utóbbi szabályzat a népesedés megosztásá-

ban mutatkozó tetemes eltolódások daczára egészben és nagyban megfelel és mint kiegészítő expediens az egybehívás ténye tekintetében a czélnek szintén megfelelhette.

Mi nyugodtan látjuk a döntést Nagyméltóságod avatott kezeiben, de okulva a multakon és nehogy az első congressus után tett tapasztalatok újból ismétlődhessenek, és Excellentiád nemes elhatározása dicsóult hivatali elődje, báró Eötvös József hasonló célú intézkedéseinek sorsára jusson, esedeznünk kell, hogy az izraelita egyetemes gyűlés egybehívásához ne csak ő Felségének hozzájárulását, hanem a törvényhozás felhatalmazását is kikérni méltóztassék. Mert csak az ekként körülbástyázott szervezkedéstől várható el, hogy elejét veszi a széthúzó elemek áldatlan munkájának és hogy annyi viszontagság után visszaadja a felekezetnek a tartós békét és az üdvös tevékenység rég keresett alapját anélkül, hogy a testületeknek vagy egyeseknek vallási vagy szertartási ügyekben szabadságát érintené. De ha Nagyméltóságod nem volna hajlandó a kongresszus egybehívására a törvényhozás előzetes intézkedését kikérni és erre irányuló kérelmeket elfogadhatónak nem tartaná, úgy tiszteletteljesen kérni bátorkodunk, hogy az izraelita egyetemes gyűlés egybehívásával egyidejűleg kegyesen kijelenteni méltóztassék, hogy az ezen gyűlés által alkotandó szabályok nemcsak az 1868/9. évi kongresszus határozatai és szabályai szerint a főfelügyeleti jog korlátai között jóváhagyatni, hanem, miként a görög-keleti vallásnak kongresszusa ügyében hozott 1868: IX. t.-czikkel történt, utólag törvényesíttetni, és az egységesen szervezett izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának az idézett törvény analogiája szerinti becikkelyezése iránti javaslat a törvényhozáshoz beterjesztetni fog.

Ily irányú rendelkezések és jogi biztosítékok nélkül az egyetemes gyűlés egybehívása ugyanazon agitációkra és békétlenségre adna alkalmat, mint amelyeket az első kongresszus története mutat.

Kegyelmes Urunk!

Az izraelita hitfelekezet évtizedek óta súlyosan szenved az alatt, hogy ügyeit az országban elfoglalt jogállásához méltó módon nem rendezheti és hogy e miatt sem saját erkölcsi céljait kellőképpen ki nem fejtheti, sem az állam iránti feladatait tagjai hazafiai érületének megfelelően nem teljesítheti. E mulasztásokból a nemzet színe előtt reá háruló felelősséget önhibáján kívül eredt kormányzati tévedések okozta mostoha viszonyokra való utalás el nem tünteti, valamint hogy a felekezetet megtelt mértékű szenvedéseiről és sérelmeiről mi sem kárpótolhatja.

Évtizedeken át körünkől felhangzott panaszaink visszhangra alig találtak. Ha egyik-másik kormány be is látta igazainkat, és ha néha halovány cselekvés itt-ott biztatólag megcsillant, balvégzet ügyünket csakhamar visszasüllyesztette.

Az a szívós hűség és ily körülmények között szinte hihetetlen áldozatkészség, mely vallástestületeinket jellemzi, az elhagyatottságban is sok alkotásnak adott létet, noha a hatáskörök vonalait áttörő központi és helyi közigazgatás merően önkényes rendelkezései, zavaros és egymással ellentétes leiratok kerőszakos magyarázása és alkalmazása, felekezeti ügyeinkben való tájékozatlanságból származó illetéktelen beavatkozások és döntések testületeinket támogatás helyett folyton zavarták, illetőleg ma is zavarják. Pedig kedvezőbb feltételek között felekezetünk méltóbb módon illeszkedett volna hazánk többi egyházai közé és az állam is inkább fel lehetne meg az igazság, a jogosság postulatumainak.

Az egy és egységes izraelita vallásról szóló 1895 : XLII. t.-cz. életbelépte után felekezethez és államhoz egyaránt méltatlan állapotok tovább fenn nem tarthatók. Joggal kérjük — és Nagyméltóságodnak hozzánk irányított kegyes felhívása alapján, bizvást reméljük — hogy vallásfelekezetünknek az államhoz való viszonya végre rendezést nyerjen. Egy pillantás arra, ami eddig történt, és ama helyzetre, mely ebből fejlődött, kell hogy

azt a meggyőződést érlelje, hogy a cselekvés ideje elérkezett. És amikor Nagyméltóságod e téren törvényes és organikus munkára határozza el magát, ezzel nemcsak a magyar zsidóságot kötelezi hálára, hanem a nemzeti közművelődés szempontjából is örökké fénylő kormányzati tette készül.

Miért is az iránt esedezünk Excellenciád színe előtt :

hogy az 1895 : XLII. törvénnyel a bevett felekezetek közé iktatott izraelita vallásfelekezet közjogunk szerint biztosítandó autonómiájának a főfelügyeleti jog korlátai között leendő megállapítása végett :

a) az izraelita egyetemes gyűlés egybehívását ő császári és apostoli királyi Felségének leendő előzetes bejelentés mellett és a törvényhozástól kikérendő felhatalmazás alapján elrendelni, illetve annak az 1869. évi július hó 14-én szentesített első izraelita egyetemes gyűlés szabályai és határozatai szerinti eszközzésével az izraelita községkerületi elnökök gyűlekezetét feljogosítani, erről valamennyi törvényhatóságot a községkerületi elnökök vagy általuk kijelölendő biztosok és közegek eljárásának és az érintett statutumokból következő intézkedéseinek hathatós támogatása, teljes védelme és végrehajtása iránti felhívással megfelelően értesíteni, esetleg megfelelő alakszerűségek között az egyetemes gyűlés egybehívását az első izraelita egyetemes gyűlés alkalmával alkalmazott választási szabályzat alapján elrendelni és

b) az előző pont szerint kérelmezett izraelita egyetemes gyűlés egybehívásával egyidejűleg kijelenteni méltóztatásék, hogy az ezen gyűlés által alkotandó szabályok és határozatok nemcsak az 1868/9. évi kongresszus határozatai és szabályai szerint a főfelügyeleti jog korlátai között jóváhagyatni fognak, hanem e szabályok és határozatok törvényesítése mellett az egységesen szervezett izraelita hitfelekezet önkormányzati joga is bezzikkelyeztetni fog.

És amennyiben az egyetemes gyűlés egybehívására vonatkozó legfelsőbb elhatározásban kimondatnék, hogy az egyetemes gyűlés az izraelita vallás törvényeinek és szertartásainak kérdéseivel nem foglalkozhatik és hogy az egyetemes gyűlés által szervezett felekezeti képviselői közegek a jövőben sem avat-

bibliái tanszékekről és megfelelő közönségről. Ez utóbbi alatt nem az olvasókat értjük, hanem a híveket, kik nem bódíthatók el az »apikorszesz« még mindig el nem avult maszlagával. A világ egyik legnagyobb hitköztségében, melyben a századik sem tartja a szombatot, az egyik rabbit megintették, mert általánosságban a reformot ajánlotta. Ily közötségben szabad bibliakutatásról szó sem lehet. Németországban az orthodox szeminárium hallgatói az egyetemeken a bibliakritikából vizsgálatot tesznek, a szemináriumi tanárok, élükön Hoffmann rektorral a bibliakritika ellen küzdenek. Egy hazai rabbi pedig, ki egyébkép tiszteltetreméltó férfiú, a modern bibliatudományról való referálást is bűnnek tartja. Igaz, hogy ezt egy német novellában bocsátotta közre, de azért elég jellemző. Nincs nap, melyen a német könyvpiacon idevágó irat ne jelenne meg, a népszerű és olcsó iratok a magyar zsidók akárhány laikusához is eljutottak, de a rabbi erről ne vegyen tudomást. Hát hogy fog felelni az »apikóresz« kérdéseire? A sors iróniája, hogy az említett nyári novellára az ősz küszöbén a budapesti egyetem rektora, a katolikus teológia tanára, urbi et orbi hirdette a modern bibliakritikát. Hogy csak az őtestamentomot áldozta fel, az újtestamentomot pedig gondosan megővta, nem vigasztalhatja a rabbit. Még a magyar-orthodox frankfurti rabbi (Breuer) is szükségét érezte annak, hogy a bibliakritika általa véghezviendő megczáfolását hirdette. Hívei nyugodtan várnak, várnak, de hiába várnak.

A struccztudományt Porges nem honorálja, de az út, melyen meg akarja szüntetni, célhoz nem vezet. Sok ága-boga van ennek a kérdésnek, jó, ha legalább felvetik. A szemet behunyini lehet, de balgaság azt hinni, hogy most már nem létezik az, amit nem látunk.

Ak szemet nyitva tartja, egyebet is lát: a zsidó irodalom egyéb ágainak lassu elidegenülését. Nincs felekezet, amely tudományára oly kevés ügyet vetne, mint a mienk. Nagyszabású tetteket ez irányban minden emberöltőben ha egyszer látni. Pedig a modern világ gyorsan halad és a hátul kullogók egyre hátrább és hátrább kerülnek, míg végre teljesen elmaradnak. A kulturzsidóságnak kultureszközökkel kell dolgoznia, ha feladatait teljesíteni akarja.

AZ ORSZ. RABBIKÉPZŐ-INTÉZET INTERNÁTUSA.

Dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi becsülendő szeretetet tanúsít azon főiskola iránt, melynek kiképzését köszöni. Tíz évet töltvén ez intézeten, jól tudja, hogy mi a tanulók legfőbb baja és arra törekszik, hogy ezen segítsék. Különösen dicsérjük ebbeli buzgalmát azért, mert nem maradt meg a pusztá szónál, hanem máris tett valamit, amennyiben, mint annak idején jelentettük, egy 500 koronás alapítványt szerzett. Biztosak vagyunk abban is, hogy adott alkalommal befolyását ez irányban továbbra is érvényesíteni fogja. Vajha az intézet volt növendékei — ki-ki befolyása mértékében — követné e nemes példát, akkor az internátus felállításához közelebb állnánk, mint ma. De csak közelebb állnánk, fel még mindig nem állíthatnánk. Mert, fájdalom, ily ügyszem nem elég a buzgalom, hanem pénz kell, sok pénz. Ha átlag minden rabbi, ki valaha szeminarista volt, a dr. Bernstein által szerzett alapítványnak megfelelő összeget teremtene elő, sőt kétszeresét is, akkor sem lehetne 90—100 növendéket ellátni, ebből az összegből a tizedrészt sem. Bármily szerény volna a köztartás, évi 60.000 koronára van szükség, az Écz Chajim vagyona pedig ezidőszereint nem egy félmillió, mint B. mondja, hanem annak egy harmada, tehát a szükséges tőkének csupán egy tizede áll rendelkezésre. Igaza van az »Egyenlőség«-nek is abban, hogy a népkonyhában való étkezés nem való leendő papoknak. Tényleg több évig az Écz Chajim nem adott népkonyhai jegyeket, ilyeneket nem is fogadott el, de akkor a tanulók még rosszabb helyzetben voltak és visszakívánták a régi állapotot. A kérdés helytelenül van felvetve. Nem az a kérdés, hogy méltó-e a népkonyhában való étkezés, hanem az, mi jobb: a népkonyha vagy semmi? Az Écz Chajim minden jövedelmét kiosztja a tanulók közt, egyetlenegy fillért sem tőkést, sőt a lefolyt évben kis deficítje is volt. Nem áll tehát az E—g. ez irányú tavalyi híradása. Az ilyen téves hír, valaminek minden a tények ismerete nélkül gyakorolt nyilvános bírálat alkalmas arra, hogy a rabbinövendékek eddigi támogatói közül egyiket-másikat elriasszon, de nem alkalmas arra, hogy új jótévket szerezzen. A »félmillió« téves hír sem fog az adakozókra buzdítólag hatni és így az internátus ügyét inkább hátráltatja, mint előmozdítja.

Ezekben szárazon regisztrálván, illetve helyesbítván a tényeket, rátérhetünk az említett memorandumra. Eleve kijelentjük, hogy a czállal teljesen egyetértünk. A tanári kar hosszú évek óta foglalkozik az eszmével és e sorok írója régebbi időben az Országos Iroda jelenlegi titkárával együtt külön akció megindítását vette tervbe, amely itt nem részletezhető okból elhalasztatott. Örülünk annak is, hogy a szombathelyi főrabbi a vezérlebizottság elnökéhez fordult, ki ezután a tanári karon kívül álló, mintegy a növendékek köréből méltó képviselő útján hallotta, hogy a köztartás az Orsz. Rabbiképző-Intézet mulhatatlanul szükséges kiegészítő intézménye. Az internátus mellett felhozott három ok közül az utolsó kettőről nem kell szólnunk: világos, hogy igazán nevelni csak azt lehet, ki mindig szemünk előtt van és hogy inkább tanul az, kinek van ideje és nincs a megélhetésre gondolja. A hatalmas katolika egyház, amely szolgáltnak fényes pályafutást ígér, csak a tanulmányi idő alatt való teljes gondoskodás útján képes elegendő növendéket szerezni. Ez utóbbit nálunk még mindig a szegény körök arany lelkesedése teremti elő, amely akkora, hogy az örökös kritika, jó és rosszakaratú, amely az intézetet kíséri, sem képes lehűteni. A sikerek dacára, melyeket az intézetből kikerült rabbik kisebb-nagyobb mértékben hitközségeik, sőt az egész felekezet és irodalma körül elértek, még mindig kísért az a káromlás, melyet a világi műveltség esküdt ellen-ségei már az intézet életbehívása előtt véghez vittek. A lármás rágalom némely modern hitközségre is volt hatással — megteremtette a rabbi negatív kvalifikációját. A »nem szeminarista« már hat elemi osztályról szóló bizonyítvánnyal akár zsidó primásságra is kvalifikálva van, a Svájcz hótakart hegyein gombamódra termő doktorátusról nem is szólva. A legsötétebb orthodoxia ily ravasz módon teperi le a szóban forgó hitközségeket, melyeket nap nap után mint már nem zsidókat kiközösít. E különös jelenség váltotta ki azt a tréfás mondást: »Csak egy kicsit kell vakarni a magyar zsidót és előkerül a lengyel zsidó«. Persze csak valláspolitikai, nem vallásgyakorlat tekintetében. Ilyen lévén a helyzet, szegény köreink nemes lelkesedését a rendszeresen képzett, művelt rabbi pályájáért csak tisztelni tudjuk és nagyon sajnáljuk a bántó szót, amely róluk az »Emlékirat«-ban, habár enyhe formában, esett. A rabbipálya

gazdag embereknek való, de szegények lépnek reá. Ez igaz, de nem a B. által érintett, hanem egész más okból, melyet felesleges fejtegetni. Tény azonban, hogy ősidők óta a zsidók heroszai — nem mint B. koncedálja: »nem egy hőrosza a zsidóságnak« — a szegények közül kerültek ki és e tekintetben a kulturzsidóságban a helyzet nem változott és belátható időben nem is fog változni: nincs példa arra, hogy zsidó arisztokrata család valamely sarját zsidó pappá neveltette volna.

A szombathelyi rabbi lelkesedésének heve némileg elragadta és ugyanezért e pontot szó nélkül hagyhattuk volna. A rabbik annyi kritikát kénytelenek elviselni, hogy a szegény származásukból hamisan vont következtetésen alapulót fel sem kell venniök. Jó társaságban vannak: tudósok, költők, orvosok, ügyvédek, milliomosok társaságában. Mendelssohn szegény sorsból emelkedett fel. De nem hagyhatjuk szó nélkül a vallás-erkölcsi szempont körül tett alaptalan kijelentést. A világ tíz zsidó szemináriuma közt csak kettőnek van olyan amilyen internátusa. Berlin és Bécs vannak akkora városok, mint Budapest, az előbbiben egy orthodox szeminárium is áll fenn, de sohasem hallottuk, hogy hallgatóikat az internátus hiánya miatt vallás-erkölcsileg lebecsülték volna. Az az egy-két fiatal ember, kiket a rabbiképző vagy hiányos héber tudása vagy erkölcsi viselkedése miatt — csak gymnaszták, nem teológusok voltak — elutasított, pályázhat még akár orsz. főrabbiságra, azokat a szegény fiukat pedig, kik évtizedes nélkülözések között a tanulmányoknak szentelik ifjuságukat, B. nagy általánosságban a nyilvánosság előtt vallás-erkölcsileg meggyanúsítja. Ez felháborító ráfogás. A pesti orth. hitközség a nagy ünnepek előtt az ország jesiváiban kihirdeteti, hogy ne jöjjenek fel a fővárosba »snorolni«, mert ez nagy »chillul hasém« Az egész országban a bócherek felügyelet nélkül élnek, a pozsonyi jesivában épúgy, mint »csecse viczi«-ben. A »strezel« az élmesebbeket elviszi a külföld szép tájéaira, honnan visszafelé az út némelykor egy hazai rabbiszéknél végződik. Miért nem beszél senki — és pedig helyesen nem beszél — a nyilvános-ságnak ezek vallás-erkölcséről?

Az »Emlékirat« a legjobb kezekben volt, a Hatvany Józsefek a Nyugaton sem teremnek bőven. Az Emlékirat időelőtti közrebocsátása már magában nem volt cézirányos, annál

kevésbé rikító színeivel és fent elutasított hamis állításával, mert a nagyközönségre az ilyesmi egész más hatást tesznek, mint az ügyet magas nézőpontból tekintő vezetésre. De azért hisszük, hogy ez a hírlapi incidens a főfontosságú probléma megoldását nem fogja hátráltatni. Egy akció, amely a tanulók ellátásának javítására irányul, a tanári kar új elnökének közreműködésével már a tavasz óta folyamatban van. A pesti izr. hitközség előljárósága évi 1400 korona segélyével az anyagi eszközök is gyarapodtak és van remény arra, hogy a tanulók egy másik, Hatvany Józsefhez méltó jótévőt fognak kapni. Mindez azonban még mindig kevés az internátus felállításához. Csupán egy mód van és ez az, hogy oly összeg teremessék elő, amely legalább 5—6 évig az internátus költséghiányát fedezné. Nagy tőke — körülbelül egy millió korona szükséges — nem remélhető, hisz a magyar zsidóság 30 év alatt ennek az összegnek csak egyötödét adta össze, de remélhető az, hogy gazdag hitrokonaink követik a rabbiképző vezérét, ki évek óta a legjobb példát adja. A német zsidóság három intézetet tart fenn, lesz tehát a magyar zsidóságban annyi áldozatkészség, hogy *egy* intézet tanulóinak részben való ellátásáról 5—6 évig gondoskodják. Erre a célra nézetünk szerint 100.000 korona, amely egészben felhasználható volna, teljesen elegendő. Qui habet tempus habet vitam. Az évek folyamán lehetne azután más uton-módon a további fenntartásról gondoskodni. Ezen idő alatt a B. által szóba hozott községi támogatás a rabbik és előljárók lelkes közreműködése mellett meg volna szerezhető és egyéb források is megnyílnának.

Nem a midras a fő, hanem a cselekedet, mondják bölcseink. Minden beszédnél szebben szól a tett. Eszme, ötlet, tanács terem, de az érdem tisztán ezek megtestesítői.

TUDOMÁNY.

A PRÓFÉTAI LEKCIÓK BEHOZATALÁNAK KORA ÉS OKA.

(Vége.)

II.

Nézzük már most dr. Venetianer kutatásainak főeredményét : a zsinagóga a zsidó-keresztény gyülekezettől vette át a prófétai lekcziókat. Az alapot, melyre munkatársunk ezen feltevést építi, az előzőkben már megingattuk, amennyiben kimutattuk, hogy a prófétai lekczió a kereszténység fellépésekor már régi szokás volt. Természetes tehát, hogy némi rend már akkor kialakult volt. Feltétlenül helyes az, hogy a zsidó prédikátor nem tetszés szerint idézte a bibliai verseket, hanem azokból a részekből vette, melyek az illető napon olvastattak. Első helyen állt a prófétai szakasz, amely, mint fent kimutatni iparkodtunk, a prédikációval származásánál fogva össze volt kapcsolva. Ez oly mértékben dominálta a prédikációt, hogy a prédikációból még kimutatható a haftára, tehát a nap, melyen tartatott. Ezt a régi megfigyelésünket incidentaliter nem terjeszthetjük elő. Éppoly régi azon megfigyelésünk, hogy a zsoltárok is fel voltak osztva egész évre, úgy hogy nemcsak a tórából és prófétákból, hanem a zsoltárokból is volt heti és ünnepi szakasz. Az evangélium az összes bibliai könyveket következőkép is nevezi : Törvény, Próféták és Zsoltárok (Lukács 24, 44). A harmadik csoport nevét úgy magyarázzák, hogy a hagiografák legkiválóbb könyve az egész csoport helyett áll : a potiori fit denominatio. Más világitást nyer ez a név, ha arra gondolunk, hogy az evangelista azokat a könyveket nevezte meg,

melyekből az istentiszteletnél olvastak és így a nép előtt ismeretek voltak. Ebben a világításban a Zsolt. 5 könyvre való felosztása is érthetőbbé válik: a tóra, a felolvasások alapkönyve, volt a miata. Éppúgy mint a tórából ünnepkor külön megfelelő részeket olvastak, úgy tették ezt a zsoltárokkal is. Ha nem a nyilvános istentiszteletnél, akkor magánfohászkodnál. De a még mai napig szokásos zsoltárolvasás valószínűvé teszi, hogy régi időben is gyakorlatban volt.

Teljesen biztosnak tartjuk tehát, hogy a Pesziktában és más midras-művekben idézett zsoltárversek jórészt összefüggnek a napirenden volt zsoltárokkal. Részletes kutatásokat ez irányban nem végeztünk, de azt láttuk, hogy a berésith szombatján tartott prédikációban az első (nálunk második) zsoltár idéztetik. V. a kathol. liturgiából kimutatja, hogy bizonyos napokon meghatározott zsoltárok olvastatnak. Ez az új tény csak megerősíti ennek ismerete nélkül tett megfigyelésünket és nem kételkedünk abban, hogy a régi zsinagóga és a katolika egyház ezen közös szokása között származási összefüggés van. »Az istentisztelet legünnepélyesebb mozzanatát a zsoltárok éneklése képezte. Ezen éneknek különösen magasztosnak kellett lennie, miután oly mértékben fölkelthette a kereszténység írigységét, hogy e kor három egyházatyájánál nyer kifejezést: Jeromos, sz. Ágoston s Aranyaszájú sz. János semmiért sem bosszankodnak annyira, mint a zsinagógákban felhangzó zsoltárok éneklése miatt« (Krausz, M. Zs. Sz. VII. 400.). Jeromos, ki a zsidókat és vallásukat jól ismerte, sehol sem mondja, hogy a zsidók a keresztényektől vették át a zsoltárok éneklését. Ha igaz volna az, hogy a zsinagóga a próféta leckeziókat a kereszténységtől vette át, akkor a zsidókra mérges. Jeromos nem hallgatott volna. Épp az ellenkezőről »panaszodik, hogy mennyire utánozzák a keresztények a zsinagóga szokásait, Aranyaszájú sz. János pedig a tehetetlen dühnek legegésőbb kifakadásáival ostromozza híveit a zsinagóga iránt tanúsított szimpátiájukért. A nagy ünnepeken a keresztények seregesen tódultak a zsinagógák felé (i. h. 401.). Ezt a tudósítást súlyos bizonyítéknak tartjuk V. feltevése ellen. Ha a zsinagóga is utánozta volna az eklezsiát különösen az istentisztelet legünnepesebb pontjában, a polemizáló patristikus írók és szónokok az ilyen tényt kellően kiaknázták volna. A Pesziktában és egyebütt tényleg vannak polemikák a keresztény messianikus magyarázatok ellen, mint azt

tisztelt munkatársunk helyesen kiemelte, de ezek nem a zsidóknak szóltak, vagy legalább nem pusztán azoknak, hanem a jelenlevő keresztényeknek. Ez utóbbiaknak bizonyára első sorban. Nem áll tehát az, hogy az agadista zsidó híveit akarta kioktatni a prófétai helyek igaz értelméről, hanem valószínűbben keresztény hallgatóit. A polemizáló egyházatyák hallgatása beszédesebb minden csillogó analógiánál.

A prófétai leckezióknak az eklezsiából a zsinagógába való átvétele különben is ellenkezik mindennel, amit a kettőnek ókori multjáról tudunk. Az eklezsiát valósággal ki kellett szabadítani a zsinagóga jármából, amit a zsinatok hatalmi szóval tettek meg, pl. a husvét ünnepét illetőleg. De nézzük a mi kérdésünket. Az átvétel csak Palesztinában történhetett, hiszen Babyloniában nem laktak keresztények számbavehető mennyiségben. Palesztinában pedig a zsidók még Jeromos korában, midőn már tízedrésre apadtak le, még mindig többségben voltak a keresztényekkel szemben (i. h. 267. és 447.). Az átvétel pedig legkésőbb 200 körül történt, minthogy a III. század agadistái már ezen leckeziók alapján polemizálnak. A II. század végén a keresztények elenyésző kisebbségben voltak, a legtöbb helységben egyáltalában nem laktak, nem képzelhető tehát, hogy a zsinagógát ünnepi és kiválóbb szombatjai Istentiszteletében irányíthatták volna.

A részleteket nem vizsgáltuk pontosan, némelyik csakugyan meglepő. A megegyezést ezekben — minthogy a tudatos átvétel a fenti okból előttünk kizártnak látszik — talán a következőképp lehetne érthetővé tenni. Sem a tóra, sem a próféták felolvasása nem lehetett életbelépésük alkalmával egyszerre teljes részletességgel megállapítva. A valószínűség amellet szól, hogy a községek közt nagy eltérések forogtak fenn. A tudósok lassu és hosszú munka által valahogy egységesítették az istentiszteleti rendet, de számos helyen tartotta magát a meggyökeresedett népies szokás. A talmudból csak a tudósok vallásáról értesülünk, nem a népéről. A zsidó keresztények az alsóbb néposztályból rekrutálódtak — apostolaik is illiterati voltak — és így lehetséges, hogy némely pontokban az eklezisia a régibb szokást őrizte meg. Ezen feltevés szerint a zsinagóga nem az egyháztól vett át egyes leckeziókat, hanem az egyházban őriztetek meg némely régibb szokások. Ez feltevésnél egyéb nem akar lenni.

III.

Mielőtt V. tulajdonképeni tárgyára áttér, szemügyre veszi a פֶּרֶס על שֵׁמָע kitélt, amely a misnában (Meg. IV., 4—7.) a maftirral együtt említették. Erről a kitételről szólottunk 10 év előtt folyóiratunkban (VII. 259—261.) és a Semá-ról való összefoglaló értekezés keretében a Revue des Études Juives-ben (XXXI. 197. köv.). Mindkettő elkerülte szerzőnk figyelmét, úgyszintén Elbogen berlini tanárét, ki a Jewish Quarterly Review XVIII. kötetében és azután »Studien zur Geschichte des jüdischen Gottesdienstes« cz. (Berlin, 1907.) művében a szóbanforgó kitéltet terjedelmesen tárgyalta. Ez utóbbi műről írt tanulmányunkban, amely a Revue-ben fog napvilágot látni,¹⁾ a kérdéssel ismét behatóan foglalkozunk és ugyanezért e helyen csak röviden fogjuk tisztelt munkatársunk nézetét megvilágítani és egyúttal egy-két új észrevételt hozzáfűzni.

A misna így hangzik: »A maftir az, ki פֶּרֶס על שֵׁמָע, ki a frigyláda elé járul, ki a papi áldást mondja« (Meg. IV. 5.). Az előző (3.) misna pedig így: »Nem פֶּרֶס על שֵׁמָע, nem járulnak a frigyláda elé, nem mondják a papi áldást, nem olvasnak a tórában és nem olvasnak a prófétában stb., ha kevesebben vannak tíznél«. Világos, hogy az utóbbi misna az Istentisztelet alkalmát szoros sorrendben adja: 1. sema, 2. tefilla, 3. papi áldás, 4. tóraolvasás, 5. prófétaolvasás. Az előbbi misna is ezt a sorrendet adja: 1. sema, 2. tefilla, 3. papi áldás. A funkcionárius kijelöléséről lévén szó, azt rendeli, hogy az, aki a prófétából olvas, vagyis a maftir legyen a funkcionárius. A tóraolvasás természetesen többeké, tehát azt a misna nem említi. Nem azért áll tehát első helyen a maftir, mert a haftára megelőzi az utána felsoroltakat: a semát, a tefillát, a papi áldást, mert ez nem felel meg a tényeknek, hanem azért, mert a haftára felolvasóját illeti meg a többi megtisztelő funkció. Ezt pedig azért illeti, mert ő, a maftir, volt a szónok, mint Jézusnál is láttuk és mint a talmudból is ismeretes (Rapoport, Erech Millin 168.).

Szóferim XIV. 8., melytől V. vezérelteti magát (69.), a פֶּרֶס על שֵׁמָע kitélt már félreértette és a tóra kivételénél vagy vissza-helyezésénél recitált semá-ra vonatkoztatja. Ezt a magyarázatot

¹⁾ Azóta megjelent az 1908. év ápr. füzetében (LV. 209—220).

adja Rasi is, mert a régi terminus technicust a sema recitálásának megjelölésére szintén nem ismerte már. Ennek jelentése pedig nem más, mint »a sema benedikcióinak elmondása«, ami a sema recitálását természetesen magában foglalja. Hogy így kell fel-fogni, következik az idézett misnák egyszerű értelmezéséből; továbbá ezekből a tételekből: »a rongyos ruhájú pórész al sema és fordíthat, de nem járulhat a frigyláda elé és nem mondhatja a papi áldást. A vak pórész al sema és fordíthat. R. Jehuda azt mondja: ki sohasem látta a világító testeket, nem pórész al sema« (IV. 7.). R. Jehuda állítása teljes világossággal mutatja, hogy a semát megelőző jóczer ór (a világosságot teremtő) benedikcióját mondta a pórész al sema. Még több bizonyíték is van fent nevezett czikkeinkben és Elbogen tanulmányában (3—5. l.), ki később értekezésünk ismerete nélkül ugyanazon bizonyítékokat hozza.

A palesztinai talmud, amely a pal. liturgiát természetesen jobban ismerte, mint a Szóferim traktátus vagy Rasi, a tárgyalás alatt levő misnához azt a kérdést fűzi: »Ha már mondva van, hogy nem pórszin al sema tíznél kisebb gyülekezetben, minek áll, hogy a frigyláda elé sem járulnak?« (Meg. 75a.). Ebből világosan következik, hogy a misnát a sema és tefilla recitálására vonatkoztatta, melyek egymásután következnek. Így magyarázták a gáonok is. Ez olvasható az említett irodalomban. Itt csak azt fűzzük még hozzá, hogy az újabbak közt nem Israel Levy volt az első, aki a pórész al sema kitéltet így magyarázta, hanem Herzfeld (Geschichte III. 220.). H. ott megczáfolja Szóferim és Rasinak azelőtt maga által is helyeselt értelmezését és azután így folytatja: »so hatten die von R. Nissim zu dieser Stelle angeführten Geonim vollen Grund, pores-al-schema von der eigentlichen Keriath-schema zu verstehen.«

Hátra van még a sema recitálását jelző műkifejezés nyelvi magyarázata. Kétféle etymológia lehetséges és mindkettőt találjuk a kutatóknál, kik közül némelyek az egyiket, mások a másikat tartják helyesebbnek. Már az Árukh utal arra, hogy I. Sámuel 9., 13. הוּא יִבְרַךְ הוֹכֵחַ כִּי הוּא יִבְרַךְ szavait a targum נִסְכָּחַת יִפְרִים szavakkal fordítja, tehát פֶּרֶס = בִּרַךְ. Ily értelme van a szónak Ros Hasána 29b. egy barajthában: לֹא יִפְרִים אִם פִּינֹחַ לְאִוְחֵן אֵלֶּה אֵם כּוֹ אֹכֵל עִמָּהּ אֵבֶל פֶּרֶס הוּא לְבָנִי. E helyből látjuk, hogy mikép nyerte a פֶּרֶס בִּרַךְ jelentést. A legrégibb benedikció a lakoma felett mondatott Mózes V. k. 8., 10. alapján. »Kenyeret törni« tehát

ugyanaz, mint »Áldást mondanie«. Így értendő az idézett targum fordítása. Vegyük ehhez még Ékha rabba 4,7 következő helyét: *על לים שא לו להם, ר' יהודה ור' נחמיה ורבין ר' אומר אם אין מי שיתן להם מי ינחמם כמדיא ולא יפרסו להם על אבל רניא אין מי שיתן להם פרוסה של להם כמדיא הלא פרוס לרעם לחמך*. A másik etymológia szerint a misna kitétele nem a *törést*, hanem a *kiterjesztést* jelentő *párasz* gyökből ered. Az imánál a kezeket kiterjesztették (pl. Siralmak 1., 17.) és innen a *פרס* (kéz) szó nélkül is az imát, illetve mint a kóhénnél az áldás elmondását jelentette. Mindkét etymologia szerint *pórész* az *sema* azt jelenti, hogy az illető elmondja a *sema* berákháit. A kutatók figyelmét kikerülte, hogy mindkét etymológia már a talmud idejében járta. Ez kitűnik a következő »eldugott« helyből.

A palesztinai talmud *Móéd Katan* traktátusának a mi kiadásainkban már nem létező egyik helye így hangzik (Guttmann, *מפתח התלמוד* I, 182): *בבית האכל פרוס מנחם גדול דבהון שנאמר: (איכה א' י"ז) פרשה ציון מפני שאין מנחם ובשבת פרוס כי אורחיה שנאמר (משלי י' כ"ב) ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסף עניב עמה*.

Míntehogy *פרוס* és *ברכה* egyenlőnek vétetik, semmi kétség sem lehet a fölött, hogy *párész* jelentése: *benedikceziót mond*. De figyelemre méltó *פרוס*-nak *בידיה*-val való összeállítás a, melyben más etymológiát látunk. Ugyanis kiadásainkban I. Sámuel 9,13 *הוא יברך הוזה* szavait a targum következőkép fordítja: *הוא פרוס על מונא*. Ez nyilvánvalóan *הוא פרוס ידוהי* kitételből van rövidítve, melyet pl. Berákh. 55b találunk: *בעידנא דפרסו (כהני) ידוהי*. Gen. 12,3 *מברכין* szavát a jeruzsálemi targum *נהניא דפרסין ידוהי* mondattal írja körül. a mi Chullin 49a szerint *ברכה לכהנים*. Ugyanaz a targum Num. 6,23 *תברכין* szavát *במפרסוהן ידוהן* val parafrázálja. Ezekből a helyekből világos, hogy *פרס* kitétel, amely a héberben az imát általában jelenti (Ézs. 1,15; Jób 11,13; Zs. 143,6), az aramban *»benedikceziómondás«* jelentést kapott. Összefoglaljuk a dolgot. *Párasz* terminusnak kétféle etymológiája járta már a talmud idejében. Az egyik szerint a *kenyerletörést* jelentő gyökből ered. A kenyeret letörő pedig *benedikceziót mond*, tehát *párasz* = *benedikceziót mond*. A másik etymológia szerint a *kiterjesztést* jelentő gyökből ered és *»a kéz kiterjesztése«* (= imádkozás) kitételre megy vissza. Innen aztán, mint a *Revue*-ben részletesen bizonyítottuk, a *benedikceziómondás* jelen-

tést kapta. Mindkét esetben ugyanaz a jelentése: *benedikceziót mond*. A két etymológia mutatkozik még a konstruálásban: *פרס על שמע* a kézkiterjesztést, *פרס את שמע* a kenyérletörést tükrözteti.

Levy etymológiája, melyet már a *Revue*-ben megezáftoltunk, de amelyet Elbogen elfogad, *párasz* a mi kitételünkben *tördelést* jelent és az értelme az, hogy a *sema* szakaszt *versenként* vagyis *tördelve* mondták el. Ezen etymológia *פרס את שמע* hamis olvasáson alapul és Elbogen belőle a csupán egyszer található *פרס את שמע* terminust faragja. Ez az etymológia nyelvileg sem állja meg a helyét, mert *párasz* nem jelenti azt, hogy valamit »több darabra tördel«, hanem csak azt, hogy »egy darabot letör«.

Ezek alapján nem érthetünk egyet V. adott magyarázatával, amely sehogysem illik az összefüggésbe. Az ő magyarázata szerint ugyanis: »A Misna ezen törvénye nem hagyhat az iránt kétséget, hogy a prófétai rész olvasásával még nem fejeződött be teljesen a zsinagógai istentisztelet, hanem reá közvetlenül a Sema elmondása következett, mely után — a Misna fent közölt további rendelkezése szerint — még a főima és a papi áldás mondatott el« (68. l.). E szerint a tóra-olvasás, a prófétai lecke volna az istentisztelet kezdete, ezek megelőznék a semát és a tefillát, ez pedig ellenkezik az összes adatokkal, amelyek az istentiszteletről reánk maradtak és a mai gyakorlattal. Rasi sem vonatkoztatta a semát a rendes, hanem az istentisztelet után az elkésettek számára ismételt semára. V. nyelvi magyarázata sem helyes. Ugyanis azt mondja: »A Maftir kötelessége volt elmondani Izrael hitvallomását s az Egyetlenegy Istent, ki a Thórát adta, dicsőíteni a gyülekezetben: ő volt a *פרס על שמע*, ki a Thórát kiterjesztve, elmondta Izrael hitvallomását.« E szerint *pórész* elliptikus kifejezés volna e helyett *pórész eth hatóra*. Ez a kifejezés azonban tudtommal nem fordul elő, a tóráról a *gólél* szó használatos. De ha még elő is fordulna, akkor sem érthető a folytatás az *al sema*, mert »kiterjeszt a semára«, mit V. többször használ, nem ad semmi értelmet. Hiszen a maftir nem a tórát terjeszti ki a semára, hanem a semát terjeszti ki a tórára, illetve a semát mondja el a tóra felett. Ma is ez az értelme a tórakiemelésnél mondott semának. Ettől eltekintve, a kitételnek így kellene hangzani: *וקרא את השמע* (את התורה) *פרס*. A misnák magyarázatában tehát sehogysem tudunk kitűnő munka-

Hiszen igaz, ezt az eredményt nem lehet olyan könnyen kihozni, »mint a hajszált a tejből«. A halaka idevágó tételei részint homályosak, részint ellentmondók. A régi magyarázók és glosszátorok csak elkényszeredett okoskodással, a modern kutatók a szövegkritika késével képesek a sűrű bozótban keresztül törni. Holott ha az adatokat higgadtan fontolóra vesszük, mind a kettőt elkerülhetjük. Hogy ezt megmutassam, egyenként tárgyalás alá fogom az ide vonatkozó adatokat s már jövelem megrögzitem a tényt, hogy a talmud szerint a talmudkori zsidó a középen aluli termetűekhez tartozott.

I. Szombaton közterületen ירושת הריבית terhet vinni nem szabad.¹⁾ A közterület egyik kriteriuma az, hogy a רה"ר magasságban csak tíz tenyérig terjed.²⁾ A föld színétől számított tíz tenyérre túl a teherhordási tilalom erejét veszti. Az összes szombati törvények típusát őseink pusztai életének gyakorlatában találják meg. Ezt az engedményt is, hogy tíz tenyérre felül már nincs tilos közterület, analogia útján vezetik le. Az érdekes levezetés a következőképpen történik:

A leviták a frigszekrényt szombaton is hordozták. Ezt csak úgy teheték, ha a láda nem ért be a tilosba. Nem is ért bele. Mert a láda magassága tíz tenyér volt. A ládát rudakon vitték, melyek a frigszekrény két oldalába erősített arany karikákon mentek keresztül. A karikák úgy voltak elhelyezve, hogy a láda magassági méretének $\frac{2}{3}$ -a = $6\frac{2}{3}$ tenyér a gyűrűkön alul, $\frac{1}{3}$ -a = $3\frac{1}{3}$ tenyér a gyűrűkön felül került. Ha már most a leviták a ládát vállukra vették, a ládának csak $\frac{2}{3}$ része — onnan a hol rudak metszették — nyult le a föld felé. »Minthogy az ember átlagos magassága 3 rőf (1 rőf = 6 tenyér) vagyis $3 \times 6 = 18$ tenyér s a láda alsó fele ebből csak $6\frac{2}{3}$ tenyérnyi tért foglal el, még mindig maradt $6\frac{2}{3}$ — $18 = 11\frac{1}{3}$ tenyérnyi köz a föld színétől a láda fenekéig. Szóval ha a leviták a ládát vállukra kapták, a láda alja $1\frac{1}{3}$ tenyérnyi magasságban lebegett a tilalmas terület fölött.«³⁾

Ez az egész kissé erőltetett okoskodás azonban csak akkor áll meg, ha a háromrőfös közpmértéket a láb sarká-

tól fogva csak a váll csucsáig számítjuk és ebbe a mértékbe sem a fej, sem a nyak hosszát nem foglaljuk bele. Tehát leszűrhetjük a tényt, hogy az emberi test hossza a talmud idejében fejen és nyakon kívül 3 rőföt vagy 18 tenyért tett ki. Jóllehet a referens ezt a mértéket a Mózes idejében élt levitákra alkalmazza csak, mégis kétségtelen és a rögtön idézendő más adatokból ki is derül, hogy az átlagos magasság ezen megjelölésében a saját korának embere lebegett szeme előtt.

II. Effusio seminis esetén a tisztátalanná lett férfinak a tóra előírása szerint fürdőt kellett vennie, még pedig olyan formán, hogy a víz a beleszálló testet egyszerre és egészen lepje el.¹⁾ A víz mélységét tehát a test hosszához mérték. S minthogy a víz mélységét 3 rőfben állapították meg, szükségképen következik, hogy a férfitermet közpmagasságát szintén 3 rőfre becsülték.

Ámde fönt azt láttuk, hogy a talptól pusztán a vállig már meg van a 3 rőf. Az egész termet magassága tehát 3 rőf + fej és nyak. A fej hossza a koponyatetőtől (vertex) az állig a termet $\frac{1}{8}$ arány részét képezi; az arcz (az orr tövétől az állig) és a nyak a termet $\frac{1}{6}$ -át, az egész fej és egész nyak együttvéve, a fejtetőtől a manubrium sterni felső széleig, a test hosszának nem egészen $\frac{1}{4}$ teszi. Vagyis az egész termet közép mértéke $3\frac{3}{12}$ rőf = $22\frac{1}{2}$ tenyér. Kerek-számban 4 rőf.

Ez az ellentmondás, hogy a talmud az emberi test normális magasságát hol 3, hol 4 rőfben határozza meg, nem kis fejtörést okozott a magyarázóknak és tarthatatlan konkluziókra ragadja őket. Vagy a 4 rőfös tipushoz ragaszkodnak és a miké 3 rőf mélységű vizét a fürdőbe szálló test térfogatával egészítik ki 4 rőfre.²⁾ Eltekintve attól, hogy a test térfogata nem emeli a víz színét ennyire, érthetetlen, hogy a mikve-kánon erről a fontos körülményről említést sem tesz. Vagy pedig 3 rőfben állapítják meg az átlagtermet típusát és a 4 rőfről

¹⁾ מים שכל בשרו עולה להן וכמה הן אמה - ורחק כמים את כל בשרו (ב. ב. 77 d. יבול יהיה מרחיק אבר אבר 77 d. על אמה ברום שלש אמות (ב. ב. 77 d. Szifra 96 d. Majmoni Mikvaot 1, 3. V. 6. Tur J. D. 198 elején.

²⁾ Toszafot Sabbat 92 a. Erubin 48 a. Pesz. 109b. Hagiga 11 a. Joma 31 a. B. B. 100b.

¹⁾ Majmoni, Sabbat 12, 8.

²⁾ U. o. 14, 3.

³⁾ Sabbat 92 a. és Tosz. u. o.

leginkább akkor használtak, ha a holttestet helyről helyre szállították. Ha lakóhelyén temették el, megnyirták,¹⁾ megmosták²⁾ megkenték³⁾ a tetetemet, kendőkbe göngyölték, kivitték ágyban *בטה* vagy ládában *באר* és betolták az üregbe.⁴⁾ A 3 rőf mérete itt már nem is szerepel, mert olyan sírhelyről kellett gondoskodni, melyben az egész holttest elfér. Az egész holttest befogadására 4 rőf hosszú sírüreget tartottak szükségesnek, következik tehát hogy a termet középmértéke 4 rőföt tett ki. Igaz ugyan, hogy a holttest jóval rövidebb az élőnél, a csontváz még rövidebb, de ezt nem vették tekintetbe, részben hogy a holttest kényelmesen elférjen, másrészt hogy kerek számban állapítsák meg a sírűreg hosszát.

V. Ha valaki a szomszéd ház ablakával szemben falat épít, a fal szintjének 4 rőffel alacsonyabbnak kell lenni a szomszéd ház ablakának aljánál.⁵⁾ 4 rőffel azért, hogy a fal párkányára állva, az ablakon át be ne nézhessen a szomszéd házába. Ez a 4 rőf megint az ember átlagtermetének felel meg. A méret itt sem a legpontosabb. A szem ugyanis az orrtó vonalában fekszik, az orrtó pedig felezi a fejet, mert az orr töve a fejtetőtől épen olyan messze van, mint az áll szélé-től, s így a fal magassága $\frac{1}{2}$ fejjel, vagyis $1\frac{1}{2}$ tenyérrel rövidebb is lehetne. De megmaradt a közönségesen használt méret, egyrészt mert tartani lehetett, hogy a kíváncsi ember ágaskodik, lábujjhegyre áll, hogy a felül eső $1\frac{1}{2}$ tenyért mesterségesen pótolja,⁶⁾ másrészt mert ebben az esetben is kerek számot akar használni.

VI. Nem kis fejtörést okozott Eszter második targumja.⁷⁾ Ennek a legendája szerint Hámánt és mind a tiz fiát egyazon bitóra akasztották fel. Világosan és határozottan kimondja, hogy minden egyes kivégeztnék a teste 3 rőföt töltött be

után a leghosszabb. Estig 1—2 czm.-t veszít. Nagy fáradság után még többet, 4—6 czm.-t.

¹⁾ M. K. 8 b.

²⁾ Sabbat 151 a. M. K. 5 b. 8 b. Tosz. *בכרת* szó alatt.

³⁾ Sabb. 151.

⁴⁾ V. ö. Tosz. M. K. 5 b. *מנפה* sz. a.

⁵⁾ B. B. 22 b.

⁶⁾ V. ö. Tosz. Sabbat 92 a. *אישתתה* szó alatt.

⁷⁾ Targum Sényi 8, 11.

a bitófán *על הלה ארץ*. Hármát és nem többet. Ebből az következnék, hogy az ember középtermete 3 rőf. Ez az egy tétel halomra dönténé összes állításainkat, ellentétbe kerülne eddig tüzetesen kifejtett adatainkkal, melyekből azt vezettük le, hogy az ember termete átlag 4 rőföt tesz ki. Ebből a kínos dilemmából a régi értelmezők csak avval a feltevéssel tudnak menekülni, hogy Hámánt és 10 fiát előbb lefejezték és a fejetlen testeket szegezték a bitóra. A fejetlen testnek a hossza pedig tudvalevően csak 3 rőf. Ez a feltevés elég plausibilis volna, ha maga a targum ezt kereken és határozottan le nem cáfolná. Az előbbi fejezetben¹⁾ ugyanis azt beszéli, hogy Hámán könyörgött Mordekajnak, hogy ne bánják vele úgy, mint közönséges gonosztervvel, ne szegeztesse bitófára úgy, mint *לא תעלבי כהן דעליבין לנכרין הדיוטין* — alkalmasint Róma szokására czéloz, a hol a fölfeszítés a legkegyetlenebb és leggyalázatosabb halál volt — hanem végeztesse ki, ahogy magas tisztviselőket szokás kivégezni, vétesse le fejét bárdal *דריש תהי כסופא דמלכא* — *די ביה מתקטלין וברבתי דמדינתא*. De Mordekaj nem tágitott és nem teljesítette kérését. *והא ארץ ארצה ליה*. Így hát a fej rajta volt még a testén, mikor bitóra feszítették. Mindazonáltal fönttartható a régi állítás, hogy az ember termetének hossza 4 rőf és fönttartható a targum állítása is, hogy a halálra ítélték teteme egyenként csak 3 rőföt töltött be.

A targum számítása a következő: A bitófa az írás szerint 50 rőf hosszú volt. Hámán és 10 fia testének kellett $3 \times 11 = 33$ rőf. Minden holttestem közt volt egy rőfnyi üres hely, az 10 rőf. $33 + 10 = 43$. A 10 fiú, Vajzáta, holttestétől a föld színéig volt 3 rőf üres köz, a bitó 3 rőfnyi mélységben állott a földben, ez ad mindössze 49 rőföt. Kérdésbe tehető már most, hol volt az 50. rőf? S mire kellett az 1 rőfnyi hézag tetetem és tetem között? A felelet az, a testek közti hézag a fej és nyak számára kellett, mely szintén egy rőföt foglalt el s mert Hámánnak is volt feje, az ő számára is kellett egy rőfnyi üres hely. Ez volt az első rőf a bitón, melyet a targum a számításba beleértett, de külön föl nem említett. Azt nem tudom eldönteni *על* és *ק* kifejezéseken — a kettő egymással váltakozik — fölfeszítést ért-e a targum, vagy kötélen

való felakasztást. Alkalmasint az első. De bármit értsen rajta, az bizonyos, hogy az emberi test hosszát ő is 4 rőfre becsülte.

VII. Pusztajáró őseink húst kívántak, zugolódásukra fürjek nagy sokasága lepte el a tábort. A fürjek rétege szélességben két napi utat, vastagsága két rőföt tett ki *מי הארץ* (1). A régi írásmagyarázók azonban ezt a mértéket nem a fürj-reteg vastagságára értették, hanem arra a távolságra, melyben a fürjek a föld színe fölött röpködtek. Olyan alacsonyan repültek, hogy csak 2 rőfnyi magasságban voltak a föld színe fölött. Ez Isten különös kegyelmének volt jele. Sem ágaskodni, sem hajolni nem kellett. Kezüket majdnem vízszintesen kinyújtották és minden erőlködés nélkül kapták el a fürjeket.

Ámde meddig ért fel az a két rőfnyi magasság? Hol és melyik testrészt érintette a szedőknek? A szifré nem említi ezt a határt, a toszifta sem teszi szavá. Az első forrás csak annyit mond: *מלמד שהיתה פורחת ועולה מן הארץ ב' אמות כדי שלא יהיו* (2) *שלא יהא שוחה ונוטל* (3), a második: *ישתי אמות* (4). Annál bővebben szól a harmadik, a mekilta: *היתה נבונה מן הארץ כדי שיהא עומד כנגד לבו ונוטל כדי שלא יצטרך שם לבו* (5). Az adat stiláris szövegezése olyan szerencsétlen, hogy korrektúra nélkül nem boldogulni vele. Sokkal súlyosabbak a tárgyi nehézségek. A referens az emberi test hosszát, még pedig nem a vállcsucsig, hanem fejtetőig, 3 rőfre számította. A láb talpától a szív tájékáig van két rőf, vagyis az egész termet kétharmada, a szív tájékától fölfelé, a termet egyharmada. Ez a felosztás már első tekintetre helytelennek bizonyul, még akkor is, ha a termet közép-mértékét hibásan csak 3 rőfre becsüljük. Az emberi test egyenlő a fej nyolczszoros hosszúságával. Ez az általánosan elfogadott modulus. A fejtetőtől a szívig, pontosabban: a csész-bimbókig csak két fejhossz, azaz a termet egy *negyede* és nem egy *harmada* található; a szívtól a talpig 6 fejhossz van, ez a termethárom negyedét nem pedig két harmadát teszi. Megdől

¹⁾ IV. M. 11, 32.

²⁾ Szifré I. 97.

³⁾ Toszifta Szota 4, 5.

⁴⁾ Mekilta 49 b. V. 6. *מי הארץ* 4. M. 11, 31.

tehát a tétel, hogy *מלכו ולמטה שתי אמות, ולמעלה אמה אחת*. I. Jerusalmi, ki targumjában ezt az adatot feldolgozza, nem is beszél a szívről, hanem a köldököt említi: *דוחי מהלכין בהן עד פרחון*. Az Írás 2 rőfe tehát csak a köldökig ért. De minthogy a régiek a köldököt tartották a test középpontjának, (1) — az igazi felezőpont nem a köldök, hanem a symphysis — és a talptól a köldökig 2 rőf foglaltatik, világos hogy az osztó vonaltól, a köldöktől a fejtetőig levő távolság megint ugyancsak két rőföt tesz ki. *A termet egész hossza tehát 4 rőf*. A *כנגד לבו*, melyet Rasi is használ, csak nagyon hozzátétőlegesen kell érteni. A Mekilta szövege *כנגד לבו* megtartásával így helyesbítendő: *כדי שיהא כנגד לבו והוא עומד ונוטל שלא בצער*. A többi egy későbbi, a három rőfös típust elfogadó kéz írta a szövegbe, hogy a számítást megokolja.

Az összes adatok egybevetéséből a következő eredmény vonható le:

Talptól vállcsucsig 3 rőf = 18 tenyér

Vállcsucstól fejtetőig (2) legfeljebb $4\frac{1}{2}$ »

Az egész termet hossza $22\frac{1}{2}$ »

A termetek skálája a következő:

Magas termetűek 1'70 méteren felül

Középen felüliek 1'70—1'65 méterig

Középen alóliek 1'65—1'60 »

Alacsony termetűek 1'60 méteren alul.

Minthogy tehát a talmudkorabeli zsidó termetének közép-mértéke $22\frac{1}{2}$ tenyért = 1'60 métert tett ki, bátran föltehetjük, hogy legfeljebb a középen aluliek csoportjába tartozott.

Pécs.

DR. PERLS ÁRMIN.

¹⁾ *השיבוך הזה נתון באמצע של אדם* Pesz. r. ed. Friedmann 34 a. és *מאיר עין* Kimchi Ez. 12, 38. *השבור באמצע הנוף* Kimchi Bir. 9, 37. *השבור באמצע הנוף* Kimchi Ez. 12, 38.

²⁾ Toszafot Sabbath 92 a. azt állítja, hogy a fej a nyakkal együtt $1\frac{1}{2}$ tenyérnyi hosszúság. Ez azonban írási hiba, *הראש* szót törölni kell. Helyesen számítja Tossz. Joma 31a, ott *הראש* nem fordul elő.

FOLKLORE.

SZÜKESZ.

Az ezen folyóirat 23-ik évfolyamának 46—49. lapjain között ünnepi és étkezési szokásokhoz még a következőket fűzöm.

ספוק = Szüksesz. Kezdem a szüke felállítására és illetve disztitése körül dívó egy szokásra rámutatással, mely az április 1-én szokásos bolondítgatások »áprilist járatgatások« zsidó analogonját képezi. Az iskolák, a chéderek szünetelnek; a gyerekek ott lábatlankodnak a szükével foglalatatoskodó felnőttek körül; kárt okozhatnak másoknak is, de leginkább magukban; leütheti őket valamelyik düledező czölöp, gerenda vagy lécz; mit csinálhatni velük? Elhessegetni épenséggel nem lehet őket; szétrebbernek ugyan, de vissza-visszatérnek.

Ilyenkor a munkálkodóknak egy mentő ideájuk támad. Tudva vagy nem tudva azt, hogy a paedagiának is egyik vezérelve az, hogy a gyereket foglalkoztatni kell, az őket körülrajzó nebulókat lehetőleg mentől messzebbre küldözgetik a legképtelenebb megbízatásokkal. A leggyakoribb az, mikor a fiucska »Grósz bácsihoz« beállít és tőle pár órai használatra kölcsön kéri a »szükeseer«-t. Grósz bácsi megérti a tréfát és a gyereket »Kleinhoz« küldi, akinek tegnap oda kölcsönözte az óhajtott szerszámot, aki azonban még nem küldte vissza azt; czédulát ír Kleinhoz, adja át e fiucsának a szükeseert és ezen utalványt a gyerek kezébe nyomva, elereszti magától.

Klein csodálkozik azon, hogy még nincs otthon Grószéknál a szükeseer, melyet ő már több mint egy órával ezelőtt haza-

küldött és a gyereket visszairányítja oda, a honnan küldték. Ilyenkor szegénykéknak, mintegy fájdalompénzt, süteményt, gyümölcsöt adogatnak, leginkább diót, hogy legyen mivel játszaniok »chálemajdkor« káplach-t, gríblach-t, dargn-t, bechajresz-t. De valamint Budán is csak egyszer volt kutya-vásár, úgy a szükeseer-nek is csak egyszer ül fel egyugyan azon gyerekek, másodszor és így tovább már lülevbórerért küldik a dájenhoz, azt hitetvén el vele, hogy a luláv leveleit összfoglaló fonott gyűrűk furottak.

Mikor a családfő szükséges estében a szükében letelepedik, legelőször is egy imádsággal kezdi, melyet vagy egy nagyobb-szabású szidurból vagy akár egy **צרי לקיט**-ből mond el. Ezen imádságához fűz egy symbolicus cselekményt, melyet a **סדר מן השפין** — a vendég hívás rendje — szabályoz. (Én az ospizin szót a hosp-es itis = vendég latin szó hebraizált származékának tartom.) Hét vacsorához és ugyanannyi ebédhez meghívja vendégül a következőket: Abrahám-ot, Jiczchak-ot, Jákob-ot, József-et, Mósé-t, Áront és Dávid királyt egyenként és egyetemen. Az első este és délkor Abraham-mal kezdi, a másodikon Jiczchak-kal, a hetedikén Dáviddal, de mindenkor a többit is megnevezi. Vannak képes Ospizin-táblák is. Ezek a fennemlített imádságnak és meghívásoknak szövegét tartalmazzák, főképen azonban a fennevezettek portraitjeit valamelyik kiválóbb historicumjuk keretében. Kinek-kinek képe alatt a fenti sorrend szerint a Genesisből XVIII. 2. — XXII. 11. — XXXII. 10. — XLVIII. 15. Exodusból XXXIV. 29. Numeriból XVII. 11. és Sámuel második könyvéből VI. 5. olvasható. Már ennél sokkal egyszerűbb Eliás prófétának a peszchesti széderhez való elvátatása. Az asztalon ott van egy borral töltött fölös serleg, melyhez a prófétát várják, de nem hívják.

Áttérek most az eszrügre, a pálmaágra, a myrthusnak és a fűznek ágacskaíra, de nem azon szereplésük szempontjából, melyet nekik a szükséges rituáléja juttat, hanem abból, mi történik velük **הישנה יפה** után. A fűznek ágacskaít néhol száraz helyre elteszik és szüléskor elkeverik egy részét azon tüzelő anyaggal, melylyel az újszülött első fürdővizét melegítik. Ugyanezt szokták cselekedni némely pápisták és némely shysmatikusok a virágvasárnapi bárkavesszőcskéikkel, melyekről az áfikajman kapcsán a fennidézett évfolyam 163-ik lapja

tesz említést. A *myrthus* leveleiből szaporítják az ávdólekor köröztetni szokott szagos fűszereket, melyeknek legtöbbnyire filigránművű tartányát a myrthus héber neve מרדך után hődesznek nevezik; amiről egyébiránt megemlékeztem már ezen folyóirat 23-ik évfolyamának 49-ik lapján. A *lulávot* sokan elteszik a jövő évre, amikor ha friss-hez, zöldhöz valahogy nem juthatnának, hát akkor beérik az ideivel, akkor már mint tavalyi szárazzal. Az ázsiai kolerának nálunk 1831-ben történt első fellépte óta tudtommal — már pedig az 1849-ikikor már hetedéves voltam — nem volt rá eset, hogy egyik-másik csodarábbi nem osztogatott volna lulávlevelekből font gyűrűket a járványos nyavalya elleni prophylacticum gyanánt. Előkelőbbek, akiknek módjukban áll, Frankl Adolf barátom is, a szokásos nád helyett száraz lulávágakat használnak a szükének tetőzetét befedő »szchách« gyanánt.

Legérdekesebb a profánussá vált *eszrüg* sorsa. De hát mért nem nevezem magyar névén? Mert nem tudom. Jártam utána nyelvészeknél, fűvészeknél — nem találunk neki alkalmas nevet. A kereskedelembe cedrusalmának vagy csak cedri-nek hívják a tagadhatatlanul a citrus-ok családjához tartozó fának ezen gyümölcsét. Ha, amint bölcseink is hangsúlyozzák, a fa anyagának a gyümölcseével azonos szaga képezi a פרי עץ דרר punctum saliensét, akkor talán a Citrus limetta Risso gyümölcse ez az *eszrüg*, mely inkább körte mint almaalakú és kúpnak tekinthető.

Ezen kúp csücsének nyúlványát »pitum«-nak nevezik. Ennek sem találtunk specificus magyar nevet. Mi több! Ezen névhajhászás ötletéből szeget ütött a fejembe azon a pitumnak úgyszólván gomba kalapkájához hasonló és a mándlikra, pruszlikokra inkább dísz, mint kapocs gyanánt felvarrt füles gombocskáknak neve, a pityke. Heuréka! Maradunk az eredeti pitum elnevezésnél. Ezt a pitumot vagy a maga egész voltában ahogy lecsipték, vagy szárítva poralakban megetetik — de úgy, hogy ne tudjon róla — a család vagy atyafiság valamelyik meddő asszonyával, a kinek ételébe ügyesen becsémpészik. Akik az *eszrügöt* magyarul paradicsomalmának hívják, talán azon talmudbölcsek nézetén vannak, mely szerint a Genesis II. 17 alatt említett fa gyümölcse az *eszrüg* volt, mert egy másik nézet szerint a buza volt az; — hát biz én nem

tudom, de nem is bánom, tőlem akár *eszrüg*, akár buza, akár egyéb volt a tilos gyümölcs, de tudom azt, hogy az *eszrüg* — amatőrök által ezen helytelenül pomum Adami-nak is nevezett — gyümölcsnek egyéb szépségei mellett még azt is megfizetik, ha rajta két harmadnyi távolságra kocsanjától és egy harmadnyira a pitumtól egy oly gyűrű- vagy félholdalakú nyomot találnak, mely akár valami harapástól eredő, de behegedt sebhelyre emlékeztet. Ezt a nyomot ők is, az árúsok is »Chavesz bissz«-nek nevezik.

A szükeszt befejező zárünnepre következő *Szimchesz tajre*-nak — a mikor a thórákat ünnepélyesen körülhordozó körmenetet zászlócskákat vivő fiúcskák és lánykák kíséretik és a mikor a 13 éven aluli fiúk is felhívatnak a thórához, de csak együttesen — egyik érdekes plat du jour-ját a *káposzta* (fehér, veres vagy olasz — savanyú vagy édes, de nem töltött) képezi, annak emlékeül, hogy az azon nap lájnolt Brésisz szakasznak 11. és 12. verseiben legelőször a káposztaneműek említetnek a föld termékei gyanánt. A fennemlített termékenyítő pitumot rendszerint ezen káposztába keverik. Conducat salutati!

A SZÜLETÉS KÖRÜLI SZOKÁSOK.

Születések, Zócher, Váchnácht, Brisz-mile, Püdjön. Fir-gáng. Annak hangsúlyozásával kezdem ezen czikket, hogy zsidó szokások ismertetésekor nem a mi zsidaink milieujéből szedem az anyagot, mely nem ritkán tekinthető babonából származottnak. Nálunk nyugoti zsidóknál a világnézet maivá idomultával számos szokás megszűnt, némelyiknek még az emléke is elhalványult; talán a folyton súlyosbodó struggle of life folytán is? Korántsem ezért; mert hát kinek van nehezebb küzdelme az életért, mint a lengyel, az orosz és a román zsidónak és hol pezseg a zsidó élet elevenebben és több eretiséggel, mint ezek közt?

Már Rachel ősanyánknak is, ki fiának, Benjaminnak születésekor a nehéz szülés alatt meghalt, ezen szülésnél bába segítkezett (Gen. XXXV. 16—18.). Egyiptomban sem nélkülözték anyáink a szülésznő segítségét (Exod. I. 15—22.). Ma sem szükkölködnek anyáink minden szülési segély nélkül, sőt nehéz szülés esetében sokszor még *imádkozgatnak rájuk*. Kez-

dik a XX. zsoltárnak tizenkétszer való reczitálásával; ezután a következő hat szótagot sugják a vajdó asszony fülébe: פוק פוק פוק ופוק ופוק ופוק ופוק ופוק és ezek után még egy külön ily esetekre szolgáló imával fejezik be az imádságot, mely alatt a fenti zsoltár 2-ik versének első négy szavát, a 7-iknek kilencz, tíz és tizenegyedik szavát, a 9-iknek ötödik és hatodik, végre a 10-iknek négy, öt és hatodik szavát megkülönböztetett nyomatékkal hangsúlyozzák, mely czélból a felsorolt szavak mindegyike külön pontozással avagy szedéssel van megjelölve. Aki nek módjában van, az a vajdó asszony nyakába egy selyem-zsinórra fűzött furott gyémántot aggat. Ez a gyémántaggatás a Keleten nemcsak a zsidóknál, hanem a mohamedánoknál is szokásos, leginkább a hinduknál, a kiktől e szokás ered.

Mihelyst a gyermekágyast lefektették, legelső foglalkozás — persze csak ott ahol — a gyermekágyas-tábláskák, a »kümpöt — tévelach« kifüggesztése. Ezen kis-quart vagy nagy-octav formátumú tábláskák száma a gyermekágyas szoba és az ágy szerint több vagy kevesebb. Ha a szobába több ajtó nyílik, minden ajtó fölé egyet akasztanak. Ha az ágy menyezetes, baldachinos vagy sátoros, akkor a rudak mindegyikén ott fityeg egy efféle táblácska; falhoz állított közönséges ágy-nak pedig csak fejtábláskaként függ a falon. Czéljuk e tábláskáknak az, hogy az ujdonszületett gyermeket óvják לילית Lilit, a minden gonosz szellemek anyjának támadásaitól, melyeket az — mindenféle alakot öltve — intéz a tőle egykor hűtlenül elpártolt Ádámnak Évától szült fiai, leányai és ezeknek valamennyi leszármazottjai ellen, leginkább világra jöttük első hetében.

Tartalmukra nézve ezen tábláskák különfélék. Hadd ismertessek itt kétfélét. Az egyiknek közepén olvashatni a CXXI. zsoltárt, melyet környez az Istenre történő következő hivatkozás: בשם יהוה אלהי ישראל גדול ועורא és ezután a XCI. zsoltár 11-ik verse, mely alatt az Exod. XXII. 17. egyszer idézve és még ötször variálva. A keret két vonala közt balról lefelé és folytatólag olvashatni a Zsoltárokból a XVI. 1., a XVII. 8. és XXXII. 7. verseket az Énekek Énekének III. fejezetéből a 7. és 8. verseket és a Genesis XLVIII. fejezetének a 16. versét. Ezen kereten belül a fentidézett CXXI. zsoltár alatt különféle kabbalistikumok.

Egy másik táblácska kerete csak ornamentum, mert vonalai nem tartalmazznak semmi szöveget. A בעל שם טוב szerkesztette שמירה לחיך című ezen tábláskának felső sarkaiban jobbról a למול, balról a טוב üdvözlí az olvasót, a táblácska czíme alatt — szerkesztőjének megnevezése után — egy sort foglal el az Istenre történő azon hivatkozás, mely a fentismertetett másik táblácskáéval azonos. Ezen tábláskának középmezőnyét a CXXI. zsoltár foglalja el, melyet mindenünnen bekerít egy a zsoltárénál kisebb és úgynevezett rásitipusokkal szedett mese Éliás prófétának a gonosz Lilithel történt találkozásáról és a közöttük folyt párbeszédéről, valamint Lilith hajmeresztő vallomásáról. (Ezen mesét egy a Szentföldön évszázadok előtt talált, már akkor is régi pergamentum-lelet után az עבודה קדושה is közli az enyém, mely Kolomeában 5640-ben megjelent, a 73. lapon). Ezek alatt az efféléktől elmaradhatlan שדי קרע שני szavak és alattuk a סיני וסנהעין סיני וסנהעין szók, melyek után patriarcháinknak és feleségeiknek nevei és pedig Jákobénál csak Leaé. Egy külön keretben e három szó אדם וחוה פנימה; a kerettől jobbról is, balról is három-három variánsa az Exod. XXII. 17. versének felülről lefelé nyomtatva, alatta pedig לילית ובה דילה חייך.

A Lilith gonoszságai elleni védekezést a kümpöt—tévelach alkalmazásával nem tekintik mindenütt teljesnek; a lengyel zsidóknál egy teljes héten át a gyermekágyasné szobájában végzi a lefekvést megelőző »krismelájnolást« vagy a »belfer«-nek (Behelfer) nevezett elemi tanító vagy valamelyik bócher egy egész sereg chédergyerek élén, akit odavezettek.

A Lilith babonáról itt még csak azt tartom felemlendőnek, hogy az lényegére nézve nem épen zsidó, hanem inter-confessionalis és internationalis. Kinek nem tűntek fel kis városokban, falvakban a fényes holdvilágos estéken és éjjelekkor, nagyobb városokban a villamosság fényes világítása mellett is égő lámpással, többnyire kisérettel, ritkán egyedül járókéló női alakok? Ezek rendszerint bábaasszonyok, akik alkonyatkor valahová hívatván, metierjük hagyományait őrizve, napnyugta után nem mozdulnak lámpás nélkül sehová. Bárki szólítja meg őket, arczába és lábaira világítanak, nehogy valamely lólábú vagy ludtálpú daemon valahová messze, többnyire a föld alá, csalogathassa Ádám és Éva utódjai halálos ellen-

ségének birodalmába, Lilithébe, vagy másnevű gonosz szellemébe.

Ha חַיִּים (hím) fiú az újszülött, akkor földi pályájának első — lentebb lesz majd mikor második — péntek estéjén atyafiság, sógorság és ismerősök el-ellátogatnak a gyermekágyas házhoz, ahol rendszerint puhára duzzasztott hideg szemes borsóval és aszaltszilvával, heringgel, borsos vagy édes apró süteménnyel vendéglétketnek meg. Ezen vendéglátásnak *Zócher* a neve.

Ha a fiúcska állapota bírja és megengedi, születése utáni nyolczadik napon megejtik rajta a *circumcisiót*, mely bizonyos esetekben, melyeket vallásunk törvényei és szabályai provideálnak és taxative elősorolnak és melyeket az operációval megbízott »majöl« ismerni és respektálni köteles, nemcsak felfüggeszthető, hanem felfüggesztendő; az akadályok elmúltáig — *de csakis addig és nem tovább* — elhalasztandó. A »majöl« lehetőleg orvos legyen, ha nem az, akkor kipróbált ügyességű laikus is lehet az, saktereknek azonban — bár expressis verbis nincs megtiltva — a legrégibb hitközségek hagyományos szokása szerint nincs megengedve a majöli praxis üzése. Mai napság, ahol csak lehet, a circumcisió, ha nem is orvos által, legalább is jelenléte és ellenőrzése mellett szokott végrehajtani, nálunk a székesfővárosban csakis otthon; a vidéken facultative vagy otthon vagy — és pedig többnyire — a zsinagógában, rendszerint a reggeli, illetve a muszáf ima kapcsán. Imádkozáskor az előimádkozó a CXLIX. zsoltárnak יְהִי שֵׁם כְבוֹד מַלְכוּתְךָ (szóval kezdődő négy utolsó versét a hagyományos melódiával énekli, וְיִכְרִית-szal kezdődő cikknek három mondatát pedig a majöl recitálja fennhangon solo. — A fiúcskát a komasszony átadván a majöl-nak, a komának — nem kell épen férj és feleségnek lenniök; az első fiú komasága rendszerint az anya szüleinek dukál — ez beleül vele az »Éliás próféta trónjának« nevezett kényelmes és szilárd tartású székbe, a gyereket czombjaira fektetvén, a majöl a szokásos 12 szóból álló áldásmondás után megejti az operációt, mialatt a gyermek apja az ő 15 szóból álló áldását mondja el, melyre a jelenlévők egy 9 szóból álló kívánsággal felelnek. Az operáció lege artis befejeztetvén, a majöl a bor feletti áldást elmondva, még egy a teljesített funkcióra vonatkozó áldásmondás után egy imával fejezi be a fiúcska »*jidisen-jét*« (zsidóvá avatását), mely ima szöve-

gébe belefoglalja a neophytának adott zsinagógális nevet; azért nem mondom, hogy héber nevet, mert a zsinagóga gyakran hálás tiszteletből a zsidók más vallású jóltevői iránt, recipiálta azok — zsidóknak adott — neveit p. o. Alexander, Thusnelda etc. Csakis posthumus gyermek kaphatja apja illetve, ha leány, anyja nevét; mely, ha Ábrahám az vagy Sára, zavart okozhat az ezen nevet nyertnek származására vonatkozólag; minthogy a zsidó vallásra áttért, magukat »megájerolt« »gér-ek« és »gejüreszek« — akikre a zsinagóga, mely sohasem volt és ma még kevésbé expansiv hajlamú, nem igen áhítozik és akiket lehetőleg elutasít magától — mindig az Ábrahám ben Ábrahám, illetve a Sára bász Sára nevekre megájeroltatnak. Az életkoruk nyolczadik napja előtt meghalt fiúcskák, amint azt a tavalyi évfolyam 170-ik lapján már közöltem, a circumcisiót csak symbolice ejti meg üvegdarabbal a »liberer.«

A *briszt* rendszerint lakomával ülik meg, melyet a gyermekágyasnő lakásán vagy a koma, vagy a szüle rendez. Ez a szüde vagy hideg (mézeskalács, szeszes italok), szombaton rendszeren az, vagy meleg, mely utóbbi esetben vagy tejes (kávé, thea, csokoládé, finom sütemények, gyümölcs) vagy husos, mely esetben a kóser konyha legjelesebb fogásai kerülnek asztalra, jomkipurkor persze a bőjt elmulta után. Asztalfőnél — hacsak valamely elismert talmud tudóst nem ültettek oda — rendszerint a majöl foglal helyt, és hacsak mást nem tisztelt meg az áldásmondások teljesítésével, akkor azok praerogative az övéi, a bencselésnél tehát ő az előimádkozó. Ezen asztali imát 4 különleges בְּרִשֵּׁת előzi meg és szövegét a בְּעֵינֵי אֱלֹהִים után 6 külön בְּהִרְבֵּן bővíti. A szüdösz-briszre következő *harmadik napon* a majöl még egyszer és utoljára látogatja és nézi meg a fiúcskát. (Gen. XXXIV. 25.).

Áttérek immár a brisz napját megelőző este szokásos *vách-nácht*-ra, melyről nem feledékenységből, hanem könnyebb ismertethetése céljából nem tettem a brisz előtt, hanem itt teszek említést. Ha a fiúcska péntek este már a Sábész beállta után született, akkor a *Zócher* elmarad, t. i. belevegyül a jövő heti vách-náchtba. Ez a vách-nácht, mint neve is rámutat, a virrasztás, az örködés éjjele. Ezen éjjel iparkodik a gonosz Lilith legvehemensebben arra, hogy a gyermekágyasné »halálos álomba ejtse és gyermekét elrabolván annak vérét,

agyának és csontjainak velejét kiszíhassa.« Reggelig folyton vagy felváltva virraszt valaki és a majöl — aki a fiúcskát hivatalból tartozik ezen este megvizsgálni és pedig fentemlített netán fennforgó és a circumcisiót felfüggesztő akadályok szempontjából — az ő majölkését tokban vagy jól begöngyölítve oda teszi a csecsemő fejpárnáskája alá, vagy ha az az anyjánál fekszik, ennek feje alá, mint az eddig is alkalmazott óvószerek hatályát fokozó talizánt.

Ha a fiúcska elsőszülött, akkor a briszt 22 napon belül követi a פִּדְיוֹן *pidjón*, mely az Exod. XIII. 13-on alapszik. A fiú apja meghí magához egy jó hírnévnek örvendő Áronidát, akinek héber szöveg minta szerint és elmondásával elsőszülöttjének váltásdíja gyanánt felajánl 5 husz gérás sékelt, vagyis szelát, a mi pénzünkön 5 darab ötkoronás, mely 25 koronából 4 korona visszatérítendő, az ilyen formalitás mellett kapott 21 koronát a *Kajn* elfogadván, tehet vele akármit; ha ő maga szegény, megtartja, ha az apa szegény, annak visszaajándékozhatja. A pidjónnél csakis a váltásdíjösszeg rite történt átadása után mondhatja az apa az előírt két áldást, a *Kajn* pedig megáldja a gyermeket a Numeri VI. 24—26. versekben előírt áldással. A pidjónnek lakomával való megülvése nem igen gyakori, de nem is oly ritka.

A leánykák születése vajmi kevés port ver fel. A Lilith elleni védekezés ugyanolyan, mint a fiúk születése esetében, csakhogy a vác-nächti talizmán elmarad. A születés után következő valamelyik thóraolvasásos napon az apa a thórához járul és egy misebérách kezdetű áldás szövegében zsidó nevet adat leánykájának.

Mint mindennek, úgy a gyermekágyasságnak is bekövetkezik a vége. Mikor az anya akár fiúnak, akár leánynak születése után valamelyik szombatn legelőször megy ismét az imaházba, akkor az ennek megtörténtéről értesült kántor az *אל-האין* a *לבוש מלכות* *שמחים בצאם ויששים בבאם*-val végződő 8-ik és 9-ik mondatait csakis ilyenkor szokásos fényes solo vagy kardallammal éneklí el, a *firáng*-jának örvendő anya — illetve ha többen vannak anyák — üdvözlésüil. A hazakísért anya kísérőit és egyéb látogatóit megvendégeli, mely egyetlen esetben fűződik a leányok születéséhez is némi eszem-izsom.

Budapest.

VADÁSZ EDE.

IRODALOM.

IRODALMI SZEMLE.

Folyó évi áprilisi füzetünkben (179—180.) már bemutattuk a héber nyelvű zsidó Encyclopediát, melyet *Eisenstein J. D.* (*New-York* 165 East Broadway) ad ki. Ily mű szükséges és hasznos volta régóta általánosan el van ismervé és ugyanezért az utolsó években megvalósítására több kísérlet történt. De csak kísérletek, most azonban *Eisenstein* a régi óhajtatást valóra váltja. Az »Ozar Yisrael« teljes megjelenése biztosítva van és a kötetek aránylag gyors egymásutánban fognak következni, legalább kettő egy évben, úgy hogy öt év múlva a nagy mű teljes lesz. Az első kötetet nyomon követte a második és a harmadik előkészületei befejezvék, úgy hogy előreláthatólag a jövő év első hónapjaiban közrebocsátható lesz. Az árra nézve rektifikálni kell előbbi hírünket, kötete ugyanis nem 24, hanem csak 15 koronába kerül. Ez felette olcsó ár ily terjedelmes és minden tekintetben fényesen kiállított műnél. Újból melegen ajánljuk az »Ozar Yisrael«-t olvasóink figyelmébe. Rabbinak és a héber irodalom többi híveinek hasznos, csaknem nélkülözhetetlen Encyclopediá és emellett igen kellemes olvasmány. A tudományok az újabb korban oly terjedelmet öltöttek, hogy az emlékezetnek segítségére kellett sietni. A zsidó tudománynak is multhatatlanul szüksége van ily segédeszközre és e célra a héber Encyclopediá, amely a forrásokat, különösen a talmudi és a többi héber forrásokat, eredetiben vagy legalább ezekhez közelálló formában adhatja és jórészt adja is, még alkalmasabb, mint a már megjelent angol és esetleg ezután megjelenendő más Encyclopediá. A zsidó tudomány csak akkor fog nagy feladatainak a zsidó vallás és hívei iránt teljesen megfelelni, ha a modern tuda-

mányosság nyújtotta kipróbált módszerrel és eszközökkel fog dolgozni, kötelességünk tehát mindazon vállalatokat, melyek az érintett cél szolgálatában állanak, kellően támogatni. A szerkesztő-kiadó értesítéseiből tudjuk, hogy hazánkban eddigelé az »Ozar Yisrael« kevésbé terjedt el. Reméljük, hogy a mű előrehaladásával terjedése is haladni fog. Megrendelhető magánál a kiadónál a fent megadott címen vagy valamely zsidó könyvkereskedés tulajdonosánál. A megrendelő nevét a kiadó kéri oly célból, hogy azt a vállalat patrónusainak kinyomandó listájába felvehesse.

A bírálatra kerülő II. kötet, mint az I. és az ezután következő kötetek, 320 kéthasábos nagy negyedréti lapból áll és az חקרי — בילויי közti cikkeket öleli fel. Magyarországra kellő tekintettel van és a III. kötettől kezdve hazánk a munkatársak közt is képviselve lesz. Technikai okokból ez alkalommal nem soroljuk fel az egyes cikkek címzeit és csak általában hangsúlyozzuk, hogy minden ismeretágból több érdekes és fontos cikk foglaltatik a kötetben. Egészen új az amórák teljes listája abéczé sorrendben (85—94. oldal). Ebben 1812 amóra van feljegyezve, közöttük 245 olyan, kik az eddigi listákban egyáltalában nincsenek említve. A részletekre nézve számos észrevételünk van, melyeknek előadása a folyóiratunkban ily célra rendelkezésre álló téren nem eszközölhető. Ugyanezért ezeket, valamint az I. kötetre tartozó észrevételeinket más helyen adjuk. Megjegyezzük azonban, hogy a kisebb-nagyobb bakölvések a mű összértékét nem tangálják.

*

Weisz Gábor, a pécsi izr. hitközség érdemes titkára, negyedik bővített kiadásban bocsátotta közre imakönyvét: »Rachel. Imák zsidó nők számára« (Budapest [1908]). A nő minden alkalomra talál benne imát, ezenkívül ünnepekre, emlénapokra stb. Használhatóságát nagyban emeli a külön részben hozzátartozó szombati stb. imák héber nyelven és magyar fordítással, úgy hogy az imakönyv a templomi istentiszteletre is elegendő. Az imakönyv, melynek hasznos voltát az egymást követő új kiadások eléggé bizonyítják, ismét tökéletesbedett. A szerző csiszolásain és bővítésein kívül a jelen kiadás értékét emelik dr. Fischer Gyula közreműködése és

dr. Patai József templomi énekei. A kiállítás is megfelelően a mű nemes rendeltetésének, az imakönyv negyedik útján is meg fogja találni közönségét, amely már ezelőtt is megkedvelte.

*

Ötvös Károly: »Izraelita Családi Naptár«-ából, melynek öt évfolyamát már bemutattuk (fent 302), az imént jelent meg a VI. évfolyam, az 5669-ik (1908—1909) évre. A szerkesztő ezúttal is kellő ügyességgel és nagy gondnal felvett naptárába mindent, amire a vallásos és felekezeti életben szükségünk van. Az irodalmi rész változatos és különösen gazdag képekben. A lefolyt év krónikáját elhunyt jeleseink arcképei díszítik. Más közlemények kapcsán a közéletben működő férfiak arcképein kívül igen érdekes zsidó összképekkel találkozunk. A díszes kiállítású kötet mindössze 150 koronába kerül és megrendelhető a szerkesztőnél (VII., Rákóczi-út 9.) és minden könyvkereskedésben.

*

Auerbach Berthold (1810—1884), a bócherből kihámozódott népies elbeszélő, felette hamar vesztette el nagy hírét, amely őt életében övezte. A »Dorfgeschichten« költőjét épügy elfelejtették, mint a Spinoza biográfust és a zsidó tárgy »Kaufmann und Dichter« költőjét. Az udvarok napsugara hiába ragyogtak körül, a német nép széles rétegei elfordultak tőle, nem olvassák. Némely robustus képviselői a költőre egy ízben, mint zsidóra, rátörtek. A személyes sérelemnél mélyebben fájt a költőnek az a seb, a mely élete munkáján, az általános humanizmus és testvéri szereteten esett. Auerbach, a lángoló német hazafi, kit 1870-ben a német főhadi szállásba hívtak meg, mélyérzésű zsidó volt mindvégig. Felette érdekes e szempontból is az az életrajz, melyet Bettelheim Anton az imént tett közzé és melynek címe: »Berthold Auerbach. Der Mann. Sein Werk. Sein Nachlass. Mit einem Bildnis des Dichters« (Stuttgart und Leipzig 1907). Bettelheimot maga a költő bizta meg hagyatéka rendezésével és mintegy az életrajzának megírásával. Az összes források rendelkezésére állottak és Auerbach Berlinben élő fia is támogatta. A biográfia tehát megbízható és végleges. Felette érdekes életfolyás: a hechingeni talmudnövendék és a fejedelmek kedvelt embere. Csak

azt akarjuk még itt hangsúlyozni, hogy a sikerek nem szédítették meg. Csak nem régiben olvastuk róla, hogy »Rabbiner in Zivil« volt, vagyis zsidó voltát nemcsak nem takargatta — a mai spekuláló apró szentek módjára — hanem mindenhol őszintén vallotta. Utolsó éveiben az antisemitizmus ellen küzdött.

*

Wachstein B. a bécsi hitközség megbízásából a régi »Rossauer Judenfriedhof« sírfeliratait, melyek 1540—1748 időszakra terjednek, lemásolja és újból ki fogja adni. Az érdekesebbek közül 13-at külön ismertet »Wiener hebräische Epitaphien« cz. füzetben, melyhez hat facsimilet is csatolt. A sírfeliratokat közli és magyarázza. Talmud tudósokra vagy kabbalistákra vonatkoznak, a családok története szempontjából jelentősek. A dolgozatot W. a bécsi tudományos akadémiának mutatta be és az ki is adta. (Sitzungsberichte phil. hist. Klasse, 156. B., 4. Abth., Wien 1907). A császári Akadémia »beengedte a talmudot«.

*

Haas Th. tanulságos adalékot ad a morva zsidók jogi állásának történetéhez »Die Juden in Mähren« cz. iratával (Brünn 1908). Dolgozatát három részre osztja. Az első (5—12) a legrégebb időktől 1782-ig vagyis II. József türelmi rendeletének kibocsátásáig terjedő ezeréves korszakról szól. A másodikig 1782—1848 korszakot öleli fel (13—21). A harmadik pedig az 1848 óta kibocsátott rendeleteket ismerteti és egyúttal közli a zsidók statisztikáját (22—57). Végül több statisztikai tabella következik. A zsidók száma 1775-ben 23.382 volt 1846-ban pedig 40.064 (17. lap). Ez a szám a Bécsbe és Magyarországra való nagyméretű bevándorlás mellett is 1890-ig, bár mérsékelt, állandóan emelkedett, és az említett évben 45.324 volt. De 1900-ban már leapadt 44.225-re (64. lap). Szomorú képet mutatnak az egyes zsidó községek, melyek állandóan apadnak. Bécsen kívül Brünn és még egy-két város szívja fel a morva zsidókat. A politikai zsidó községek tabelájából (65. lap) azt látjuk, hogy a zsidó lakosság állandóan apad, a keresztény lakosság pedig állandóan emelkedik. Összesen 31 ilyen község van felsorolva, melyek közül néhány már a keresztény községgel egyesítve van. Többségben a zsidók

csupán a következő helységekben vannak: Bisenz (234), Boskowitz (591), Ung. Brod (477), Gaya (217), Gewitsch (93), Holleschau (443), Kostel (263), Lundenburg (199), Misslitz (350), Ostra Ung. (116), Pohrlitz (349), Schaffa (334). A számok 1900-ból erednek és a politikai zsidó községekben lakó zsidókra vonatkoznak. A legnagyobb községek: Brünn (8238), M.-Ostrau (3272. 1890-ben: 1356), Olmütz (1676), Iglau (1450), Göding (976), Prossnitz (987). Nikolsburg s más régi nagy községek lassanként elnéptelenednek. Morvaország nagy szülöttjei a 21. lap szerint: Jellinek Adolf, Kaufmann Dávid és Steinschneider Móríc.

*

A sémi tudományokat felforgató felfedezéssel kedveskedett *Calléja F.* az orientalistáknak XIV. kongresszusukon: a héber nyelv nem sémi nyelv, ilyen csupán a kanaanita nyelv, melyből a héber sok elemet vett fel. Ha ezeket eltávolítjuk, árjaiber (ario-ibère) nyelv marad hátra, melyet Mózes is beszélt. Két bizonyíték: *Cheddaï* [francia kiejtése a héber *saddai* = hatalmas isten szónak] = *Geddaï* = szász-skandináv *Gud, Goud* és *Good*. — *Tora* (kapu!) = *Bab* (kelta-kanan. = kapu). *Tora* = *Orta* (inversio) = *Porta* (a p levágása). *Porta* = *Portal* = *Peportal* = *Pep tal or* (részleges inversio) = *Bab tal o'or* vagy *d'ar*. Ez a három szó, a lakás kapuját jelenti. »On voit ici par quelle succession d'élisions et d'inversions le mot *Bab* a été transformé en *Tora* et de là, on peut se faire une idée de l'évolution du vieux fonds hébraïque, évolution qui le classe du même niveau des langues indoeuropéennes.« Mindez és hasonló jók olvashatók a nevezett szerző kis iratában: »Rectification de l'ancien Alphabet Arabe dit Phénicien«, *Alger* [1908]. Az orientalisták Algir kék ege alatt sem akarván hallgatni az okos szóra, a felolvasást sem nyomatták le, csupán néhány szóval említették, Caléja tehát külön bocsátotta közre világfelforgató elméletét. Bennünket is megtisztelt egy példánnyal. Még egy másik értekezés a föníciai írásról szól.

*

Starck E. v., ki tudtunk szerint nem czéhbéli assyriológus, világosabb képet ad a régi babylóniakról és assyrekről, »Babylonien und Assyrien nach ihrer alten Geschichte und

Kultur dargestellt» (*Marburg a. L.* 1907), mint akárhány nagyhangu ezéhbeli tudós. Az irodalom teljes ismeretével józan ítéletet párosít és elkerüli azokat az alaptalan merész állításokat, melyek az assyriológiát inkább diskreditálják, mint terjesztik. Vaskos kötete (443 lap) 11 fejezetre oszlik. Általános bevezetés után szól az országokról és lakóikról, uralkodóikról, az istenekről, az írásról és nyelvről, az emlékművekről, a szellemi és vallásos életéről, az államszervezetről és a jogéletről, a polgári társadalomról és iskoláról, a tudományokról és művészetekről és végül a városokról. Szerző a hívő álláspontján áll, de ezért kevésbé elfogult, mint az »elfogulatlan tudomány« lármás képviselői. Helyesen mondja a 9. lapon a következőt: »So ist es bis heute nicht erwiesen, dass die Hebräer ihren Sabbat, ihr Priestertum, ihre Opfer, ihr Gesetz, ihre heiligen Geschichten von der Schöpfung, vom Sündenfall, von der Sintflut, ihre Vorstellungen vom Paradies, von Engeln und Teufeln aus Babel überkommen haben«. A babyloniai monotheismusról Oppert J. azt mondta: »Ha Janumal Jahve imádója, miért szólitja Samast és Mardukot?« (16. lap). St. (16—18) elbálik a bab. »latens egyistensége« feltevésével. A mű főértékét azért mégis az assyr-bab. tényleges viszonyok ismertetésében látjuk. Ezekből a mű gazdagságánál fogva részletekre nem terjeszkedhetünk ki.

*

Maire Albert, a párisi egyetem könyvtárnoka, kiváló művet bocsátott közre a könyv előállításáról e czímen: »La technique du livre. Typographie, Illustration, Reliure, Hygiène« (*Paris* 1908). Mint már a cím mutatja, M. minden a könyv-iparra vonatkozó technikai kérdést tárgyal. Felette érdekes történeti áttekintések és új javaslatok foglaltatnak könyvünkben, de mi csak néhány pontról akarunk megemlékezni, melyek a mi szempontunkból külön érdekűségről azt mondja, hogy ne legyen 8 centiméternél hosszabb, a betűk ne legyenek 1.5 mm.-nél kisebbek, a sorok közötti ürr legalább 3 cm., az egyes betűk között szintén meghatározott ürr legyen (idézve 46. lapon). Az utasítások a rövidlátás megakadályozásának céljából adotnak. A zsidók az ókorban nem voltak szemorvosok, de más

szempontokból tárgyalták az írás ezen külső kellékeit. Ők is rövid sorokat követeltek, legfeljebb 27 betűből állókat; a sorköz legyen akkora mint az írott sor; minden betű külön álljon, vagyis ne legyen a másikkal összekötve (Óhéber Könyv 114 köv., német kiadás 127 köv.; 132, német 147). — A hosszú betűk az olvasást megkönnyítik, a mint 64 köv. ki van fejtve. A héber írásban a lamed betű e típus képviselője. Kérdés, hogy nem vezérelte-e a régieket egyes betűk meghosszabbításánál öntudatlanul az olvasás megkönnyítésének célja? A legczélszerűbb ténta a fekete (28 köv.). A régi zsidók szerint csak fekete téntával szabad bibliát írni (Óhéber Könyv 136 köv.) Egyéb tekintetben is méríthetünk M. művéből tanulságokat a zsidó írás és könyv mélyebb megismerésére.

*

A szent földről sok munka létezik, melyek történetét vagy jelen állapotát ismertetik. A történetek azonban a szent földet mint önálló országot tárgyalják, és nem a világtörténettel kapcsolatban. Ezt a hízagot akarja betölteni *Lüttke A.*: »Das heilige Land im Spiegel der Weltgeschichte« cz. szépen kiállított művében (*Gütersloh* 1908). A testes kötet (568 oldal) kelletténél többet tesz, mert a világtörténet mellett a tulajdonképeni cél háttérbe szorul. A nyilvánvalóan katolikus szerző a zsidókat csak a kereszténység fellépéseig ismeri, az ezt követő korban már alig léteznek reája nézve. Kétségtelen pedig, hogy Palesztina a negyedik század közepéig lényegileg még zsidó ország. Nem is állítható, hogy a zsidók története az említett korszakban nem volna feldolgozva. De hát Jost és Graetz zsidó szerzők, zsidótól pedig igazhitű tudós nem tanul. A mit az első században tanultak, elegendő volt 1500 esztendeig, a reformáció beköszöntéséig; a mit akkor tanultak, megint eltart annyi ideig. A keresztény szent föld története az, a mit L. elbeszél, de ezt nem kellett hangsúlyoznia, minthogy ugy gondolkozott, hogy ez amugy is magától értetődik. Csak a lemeszárolt zsidókról értesülünk (pl. 457. lapon: a keresztések bevezik Jeruzsálemet). Az araboknak az elnyomott zsidók is segédkeztek, midőn Jeruzsálemet és a szent földet a byzanci görög császár kezébe kiragadták (420 köv.). A szentély helye szemétdomb volt. »Der Platz lag voll Unrat, den Juden zum

Hohn dort hingeworfen. Omar liess ihn reinigen. An der alt-heiligen Stätte des Gottes Abrahams und des Tempels Salomos kniete er nieder zu langem Gebet» (421). Omar a jeruzsálemi keresztényeket korlátozó törvények közzé azt is felvette, hogy a mohamedánoktól őket megkülönböztető ruhát viseljenek (421). Későbbi századokban a keresztény Európa ugyanezt követelte a zsidóktól. Ez a »zsidó jegy« eredete. Az arabok Egyiptomot is meghódították. »Babylon-erődöt« meghagyták a keresztény koptoknak. Ennek temploma körül lagnak még mai napig; koldulnak az idegenektől a kezükre tötövírozott keresztre mutatva (425). Igen érdekes a keresztény zarándoklás (139—1500) leírása. A zarándokok zöme Velenczéből kelt útra. (510—522). Joppeban szálltak partra: »Nachdem die Pilger mit den frechen Eselstreibern und den zahlreichen zudringlichen jüdischen Hausierern fertig geworden waren, setzte sich die Pilgerkarawane auf Ramle zu in Bewegung» (520). L. azt mondja, hogy a spanyol zsidók üldözésének lelke, Torquemada dominikánus, zsidó volt (532). L. az utolsó részben a török birodalom történetét adja dióhéjban és végül a jelenkori Palesztinát írja le. Ideje volna, hogy a zsidók története Palesztinában a források alapján megírassék. Mint említettük, L. számára a zsidók nem léteznek.

*

Mommert C., kinek Jeruzsálemre vonatkozó három kötetes művét annak idején ismertettük, újabb adalékot szolgáltat a szent város topográfiájához következő iratában: »Der Teich Bethesda zu Jerusalem und das Jerusalem des Pilgers von Bordeaux nebst Anhang: Die Grabeskirche zu Jerusalem auf der Mosaikkarte zu Madaba« (Leipzig 1907). Sajnálattal kell konstatálni, hogy M. az ollózást nem hagyhatja és ennek következtében egyébkép figyelemre méltó dolgozatait kinyújtja. A dolgozat eredménye az, hogy a Bethesda fürdő tó, még pedig gyógyfürdő volt és hogy fedett terem által kettős tóvá választott el (40. lap). A név בית הכרם a gyógyfürdő mellett szól.

*

Az a kis függőleges vonás, melynek neve *peszik*, munach és rebia közt *legarmé*, már sokat foglalkoztatta az accentuológusokat, azokat is, kik nem tartják accentusnak. Talán Büchler Adolf hatolt be az újabbak közt a legmélyebben a

vertikálisok titkaiba *Untersuchungen* stb. cz. monográfiájában, melyet terjedelemre nézve meghalad *Fuchs Hugo* doktordisszertációja: *Pesik ein Glossenzeichen (Breslau 1907)*. A piczike vonás 149 nagy nyolczadlapot tölt még és a monográfia végén csupán egy »Versuch einer Geschichte des Pesik« található. A munka három szakaszából értékesnek csupán a bevezetés cím alatt összefoglalt fejezeteket tartjuk. Ebben a szerző tényleges adatokkal dolgozik a peszik nevééről és mi-voltáról és alaposan tájékoztatja az olvasót az eddigi feltevésekről. Az eredményeket szerző a következő hat pontba foglalja össze:

1. *In Bezug auf das Accentsystem sind P. und Lg[arme] gleich.*
2. *Sie haben ursprünglich nichts mit ihm zu schaffen.*
3. *Diese Zeichen sind älter als das Accentsystem, soviel, dass schon die ältesten masoretischen Schriftsteller ihnen Bedeutungen beilegen, die nicht ursprünglich sein können.*
4. *Schwerlich sind alle P- und Lg-Zeichen einheitlich zu erklären.*
5. *Die einzige bisher sichere Bedeutung des P. ist, dass es zwischen gleichen und ähnlichen Worten trennt, ohne dass jedoch deutlich ist, ob es für den Schreiber, Exegeten oder Vorleser bestimmt ist» (35—36).*

F. lényegileg Olshausen elméletét fogadja el, mely szerint a peszik betoldásokra (Einschiebsel) figyelmeztet. Erre megcsinálja a próbát a »Bibelkritischer Hauptteil«-ban (39—127) és 128—135 »mérleget« csinál és »következtetéseket« von. Lidérczfény. F. maga konstatálja, hogy a hagyományos irodalomban sehol sincs szó a szent szövegben előforduló glossákról. Ennek a bizonyítéknak az ereje F. theóriája ellen nem lesz gyengébb az által, hogy szerző maga is tud róla. Simon ben Jóchai azt állítja: »Lehetséges-e, hogy a tórából egyetlenegy betű hiányoznék« (Bába B. 15a). Képzeltető-e ily kijelentés, ha garmadával léteztek volna helyek, melyeknek authenticitása hivatottak állítása szerint kétes? Fel kellene tehát tételezni, hogy a peszik jelentése a második század elején már nem volt ismeretes. Ebben az esetben legalább 200 évesnek kellett már akkor lennie, tehát körülbelül 100-ban időszámításunk előtt keletkezett. Tegyük fel, hogy ez áll. Kérdés marad akkor

először: miért nem vették fel ezeket a jeleket a hivatalos tórapéldányba, a zsinagógai tekercsbe? másodsor: miért nem beszélnek róla, mint a rendkívüli pontokról? Melyik a régibb kritikai jel: a puncta extraordinaria, vagy a peszik? Ha az utóbbi régibb, miért nem kapott helyet a szövegben mint az előbbi? Ha az előbbi régibb, miért tudtak ennek szövegtitikai jelentőségéről (cf. Masor. Untersuchungen) és miért nem tudták ugyanezt a pesziktől? A hagyomány következetes hallgatása csak úgy érthető, ha felteszszük, hogy a peszik a konzonanszöveget nem alterálta. Az írás általános története is azt tanítja, hogy a legrégebb kritikai jel a pont volt és nem a vonás, tehát a puncta extraordinaria a régibb jel. A פירוני rendszerben a peszik is pont (133). Miért szólnak tehát a tannák oly sűrűn a felső pontokról és sohasem a pesziktől? Ez kétségtelen jele annak, hogy a peszik a talmud korában (500-ig) mint írott jel nem volt ismeretes vagy legalább nem szerepelt. A neve is aram lévén, abból a körből ered, a mely a többi accentusokat produkálta. A puncta extraordinaria az egyetlen jel, melynek héber terminusa van (נקודת עלי, נקודות), a mi szintén azt bizonyítja, hogy ez az egyetlen maszora előtti jel. Egy szóval a főeredményre nézve szerzővel sehogysem érthetünk egyet.

Szóferim III, 7 sokat vitatott helyét szerző így fordítja: »Man darf eine Torarolle nicht zur öffentlichen Vorlesung benutzen, wenn man sie mit P-Zeichen versehen hat, d. h. am Anfang der Verse Punkte gesetzt hat, — dsgl. wenn man ihn (sc. den P Punkt) eingedrückt hat (sodass er freilich nicht geschrieben ist, aber sich auch nicht entfernen lässt), oder wenn man (um ihn unkenntlich zu machen) einen Buchstaben mit ihm verbunden hat« (133). Eszerint פסוקי ששוקי = »peszikált (peszikkel ellátott) könyv«. Ez nyelvileg sem lehetséges, de a folytatás még kevésbé illik: »azaz pontokkal látta el a versfőket«. Még ha igaz is, hogy a peszik a szérugin rendszerben pont volt, akkor sem érthető, hogy miért fejezte ki a tétel szerzője a pontot peszik szó denominativusával, hisz a pontozást nákad tövel jelöli, és, a mi a fő, nem látták el az összes verskezdeteket peszikekkel? F. azt kérdezi: »Das Versende soll er genannt haben פסוקי ששוקי?« (132). Nincs szó a versvégről, hanem a verskezdetéről, mert a régieknél ez utóbbi

volt a fő, mit a Revue LV. (1908), 217. s köv. bővebben kifejtettünk. A halákha második fele vagy arról beszél, hogy a betüket bevészte (a bőrbe = פסוק) vagy egymással összekötötte és ebben az esetben önálló tétel, vagy pedig az első halákhának folytatása és az értelme a következő: Ha a verskezdetek jelzését (a pontokat) kikaparta vagy a betűbe bekeverte (ugy hogy most már nem önálló a pont), akkor se olvasson benne. Nem tartjuk a nehézséget teljesen eltüntetettnek, de F. magyarázata semmi esetre sem helyes.

AZ ÖRÖK VÁNDOROK.

Morris Rosenfeld, eredeti, eddig kiadatlan kéziratos verse után fordította: Kiss Arnold.

Zsibongástól hangos, izgatott az utca,
Emberek szaladnak, gyűlnek nagy halomba,
Csúfolódó szavak hangzanak a légben,
És szitokszó röppen: »mily gyalázat! szégyen!«
Én is odafutok, s álmélkodva kérdelem:
Mi történik itten? mi az a nagy szégyen?
És meglátom őket. Hiszen ezek »zöldek!«¹⁾
Messze, távol földről uj hazába jöttek,
Arcukra jegyezve szenvedés írása,
És kíséri őket gyermekek sirása.
Nézem őket, s látom szomorú vonásuk,
Nézem őket, s látom borús vándorlásuk,
Nézem őket, s látom hátukon a zsákot,
A kopottas, tépett, elnyűvött iszákot,
És egy kérdés villan meg szivemben mostan:
Mi lehet e barna, elszakadt bugyrokban?

Mondjátok ti bugyrok, mit is rejtegettek?
Tán odui vagytok szörnyű nagy sebeknek?
Vértőlázó álmok, kintregélő rémek
Rongyaitok mögül hozzám mit beszélnek?

¹⁾ Zöldeknek nevezik Amerikában gúnyosan az ujonnan bevándorolt jövevényeket.

Tudom, hogy bizonyság nincs belétek kötve,
 Útlefél hazára, új otthonra, földre,
 Hogy ahova jöttök, ne a szitok várjon,
 Hogy ahol pihentek, senki meg ne bántson.
 Szóljatok hát rongyok! hadd halljam regétek,
 Amit rejtegettek, bűn-e, szörnyű véték?
 S mintha kérdésemre felelni akarna,
 Mintha csak megnyilna egy bugyornak ajka, —
 Az egyikről választ olvasott le szívem:
 »Rajta! nézzed hát meg, hogy mit rejtetek itt benn!
 És benéztem lopva, s nagy Isten! mit láttam
 A rongyokra vedlett, penészes iszáokban?!
 Az egyik bugyornak kendőbe göngyölve
 Tán egyik vándornak régi, szakadt könyve...
 Lapjai fakultak, könyvtől vagy tán vértől,
 Ismeritek ugy-e ezt a könyvet régtől?!
 Sok szemben fakasztott írása már könyvet,
 Ismeritek bizton a legszentebb könyvet!
 Harczba mentünk érte, vért ontottunk érte,
 Pajzsunk a veszélyben, szívünk büszke vértje,
 Pergamenjén gyémánt és diadém csillog,
 És ha üznek érte, a szemünk megvillog,
 Száz darabra tépték, és mi összevarrtuk,
 Életünket érte száz örömmel adtuk,
 Mindenünk elvették — ezt el nem vehették,
 Apáink vérüknél is jobban szerették.

Óh szabad bolondok! mit röhögtek rajtuk?!
 »Zöldeken«, akiknek halovány az arcuk!
 Nem koldus czigányok, sem vad karavánok,
 Akiket hazátlan bolyongani láttok!
 Kétezer esztendőn vándorol e nép már!
 És ezért nem gúnyszó, hanem tisztelet jár!
 Le a kalapokkal! akik így szenvednek,
 Gyermekai ők az egyetlen Istennek,
 Tudjátok-e, mi van abban a rossz zsákban?
 Igazság és eszme tüzes lángírásban,
 A tóra van benne — az-e hát a koldus,
 Aki ilyen gyöngyben, ilyen kincsen oly dús?!

Nép, amely kaczagva néz a vészszel szembe,
 Nép, amely sohasem fél rémes rengetegbe,
 Nép, amely a tűznek lángját sohasem félté,
 Nép, amelynek mindig hajszálon volt élte,
 Máglyára, kínpadra nem rettegve lépett,
 Hogy megmentse onnan a szent örökséget —
 Nép, amely már annyi harczokban csatázott,
 Szenvedett és küzdött, száz viharban ázott,
 Nép, mely ezer vészben, tűzzáporban sem félt,
 És eltúrte mindezt ez avult vén könyvért,
 És vándorol folyton, soha meg nem állva,
 És hitét nem adja — ez a nép a gyáva?!
 Nép előtt, amelyről évezrek regélnek,
 Hátrább gúnyotokkal! hódolat e népnek!
 Mielőtt hozzájuk szólni akarnátok,
 Ajkatokat előbb tisztára mossátok!

Szeretem e »zöldek« bántott, üzött népét,
 Szeretem oly fájó, szomorú regéjét,
 Kincset rejt a vándor régi, néma zsákja,
 Benne az én népem drága koronája!
 Elárvult iszáokban szent dalok rejtőznek,
 Keleti románczok benne kergetődznek,
 Szent dalok, amelyek elcsöndültek régen,
 És románczok, melyek elvesztek az éjben,
 Aranyháfák, miknek elpattant a húrja,
 S ott benn a sötétben megzendülnek újra,
 Hősregék, amiknek bús melódiaja
 Elhagyott földünkön, hegyen, völgyön szállva,
 Egykor, régen hangzott merengő nótával,
 Halk hegedűszóban, pengő cziterával,

Régi profétálás... Sáron rózsavölgyén,
 Liliomban termett apáinknak földjén...
 Örök kristályforrás... örökös virágok...
 Illatjuk betölti most is a világot...

Óh bugyrok, ti drágák! óh ti kedves, szépek!
 Ti őrzitek tanunk, a tiszta szentséget!

A szellem, az eszme őrzői ti vagytok!
 Elsorvadt reménynek új hitet ti adtok!
 Minden borús árnyék egykor messze széled...
 Népem új életre szavatoktól éled.
 Budapest.

KISS ARNOLD.

JUDIT.

(Morris Rosenfeld.)

Régi mesék halk szavában
 Csendül meg egy hős rege,
 Arról szól, hogy hajdanában,
 Tünt időben, tünt világban,
 A hadaknak Istene
 Megmentett az ellenségtől —
 És egy asszony hős kezétől
 Küldött nekünk diadalt —
 Hallgassátok meg a dalt.

Dárda villog, szablya csillan,
 Assur küldi vad hadát,
 S mint a villám, kard meg-
 villan —
 S mint a szellő, mely elillan,
 Lopva hozza a halált —
 Ám egy asszonyt adott Isten,
 Sáron völgyben párja nincsen,
 Két szemében két parázs,
 Nincs a földön oly varázs.

Özveg asszony gyászos sorsban
 Tölti borús éveit,
 S mégis nevét a városban,
 A nagyok közt első sorban
 Széltében emlegetik;
 Szép és gazdag s istenfélő,
 Csak a gyásznak s búnak élő,
 Könyvet ont ura fölött,
 Szívében a gyász örök.

Bús lakában elhagyottan
 Ifjúságát temeti,
 Úgy él Judit asszony mostan,
 Gyöngye, kincse nagy halom-
 ban,
 Ám minek az most neki?!

És a nemzet is veszélybe,
 Assurnak jut vad kezébe,
 Már el is határozzák:
 Elfogadják az ígát.

*

Sirnak a vének
 Gondteli gyászbán,
 Hőfőhérré fűrtjük
 Hamuban. sárban;
 Jajgatva kérdik:
 Miért e végzet?
 Oh Uram! Isten!
 Néped mit vétett?
 Hullnak a könyvek
 A föld porába —
 Judáát Assur
 Ostora várja.

A papok jönnek
 Jajgató szóval,
 Leviták jönnek
 Siró dalokkal,
 Iszonyú kórus:
 Szomjuság, éhség,
 Fény nincs egy szikra,
 Csupa sötétség;
 Hajukat tépik
 Asszonyok sirva,
 Meg van már ásva
 Az ország sirja.

Uzijja jön most
 Gyors paripáján,
 Hab serked ime
 A lónak száján —
 Csatából vágat

Oreg Uzijja,
 Ajkán az új hirt
 A nép beszítja:
 »El vagyunk veszve,
 Mindenünk oda!
 Ha gyorsan nem jó
 Isteni csoda.«

*

Mint a kövek megnémultan,
 Mint egy siri temető,
 Úgy hallgatja megbénultan,
 Csüggedt népe elborultan. —
 De most ime szól egy nő:

»Győzni-e, vagy meghódolni?
 Válasszatok emberek!
 Tud-e Isten még harcolni?
 Régi íjját célba dobni?
 Vajjon ebben kételkedtek?!

Nem tudnátok, hogy a kardja
 Úgy forog mind azelőtt?
 És ha Urunk úgy akarja,
 Ellenségünk megszalajtja,
 S futnak ők az Úr előtt.

Nem hasítá meg a tengert?
 Nem lettünk-e szabadok?
 Nem-e ő volt, aki megvert,
 Reáinktörő istent, embert?
 S hősök lettek a rabok.

Mi is Assur seregével?
 Mi a zsarnok hatalom?
 Ha mi küzdünk nagy nevével,
 Küzdenek ők kelevézzel!
 Vár rájuk a sirhalom!

Nő vagyok csak, gyöngye asszony,
 De a vértsem Istenem!
 Köny szememből ne fakadjon,
 Uram nekem erőt adjon,
 Bosszumban legyen velem!

Van egy tervem, Isten adta,
 Ő vezeti lépteim!
 Elmegyek én messze, arra,
 Hol a felhőt bérc takarja,
 Várjatok rám véreim!

Hová megyek? meg nem mon-
 dom.

Föl nem tárom tervemet.
 Győztek a sötét gondon!
 Szemetek könyvet ne ontson!
 Isten áldjon! elmegyek.

Háborúban félre bánat!
 Az én keblem csupa láng.
 A letűnt nap még föltámad,
 És eloszlát minden árnyat,
 Győzelem virrad reánk.«

Judit asszony búcsút intett,
 És a nép térdre borul,
 S minden szem felé tekintett,
 És feléje áldást hintett:
 »Judit menj és bódolgulj!«

*

Aranyékes ágyon,
 Rózsákkal behintve,
 Drágakövel szegve,
 Fekszik Holofernesz
 Hermelin, bíborban.

Feje fölött mirtus,
 Lábainál rózsák,
 Száz katona őrzí,
 S arany legyezőkkel
 Allnak a heréltek.

Gőgös szeme villog,
 Győzelem ül benne —
 Ő, a hősök hőse,
 Várakat lerombolt,
 Városokat dúlt föl.

»Holnap hódol Juda!«
 — Mondja biztos szóval —
 S végignézi kardját,
 Büszke tekintettel —
 Mint a dühös tigris.

»Holnap hódol Juda!«
 És a vére ömlik,
 S kegyelemért koldul,
 S Assur istenképe
 Előtt borul térdre.

*

Gyöngy van a hajában,
Színarany ruháján,
Úgy ül Judit asszony
Holofernesz jobbján.

Három napja immár
Hogy eljött hozzája,
S a vezért megvette
Szép Judit búbája.

Halálmegvetéssel
Idegen táborban,
Holoferneszt tartja
Elvakult mámorban.

Terveket súg néki,
Nyakát általfonja,
És a hős vergődik
Szerelémhálóba.

Boritalnak gyöngye
Habzik a pohárban,
S forr a nagy úr vére
Vad, szerelmi lázban.

S hogy szomját eloltsa:
Belefűl a borba,
S fölhevül mind jobban,
S mostan ezt dadogja:

»Hess! fekete hollók!
Hej! vig napom van ma!
A legszebb asszonnyal
Hagyjatok magamra!«

S hizeleg az asszony,
Csókkál, öleléssel,
S bort önt a kupába,
Hídeg cselvetéssel.

Elázik a tigris,
Köd száll az agyára,
Suhog a teremben
Szörnyű halál szárnya.

Budapest.

Judit után nyujtja
Kezét — fölhevülve,
S álomtól elnyomva
A pamlagra dül le.

*

Éles a kard, a szablya,
Judit megragadja.

És odalép az ágyhoz,
Félelem most távozz!

»Te népem megrontója!
Itt a vegső óra!«

Az ajtót most bezárja,
Senki meg ne lássa!

Úgy figyel minden neszre...
Hallgatódik lesbe!

Egy kardnyisszanás zördült —
S most egy fej legördült!

*

Borus éjjel, telve vésszel. —
Jött a szörnyű ébredés,
Assur hadban temetés, —
S Judit asszony megy az éjben
Völgynek le, és hegyre fel,
S a kezében véres fej.

Fut a rétről az erdőbe,
Fut riadtan csak tovább,
»Legyőztük Assur hadát!
Halott immár büszke hőse!
Saját kardja ölte meg!
S népei gyászt öltenek!«

»Testvérek! szemem ragyog!
Nyisszatok nekem kaput!
Elfárasztott a nagy ut
Én vagyok az! én vagyok!
Gyáva ellenségeket!
Rajta rá! ne féljete!«

KISS ARNOLD.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: A zsidók egyetemes története 6 kötetben. Graetz műve alapján stb. szerkesztette: Szabolcsi Miksa. IV. és V. kötet, Budapest 1908. (Phönix Irodalmi Részvénytársaság. Ára kötetenként 16 kor.). — Weisz G., Rachel. Imák zsidó nők számára. Fischer Gy. dr. közreműködésével, 4-ik bővített kiadás, Budapest [1908]. — Bánóczy J., Az orsz. izr. Tanítóképző-Intézet Ertesítője a XLIX., L. és LI. tanévről. 1905/6., 1906/7. és 1907/8. Budapest 1908. (Neumark D. értekezésével: Jehuda Halevi's Philosophy in its Principles). — Friedmann M., Baraita di-Mlecheth ha-Mischkan, kritisch beleuchtet und erläutert, Wien 1908. (az Israelitisch-Theologische Lehranstalt XV. Ertesítőjének melléklete). — Dr. Neumann E., A nagykanizsai izr. hitközség hitoktatási intézményei az 1907—1908. tanévben, Nagykánizsa 1908. — Dr. Eppenstein S., Joseph Karas Commentar zum Buche Josua und Nachträge zum Commentar über das Buch der Richter, Frankfurt a/M. 1908 (Különlenyomat a »Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft« V. kötetéből). — Dr. Porges N., Joseph Bechor Schor, ein nordfranzösischer Bibelerklärer des XII. Jahrhunderts és Dr. Guttmann J., Kant und das Judentum. Zwei Vorträge, Leipzig 1908. (Schriften d. Gesellschaft z. Förd. d. Wiss. d. Judentums). — Dr. Blau L., Az assuani és elephantinei aram papyrusok. 12 eredeti zsidó okmány az V-ik századból időszámításunk előtt, Budapest 1908. (Kül.-leny. a M.-Zs. Sz. 1907. és 1908. évfolyamából). — Dr. Günsz Á., A kinyilatkoztatott vallás. Rövid hittani vezérfonal a zsidó tanulóifjúság részére, Temesvár [1908]. Ára 1 korona. — Hornyánszky Á., Héber nyelvtan kezdők számára. I. kötet: Alaktan. Megjelenik a vallás- és közoktatásügyi Minister támogatásával. Budapest 1908. Ára 4 korona. (Keleti Könyvtár I. sorozat, I. rész).

A pozsonyi orthodox község jámborsága. »Mert itt van az orthodoxia metropolisa: Pozsony. Itt működtek hazánk legkiválóbb, legjámborabb, legtudósabb rabbijai. Itt működött a Chaszam Szófer, itt a Kszav Szófer, itt a b. e. Szmiche Bünem Szófer. Itt működött korunk legnagyobb korifeusa R. Dóvid Lakenbach. Valamennyien jámbor, jellemes férfiak, kik tudásukkal, jámborságukkal felülmúlták kortársaikat. S mégis mit tapasztalunk? *Sehol vallásilag oly romlott, oly korrumpált hitközséget nem láttam, mint az itteni ort. hitközség.* Az alkalmazottakon s megfizetett egyénekén kívül alig-alig találni jámbor embert. Az üzletek legnagyobb része szombaton nyitva. Az iskolaszéki elnök oly ember, ki kevesebbet tart még az itteni neológoknál is. De azért díszes pozíciót foglal el az ort. hitközségben. Rosszabb hitközséget még képzelni is alig tudok...

Mennyire negligálják a בית t! S hogy mily épületek a viszonyok, ép ott olvashatta ugyanazon lapban, ugyanazon számban, melyben förmedvénye megjelent. Pedig hej! mennyit hallgatott el még a t. cikkíró! Milyen szép és mennyivel épületesebb képet festett hitközségünkről a בית elnöke svueszi beszédében! S mi okozta itt a sülyedést, a hanyatlást!?... »Ezt írja egy status quo joghallgató a »Magyar Rabbik« utolsó füzetében (IV, 121.). A lap, melyre czéloz, a pesti Allgem. J. Rundschau. »De szépek a te sátraid, Jákob.«

Schönwald S. Vilmos nyugalmazott tanító, utóbb hitközségi jegyző, Kecskeméten aug. 7-én közel 90 éves korában meghalt. Számos rabbít ő vezetett be először a talmud tanulmányozásába, melyet élete végéig a régiek lelkeségével folytatótt. Vadász Ede, kitűnő munkatársunk, kinek az elhunyt érdemes férfiú mostohaatyja volt, folyóiratunkban (XXIV, 347—48) közölte életrajzi adatait. Áldás emlékére.

Klein Miksa magyar származású világhírű szobrász Berlinkben meghalt.

Új templom a fővárosban. Az Aréna-uton az V—VI. kerület számára 200,000 korona költséggel új templom épült. Ezt Weinmann Fülöp dr. elnök programja szerint más kerületi templomok fogják követni. Az utolsó templomot a pesti hitközség 40 év előtt építette.

Klerikális nagygyűlés volt a fővárosban szeptember első hetében, melyre az egész országból sereglettek össze. Demonstráló nagy körmenet is volt, melyet Budapest még sohasem látott. A gyűlés szónokai majdnem kizárólag a zsidót festették a falra. A zsidók pedig tovább várják a jó szerenését.

Orientalista kongresszus volt, a XV., Kopenhágában augusztus 15—19-én, melynek napirendjén több zsidó tárgy szerepelt. Kiemeljük a következőket. *Chajes* (Firenze), Beiträge z. hebr. Wörterbuch; *Venetianer*, Der Ursprung der Prophetenle-

tionen (folyóiratunkban megjelent tanulmány); *Cook St. A.* (Cambridge), Palestinian Excavations and the history of Israel; *Kaminka* (Wien), La composition de l'ouvrage araméen »Scheiltot de R. Achai« et la rhétorique des Écoles babyloniennes; *Kautzsch* (Halle), Kurze Mitteilung über die von Dr. Oxer geplante Konkordanz zur Mischna; *Poznanski* (Varsó), Haddjawaii aus Balch [Chivi al-Balchi]; *Mahler* (Budapest), Prinzipien der altorientalischen Chronologie; *Ginsburg* Christian D. (Palmer s Green, Middlesex): On his new Massoretico-critical edition of the Hebrew Bible which is being printed as a Memorial of the Centenary of the British & Foreign Bible Society; *Davies*, Notes on the Hebrew words gôjim; tósab; nokri; zâr; gër; *Ginsberg L.*, The Authenticity of the Newly Discovered Parts of the Talmud of Jerusalem; *Belléi*, The aramaic papyri Euting-Sayce-Cowley-Sachau; *Lambros* Athénas, Die Juden Griechenlands im Mittelalter; *Simonsen* (Kopenhága), Ein Midrasch im vierten Ezrabuch; *Jastrow* (Philadelphia), A Babylonian object in Hepatoscopy; *Zimmern*: Über den Namen »Benhadad«; *Wilson* R. D. W. R., A comparative view of the Aramic of Daniel; *Faulhaber*, Zur Technik des biblischen Strophenbaues; *Wilkins*, Urtext zweier Abschnitte des alten und neuen Testaments; *Pereira Mendes* Rev. Dr. H., Notes on the Jewish Temple in Elephantine; *Yahuda* A. S.: a) Der Garbenhaufen in Hiob, 5, 26. b) Über die Analogie in der Bedeutungsentwicklung sinnverwandter aber stammverschiedener Wörter im Semitischen und ihre Verwertbarkeit bei hebräischer Wortforschung; *Belléi*, La traduction grecque d'une grande partie du Vieux Testament connue d'après le manuscrit unique Bessarion à Venise. Eleven vita keletkezett a kongresszuson Haupt felolvasása fölött, mely szerint *Jézus nem volt zsidó*. A felolvasó egyelőre nem dicsekedhetik hívekkel, de alapos kilátásai vannak. Yahuda megczáfolta Gaster nézetét az általa felfedezett samaritan Józua-kéziratról. Megjegyzendő, hogy a sok port felvert kéziratot Luncz már évekkel ezelőtt ismertette »Jeruzsálem« cz. folyóiratában és hogy többen utasították el Gaster nézetét. Yahuda maga előzőleg a berlini tudományos Akadémiában nyújtott be e tárgyról kimerítő értekezést. Végén csattan az ostor: a samaritan főpap Dalman G. előtt kijelentette, hogy a szóban forgó történeti könyvet ő maga kompilálta és nem gondolta, hogy Gaster réginek fogja tartani (Theol. Literaturzeitung 1908. évf. szept. 26. szám, 353. hasáb). Ez a tény Gaster ellenfeleinek kritikáját is blamáta.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

A helyzet	Lap
A naggyűlés	1
A pesti Chevra Kadisa elnökválasztása	
Társadalmi szemle	6
Junger Mór: Bein Károly	12
Pfeiffer Izsák: Bein Károly emlékezete	27
A szervezet	112
A hatodik izr. községkerület közgyűlése és határozatai	117
Bató J. Lipót: A fővárosi zsidóság statisztikája	120
Társadalmi szemle	123
A szervezet	225
Kúti Zsigmond: Az új népoktatási törvények	229
Társadalmi szemle	233
Az izraelita községkerületi elnökök emlékirata	329
Zsidó bibliatudomány	354
Az orsz. rabbiképző-intézet internátusa	357

TÁRCZA.

Dr. Kiss Arnold: Morris Rosenfeldről	30
Schwarz Sámuel: Amerikai levél	46

TUDOMÁNY.

Dr. Blau Lajos: Újabb papyrusok Assuanból	47
Dr. Venetianer Lajos: Összehasonlító liturgiátörténeti tanulmány	64
Dr. Heller Bernát } A »Gesta Romanorum zsidó vonatkozásai«	
Dr. Blau Lajos } című cikkéhez	80
Vadász Ede: Pótlások az »Adalékok« című cikkéhez	83
Dr. Lewinsky A.: Az érsekújvári zsidó község	85
Bató J. Lipót } Helyreigazítások	
Klein Sámuel } Helyreigazítások	85
Dr. Venetianer Lajos: Összehasonlító liturgiátörténeti tanulmány	125
Dr. Blau Lajos: A prófétai lekcziók behozatalának kora és oka	148
Dr. Weiss Miksa: Adatok a paksi rabbigyűléshez	156
Dr. Heller Bernát: Egy állítólagos Rasi-monda	160
Dr. Vajda Béla: Gans Dávid és Tycho de Brahe	166

Dr. Grünhut Lázár: Volt-e Béth-Sean valamikor zsidó város?	Lap
Vadász Ede: Újabb pótlások	168
Dr. Blau Lajos: Az assuani papyrusok talmudi világításban	170
Dr. Venetianer Lajos: Összehasonlító liturgiátörténeti tanulmány	236
Dr. Blau Lajos: Horovicz Mordechaj	261
Dr. Löwy Ferencz: Egy lap Pécsi Simon Kohelet-fordításából	281
Dr. Weiss Miksa: Újabb sírkölet Budán	286
Dr. Blau Lajos: A prófétai lekcziók behozatalának kora és oka	289
Dr. Perl Armin: A zsidó termet középértéke a talmud korában	361

FOLKLORE.

Vadász Ede: Zsidó szólamok	171
Vadász Ede: Szükség. A születés körüli szokások	378 381

IRODALOM.

Dr. Guttmann Mihály: Midras Jiszráél	86
Irodalmi szemle	87, 174, 293, 387
Dr. Kiss Arnold: Az anya és gyermeke. Pészach. Az első tevila	193
B. L.: Kaufmann Dávid összegyűjtött iratai	290
Dr. Kiss Arnold: A gyertyaárúsító. — A butyor. — Kis kertemben... — Egy falat kenyér...	305
Pfeiffer Izsák: Megtörve	310
Dr. Kiss Arnold: Az örök vándorok. — Judit (Morris Rosenfeld)	397

ORSZÁG-VILÁG.

F. G.: Oroszországi levél: Belső forrongás az orosz zsidóságban	195
---	-----

TANÜGY.

B. L.: Bibliai olvasmányok	212
----------------------------	-----

KUTFÖK.

Az izr. orsz. iroda véleménye a pozsonyi jesiba ügyrendjéről	103
Az orthodox félhivatalos »Allgemeine Jüdische Zeitung« jelentése Weisz Dániel, az orth. központi iroda titkárának haláláról, mint adalék a hazai ú. n. orthodoxia történetéhez	109
Az izr. országos irodájának véleménye a »Magyarországi cionista szervezet« kérvénye tárgyában	215
A VI. izr. községkerület beadványa gróf Apponyi Albert vallás-és közoktatásügyi miniszterhez az 1848: XX. tcz. végrehajtása tárgyában	311
Az izr. orsz. iroda véleménye a hitközségi alkalmazottak állandósítása ügyében	315

VEGYESEK.

	Lap
Irodalmi hírek. — Dr. Löwinger Salamon. — Nathan Ernesto. — Mendi Lajos. — Veigelsberg Leó. — A berlini rabbiképző. — Kiss József és a Balaton. — Dr. Bände Zoltán	111
Irodalmi hírek. — Visontai Soma dr. — Nemesítés. — Mendelssohn Mózes. — Michelson Alb. A. — A pogrom szerzőjének nyomorult vége. — Zsinagógák romjai Galileában. — Freund István dr. alapítványai. — A »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums«. — Husz Ábrahám. — Singer Izrael. — Bernfeld Móricz milliós alapítványa. — Az V. községkerület	222
Irodalmi hírek. — Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums. — Hallgarten Charles L. — Herzmann Bertalan. — Neumann Ede dr. — Weisz Izsák dr. — Funk Sámuel dr. — Emlékkönyv. — Perfidi Judaei. — Zsidó nemzetiség. — Baumgarten Emanuel. — Loewy Albert dr. — Asser T. M. C. — Halévy Ludovic. — Glaser Eduard. — Született keresztény. — Orosz kitért zsidók. — Löwy Mór dr. — Derenbourg Hartwig. — Az új francia főrabbi. Lévy Alfréd. — Horovitz Jenő. — Gerő Attiláné. — Oppert Gusztáv	324
Irodalmi hírek. — A pozsonyi orthodox község jámborsága. — Schönwald S. Vilmos. — Klein Miksa. — Új templom a fővárosban. — Klerikális nagygyűlés. — Orientalista kongresszus	403

A MEGBESZÉLT MUNKÁK LAJSTROMA.

Goldberger J.: Midras-szemelvények a Tanchumából. Pótlások Heimann Áron Bét Vaad Lachachamim cz. munkájához. Színerváralja 1907	86
Kaufmann D.: Gesammelte Schriften. Erster Band. Herausgegeben von M. Braun, Frankfurt a/M. 1908	290
Számos mű kisebb-nagyobb terjedelmű ismertetése az »Irodalmi Szemlé«-ben.	

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY